

1 КИЇВ-1973

УКРАЇНСЬКИЙ ІСТОРИЧНИЙ ЖУРНАЛ

В ЦЬОМУ НОМЕРІ ЧИТАЙТЕ:

XXIV з'їзд КПРС про дальше організацій-
не зміцнення партії

Національне питання в ленінській теоре-
тичній спадщині

Діяльність і життя трудівників промисловості
радянських республік

Політичні й економічні умови України в процесі
будівництва соціалістичного програму

СОДЕРЖАНИЕ

Статьи. А. Я. Просяник, Н. В. Сущенко. XXIV съезд КПСС о дальнейшем организационном укреплении партии. И. М. Варзарь. Национальный вопрос в ленинском теоретическом наследии периода 1894—1903 гг. Сообщения. В. А. Ежов. Сотрудничество трудящихся промышленности советских республик. Н. Р. Плющ. Роль молодежи Советской Украины в ускорении научно-технического прогресса (1959—1971 гг.). Н. В. Белик. Партийные организации Украины во главе трудового энтузиазма рабочих (1959—1972 гг.). К. А. Колосова. Подготовка национальных кадров для зарубежных стран в учебных заведениях Украинской ССР. П. Г. Белецкий, В. Ф. Панибудьласка. Вклад трудящихся Украины в восстановление Ташкента (1966—1969 гг.). Т. Д. Ионкина. VII Всеукраинский съезд Советов. В. А. Горбик. Из истории освободительной борьбы в Северной Ирландии. Заметки. В помощь преподавателю истории. Охрана и использование памятников истории и культуры. Документальные очерки. Наш календарь. Обзор источников и литературы. Критика и библиография. Хроника и информация. Письма в редакцию.

CONTENTS

Articles. A. Ya. Prosyanyk, N. V. Sushchenko. The 24th Congress of the CPSU on the Further Organizational Consolidation of the Party. I. M. Varzar. National Problem in the Lenin Theoretical Heritage of the Period 1894—1903. Communications. V. A. Ezhov. Cooperation of the Working People of the Soviet Republics' Industry. N. P. Plyushch. Role of the Soviet Ukraine Youth in Acceleration of Technological Progress (1959—1971). N. V. Belik. Party Organization of the Ukraine at the Head of the Labour Enthusiasm of Workers (1959—1972). K. A. Kolosova. Preparation of National Personnel for Foreign Countries in Educational Institutions of the Ukrainian SSR. P. G. Beletsky, V. F. Panibudlaska. A Contribution of the Working People of the Ukraine to Reconstruction of Tashkent (1966—1969). T. D. Ionkina. The 7th All-Ukrainian Congress of Soviets. V. A. Gorbic. From History of Liberation Struggle in North Ireland. Notes. Aid to the Teacher of History. Protection and Use of History and Culture Monuments. Documentary Surveys. Our Calendar. Review of Sources and Literature. Criticism and Bibliography. News and Information. Letters to Editorial Board.

УКРАЇНСЬКИЙ ІСТОРИЧНИЙ ЖУРНАЛ

№ 1 (142)

СІЧЕНЬ

1973

РІК ВИДАННЯ
ШІСТНАДЦЯТИЙ

Виходить щомісяця

ОРГАН ІНСТИТУТУ ІСТОРІЇ АКАДЕМІЇ НАУК УКРАЇНСЬКОЇ РСР, ІНСТИТУТУ ІСТОРІЇ
ПАРТІЇ ЦК КП УКРАЇНИ — ФІЛІАЛУ ІНСТИТУТУ МАРКСИЗМУ-ЛЕНІНІЗМУ ПРИ ЦК КПРО

ЗМІСТ

СТАТТІ

	стор.
О. Я. Просяник, М. В. Сущенко — XXIV з'їзд КПРО про дальше органі- заційне зміцнення партії	3
І. М. Варзар — Національне питання в ленінській теоретичній спадщині періоду 1894—1903 рр.	13

ПОВІДОМЛЕННЯ

В. А. Єжов (<i>Ленінград</i>) — Співробітництво трудівників промисловості радян- ських республік.	25
М. Р. Плющ — Роль молоді Радянської України в прискоренні науково-техніч- ного прогресу (1959—1971 рр.)	32
М. В. Белік — Партійні організації України на чолі трудового ентузіазму робітників (1959—1972 рр.)	39
К. А. Колосова — Підготовка національних кадрів для зарубіжних країн у навчальних закладах Української РСР	48
П. Г. Білецький, В. Ф. Панібудьласка — Вклад трудящих України у відбудову Ташкента (1966—1969 рр.)	55
Т. Д. Йонкіна (<i>Москва</i>) — VII Всеукраїнський з'їзд Рад	62
В. О. Горбик — З історії визвольної боротьби в Північній Ірландії	70

ЗАМІТКИ

К. С. Каков (<i>Бердянськ</i>) — Традиційне змагання і дружба двох колгоспів	76
Н. А. Польова (<i>Львів</i>) — Пропаганда Комуністичною партією Західної Укра- їни основного закону країни Рад	80
І. С. Булава (<i>Дніпропетровськ</i>) — З діяльності преси України у справі пропа- ганди міжреспубліканського змагання трудящих	84
М. І. Ольшесвський (<i>Одеса</i>) — Діяльність партійних організацій України щодо підвищення ефективності промислового виробництва в 1965—1970 рр.	88
О. А. Пучко — Творча активність раціоналізаторів і винахідників у верстато- будівній промисловості України в роки довоєнних п'ятирічок	93
І. А. Гриценко (<i>Чернівці</i>) — Торговельні зв'язки Північної Буковини з Російською державою в першій половині XIX ст.	96

НА ДОПОМОГУ ВИКЛАДАЧУ ІСТОРІЇ

А. М. Воробйов (<i>Ровно</i>) — Інтернаціональне виховання студентської молоді	104
--	-----

ОХОРОНА І ВИКОРИСТАННЯ ПАМ'ЯТОК ІСТОРІЇ ТА КУЛЬТУРИ

Є. О. Колесник — Бібліотека М. А. Маркевича	108
---	-----

ДОКУМЕНТАЛЬНІ РОЗПОВІДІ

Януш Грохувський, Генеральний консул Польської Народної Республіки в Києві (ПНР) — Дружба нам дороги вторувала	111
---	-----

НАШ КАЛЕНДАР

А. А. Соловйова — Шлях революціонера лєнінця (До 100-річчя від народження І. В. Бабушкіна)	119
Т. Б. Слюдікова, А. М. Кінько — До 100-річчя від дня народження П. К. Запорожця	121

ОГЛЯД ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

І. Л. Шерман (Харків) — Утворення Української Радянської держави в історіографії УРСР	126
---	-----

КРИТИКА ТА БІБЛІОГРАФІЯ

О. А. Гельфман (<i>Одеса</i>) — Н. Ю. Колпинский. Деятельность Энгельса в годы I Интернационала	132
І. І. Слин'ько, І. Ф. Євсєєв — К. С. Грушевой. Тогда, в сорок первом	133
В. М. Нем'ятій — М. В. Коваль. У горнилі війни	135
М. М. Кравець (<i>Чернівці</i>) — П. В. Михайлина. Міста України в період фєодалізму	136
В. П. Васьків (<i>Львів</i>) — В. Ф. Горленко, І. Д. Бойко, О. С. Куніцький. Народна землеробська техніка українців	137
М. Ф. Котляр — М. Киценко. Хортиця в героїці і легендах	139
В. І. Клоков, І. А. Петерс — Вячеслав Квітницький. Фронт без тилу. Документальна повість	140
А. А. Керекеш-Надь (<i>Ужгород</i>) — Очерки по новейшей истории Венгрии	142

ХРОНІКА ТА ІНФОРМАЦІЯ

М. Г. Безпалко, А. Г. Слюсаренко — Всесоюзна наукова конференція «Утворення СРСР — торжество лєнінської національної політики»	144
І. П. Кравченко — VII Міжнародний конгрес архівів	146
М. О. Навроцький — Ювілейна наукова конференція	150
І. В. Хміль — Ювілейне засідання Вченої ради Інституту історії АН УРСР	150
Г. В. Божук (<i>Ужгород</i>) — Ювілейні науково-теоретичні конференції, присвячені 50-річчю утворення СРСР в Ужгороді	151
І. Т. Лісєвич — Наукова зустріч радянських і польських істориків у Москві	153
Г. В. Дем'ян (<i>Ужгород</i>) — Наукова конференція карпатознавців	154
В. Г. Сарбей — Республіканська наукова конференція, присвячена Г. С. Сковороді	155
М. О. Луценко — Праці з історії у виданні «Наукової думки» (1973 р.)	156
Г. І. Сургай — Відзначення 70-річчя М. І. Марченка	157

ЛИСТИ ДО РЕДАКЦІЇ

В. А. Дядиченко — Ще раз про Петра І і Україну	159
--	-----

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ:

П. М. Калениченко (головний редактор), Ю. В. Бабко, М. Р. Доній, В. А. Жебокрицький, М. В. Коваль (заст. головного редактора), І. І. Коломійченко (заст. головного редактора), М. Ф. Котляр, М. І. Крячок, М. Н. Лєшенко, І. В. Лупандін (відповідальний секретар), В. М. Нем'ятій, А. В. Санєвич, В. А. Чирко, Ф. П. Шевченко, А. М. Шлепаков, П. М. Шморгун.

Адреса редакції: 252005, Київ, вул. Горького, 3.
Телефон: 24-29-92.

Технічний редактор Т. Р. Спєкторова

Коректор О. М. Медведєва

БФ 00128. Здано до складання 27.XII 1972 р. Підписано до друку 15.I 1973 р. Папір друкарський № 2. Формат 70×108¹/₁₆. Друк. аркушів 10.0. Умовно-друк. аркушів 14.0. Обліково-видавн. аркушів 16,37. Зам. К-200. Тираж 8925. Ціна 40 коп.

Друкарня вид-ва «Київська правда», Київ, вул. Леніна, 19.

Статті

О. Я. ПРОСЯНИК, М. В. СУЩЕНКО

XXIV З'їзд КПРС ПРО ДАЛЬШЕ ОРГАНІЗАЦІЙНЕ ЗМІЦНЕННЯ ПАРТІЇ

Одним з найважливіших джерел сили й непереможності КПРС є її організаційна єдність, вірність ленінським настановам щодо будови партії, неухильне додержання ленінських норм партійного життя і принципів партійного керівництва. Розробляючи ідеологічні, політичні та організаційні основи партії нового типу, В. І. Ленін учив, що вона повинна бути не тільки передовим, свідомим, але водночас і організованим загоном робітничого класу, згуртованим єдиною волею і міцною дисципліною. «Свідомість передового загону в тому, між іншим, і проявляється,— вказував Володимир Ілліч,— що він уміє організуватися. А організуючись, він дістає *єдину волю*, і ця єдина воля передової тисячі, сотні тисяч, мільйона *стає* волею класу»¹.

Вождь революції неодноразово підкреслював, що партія може успішно керувати боротьбою робітничого класу за владу, за побудову нового суспільства тільки при умові, якщо її внутрішнє життя буде чітко організоване, всі її організації і члени виступатимуть як згуртована сила, дотримуватимуться залізної дисципліни.

Керуючись вченням В. І. Леніна про партію нового типу, зокрема його настановами з питань її організаційного будівництва і діяльності, КПРС завжди приділяла і приділяє велику увагу поліпшенню якісного складу, організаційному зміцненню своїх рядів, розробці форм і методів партійної роботи, які відповідали б конкретним історичним умовам і сприяли підвищенню ролі партії, як керівної і спрямовуючої сили в боротьбі трудящих мас за революційне перетворення суспільства, побудову нового, комуністичного ладу.

Питання дальшого розвитку партії та її організаційного зміцнення детально розглядалися на XXIV з'їзді КПРС. Відзначивши, що за час, який минув після XXIII з'їзду, партія значно зміцнила свої ряди, посилила вплив на всіх ділянках комуністичного будівництва, поглибила зв'язки з масами, XXIV з'їзд, разом з тим, підкреслив, що успішне втілення в життя політичної лінії і конкретної програми роботи на чергове п'ятиріччя неподільно пов'язане з завданнями всемірного підвищення керівної ролі партії, дальшого зміцнення єдності поглядів усіх комуністів, усіх радянських людей.

¹ В. І. Ленін. Твори, т. 19, стор. 358.

Виходячи з лєнінського положення про те, що керівна та організуюча роль КПРС у радянському суспільстві проявляється тим вище і ефективніше, чим багатше стає її внутрішнє життя, чим досконаліше стають форми організації і методи партійної роботи в масах. XXIV з'їзд КПРС приділив велику увагу ряду актуальних питань теорії та практики партійного будівництва. Зокрема, в його матеріалах і рішеннях розвинуто й конкретизовано такі важливі проблеми, як дальше підвищення керівної ролі партії, шляхи її зміцнення, поліпшення якісного складу нового поповнення, посилення бойовитості первинних організацій, підвищення рівня їх політичної й організаторської роботи, розвиток внутріпартійної демократії і зміцнення партійної дисципліни, вдосконалення кадрової політики тощо. В цілому розроблена XXIV з'їздом КПРС лінія в галузі партійного будівництва, як відзначав Л. І. Брежнєв у заключній промові на з'їзді, спрямована на вдосконалення методів партійного керівництва суспільством, неухильне дотримання лєнінських норм партійного життя, всебічне зміцнення зв'язків партії з робітничим класом, з усім радянським народом².

Висунуті XXIV з'їздом нові положення і висновки в галузі партійного будівництва — це могутня зброя партії в її боротьбі за дальше зміцнення єдності й згуртованості своїх рядів, підвищення боєздатності первинних організацій, активності всіх комуністів.

Провідною в лєнінському вченні про партію нового типу є ідея про її керівну роль, яка дедалі зростає в процесі боротьби за революційне перетворення світу, побудови соціалізму і комунізму. В розвинутому соціалістичному суспільстві цей процес обумовлюється такими факторами, як зростання шасштабів і складність завдань комуністичного будівництва, що вимагають усе вищого рівня політичного та організаційного керівництва; піднесення творчої активності і зростання політичної зрілості мас; дальше розгортання соціалістичної демократії; підвищення значення теорії наукового комунізму і необхідність розгортання її пропаганди; розширення інтернаціональних завдань партії. Підкреслюючи об'єктивність процесу зростання ролі КПРС, Л. І. Брежнєв зазначав: «Чим ширший розмах нашої творчої діяльності, чим складніші проблеми, які доводиться розв'язувати, тим вищі роль і відповідальність Комуністичної партії, яка йде на чолі мас»³.

Об'єктивний процес зростання керівної ролі партії не може відбуватися стихійно, автоматично. Це — результат не тільки дії об'єктивних факторів, а й зусиль самої партії, її вміння найповніше реалізувати об'єктивні можливості і переваги соціалістичного суспільства. Успіх роботи в цьому напрямі залежить від рівня її внутріпартійного життя, вдосконаленості форм її організації, методів діяльності, ідейної та організаційної єдності її лав, від рівня організаторської і політичної роботи в масах. Виходячи з того, що керівна роль КПРС в соціалістичному суспільстві тим вище й ефективніше, чим більше партія піклується про розвиток внутріпартійного життя, XXIV з'їзд особливу увагу приділив дальшому поліпшенню складу КПРС, неухильному дотриманню лєнінського принципу демократичного централізму, розвитку внутріпартійної демократії, зміцненню партійної дисципліни, підвищенню боєздатності парторганізацій, активності комуністів, правильному доборові, розстановці та вихованню кадрів, удосконаленню форм і методів керівництва та іншим питанням партійного будівництва.

Розглядаючи питання дальшого поліпшення якісного складу партії, XXIV з'їзд відзначив, що практика цілком підтвердила правильність

² Див. Матеріали XXIV з'їзду КПРС, К., 1971, стор. 356.

³ Там же, стор. 104—105.

і життєву силу настанов XXIII з'їзду з основних питань партійного будівництва, зокрема про підвищення вимог при прийомі нових членів КПРС. Разом з цим, він зобов'язав партійні організації і далі повсякденно дбати про поліпшення якісного складу КПРС. В. І. Ленін неодноразово вказував, що характер, політика партії і втілення її в життя залежать великою мірою від якісного складу партійних лав. Він вимагав, щоб у партії було створено такі умови, які б забезпечили відбір до її лав лише найдостойніших, свідомих і активних борців за торжество ідеалів комунізму. Постійним завданням комуністів Володимир Ілліч вважав: «...Оберігати твердість, витриманість, чистоту нашої партії. Ми повинні старатися,— підкреслював він,— піднести звання і значення члена партії вище, вище і вище...»⁴. В. І. Ленін неодноразово підкреслював, щоб у партії не було таких членів, які лише хизуються партквитком і не виконують вимог Статуту КПРС та її Програми. «Показних членів партії,— писав він,— нам не треба і даром»⁵.

Послідовно здійснюючи ленінські принципи членства в партії, КПРС завжди дбала про поліпшення свого складу. Вона свідомо регулює зростання своїх лав з таким розрахунком, щоб нове поповнення сприяло зміцненню, підвищенню боєздатності партійних організацій, успішному вирішенню ними завдань, які постають перед партією на певному історичному етапі.

Слід зазначити, що в розвинутому соціалістичному суспільстві, де на основі спільності інтересів робітників, селян та інтелігенції існує непорушна соціально-політична єдність радянського народу, створено сприятливі соціально-класові передумови дальшого поліпшення складу партійних лав, значно розширилася соціальна база росту КПРС. З побудовою розвинутого соціалістичного суспільства КПРС стала партією всього народу, його авангардом, та, як і раніше, провідну роль у соціальному складі партії відіграє і повинен відігравати робітничий клас. На цьому наголошувалося, зокрема, в рішеннях XXIII з'їзду КПРС⁶.

«Ми,— зазначав Л. І. Брежнев у Звітній доповіді ЦК XXIV з'їзду партії,— будемо продовжувати цю лінію, вона повністю відповідає природі нашої партії, місцю і ролі робітничого класу в нашому радянському суспільстві»⁷. Переваги, які надаються робітникам при вступі до партії, обумовлені тим, що КПРС, ставши партією всього народу, й надалі залишається за своїми ідеалами, цілями й характером партією робітничого класу. Його роль як головної, провідної творчої сили комуністичного будівництва весь час зростає. Як підкреслюється в матеріалах XXIV з'їзду КПРС, зростання ролі робітничого класу обумовлюється посиленням його значення в системі суспільних відносин, його революційністю, дисциплінованістю, організованістю, свідомістю. Робітничий клас був і залишається прапороносцем наукового соціалізму та комунізму, класом, спроможним об'єднати навколо себе на основі комуністичних ідеалів всіх трудящих.

Підбиваючи підсумки діяльності партії за звітний період, XXIV з'їзд всебічно проаналізував кількісні та якісні зміни в складі КПРС. За п'ять років, що минули між XXIII і XXIV з'їздами, КПРС зросла на 3 млн. чол. і налічувала на час XXIV з'їзду 14 455 321 членів партії та кандидатів⁸. Нині в ній налічується 14 109 тис. членів і 552 тис.

⁴ В. І. Ленін. Твори, т. 6, стор. 447.

⁵ В. І. Ленін. Твори, т. 30, стор. 44.

⁶ Див. Матеріали XXIII з'їзду КПРС, К., 1966, стор. 182.

⁷ Матеріали XXIV з'їзду КПРС, стор. 105.

⁸ Там же.

кандидатів⁹. Бойовим загоном КПРС є Комуністична партія України, в лавах якої 1971 р. було більше 2,5 млн. членів і кандидатів у члени КПРС¹⁰.

Послідовно втілюється в життя курс партії на забезпечення провідної ролі робітників у соціальному складі КПРС. Якщо в 1966 р. серед прийнятих у партію було 45,4% робітників, у 1970 р.—55,4, то вже у 1971 р.—56,9%¹¹. Напередодні XXIII з'їзду в КПРС налічувалося 37,3% робітників, а через 5 років — уже 40,1%¹². А в таких великих промислово розвинутих областях, як Московська, Ленінградська, Свердловська, Горьковська, Донецька, Карагандинська і деякі інші, серед прийнятих у кандидати партії робітники становлять 60—70%. Важливо зазначити, що КПРС поповнюється головним чином за рахунок робітників важкої промисловості, а також інших галузей, які відіграють провідну роль у прискоренні науково-технічного прогресу, створенні матеріально-технічної бази комунізму. Серед комуністів-колгоспників, яких нині налічується в партії 14,8% її загальної кількості, значну частину становлять механізатори. Серед комуністів-інтелігентів основне місце посідають інженери, агрономи, вчителі, лікарі, наукові працівники, діячі літератури й мистецтва. Із 6 200 тис. спеціалістів різних галузей знань — членів і кандидатів у члени партії — 14,7 тис. мають вчений ступінь доктора і більше 120 тис. — кандидата наук¹³.

Як відзначалося на XXIV з'їзді КПРС, останнім часом партійні організації стали уважніше здійснювати прийом у партію, підвищили вимогливість до тих, хто вступає до її лав. Але, раз-ом з тим, в окремих первинних організаціях ще спостерігається надмірне захоплення прийомом нових членів, нерозбірливість у цій справі, що суперечить ленінським принципам партійного будівництва. З'їзд зобов'язав парторганізації поповнювати лави КПРС гідними представниками робітничого класу, колгоспного селянства, інтелігенції на основі суворого індивідуального добору, добиватися, щоб склад КПРС давав змогу партії якнайкраще розв'язувати поставлені перед нею завдання.

Одним з найважливіших принципів партійного життя є виключення з партії осіб, які порушують вимоги Програми і Статуту КПРС. Цей принцип обумовлений самою природою КПРС як добровільної спілки однодумців. XXIV з'їзд відзначив, що партійні організації зробили правильні висновки з вказівок XXIII з'їзду КПРС і стали рішучіше звільнятися від тих, хто порушує партійну і державну дисципліну, зловживає службовим становищем, хто своєю поведінкою ганьбить високе звання комуніста.

З'їзд доручив Центральному Комітетові провести обмін партійних документів, підпорядкувавши цей важливий організаційно-політичний захід дальшому зміцненню партії, поліпшенню її якісного складу. Це має бути не просто технічна справа, а сувора перевірка ділових, політичних, моральних якостей комуністів. За рішенням травневого (1972 р.) Пленуму ЦК КПРС обмін партдокументів проводитиметься в 1973—1974 рр. Як вказується в постанові Пленуму ЦК, обмін партійних документів повинен сприяти поліпшенню діяльності всіх партійних організацій, посиленню їх роботи щодо виконання завдань господарського і культурного будівництва, поставлених XXIV з'їздом КПРС. Цей захід треба повною мірою використати для дальшої активізації внутріпартійного життя, вдосконалення методів партійного керівництва.

⁹ «Комуніст», 1972, № 3, стор. 33.

¹⁰ Матеріали XXIV з'їзду Комуністичної партії України, К., 1971, стор. 58.

¹¹ «Комуніст», 1972, № 3, стор. 33.

¹² Матеріали XXIV з'їзду КПРС, стор. 105.

¹³ «Комуніст», 1972, № 3, стор. 34.

ва, піднесення ідейно-виховної і організаторської роботи в масах. «Партійні організації,— говориться в постанові Пленуму ЦК,— повинні добиватися, щоб усі комуністи суворо додержували вимог Програми і Статуту КПРС, на ділі виконували свою авангардну роль на виробництві і в громадсько-політичному житті, сумлінно ставились до партійних доручень, постійно оволодівали марксистсько-ленінською теорією, були прикладом додержання радянських законів, норм комуністичної моралі і правил соціалістичного співжиття»¹⁴.

У своїй промові на Пленумі Генеральний секретар ЦК КПРС Л. І. Брежнев підкреслив, що обмін партдокументів повинен стати своєрідним оглядом сил партії, перевіркою того, як кожна партійна організація здійснює рішення XXIV з'їзду КПРС, наскільки кожен комуніст виконує свою авангардну роль¹⁵.

Рішення травневого Пленуму ЦК КПРС були широко обговорені на пленумах партійних комітетів, а також зборах первинних партійних організацій. Тільки на партійних зборах, що відбулися на Україні, виступило майже півмільйона чоловік, тобто кожен п'ятий комуніст¹⁶. У травні 1972 р. відбувся Пленум ЦК КП України, який зобов'язав обкоми, міськкоми, райкоми КП України, первинні партійні організації республіки «здійснити необхідну підготовчу роботу і забезпечити проведення в 1973—1974 рр. обміну партійних документів членів КПРС на високому організаційно-політичному рівні»¹⁷.

Сила партії — у високій ідейності, активності, самовідданості її членів. Партія не може терпіти пасивності, байдужості, аполітичності. Кожен комуніст повинен бути свідомим політичним бійцем, завжди і всюди з гідністю нести високе звання члена ленінської партії. В партії не повинно бути людей з обивательськими поглядами, байдужих до недоліків і негативних явищ.

Значну роль у зростанні активності комуністів повинна відігравати система партійних доручень, яка сприяє підвищенню почуття громадського обов'язку членів КПРС. З метою підвищення активності комуністів, їх авангардної ролі на виробництві та в громадсько-політичному житті партійні організації успішно використовують різні форми і методи, зокрема, обговорення повідомлень і звітів членів КПРС на засіданнях парткомів, бюро, партзборах, індивідуальні бесіди тощо.

Поліпшення добору у партію нового поповнення, ідейне виховання комуністів повинні сприяти підвищенню організованості та ідейної згуртованості КПРС, дальшому її зміцненню, піднесенню рівня організаційно-партійної роботи.

Надзвичайно важливе значення для організації внутріпартійного життя, поліпшення організаційно-партійної роботи мають висновки і положення XXIV з'їзду КПРС про неухильне додержання ленінського принципу демократичного централізму, який був і залишається основою життєдіяльності партії. В резолюції XXIV з'їзду КПРС на Звітну доповідь ЦК підкреслено, що «неухильне додержання ленінського принципу демократичного централізму повинно і надалі бути непорушним законом життя партії, як вирішальна умова її міцності і дієздатності»¹⁸. В матеріалах з'їзду знайшли дальший розвиток обидві сторони ленінського принципу демократичного централізму — демократія і централізм, які являють собою діалектичну єдність двох головних організаційних начал Комуністичної партії.

¹⁴ «Радянська Україна», 20 травня 1972 р.

¹⁵ «Правда», 24 червня 1972 р.

¹⁶ «Правда», 14 листопада 1972 р.

¹⁷ «Радянська Україна», 26 травня 1972 р.

¹⁸ Матеріали XXIV з'їзду КПРС, стор. 234.

В. І. Ленін учив, що необхідність демократизму в будівництві і діяльності партії обумовлюється, насамперед, її характером як добровільної політичної організації, союзу однодумців-комуністів, об'єднаних єдиною ідеологією, єдиною метою. Вона може успішно виконувати роль колективного організатора і керівника робітничого класу, інших верств трудящих лише за умов самодіяльності, ініціативності комуністів, їх активної участі в житті партії, тобто на основі широкої внутріпартійної демократії. Найважливішим виявом демократизму в партії Володимир Ілліч вважав те, що її справи ведуть, прямо чи через своїх представників, усі комуністи на рівних правах і без будь-якого винятку, що всі керівні органи є виборними і підзвітними.

Ці ленінські принципи покладено в основу діяльності КПРС. XXIV з'їзд, високо оцінивши лінію Центрального Комітету на дальший розвиток внутріпартійної демократії, додержання ленінських норм партійного життя, підвищення активності комуністів, зазначив, що в партії послідовно здійснюється виборність і підзвітність керівних органів, принцип колективного керівництва. Питання діяльності партії обговорюються на широкій демократичній основі. Партійні комітети, як правило, уважно враховують пропозиції комуністів, зросла їх відповідальність за стан справ у своїх партійних організаціях і партії в цілому¹⁹.

З'їзд зобов'язав усі партійні організації й надалі забезпечувати активну участь усіх комуністів в обговоренні, виробленні і здійсненні партійних рішень, розвивати принципову критику й самокритику, поліпшувати інформацію, як знизу доверху, так і зверху донизу, використовуючи її як важливий засіб керівництва, виховання і контролю, розвитку активності партійних мас.

Розвиток внутріпартійної демократії, критики й самокритики пов'язаний з всемірним зміцненням партійної дисципліни. Для справжнього комуніста дисципліна не є обтяжливою. Навпаки, він всіляко підтримує і зміцнює її. Чим більшого розмаху набирає внутріпартійна демократія, тим вищим повинно бути почуття відповідальності кожного члена партії за спільні справи, тим кращою має бути дисципліна в кожній партійній організації.

Партія рішуче засуджує будь-які спроби протиставлення демократії, дисципліні, централізму. «Для марксистсько-ленінської партії,— говорив Л. І. Брежнев на XXIV з'їзді,— однаково шкідливі як анархічна розпущеність, що видається за демократію, так і бюрократична централізація, яка стримує розвиток ініціативи і активності комуністів»²⁰.

З метою дальшого зміцнення всіх ланок партії, вдосконалення внутріпартійного життя з'їзд вніс часткові зміни до Статуту КПРС, визначив нові терміни проведення звітів і виборів, норми організаційної будови первинних парторганізацій. Проведення віднині через 5 років з'їздів КПРС, компартій союзних республік дасть змогу партії підбивати підсумки і накреслювати завдання на кожну чергову п'ятирічку у відповідності з практикою планування народного господарства, що встановилась у нашій країні. Змінено й строки проведення конференцій крайових, обласних, окружних, міських і районних партійних організацій (два рази на п'ятиріччя між з'їздами КПРС). Первинні партійні організації, які мають партійні комітети, проводять звітно-виборні збори один раз на два-три роки, відповідно до строків скликання районних і міських партконференцій, решта — щороку.

¹⁹ Див. Матеріали XXIV з'їзду КПРС, стор. 234.

²⁰ Там же, стор. 108.

В матеріалах і рішеннях XXIV з'їзду КПРС велика увага приділена первинним партійним організаціям — основі партії. І це не випадково. Їм належить вирішальна роль у боротьбі за здійснення політики КПРС, підвищення рівня її організаторської та політичної роботи в масах, у вихованні комуністів і залученні їх до активної участі в громадській діяльності. Визначаючи роль первинних партійних організацій, В. І. Ленін підкреслював, що, проводячи агітаційно-пропагандистську та організаторську роботу, охоплюючи всі галузі суспільного життя, вони «повинні систематично виховувати такою різносторонньою роботою і самих себе, і партію, і клас, і маси» ²¹.

Виступаючи за піднесення бойовитості первинних організацій, партія має на увазі, насамперед, здатність кожної з них найефективніше вирішувати поставлені завдання. Бойовитість означає уміння парторганізації підвищувати комуністичну свідомість, трудову і соціально-політичну активність трудящих, мобілізувати їх на досягнення кожним колективом нових виробничих і соціально-культурних здобутків. Бойовитість первинних парторганізацій виявляється, на наш погляд, у високій якості їх складу, неухильному виконанні рішень партії, уряду і власних постанов; високому авторитеті партійної організації, всіх комуністів серед трудового колективу; політико-моральному стані колективу, рівні комуністичної свідомості його членів; трудовій і громадсько-політичній активності комуністів, усіх робітників, колгоспників, службовців і, як наслідок, у результатах виробничої діяльності колективу.

Постановою XXIV з'їзду про часткові зміни в Статуті КПРС передбачено дальше поліпшення структури первинних партійних організацій, розвиток виробничого принципу їх побудови. Так, в окремих випадках дозволяється створювати первинні організації на різних підприємствах, що входять до виробничого об'єднання і розташовані на території одного чи кількох районів міста. Це дає змогу чіткіше будувати роботу партійних організацій і колективів підприємств виробничих об'єднань, кількість яких за останні роки значно зросла. Підказане практикою й доповнення, внесене з'їздом у Статут партії, про те, що в партійних організаціях, які налічують більше 500 комуністів, можуть бути створені парткоми у великих цехах, а парторганізаціям виробничих дільниць надані права первинних організацій. Все це сприяє дальшому організаційно-політичному зміцненню парторганізацій.

Надаючи важливого значення діяльності первинних парторганізацій, піднесенню їх боездатності, тільки протягом останніх років ЦК КПРС заслухав звіти секретарів ряду первинних парторганізацій підприємств, державних і наукових установ, навчальних закладів і прийняв відповідні постанови, які були обговорені всіма комуністами країни.

Виконуючи вказівки XXIV з'їзду, Центральні Комітети компартій союзних республік, обкоми, міськкоми і райкоми партії, в свою чергу, стали більше уваги приділяти діяльності первинних партійних організацій. Після XXIV з'їзду КПРС ці питання розглядалися на пленумах ЦК Компартій України, Узбекистану, Грузії та інших союзних республік, багатьох крайкомів і обкомів.

Слід відзначити помітне поліпшення керівництва роботою первинних парторганізацій з боку міськкомів і райкомів партії, яке стає системнішим, конкретнішим, науково обґрунтованим. Міськкоми і райкоми партії допомагають первинним організаціям визначати головні напрямки якнайкращого виконання рішень XXIV з'їзду КПРС, зосереджують

²¹ В. І. Ленін. Твори, т. 31, стор. 162.

увагу на доборі, навчанні й вихованні секретарів первинних, цехових організацій та партгрупоргів, на налагодженні дійового контролю й перевірки виконання рішень партії й уряду і своїх власних, удосконаленні внутріпартійної інформації, узагальненні та поширенні передового досвіду тощо. Широко застосовується нині перспективне планування партійної роботи, складання і втілення в життя комплексних планів соціального розвитку виробничих колективів, міст і районів, конкретно-соціологічні дослідження.

Завдяки повсякденній увазі партії до первинних парторганізацій значно підвищилась їх роль у мобілізації мас на виконання рішень XXIV з'їзду КПРС і, зокрема, планів економічного та культурного розвитку, в розгортанні суспільного виробництва, впровадженні в життя досягнень науки і передового досвіду, зміцненні трудової дисципліни, комуністичному вихованні трудящих тощо.

За час, що минув після XXIV з'їзду, первинні парторганізації помітно зросли й зміцніли. Багато з них, зокрема київського ордена Леніна заводу «Арсенал» ім. В. І. Леніна, Дніпропетровського металургійного ім. Петровського, Харківського турбінного, Львівського заводу кінескопів, шахти ім. Абакумова та інших підприємств, колгоспів і радгоспів, установ і організацій, стали справжніми лабораторіями передового досвіду.

Особливе значення для підвищення відповідальності та активності первинних парторганізацій у здійсненні політики партії, посилення їх організаторської і виховної роботи мають рішення XXIV з'їзду КПРС про поширення права контролю діяльності адміністрації на первинні парторганізації всіх проєктних організацій, конструкторських бюро, науково-дослідних інститутів, учбових закладів, культурно-освітніх, лікувальних та інших установ і організацій, функції адміністрації яких не виходять за рамки своїх колективів²².

Це дало змогу значно розширити сферу партійного впливу в усіх трудових колективах, створити необхідні об'єктивні умови для дальшого підвищення керівної ролі партії. Місцеві партійні комітети повинні навчити партійний актив, усіх комуністів правильно використовувати надане їм право з метою поліпшення роботи підприємств, організацій, установ, запобігання та усунення виявлених недоліків, вивчення і впровадження передового досвіду.

З'їзд з особливою силою підкреслив зростання значення місцевих керівних партійних органів — райкомів, міськкомів, обкомів, ЦК компартій союзних республік. «Можна з повною підставою заявити, — говорив Л. І. Брежнев на з'їзді, — що коли наша партія завжди і в усьому виступає як єдина, монолітна сила, впевнено діє всередині країни і на міжнародній арені, успішно розв'язує завдання, які стоять перед нею, то це у величезній мірі визначається тим, що республіканські, крайові, обласні, окружні, міські і районні партійні організації неухильно проводять у життя політику партії, є вірною опорою Центрального Комітету КПРС»²³.

Головне місце в діяльності ЦК компартій союзних республік, обкомів, міськкомів, райкомів партії займають питання розвитку соціалістичної економіки, мобілізації зусиль трудящих на виконання народно-господарських планів. Місцеві партійні комітети відмовляються від дріб'язкової опіки господарських органів, втручання в їх оперативно-розпорядчу діяльність. Вони дбають про вироблення науково обґрунтованих рішень з найважливіших політичних, економічних і культурних

²² Див. Матеріали XXIV з'їзду КПРС, стор. 238—239.

²³ Матеріали XXIV з'їзду КПРС, стор. 111.

проблем, підвищення активності первинних парторганізацій, всіх комуністів у виконанні поставлених партією завдань.

Розглядаючи питання добору, розстановки і виховання кадрів, XXIV з'їзд КПРС підкреслив у резолюції на Звітну доповідь ЦК: «...Підвищення рівня керівництва всіма сторонами життя суспільства, організаторської і політичної роботи в масах нерозривно зв'язане з поліпшенням добору, розстановки і виховання кадрів. Партія надає першорядного значення тому, щоб всі ділянки партійної, державної, господарської, культурно-виховної і громадської роботи очолювали політично зрілі, здібні організатори, які знають справу»²⁴. Творчо розвиваючи ленінські принципи, з'їзд визначив завдання, зміст і напрямки роботи партійних організацій щодо добору і виховання керівних кадрів.

Зростання масштабів і складність завдань комуністичного будівництва, необхідність дальшого прискорення науково-технічного прогресу, поліпшення управління виробництвом, удосконалення суспільних відносин багато підвищують вимоги до керівних кадрів, які повинні досконало володіти сучасними методами управління, мати почуття нового, бачити перспективу розвитку, вміти знаходити найефективніші шляхи розв'язання проблем, які виникають, використовувати знання і досвід інших. «Кадрова політика партії,— говориться в рішеннях XXIV з'їзду,— повинна бути і далі спрямована на те, щоб поряд з бережним ставленням до старих кадрів, максимальним використанням їх досвіду і знань висувати молодих, перспективних працівників»²⁵.

Партія неухильно і послідовно керується вказівкою В. І. Леніна: «...Якомога обережніше і терпеливіше випробовувати і розпізнавати справжніх організаторів, людей з тверезим розумом і з практичною кмітливістю, людей, які поєднують відданість соціалізму з умінням без шуму (і всупереч метушні і шуму) налагоджувати міцну і дружну спільну роботу великої кількості людей в рамках радянської організації»²⁶.

Характерною рисою кадрової політики партії в сучасних умовах є дальше розширення і вдосконалення системи підготовки і перепідготовки керівних партійних і радянських працівників. Після XXIII з'їзду КПРС курси перепідготовки керівних партійних і радянських кадрів у СРСР уже закінчило близько 200 тис. чол. У 1972 р. на Україні відкрито 7—10-денні курси для незвільнених секретарів первинних парторганізацій. До кінця року їх закінчило більше 15 тис. чол.

Науково обгрунтований характер сучасної кадрової політики партії виражається в тісному, органічному сполученні глибокої поваги і довір'я з високою вимогливістю до кадрів усіх ланок партійного, державного, господарського будівництва.

В рішеннях XXIV з'їзду КПРС багато уваги приділено поліпшенню партійного керівництва державними і громадськими організаціями (Радами, профспілками, комсомолом і т. д.) і підвищенню їх ролі в суспільному житті.

Вироблена з'їздом лінія в галузі партійного будівництва сприяє дальшому розвитку таких важливих рис ленінського стилю роботи, як висока ідейність і партійна принциповість, єдність теорії і практики, слова й діла; науково обгрунтований підхід до вирішення всіх питань господарського, соціально-політичного, культурного життя суспільства; органічне сполучення революційного розмаху з діловитістю; постійний і тісний зв'язок з масами; неухильне дотримання і послідовне здійснен-

²⁴ Матеріали XXIV з'їзду КПРС, стор. 235.

²⁵ Там же, стор. 235—236.

²⁶ В. І. Ленін. Твори, т. 27, стор. 228.

ня принципу колективності керівництва і особистої відповідальності кожного за доручену справу; постійне вдосконалення форм і методів роботи з кадрами; контроль і перевірка виконання доручених завдань; розвиток критики і самокритики.

Натхнені рішеннями XXIV з'їзду КПРС, радянські люди під керівництвом Комуністичної партії наполегливо борються за успішне виконання завдань дев'ятого п'ятирічного плану, добиваючись великих успіхів у всіх галузях комуністичного будівництва. Яскравим свідченням цього є підсумки соціалістичного змагання на честь 50-річчя утворення СРСР.

Але партії не властиве почуття самозаспокоєності. Вона вимагає від кожної партійної організації, кожного комуніста ще ширше розгорнути боротьбу за втілення в життя рішень XXIV з'їзду КПРС, завдань програми побудови комунізму. Неодмінною умовою цього є даліше зміцнення лав КПРС, підвищення рівня організаторської та політичної роботи в масах, активності і відповідальності кожного комуніста за виконання накресленої XXIV з'їздом політичної лінії партії в цілому, в тому числі і в галузі партійного будівництва.

«КПРС — партія інтернаціоналістів-ленінців і своєю ідеологією та політикою, і складом та будовою», — підкреслював Л. І. Брежнев у доповіді «Про п'ятдесятиріччя Союзу Радянських Соціалістичних Республік»²⁷. Завдяки всій своїй революційній, інтернаціоналістській діяльності вона по праву посідає провідне місце у світовому комуністичному русі. Її багатий практичний досвід та теоретичні висновки про керівну і спрямовуючу роль партії, зроблені XXIV з'їздом КПРС, широко використовують братні комуністичні і робітничі партії в справі дальшого зміцнення ідейної та організаційної єдності своїх рядів, в боротьбі проти буржуазних фальсифікаторів, правих і «лівих» ревізіоністів, маоїстів і інших підоплічників буржуазії, які всіляко намагаються викривляти марксистсько-ленінське вчення про роль і значення Комуністичної партії в боротьбі робітничого класу і всіх трудящих мас за революційне перетворення суспільства, за торжество миру, демократії, соціалізму і комунізму в усьому світі.

²⁷ «Радянська Україна», 22 грудня 1972 р

НАЦІОНАЛЬНЕ ПИТАННЯ В ЛЕНІНСЬКІЙ ТЕОРЕТИЧНІЙ СПАДЩИНІ ПЕРІОДУ 1894—1903 рр.

Творчо розвиваючи ідеї К. Маркса і Ф. Енгельса,—говориться в Постанові ЦК КПРС «Про підготовку до 50-річчя утворення Союзу Радянських Соціалістичних Республік», В. І. Ленін «...створив струнку вчення з національного питання, розробив наукові принципи національної політики Комуністичної партії»¹. Вже з перших кроків своєї революційної діяльності В. І. Ленін втілював творчий розвиток національного питання в чітке виявлення генезису капіталістичної нації взагалі і російської зокрема, у визначення курсу її внутрішнього розвитку та класового диференціювання, у з'ясування протилежних інтересів і устремлінь двох полюсів нації — буржуазії та пролетаріату — на арені класової боротьби, в показ діалектики еволюції цієї боротьби в умовах розвинутого капіталізму.

Ленінському етапу в розвитку марксистського вчення з національного питання присвячена величезна кількість праць. Зокрема це стосується періоду 1894—1903 рр.² Дуже цінні матеріали з даного питання містяться в працях українських учених³, де висвітлено весь комплекс проблематики вчення В. І. Леніна з національного питання, проблемно-теоретичний аспект якого, однак, продовжує становити величезний інтерес.

У 1894 р., спростовуючи ідеалістичну концепцію М. К. Михайловського, про походження нації з сім'ї через плем'я та державу, В. І. Ленін, озброєний методом матеріалістичного аналізу, переконливо довів, що нація є продуктом саме капіталістичної суспільної формації, щаблями ж до створення нації були род, плем'я, народність. Зокрема, російська капіталістична нація почала складатися особливо інтенсивно з XVII ст., що було викликано буржуазним обміном, який посилювався, створенням буржуазних національних зв'язків, що спричинилися до злиття всіх місцевих ринків в один всеросійський⁴.

Це — справді наукова методологія для дослідження та розуміння процесу виникнення та становлення будь-якої капіталістичної нації в минулому й сучасному.

¹ Про підготовку до 50-річчя утворення Союзу Радянських Соціалістичних Республік. Постанова ЦК КПРС від 21 лютого 1972 року, К., 1972, стор. 4—5.

² Т. Ю. Бурмистрова. Ленинская политика пролетарского интернационализма в период образования РСДРП (1894—1903 гг.), Л., 1962; Н. Ф. Шитов. Развитие В. И. Лениным идеологии и политики пролетарского интернационализма (1894—1903 гг.), М., 1966; В. И. Клепикова. Роль ленинской «Искры» в развитии идей и принципов пролетарского интернационализма, М., 1963; М. А. Свердлов. Пролетарский интернационализм и основные этапы его развития, М., 1962; Л. А. Слепов. Ленинская партия — партия пролетарского интернационализма, М., 1970; В. Я. Зевин. Разработка В. И. Лениным программы и тактики Коммунистической партии по национальному вопросу, М., 1970 та ін.

³ М. Куліченко, В. Маланчук. В. І. Ленін і розв'язання національного питання на Україні, К., 1971; І. Коломійченко, П. Шморгун. В. І. Ленін і Україна, К., 1969; О. Т. Юрченко. В. І. Ленін і більшовицькі організації України, К., 1970 та ін.

⁴ Див. В. І. Ленін. ПЗТ, т. I, стор. 142—144.

Колишній марксист Б. Манн твердить, що «Виникнення націй не пов'язане з капіталізмом». Грубо спотворюючи В. І. Леніна, посилаючись на приклади сучасної Африки, він заявляє, що «наявність чи відсутність капіталізму не має значення для Африки... Капіталізм не створив націй, він передбачає їх наявність...»⁵. Головною аргументацією цього «теоретика» є окремі ознаки нації, властиві станам і класам передуєчих капіталізму формацій, ознаки, які є всього лише «чисто якісними змінами деяких явищ, що перебувають у зародковому стані»⁶. Аналіз епохи капіталізму, що розвивається, даний у творах В. І. Леніна періоду 90-х—900-х рр., не залишає сумнівів у тому, що виникнення нації — процес, який супроводжує виникнення капіталізму, що про «національні зв'язки у власному розуміння слова»⁷ можна й треба говорити саме з настанням цієї епохи.

Капіталізм, що розвивається, писав В. І. Ленін, «...змушує всі окремі елементи і класи суспільства прагнути до з'єднання, і притому з'єднання вже не у вузьких межах однієї общини чи одного округу, а з'єднання всіх представників даного класу *в усій нації* і навіть у різних державах»⁸. Але, об'єднавши всі елементи і старі класи-стани в одну націю, капіталізм утворює нові, гранично антагоністичні класи, що займають «...різне місце в загальній системі капіталістичного господарства...», і вже на новій соціально-економічній основі внаслідок необхідності прагнуть до «...активної участі у всьому економічному (і не тільки економічному) житті держави і всього світу»⁹.

У зв'язку з цим В. І. Ленін неодноразово піддавав аргументованій і конструктивній критиці розпливчасті концепції «економічних романтиків» та їх послідовів-народників про «націю взагалі», про «некласову націю», «націю як таку» тощо, щоразу показуючи їх наукову абсурдність і класово-політичну шкідливість, яка полягає особливо в тому, що вони штучно ігнорують класові відмінності та антагонізми всередині кожної нації і цим фальшиво, з точки зору дрібної буржуазії, задуштовують «саму суть сучасної дійсності»¹⁰.

Ця ленінська оцінка вірна й актуальна не тільки методологічно, але й буквально щодо «досліджень», наприклад, Лева Ребета — одного з «колишніх українців», який, «турбуючись» про долю української нації, дійшов висновку: «Починаючи від передісторичних племен, як їх описав літописець, українська біологічна сила існувала вже організована у з'єднаннях (в родині, роді, племені тощо), які, подібно як нація і всі інші спільності (народ, а також релігія), трималися однаковою мірою жертвами своїх членів, принесеними в ім'я спільних вартостей, і культом традиційного стилю життя»¹¹.

Цьому сполученню антинаукових ідей менш за все властива романтично-народницька наївність. Воно наскрізь проймає антикомунізм. Про які ж «спільні цінності» говорить Ребет? Адже ж історія української нації (з моменту її виникнення в XVII ст., виникнення вже описаним В. І. Леніним шляхом) — це історія гострої класової боротьби між експлуатованими низами та експлуатуючими їх верхами, а в новітні часи — історія героїчної боротьби пролетаріату та найбіднішого селянства (під проводом комуністів-ленінців) проти «своїх» і «чужих» експлуататорів аж до Жовтня 1917 р., що увінчав цю боротьбу.

⁵ В. Манн. On African Nation.— "Marxism Today", March, 1959, стор. 92—93.

⁶ Т. Ю. Бурмистрова. Назв. праця, стор. 143—144.

⁷ Див. В. І. Ленін. ПЗТ, т. 1, стор. 143—144.

⁸ В. І. Ленін. ПЗТ, т. 2, стор. 200.

⁹ В. І. Ленін. ПЗТ, т. 3, стор. 299, 362.

¹⁰ Див. В. І. Ленін. ПЗТ, т. 2, стор. 180, 213, 454, 458.

¹¹ Лев Ребет. Формування української нації, Мюнхен, 1951, стор. 4.

Соціально-класова диференціація, відзначав В. І. Ленін, відбувається не тільки всередині пригноблюючої, але й всередині маленької пригноблюваної нації чи народності і тому нема що казати про внутрішню солідарність і єдність усіх класів пригноблюваних меншостей у майбутній демократичній революції¹². Переконливим доказом вже наявної за таких умов внутрішньої диференціації націй є той факт, що буржуазія будь-якої нації десятки разів «...зраджує» інтереси свободи, батьківщини, мови й нації, коли встає перед нею революційний пролетаріат»¹³. Навряд чи Л. Ребету й К⁰ невідомі подібні прецеденти в драматичній історії української капіталістичної нації!

Для соціального буття націй Росії в нові часи характерним було посилене пересування й інтегрування пролетарського населення різних національностей. Цей процес високо оцінювався В. І. Леніним через те, що він ламав національні перегородки, відокремленість, зашкоруєність націй, розвивав свідомість, самодіяльність і культуру населення¹⁴. Аналогічну позитивну оцінку цьому процесу давали й соціал-демократи України тих років¹⁵.

В. І. Ленін показав, що населення губерній, які стояли осторонь цього процесу (наприклад Уралу, Півночі, прибалтійських і білоруських), значно відставало у своєму техніко-економічному й соціальному розвитку. Цим губерніям він протиставляв Південь країни, особливо Україну, де в останнє десятиріччя ХІХ ст. була створена «чиста капіталістична промисловість», що не знала «...ні традицій, ні становості, ні національності, ні замкненості певного населення»¹⁶.

«Слідом за основними промисловими районами країни,— констатує О. Т. Юрченко,— Україна стала для Леніна своєрідною лабораторією, де він вивчав процес розвитку капіталізму та інші соціально-економічні та політичні проблеми Росії»¹⁷. Здається, що Україна була майже не першою такою лабораторією В. І. Леніна, про що свідчать «Нові господарські рухи в селянському житті», «З приводу так званого питання про ринки», «Розвиток капіталізму в Росії» та інші праці цього періоду. Своєрідною лабораторією для В. І. Леніна була також Україна і в суттєвих аспектах теми даної статті.

Національне питання обов'язково зв'язане з колонізаторською діяльністю капіталу. «Всяка країна із швидко зростаючою капіталістичною промисловістю,— писав В. І. Ленін,— дуже скоро починає шукати колонії...»¹⁸. На прикладах колонізації Кавказу, Середньої Азії, Сибіру та інших окраїн В. І. Ленін показав глибоко суперечливу суть процесу екстенсивного розвитку капіталізму та його відображення на стані національної економіки, побуту, культури та психології місцевих народностей. Позитивним було те, що, проникнувши туди, капіталізм змітав патріархальщину й застій, втягуючи ці народності у сферу розвинутої економіки та обміну, у вир світової історії та культури. Негативний же бік процесу полягав у безпощадному винищенні матеріальних і духовних цінностей підкорених народів, у доведенні їх до фізичного зубожіння та голодування¹⁹.

¹² Див. напр., В. І. Ленін. ПЗТ, т. 2, стор. 434.

¹³ В. І. Ленін. ПЗТ, т. 7, стор. 230.

¹⁴ Див. В. І. Ленін. ПЗТ, т. 3, стор. 228, 235, 259; т. 24, стор. 125, 281.

¹⁵ Див. напр., звіт Катеринославського комітету РСДРП Паризькому Конгресу II Інтернаціоналу (1900 р.).— Первый съезд РСДРП, Документы и материалы, М., 1958, стор. 166.

¹⁶ В. І. Ленін. ПЗТ, т. 3, стор. 463.

¹⁷ О. Т. Юрченко. Назв. праця, стор. 22.

¹⁸ В. І. Ленін. ПЗТ, т. 4, стор. 361.

¹⁹ Див. В. І. Ленін. ПЗТ, т. 3, стор. 55, 242, 561—562; т. 4, стор. 80, 200.

Переходячи у свою найвищу стадію, капіталізм не може обмежитися лише внутрішньою колонізацією. Постійні хитання й шалена конкуренція стали з того часу його обов'язковими супутниками, змушують капіталістів намагатися безмежно розширити виробництво, виходити «...за межі даної держави, пускаючись на розшуки нових ринків у країнах, ще не втягнутих у капіталістичний обіг товарів»²⁰. Аналізуючи уроки економічної кризи, що розгорнулася на рубежі двох століть, В. І. Ленін зробив висновок: «...засобом проти кризи, переповнення ринку продуктами промисловості є шукання нових ринків»²¹. Ці шукання частіше за все супроводжуються грабіжницькими війнами великих імперіалістів проти малих або недорозвинутих країн — війнами за поділ і переділ світу.

Численні жертви та страждання підкорених націй і народів. І не тільки їх, а й низів пригноблюючої нації. Це особливо вірно й наочно щодо Росії: уряд звалював на плечі пролетаріату й селян весь тягар воєнних витрат (для чого незмірно збільшувалися податки й побори), з їх середовища набрав солдатів для відправки в колоніальні походи; в завойовницькому ажіотажі верхи віддавалися у владу шовіністичної вояччини, що неминуче скорочувало й без того куці «народні свободи»²².

Для розуміння перспектив російської пролетарської революції важливо з'ясувати два моменти, що їх можна виділити з лєнінської теоретичної спадщини в національному питанні. Перший. Екстенсивний розвиток капіталізму мав наслідком уповільнення темпів його зростання в центрі, а отже, і об'єктивне послаблення гостроти властивих розвинутому капіталізму протиріч, тимчасове відстрочування радикального, революційного розв'язання пролетаріатом цих протиріч. Однак В. І. Ленін-діалектик висловлює переконання, що це уповільнення «...рівнозначне підготовці ще більшого й ширшого зростання його (капіталізму.— І. В.) в найближчому майбутньому»²³, з чого випливає, що і революція пролетаріату також неминуча. Другий. Національно-колоніальна політика верхів має метою й ідейне закабалення низів нації, політичне розбещення їх свідомості. В. І. Ленін ілюструє це положення двома прикладами. В рецензії на книгу Гобсона «Еволюція сучасного капіталізму» він підкреслює, що зростаюче вміщення англійського капіталу поза метрополією ослабляє антагонізм між капіталістами та робітниками. У статті про колоніальну війну 1900 р. в Китаї він далі розвиває цю думку на прикладі Росії²⁴.

Ще в 1894 р. В. І. Ленін таврував ганьбою російський царизм, «...який довів російський народ до такої ганьби, що, будиши забитий у себе дома, він служив знаряддям для забивання народів на Заході...»²⁵. В 1901 р., відгукуючись на чергове порушення самодержавством фінляндської конституції, В. І. Ленін констатував, що Фінляндію наводнили зграї шпигунів і провокаторів, які за завданням уряду спонукали фіннів до збройного повстання. Превентивність цього заходу уряду ясна. Тому фіннам нема що й думати про повстання — воно передчасне, заздалегідь приречене на поразку, але «...нам усім, російським громадянам, треба думати про ту ганьбу, яка на нас падає». (Характерне двічі повторене слово «ганьба»). «Ми,— продовжує він,— все

²⁰ В. І. Ленін. ПЗТ, т. 2, стор. 152.

²¹ В. І. Ленін. ПЗТ, т. 5, стор. 311.

²² Див. В. І. Ленін. ПЗТ, т. 5, стор. 285; т. 7, стор. 164.

²³ В. І. Ленін. ПЗТ, т. 3, стор. 563.

²⁴ Див. В. І. Ленін. ПЗТ, т. 4, стор. 147, 364—365.

²⁵ В. І. Ленін. ПЗТ, т. 1, стор. 250—251.

ще до такої міри раби, що нами користуються для обернення в рабство інших племен». І тут же — революційна альтернатива виходу з національної ганьби: скинення самодержавства — спільного ката всіх націй Росії: «Ми все ще терпимо у себе уряд, який не тільки з люттю ката придушує всяке прагнення до свободи в Росії, але й користується, крім того, російськими військами для насильного посягання на чужу свободу!»²⁶.

Отже, найближчою перспективою розв'язання національного питання в країні є повалення абсолютизму — наймогутнішого оплоту європейської та азіатської реакції. Воно, говорив В. І. Ленін, є «...найбільш революційним з усіх найближчих завдань...». Виконання цього справді інтернаціонального завдання «...зробило б російський пролетаріат авангардом міжнародного революційного пролетаріату»²⁷. Шлях до цього — посилення класової боротьби пролетаріату та його союзників, боротьба всіма силами «...проти тих, хто розпалює національну ненависть і відвертає увагу робочого народу від його справжніх ворогів»²⁸. Встановлена внаслідок демократичної революції республіка знищить стани, забезпечить всім громадянам рівноправ'я, визнає право «...на самовизначення за всіма націями, які входять до складу держави»²⁹.

Але чи можна все ж радикально розв'язати національне питання при демократичному режимі ще до соціалізму? На це запитання В. І. Ленін дав всеохоплюючу відповідь пізніше. Наприклад, у липні 1916 р. він писав, що при капіталізмі не можна повністю знищити ні національного, ні взагалі політичного гноблення, що «для цього необхідно знищити класи, тобто запровадити соціалізм»³⁰. Але ще в самому початку своєї діяльності, в 1894 р., він підкреслював один з аспектів питання, а саме те, що міжнародні зіткнення націй припиняться тільки після знищення «...господарської організації, яка ґрунтується на обміні...»³¹ (тобто капіталізму.— І. В.). Гостро аналітичний погляд у революційні перспективи батьківщини дав В. І. Леніну змогу ще восени 1895 р. зробити такий висновок: «Тільки вільна Росія, що не потребує ні пригноблення поляків, фінляндців, німців, вірмен та інших дрібних народів, ні повсякчасного нацьковування Франції і Німеччини однієї на одну, дасть змогу сучасній Європі вільно зітхнути від воєнного тягара, ослабить усі реакційні елементи в Європі і збільшить силу європейського робітничого класу»³². Всі положення цього геніального передбачення повністю здійснилися.

У статті про Маніфест вірменських соціал-демократів (лютий 1903 р.) В. І. Ленін вказував на «два основних принципи, якими повинні керуватися всі соціал-демократи Росії в національному питанні»: перший — «...вимога не національної автономії, а політичної і громадянської свободи та повної рівноправності», другий — «...вимога права на самовизначення для кожної національності, що входить до складу держави»³³. При цьому В. І. Ленін говорив про право на самовизначення не тільки націй, як таких, але й народностей, що стоять на різних ступенях розвитку³⁴.

²⁶ В. І. Ленін. ПЗТ, т. 5, стор. 340.

²⁷ В. І. Ленін. ПЗТ, т. 6, стор. 26—27.

²⁸ В. І. Ленін. ПЗТ, т. 4, стор. 364—365.

²⁹ В. І. Ленін. ПЗТ, т. 6, стор. 194.

³⁰ В. І. Ленін. Твори, т. 22, стор. 301.

³¹ В. І. Ленін. ПЗТ, т. 1, стор. 145.

³² В. І. Ленін. ПЗТ, т. 2, стор. 13—14.

³³ В. І. Ленін. ПЗТ, т. 7, стор. 100.

³⁴ Див. напр., там же, стор. 101, 230.

Ці основні принципи неодноразово деталізуються В. І. Леніним у двох окремих вимогах: 1) у вимозі загального й прямого виборчого права для всіх російських громадян, що досягли 21 року, без різниці віросповідання і національності; 2) у визнанні повного рівноправ'я націй і рас, їх мов, національних культур, релігій³⁵. При цьому В. І. Ленін виділяє і питання про мову, про право населення «здобувати освіту рідною мовою...», «...говорити рідною мовою на зборах, у громадських і державних установах»³⁶.

Ленінський принцип самовизначення націй і народностей актуальний і залишається таким до всесвітньої експропріації експропріаторів. Він є закликом до боротьби для всіх пригноблених у всьому несоціалістичному світі. Ось чому ніяк не можна погодитися з французьким «соціалістом» Ж. Гарсеном, який без найменшого вагання твердить: «Ми не можемо розглядати право народів на самовизначення інакше як застарілу формулу»³⁷.

Загальносоціологічний і конкретноісторичний аналіз живої дійсності початку XX ст. та тенденцій її розвитку дав В. І. Леніну змогу висунути проти «самовизначення взагалі» принципово вагомі аргументи. В епоху «шаленої політичної реакції», коли переслідувалися «щонайменші ростки політичного невдоволення»³⁸, «самовизначення взагалі» роздрібнювало сили пролетаріату різних націй, а не згуртовувало їх, як цього вимагають ідеали революційного марксизму і об'єктивна політична дійсність. Ось чому В. І. Ленін підкреслював, що «не справа пролетаріату проповідувати федералізм і національну автономію...», оскільки ці вимоги неминуче зводяться до «...вимоги створити автономну класову державу. Справа пролетаріату — тісніше згуртовувати якнайширші маси робітників усіх і всяких національностей, згуртовувати для боротьби на якомога ширшій арені за демократичну республіку і за соціалізм»³⁹. Висуваючи і обґрунтовуючи програмну вимогу соціал-демократії про безумовне визнання права націй на самовизначення, В. І. Ленін разом з тим говорить, що це «...зовсім не зобов'язує нас підтримувати всяку вимогу національного самовизначення»⁴⁰, що революційні марксистки визнають «...в принципі національне самовизначення, але в розумних межах, які визначаються єдністю пролетарської класової боротьби»⁴¹.

Отже, за право у принципі і розумних межах. Цього не могли за своїти сепаратисти — члени Польської соціалістичної партії (ППС), які ухопилися за букву програми РСДРП, але не розуміли її духу. Їх вимогою було негайне утворення самостійної польської республіки. В. І. Ленін зауважив на їх адресу: така можливість є, але абстрактна можливість, «надто неймовірна», «зовсім мізерна» до перемоги соціалістичної революції в Польщі. (Тут рельєфно виділяється положення про те, що тільки соціалізм може вирішити питання про утворення цілком суверенних національних держав). А поки що пролетаріату, зокрема польському, недоцільно прагнути до розпаду наявної широкої державно-політичної ари (якою тоді була Росія) на дрібні держави. Життєвою необхідністю є спільна боротьба пролетарів усіх націй Росії проти цього цілого, а не прагнення до розпаду сил тих, що атакують⁴².

³⁵ Див. В. І. Ленін. ПЗТ, т. 2, стор. 83; т. 6, стор. 194; т. 7, стор. 229—230, 235.

³⁶ В. І. Ленін. ПЗТ, т. 7, стор. 264.

³⁷ «Revue Socialiste», 1960, № 137, стор. 329.

³⁸ В. І. Ленін. ПЗТ, т. 6, стор. 14.

³⁹ В. І. Ленін. ПЗТ, т. 7, стор. 100—101.

⁴⁰ Там же, стор. 222.

⁴¹ В. І. Ленін. Твори, т. 34, стор. 129.

⁴² Див. В. І. Ленін. ПЗТ, т. 7, стор. 100—101, 227—229.

Звичайно, насильственне приєднання частини Польщі до Росії (як і аналогічні факти щодо інших держав і народів) було актом історичної несправедливості. Ця думка яскраво підкреслюється В. І. Леніним у праці «Аграрна програма російської соціал-демократії» на прикладі приєднання Німеччиною Ельзас-Лотарингії. Це історична несправедливість, однак виправлення її з боку соціал-демократії було б нерозумним актом, анахронізмом, оскільки така несправедливість лишається «...осторонь головного історичного потоку, не затримуючи його, не заважаючи його бігові, не перешкоджаючи поглибленню і розширенню пролетарської класової боротьби». Звідси випливає діалектично складна, але єдино розумна й можлива тактика партії революційного пролетаріату: «Жодна соціал-демократична партія не здумає ставити в свою програму виправлення *такої* несправедливості, хоч жодна в той же час не ухилиться від свого обов'язку протестувати проти цієї несправедливості і плямувати за неї всі пануючі класи»⁴³.

Це глибоко принципове й актуальне положення творчого марксизму-ленінізму випливає, як відомо, з того, що ідеал комуністів — якнайширше об'єднання мас робітників усіх і всяких національностей для боротьби на якомога ширшій політичній арені⁴⁴, що при соціалізмі величезною мірою сприяє взаємозбагаченню і зближенню націй та народностей, згуртуванню їх в одне велике компактне ціле. Приклад Союзу РСР — яскравий і переконливий історичний доказ. Це положення актуальне сьогодні й з точки зору принципової боротьби Радянського Союзу, інших країн соціалістичної співдружності проти всіх перекроювачів карти світу на користь імперіалізму та реакції, експансії та війни.

Носієм і провідником у житті принципів програми й політики соціал-демократії в національному питанні і на етапі демократичної і на етапі соціалістичної революції, зазначав В. І. Ленін, може бути лише пролетаріат. Це пояснюється, по-перше, його становищем в антагоністичному суспільстві, як класу найбільш пригнобленого, найбільш безправного й найбільш здатного до боротьби за демократичну і соціалістичну перспективу⁴⁵. В обстановці повного безправ'я всього народу переслідуваним націям і народностям немає в кого шукати захисту, крім як у фабрично-заводського пролетаріату, оскільки тільки він може підняти прапор впертої політичної боротьби і, будучи очолюваний соціал-демократією, спроможний добитися свободи для всіх пригноблених, відкрити дорогу до соціалізму⁴⁶. По-друге, це пояснюється характером і метою класової боротьби пролетаріату. Оскільки в епоху імперіалізму «панування капіталу є міжнародним», остільки і «об'єднання і згуртування робітничого класу не обмежується однією країною або однією національністю...», а набуває характеру міжнародної боротьби всіх робітників проти всієї міжнародної буржуазії. І в цій боротьбі товаришем російського робітника «...є і робітник німець, і робітник поляк, і робітник француз, цілком так само, як ворогом його є капіталісти і російські, і польські, і французькі»⁴⁷.

Пролетаріат — реальна політична сила лише тоді й остільки, коли і оскільки він організований, освічений ідеями наукового соціалізму, а найбільш свідомі його представники входять у марксистську партію, що керує всіма формами й методами класової боротьби всього робітничого класу. «Невід'ємною складовою частиною ленінської національної програми,— говорить в Постанові ЦК КПРС про підготовку до 50-

⁴³ В. І. Ленін. ПЗТ, т. 6, стор. 313—314.

⁴⁴ Див. напр., В. І. Ленін. ПЗТ, т. 7, стор. 100—101; т. 26, стор. 309.

⁴⁵ Див. В. І. Ленін. ПЗТ, т. 2, стор. 434; т. 7, стор. 101.

⁴⁶ Див. В. І. Ленін. ПЗТ, т. 4, стор. 163—164, 177—178.

⁴⁷ В. І. Ленін. ПЗТ, т. 2, стор. 94—95.

річчя утворення СРСР,— була вимога побудови партійних та інших організацій пролетаріату за інтернаціональною ознакою»⁴⁸.

Аспекти національного питання, рельєфно підкреслені у ленінському вчепні про партію, заслуговують на особливу увагу.

Якою ж має бути політична партія свідомого пролетаріату з точки зору завдань вирішення національного питання? Соціал-демократи, писав В. І. Ленін ще наприкінці 1897 р., підтримують «всяку пригноблену народність» і щоразу вказують робітникам на те, як жорстоко падає соціально-економічне гноблення самодержавства на «...представників особливо пригноблених станів, народностей...»⁴⁹, залучаючи пригноблені нації та народності як союзників пролетаріату в боротьбі проти самодержавства. Марксистська партія пролетаріату — це «...партія боротьби проти *всякого* економічного, політичного, соціального, національного гніту...»⁵⁰. І як така вона «...повинна навчитися переслідувати і цькувати *всякого* слугу самодержавства за *вське* насильство й безчистство проти будь-якої суспільної верстви, будь-якої нації або раси»⁵¹. Нарешті партія свідомого пролетаріату, говорив В. І. Ленін у доповіді на II з'їзді РСДРП 20 липня (2 серпня) 1903 р., зобов'язана боротися за «...*повну* рівноправність і навіть за *визнання* права націй на самовизначення...»⁵². Невиконання ж нею цього обов'язку було б зрадою справи, якій вона служить.

Однак, виходячи з того безсумнівного факту, що в нову імперіалістичну епоху класовий антагонізм відсунув далеко на задній план національні антагонізми, В. І. Ленін чітко визначає класове завдання марксистської партії: боротьба за самовизначення не народів і націй, як таких, а пролетаріату всередині кожної нації. Підкорення вимоги самовизначення націй вимогам пролетарської класової боротьби — в цьому відмінність революційно-марксистської концепції національного питання від опортуністичної та буржуазно-демократичної⁵³.

За своїм складом партія, вчив В. І. Ленін, має представляти свідомі верстви пролетарів усіх націй, що населяють країну. Щодо цього цінне таке історичне свідчення: влітку 1900 р. В. І. Ленін різко критикував «пуризм» Плеханова, який вважав за доцільне, щоб у Росії була створена чисто «російська партія»⁵⁴. Історія вирішила так, що ленінська лінія перемогла: була створена партія інтернаціональна за складом, завданням і характером діяльності. Пізніше В. І. Ленін відзначав, що інтернаціоналізм РСДРП відобразився навіть у її назві: не руська, а російська, «...щоб знищити всяку думку про її національний характер»⁵⁵. Показово, що делегати соціал-демократичних організацій України на I з'їзді партії проголосували за прийняття нею саме назви «Російська»⁵⁶.

Щоб з самого початку існування партії уникнути її організаційно-ідейної аморфності (чого намагалися досягти бундівці та члени ППС), з метою забезпечення успіху в боротьбі пролетарів проти самодержавства та капіталу, принципом її побудови, вчив В. І. Ленін, миг бути лише централізм⁵⁷. Централізм був необхідний ще для боротьби проти

⁴⁸ Про підготовку до 50-річчя утворення Союзу Радянських Соціалістичних Республік. Постанова ЦК КПРС від 21 лютого 1972 року, стор. 5.

⁴⁹ В. І. Ленін. ПЗТ, т. 2, стор. 432.

⁵⁰ В. І. Ленін. ПЗТ, т. 6, стор. 141.

⁵¹ Там же, стор. 336.

⁵² В. І. Ленін. ПЗТ, т. 7, стор. 256.

⁵³ Див. Там же, стор. 101, 222, 224, 227; т. 25, стор. 278.

⁵⁴ Див. В. І. Ленін. ПЗТ, т. 4, стор. 323.

⁵⁵ Див. В. І. Ленін. ПЗТ, т. 10, стор. 253; т. 23, стор. 306.

⁵⁶ Первый съезд РСДРП, стор. 222.

⁵⁷ Див. В. І. Ленін. ПЗТ, т. 7, стор. 118, 230.

відчуженості «робітничих класів різних народностей», що її методично й систематично насаджували самодержавна адміністрація та буржуазія і яка була величезним злом у боротьбі з самодержавством та буржуазією. Ось чому домагання Бунду та ППС про «федеративність» побудови партії В. І. Ленін відразу ж аргументовано заперечував, оскільки це, зазначав він, буде актом узаконення відособленості пролтаріату окремих націй, торжеством хвостистського правила «моя хата з краю»⁵⁸.

В дусі і відповідно до своїх завдань, складу і принципів побудови пролетарська партія повинна вести безперервну принципову і витриману боротьбу проти всіх ворогів і відступів від марксистського вчення й тактики в національному питанні. З точки зору об'єкту слід виділити два головних напрямки цієї боротьби. Перший — це боротьба проти влади імущих зверхників. Восени 1900 р. в статті «Китайська війна» з аналізу соціально-економічного буття та класово-політичних відносин полюсів націй на імперіалістичній стадії розвитку капіталізму В. І. Ленін виділив суттєвий аспект своєї концепції революційної ситуації, а саме: «Уряди, які тримаються тільки силою штиків, яким доводиться постійно стримувати або придушувати народне обурення, давно вже усвідомили ту істину, що народного невдоволення не усунути нічим; треба спробувати відвернути це невдоволення від уряду на кого-небудь іншого». Як правило, ілюструє своє узагальнення В. І. Ленін актуальним тоді прикладом, верхи обирають об'єктом свого знущання і цькування трудящих євреїв. Рупор верхів — бульварна преса постійно і звично цькує євреїв, «...немов єврейський робітник не терпить так само, як і російський, від гніту капіталу і поліцейського уряду»⁵⁹.

В. І. Ленін неодноразово вказував, що антисемітизм є каральним засобом у руках реакціонерів усіх мастей, важливим методом створення атмосфери відчуженості між трудящими різного національного походження. Наприклад, у статті «Кріпосники за роботою» (вересень 1901 р.) він викриває тактику верхів виставляти іногородців «...перед темним народом особливо безсоромними експлуататорами...» для того, щоб самим зайнятися без перешкод експлуатацією обдурених низів⁶⁰. На зламі двох епох, коли імперіалісти перейшли до переділу в основному вже поділеного світу, новим об'єктом ворожнечі стала «жовта раса», яка, мовляв, «сповнена ненависті до європейської культури і цивілізації», не приймає «християнського опікування», «європейських доброчесностей»⁶¹ тощо.

Аналізуючи ряд законодавчих актів самодержавного уряду, прийнятих на рубежі століть, В. І. Ленін встановив, що властивий розвинутому капіталізму головний антагонізм — між усупільненою працею та приватновласницьким розподілом — зафіксований навіть у російському законодавстві взагалі і в спеціальних фабрично-заводських законах зокрема. У статті «Ера реформ» (серпень 1903 р.) він констатував, що цей антагонізм підкреслюється й тим, що робітників розбивають по розрядах таким чином, щоб викликати й розпалювати розбрат і між робітниками різних націй⁶².

В. І. Ленін часто підкреслював, що згубному впливу верхів легше й швидше піддаються верстви дрібних виробників та відсталих робітників, з середовища яких вириваються назовні (часто неусвідомлені)

⁵⁸ Див. В. І. Ленін. ПЗТ, т. 7, стор. 230—231, 235, 254—255.

⁵⁹ В. І. Ленін. ПЗТ, т. 4, стор. 364.

⁶⁰ Див. В. І. Ленін. ПЗТ, т. 5, стор. 86—87.

⁶¹ Див. В. І. Ленін. ПЗТ, т. 4, стор. 361.

⁶² Див. В. І. Ленін. ПЗТ, т. 1, стор. 388; т. 7, стор. 300.

вияви націоналізму. Дрібний виробник активізується, але саме його становище багато в чому різко протиставить його інтереси інтересам пролетаріату і він часто виступає на суспільній арені як націоналіст або антисеміт, соціал-реформатор, «критик марксизму» або цезарист. Така природа дрібного виробника, демократизм якого «завжди оглядається назад», який є революційним лише тоді, коли стає «на точку зору пролетаріату»⁶³. Що ж до відсталих верств робітничого класу, то в цих отруйних виявах невластивої їм ідеології винні не вони самі, а більш за все — верхи нації⁶⁴, які, зокрема, за допомогою підвладної їм преси тримають робітників в ізоляції й темряві, відвертаючи від себе їх класову ненависть посиленнями на «іногородців». Внаслідок цього найнерозвиненіші робітники вважають, що вся їхня біда йде «від німця» або «від жида» і не знають, що «...і німецькі і єврейські робітники об'єднуються для боротьби проти своїх німецьких та єврейських експлуататорів». Однак, резюмує В. І. Ленін, у ході розгортання класової боротьби антагонізм усвідомлюється навіть темними видами, і вони ясніше й ясніше бачать, «...що «найненажерливіші» і найбезцеремонніші російські капіталісти, «найгрубіші» російська поліція і російський уряд»⁶⁵.

Прямыми пособниками властей існуючих зверхників в їхній реакційній національній політиці, неодноразово вказував В. І. Ленін, були ідейні вороги більшовизму, що народжувався. Боротьба проти них — другий найважливіший напрям класово-ідеологічної боротьби революційних марксистів. 18 грудня 1916 р. у листі до І. Ф. Арманд В. І. Ленін зазначив, що з 1893 р. йому безперервно доводилося провадити одну за одною бойові кампанії «проти політичних дурниць, пошlostей опортунізму та ін.»⁶⁶ В національному питанні першою подібною кампанією була, без сумніву, боротьба з народницько-слов'янофільськими просторіканнями Н. Даніельсона, С. Южакова та інших, які твердили, що «самобутня» російська нація («нація взагалі») може розвиватися тільки додержуючись «вікових традицій», а отже їй не слід піддаватися «зловредному» впливу буржуазного Заходу. «Безперечно, — писав В. І. Ленін з цього приводу, — що народники дуже і дуже винні в квасному патріотизмі найнижчого гатунку (п. Южаков, наприклад)»⁶⁷. Як відомо, в багатьох своїх працях В. І. Ленін довів, що в Росії новий все перспективно-позитивне, суспільно-значиме для наближення майбутнього відбувалося саме там, тоді й остільки, де, коли й оскільки йшла боротьба зі старими атрибутами феодально-кріпосницької доби, що віджили, за інтенсивний розвиток капіталізму, що підготовлював матеріально-об'єктивні передумови соціалізму.

Багатьом народникам, відзначав В. І. Ленін, властиві були апломб і шовіністична зневага до будь-яких іногородців, особливо до «дрібних». Показовою ілюстрацією до цього є такий приклад: С. Южаков «спроjektував» створення в Росії так званих «землеробських гімназій», куди, поряд з ненормальними та покидьками суспільства не допускалися й «дрібні іногородці» та «магометанські дівчатка». Про цей перл проjektу В. І. Ленін відгукувався з неповторним сарказмом⁶⁸.

До більш серйозних і більш реакційних дурниць додумався лідер ліберальних народників, їх «володар розумів» М. К. Михайловський.

⁶³ Див. В. І. Ленін. ПЗТ, т. 2, стор. 433; т. 6, стор. 213, 223.

⁶⁴ Див. напр., В. І. Ленін. ПЗТ, т. 7, стор. 235.

⁶⁵ В. І. Ленін. ПЗТ, т. 5, стор. 73.

⁶⁶ В. І. Ленін. Твори, т. 35, стор. 208.

⁶⁷ В. І. Ленін. ПЗТ, т. І, стор. 393; див. також т. 2, стор. 233.

⁶⁸ Див. В. І. Ленін. ПЗТ, т. 2, стор. 469.

Видаючи себе за марксиста, але не оволодівши марксистським методом діалектико-матеріалістичного аналізу національних відносин, він твердив про «націю взагалі» та про «національне почуття, як таке» настільки палко, що добалакався до заперечення класової боротьби взагалі і всередині кожної нації зокрема. З такого «наукового» ґрунту він «зубоскалив» (за висловом В. І. Леніна) з приводу того, що, мовляв, Маркс та його Інтернаціонал не спромоглися перешкодити французьким та німецьким робітникам у 1870 р. різати й розоряти один одного, а це, мовляв, доводить, що марксизм не може покінчити «з демоном національного самолюбства і національної ненависті». Відповідаючи йому, В. І. Ленін чітко визначає, що «головною основою» національної ненависті, що виникла між цими двома націями і вилилася волею верхів у відкрите воєнне зіткнення, це — «дуже реальні інтереси торгової і промислової буржуазії...» двох країн. І тут же дає марксистську альтернативу скинення «демона» і вирішення питання в цілому — знищення капіталізму. Тільки соціалізм усуває фатальність війни. Першим доказом того є навіть короткочасне існування Паризької Комуні, яка показала «...справжнє ставлення організованого пролетаріату до правлячих класів, що вели війну»⁶⁹. Продовжуючи цю думку, сьогодні можна сказати, що, коли після Комуні питання залишалося ще проблематичним, абстрактною можливістю внаслідок безроздільного панування капіталу, то після Великої Жовтневої соціалістичної революції тільки через існування тих же «дуже реальних інтересів» світової імперіалістичної буржуазії, тільки тому неможливо було відвернути одну світову та численні локальні війни, що й досі продовжуються; але саме після Жовтня комуністи дістали змогу виключити зі своєї історичної концепції «неминучість нових світових війн»⁷⁰.

Як раніше, до Жовтня, так і зараз шлях до втілення цієї можливості в дійсність пролягає по тій же лінії, визначеній В. І. Леніним ще всередині 90-х років, — «...організація і згуртування класу пригноблених для боротьби проти класу гнобителів у кожній окремій країні...», «...об'єднання таких національних робітничих організацій в одну міжнародну робітничу армію для боротьби проти міжнародного капіталу»⁷¹.

В. І. Ленін, однак, був далекий від загальної оцінки всіх народників як націоналістів і шовіністів. У народниці, — писав він наприкінці 1897 р., — «...є щонайрізніші відтінки, є праві і ліві фланги, є люди, що опускалися до націоналізму й антисемітизму і т. п., і є люди, невинні в цьому...»⁷².

Другим, найбільшим і найнебезпечнішим, ідейним ворогом більшовизму в національному питанні був, як відомо, «лівий» і правий опортунізм. Ця небезпека полягала в тому, що опортуністи прямо або посередньо, відкрито чи завуальовано, усвідомлено чи за інерцією ідеології дрібного буржуа — підтримували націоналізм і шовінізм верхів, підігрівали ці ганебні прояви відчуженості в середовищі дрібних виробників і відсталих робітників, намагалися узаконити відокремленість і розкол пролетарів різної національної приналежності принципами державної та партійної федерації чи автономії. У 1903 р., у розпал погромно-антисемітської кампанії царизму та буржуазії (яка, за вірним визначенням марксистів Києва, була розгорнута з метою «боротьби з революцією»⁷³), В. І. Ленін радив діячам Бунду повчитися правильної

⁶⁹ Див. В. І. Ленін. ПЗТ, т. 1, стор. 144, 145.

⁷⁰ Див. В. І. Ленін. ПСС, т. 45, стор. 63.

⁷¹ В. І. Ленін. ПЗТ, т. 1, стор. 145.

⁷² В. І. Ленін. ПЗТ, т. 2, стор. 521.

⁷³ Переписка В. Й. Леніна и редакции газеты «Искра» с социал-демократическими организациями России, М., 1970, т. 3, стор. 347.

постановки і вирішення національного питання у катеринославських соціал-демократів, які «...працювали й хотіли працювати серед єврейського пролетаріату, залишаючись у нерозривному зв'язку з усім місцевим пролетаріатом». Тоді ж В. І. Ленін наполегливо радив націоналістам-сепаратистам повчитися вирішення національного питання «знизу» у свідомих пролетарів Одеси, які разом з єврейськими братами по класу «...йшли на загальний страйк, на загальні збори, на загальні демонстрації...», підкреслюючи вислів з «Искры» що «...серед нас немає ні жидів, ні росіян, ми всі робітники, усім нам однаково важко»⁷⁴.

В. І. Ленін різко критикував бундівців і сепаратистів з ППС за те, що вони вперто підкреслювали пріоритет у робітничому русі окремих його загонів, намагаючись тим самим роз'єднати робітників китайською стіною націоналістичної відчуженості. Однак він висловлював впевненість у тому, що ці серйозні політичні помилки опортуністів неодмінно виправить час, досвід і зростання самого руху⁷⁵. Дальший хід подій, як відомо, підтвердив і це передбачення В. І. Леніна. Утворена ним партія з самого початку свого виникнення на другому з'їзді — вищому зібранні марксистів і великоруських, і єврейських, і грузинських, і вірменських⁷⁶ — повела багатонаціональний склад російського пролетаріату через три революції до перемоги над самодержавством і капіталізмом, до побудови нового світу єднання трудящих без різниці національності, до створення небаченої досі в історії людства держави — колиски світового соціалізму.

* * *

Виробленню програмних положень більшовизму в національному питанні В. І. Ленін віддав багато сил і праці, що і втілювалося в цілому ряді творів цього періоду. Найважливіші з них — «Що таке «друзі» народу» і як вони воюють проти соціал-демократів?» (1894 р.), проект і пояснення програми соціал-демократичної партії (грудень 1895 р. — липень 1896 р.), «Розвиток капіталізму в Росії» (1896—1899 рр.), «Завдання російських соціал-демократів» (кінець 1897 р.), «Китайська війна» (вересень — жовтень 1900 р.), «Протест фінляндського народу» (листопад 1901 р.), «Що робити?» (осінь 1901 — лютий 1902 р.), проект програми РСДРП (січень — лютий 1902 р.), «Про Маніфест «Союзу вірменських соціал-демократів» (січень 1903 р.), матеріали до другого з'їзду партії та промови на ньому (червень — серпень 1903 р.), «Останнє слово бундівського націоналізму» (серпень 1903 р.) і, нарешті, стаття «Національне питання в нашій програмі», надрукована в «Искре» 15 липня 1903 р., за два дні до відкриття другого з'їзду, що, за думкою М. Ф. Шитова, «свідчить про її призначення», оскільки «ідеями ленінської статті керувалося багато делегатів з'їзду»⁷⁷.

Отже, перше десятиріччя ленінської творчості в галузі національного питання залишило нашої партії, комуністам світу неоціненне надбання. В ньому все звернене в перспективу, навіть деталі, — суцільне геніальне передбачення, яке щодня перетворюється в дійсність у національному та інтернаціональному масштабах.

⁷⁴ Див. В. І. Ленін. ПЗТ, т. 7, стор. 308, 309.

⁷⁵ Див. Там же, стор. 93—94, 230—231.

⁷⁶ Див. В. І. Ленін. ПЗТ, т. 25, стор. 294.

⁷⁷ Н. Ф. Шитов. Назв. праця, стор. 144.

Повідомлення

СПІВРОБІТНИЦТВО ТРУДІВНИКІВ ПРОМИСЛОВОСТІ РАДЯНСЬКИХ РЕСПУБЛІК

В. А. ЄЖОВ

В ході боротьби за соціалізм і комунізм в СРСР склалася нова історична спільність людей — радянський народ, закономірністю розвитку якої є братерське співробітництво і взаємна допомога. Боротьба за здійснення рішень XXIV з'їзду КПРС, виконання завдань дев'ятого п'ятирічного плану, піднесення творчої активності трудящих у зв'язку зі святкуванням 50-річчя утворення Союзу Радянських Соціалістичних Республік сприяють дальшому зближенню й згуртуванню націй і народностей нашої країни.

Провідна роль у цьому процесі належить радянському робітничому класові. Вона визначається рядом факторів.

Досвід будівництва соціалізму та комунізму в СРСР найпереконливіше підтверджує правильність ленінського висновку про те, що робітничий клас керує трудящими не тільки в боротьбі за владу, а й «в справі творення нового, соціалістичного, суспільного ладу, в усій боротьбі за цілковите знищення класів»¹. У ході комуністичного будівництва роль робітничого класу як провідної економічної і соціально-політичної сили суспільства ще більше зростає.

Як відомо, народне господарство СРСР являє собою єдиний взаємозв'язаний комплекс, що базується на суспільній власності на засоби виробництва, включає в себе народне господарство республік і розвивається за єдиним державним планом в інтересах усієї країни й кожної республіки зокрема. Тільки концентрація всієї могутності Радянської багатонаціональної держави, можливості якої визначаються багатством її ресурсів, узгодженістю дій, організованістю всіх трудящих, єдиною господарською, культурною і міжнародною політикою, забезпечує ефективність боротьби за виконання поставлених XXIV з'їздом завдань комуністичного будівництва. «Для успіху цієї боротьби,— підкреслюється в Постанові ЦК КПРС «Про підготовку до 50-річчя утворення Союзу Радянських Соціалістичних Республік»,— особливо необхідні взаємозв'язані зусилля трудящих усіх республік, економічних районів, працівників усіх галузей народного господарства і культури, багатонаціональних трудових колективів»². Робітничий клас — основна продуктивна сила суспільства, він вносить вирішальний вклад у створення і зміцнення матеріально-технічної бази комунізму.

Всупереч модним антимарксистським теоріям про те, нібито науково-технічна революція веде до зменшення чисельності робітничого

¹ В. І. Ленін. Твори, т. 29, стор. 373.

² Про підготовку до 50-річчя утворення Союзу Радянських Соціалістичних Республік. Постанова ЦК КПРС від 21 лютого 1972 року, К., 1972, стор. 19.

класу і навіть його ліквідації, реальні факти свідчать про прямо протилежне: науково-технічний прогрес викликає кількісне зростання робітничого класу. За роки Радянської влади його чисельність в СРСР збільшилася майже в 6 разів і становить 65,9 млн. чол.³ Разом з непрацюючими членами сімей робітники становлять 58% населення Радянського Союзу. Сучасний робітничий клас — багатогалузевий, він об'єднує індустріальних (промисловість, транспорт, будівництво) і сільськогосподарських робітників, а також тих, хто працює у сфері обслуговування. Особливо слід зазначити зростання чисельності робітників, зайнятих у тих галузях виробництва, розвиток яких найтісніше пов'язаний з науково-технічним прогресом.

Багатонаціональний склад є однією з найважливіших рис розвитку робітничого класу в епоху соціалізму. Нині в нашій країні немає жодної союзної чи автономної республіки, автономної області чи національного округу, в соціальній структурі яких не було б робітників. Будь-який загін робітничого класу за своїм складом є багатонаціональним і поряд з представниками корінної національності, число яких безперервно зростає, включає також росіян, українців, білорусів та ін. Закономірно тому, що кожний виробничий колектив є інтернаціональним, багатонаціональним. Особливо це характерно для тих підприємств, які створені й створюються нині в нових економічних центрах, що розвиваються за активною участю всіх народів СРСР.

Докорінно змінилися радянські робітники. Підвищується їх загальноосвітній і професійний рівень. Нині 55% робітничого класу мають неповну середню, середню й вищу освіту. Відданість справі комунізму, націоналістичний патріотизм та інтернаціоналізм, висока трудова й громадсько-політична активність, непримиренність до експлуатації та гноблення, національних і расових передсудів, класова солідарність з трудящими всіх країн — такі найхарактерніші риси робітника радянського соціалістичного суспільства. «Передовий робітник сьогодні, — говорив Л. І. Брежнев на XV з'їзді профспілок СРСР, — це людина, яка має глибокі знання, широкий культурний кругозір, свідомо і творчо ставиться до праці, він почуває себе господарем виробництва, людиною, відповідальною за все, що відбувається в нашому суспільстві. Такий робітник політично активний, він не терпить розхлябаності і безвідповідальності, будь-яких недоліків в організації виробництва. Він непримиренний ворог усякого міщанства, будь-яких пережитків минулого у свідомості і поведінці людей.

Ідеали партії, ідеали комунізму стали для такого робітника суттю усього його світогляду, вони визначають його вчинки, його відносини з людьми, всю його життєву лінію»⁴.

Робітничий клас, вільний від національного егоїзму, виступає соціальним носієм ідеології соціалістичного інтернаціоналізму. Інтереси й комуністичні ідеали робітничого класу є одним з основних факторів формування нової історичної спільності людей — радянського народу. Особливо яскраво це продемонстрував XXIV з'їзд КПРС, у роботі якого брало участь 1195 робітників, тобто 24% всього складу делегатів, які представляли майже 60 національностей і народностей. Про це свідчить і соціальний склад КПРС, у лавах якої 40,5% робітників, 14,8% — колгоспників, 44,7% — службовців⁵. Комуністична партія, що

³ СССР в цифрах в 1971 году. Краткий статистический сборник, М., 1972, стор. 177.

⁴ Л. І. Брежнев. Рішення XXIV з'їзду КПРС — бойова програма діяльності радянських профспілок. Промова на XV з'їзді професійних спілок СРСР 20 березня 1972 року, К., 1972, стор. 14.

⁵ «Коммунист», 1972, № 6, стор. 85.

виникла як партія робітничого класу, стала партією всього народу, вона керує внутрішньою і зовнішньою політикою СРСР.

Слід вказати й на значення такого фактора, як співдружність і взаємна допомога робітників радянських республік. Єдність ідеології, інтересів і цілей, волі і дій, керівництво з боку Комуністичної партії — все це визначає нерушимість дружби робітників усіх республік СРСР. Різномічне співробітництво всіх республіканських загонів радянського багатонаціонального робітничого класу, в якому велика роль належить робітникам Російської Федерації, являє собою один з нових зразків здійснення пролетарського інтернаціоналізму в умовах будівництва соціалізму та комунізму.

В період завершення будівництва соціалізму і переходу до комуністичного будівництва широко й ефективно розвивається трудова співдружність робітників нашої країни.

Її характерною особливістю є взаємна допомога. Цей процес спрямовується на основі принципів соціалістичного інтернаціоналізму Комуністичною партією. Вона об'єднує і узгоджує зусилля робітничого класу всіх республік, виходячи з того, що чим тісніше спілкування між націями і вище розуміння загальнонародних завдань, тим успішніше долаються вияви місництва та національного егоїзму. Кожна з форм трудової співдружності робітників радянських республік, як синтез соціалістичного патріотизму й інтернаціоналізму, створює найсприятливіші можливості для поєднання національних інтересів з участю робітників усіх національностей у розв'язанні загальносоюзних завдань.

Економіка — головний фронт боротьби за комунізм. Тому співдружність робітників радянських республік у створенні матеріально-технічної бази комунізму слід розглядати в нерозривному зв'язку з їх суспільно-політичною активністю, політичним співробітництвом і єдністю.

Це виявляється, по-перше, в одностайному схваленні й підтримці робітниками всіх націй і народностей, що населяють Країну Рад, внутрішньої та зовнішньої політики КПРС та уряду СРСР. На зборах партійного активу, що відбулися в грудні 1971 р. в союзних і автономних республіках, областях і краях СРСР, були одноголосно прийняті рішення, в яких від імені робітників, усіх трудящих заявлялося про підтримку політичної лінії і практичної діяльності ЦК КПРС, його Політбюро щодо втілення в життя рішень XXIV з'їзду КПРС, виробленої ним внутрішньої та зовнішньої політики і говорилося про рішучість здійснити завдання дев'ятої п'ятирічки. «Перспективи нашого дальшого руху вперед, розкриті в дев'ятому п'ятирічному плані, викликали загальне піднесення трудової і політичної активності», — сказав на зборах активу Горьковської партійної організації бригадир слюсарів-монтажників заводу «Красное Сормово» А. П. Удалов⁶. «Ми гаряче схвалюємо мудру зовнішню і внутрішню політику рідної Комуністичної партії», — заявив на зборах активу Запорізької обласної партійної організації сталевар заводу «Запоріжсталь» Є. П. Проскурін. — Ця політика відповідає корінним інтересам усіх радянських людей⁷. «Плани партії — це плани народу. І ми, — говорив на зборах партійного активу Ташкентської області сталевар Узбецького металургійного заводу ім. В. І. Леніна М. Едгоров, — зробимо все необхідне для того, щоб невинно міцніла наша країна»⁸.

⁶ «Правда», 18 грудня 1971 р.

⁷ «Правда», 25 грудня 1971 р.

⁸ «Правда», 17 грудня 1971 р.

Кожна громадсько-політична кампанія в країні викликає не тільки політичне, а й трудове піднесення робітничого класу, сприяючи розвиткові творчої активності всіх республіканських загонів. Така нерозривна єдність політичної і трудової активності яскраво виявилася під час відзначення 50-річчя Великої Жовтневої соціалістичної революції та 100-річчя від дня народження В. І. Леніна. Вона характерна й для відзначення до 50-річчя утворення Союзу Радянських Соціалістичних Республік, ознаменованого широким розмахом соціалістичного змагання робітничого класу за успішне розв'язання єдиного, спільного завдання — дострокового виконання дев'ятого п'ятирічного плану. Знаменно, що ініціаторами різних новаторських починань виступають робітники всіх радянських республік.

В ході комуністичного будівництва розвиваються різноманітні форми трудового співробітництва народів СРСР.

Як уже зазначалося, в процесі створення матеріально-технічної бази комунізму зміцнюється економічне співробітництво всіх радянських республік, зростає вклад кожної з них у загальну справу комуністичного будівництва. Тим самим об'єктивно визначається найважливіша форма співробітництва республіканських загонів робітничого класу СРСР, оскільки від праці робітників, від їх трудової активності залежить виконання кожною з республік завдань загальносоюзного плану, вклад кожної з них у зміцнення міжреспубліканських економічних зв'язків.

Нині розгорнулося змагання за дострокове виконання дев'ятої п'ятирічки. Виконання прийнятих зобов'язань у вирішальній мірі залежить від чіткої взаємодії всіх галузей промисловості, тісної співдружності робітників республік та окремих індустріальних центрів. Прикладів такої співдружності дуже багато. В Таджикиській РСР, на річці Вахш будується енергетичний гігант — Нурекська ГЕС. Більше трьохсот підприємств Радянського Союзу постачають матеріали та обладнання на цю новобудову дев'ятої п'ятирічки. На неї працюють люди сотень професій Москви, Ленінграда, Києва, Мінська, Харкова, Запоріжжя, Темір-Тау та багатьох інших промислових центрів⁹. Однією з важливих новобудов дев'ятої п'ятирічки є Камський автомобільний завод. Колективи проектних організацій, науково-дослідних інститутів та підприємств Москви, Києва, Мінська, Ярославля та ряду інших центрів виступили з цінною ініціативою, прийнявши єдині соціалістичні зобов'язання, мета яких — прискорення проектування, будівництва і введення в експлуатацію першої черги заводу¹⁰.

Характерним є такий факт. Запорізький трансформаторний завод підтримує давні зв'язки з усіма республіками країни. За 25 років свого існування він виготовив обладнання для електростанцій загальною потужністю в тисячу Дніпрогесів. Почали з виробу в тисячу *кв/а*. А в 1971 р. для Слов'янської ДРЕС у Донбасі виготовили трансформатор потужністю 1 мільйон *кв/а*. Розроблено і освоєно випуск трансформаторів і автотрансформаторів напругою в 500 і 750 тис. *в* і 1,2 млн. *в*. Усі найбільші гідравлічні, теплові та атомні електростанції нашої країни, введені в дію після 1955 р., працюють на трансформаторах, виготовлених запорізьким заводом¹¹.

Таким чином, зразкове виконання замовлень на продукцію, яка відправляється в інші республіки, — головний напрямок трудового співробітництва республіканських загонів робітничого класу. В цьому

⁹ «Правда», 28 лютого 1972 р.

¹⁰ «Социалистическая индустрия», 4 березня 1972 р.

¹¹ «Правда», 28 липня 1972 р.

зв'язку характерні слова з доповіді члена Політбюро ЦК КПРС, першого секретаря ЦК Компартії України В. В. Щербицького на Пленумі ЦК КП України 27 липня 1972 р.: «Всі радянські народи з повним правом можуть пишатися нашими спільними досягненнями, своїм вкладом у загальну справу комуністичного будівництва. Образно кажучи, у нас кожна республіка працює на всю країну, а вся країна працює на кожен республіку»¹².

Важливою формою трудового співробітництва робітників є міжреспубліканське соціалістичне змагання, що розвивається в чотирьох нерозривно пов'язаних напрямках.

Це, передусім, змагання між промисловими центрами, колективами та районами. Змагаються між собою шахтарі Донбасу і Кузбасу, трудящі п'яти столиць союзних республік — Мінська, Риги, Вільнюса, Талліна і Тбілісі, міст-героїв і т. д.

Широкого розмаху набрало соціалістичне змагання між колективами окремих підприємств однієї галузі. Приміром, змагаються між собою металурги Макіївки, Магнітогорська та Череповця, тракторобудівники Волгограда, Мінська, Харкова та Челябінська, робітники заводів Ленінграда, Кіровограда, Харкова та ін.

Серед підприємств, які виступили зачинателями змагання на честь 50-річчя утворення СРСР, були колективи Ленінградського ім. Кірова та Харківського ім. В. І. Леніна заводів підйомно-транспортного обладнання. Коли партком ленінградського заводу складав перспективний план підготовки до великого ювілею, одним з перших записали пункт: «Розгорнути конкретне двостороннє соціалістичне змагання з Харківським заводом підйомно-транспортного обладнання». Колективам споріднених підприємств є чого повчитися одному в одного. Так, ленінградці досягли успіху в організації боротьби за підвищення технічного рівня та якості виробів. А харків'яни впровадили прогресивну організацію інструментального господарства, чітку систему підведення підсумків внутрізаводського соцзмагання. Вони визнають тільки двостороннє змагання — робітника з робітником, бригади з бригадою, дільниці з дільницею, цеху з цехом. На ленінградському заводі підведенням підсумків займається головним чином профспілкова організація. У харків'ян «найвищим суддею» стали робітничі збори: раз на місяць комітет профспілки скликає загальні збори колективів бригад, дільниць, цехів. І всі робітники разом розглядають підсумки змагання.

Колектив Харківського заводу прийняв на себе підвищені зобов'язання. Основні їх пункти — успішне виконання державного плану, підвищення продуктивності праці, вчасне забезпечення пускових будов країни підйомно-транспортним обладнанням. У зобов'язаннях колективу записано: достроково надіслати 22 мостових крани вантажопідйомністю 50 т гігантові п'ятирічки — Камському автомобільному заводу. П'ять з них раніше строку вже відправлені на Каму, а шість — у стадії відвантаження. «Найважливішим засобом досягнення цілей двостороннього змагання, — писали харків'яни своїм ленінградським друзям, — має стати постійний обмін досвідом. Приймаючи виклик ленінградців, колектив, у свою чергу, запрошує приєднатися до нашого змагання трудівників Узловського машинобудівного заводу»¹³.

Велику перспективу має змагання підприємств-суміжників. У грудні 1971 р. п'ятирічний договір на трудове змагання підписали з металург-

¹² «Радянська Україна», 29 липня 1972 р.

¹³ «Ленинградская правда», 28 липня 1972 р.

гамн Череповця їх суміжники — вугільники Воркути, гірники Оленегорського та Ковдорського гірничо-збагачувальних комбінатів, залізничники Північної та Октябрської магістралей, тобто всі ті виробничі колективи, від роботи яких залежить виконання п'ятирічки Череповецьким металургійним заводом¹⁴. Це починання в різних формах підтримали колективи всіх галузей промисловості. Так, з ініціативи кранобудівників Одеського заводу ім. Січневого повстання колективи суміжних підприємств — у Ленінграді, Кишиневі, Жданові, Чебоксарах — розгорнули змагання за атестацію на знак якості нового 25-тонного дизель-електричного крана. Між підприємствами-суміжниками укладено договір. Передбачено спільні роботи для підвищення якості і надійності комплектуючих виробів, удосконалення конструкцій окремих вузлів крана, поліпшення кооперативних поставок. Чебоксарський електроапаратний завод запропонував застосувати контактори нового типу, надійні й довговічні. Кишинівський «Електроточприлад» уклав договір зі своїми заводами-постачальниками про поліпшення якості комплектуючих деталей¹⁵.

Однією з форм такого змагання стало укладення договорів про творчу співдружність між підприємствами легкої промисловості. В числі перших на роботу за договором творчої співдружності перейшли Львівська взуттєва фірма «Прогрес», Ярославське шкіряно-взуттєве об'єднання «Североход» та Київський завод штучних шкір «Вулкан», колективи Московського шовкового комбінату ім. Рози Люксембург, Запорізького шовкомотального та Оренбурзького шовкового комбінатів. Уже на початку 1972 р. у змаганні суміжників брало участь більше 700 підприємств усіх союзних республік¹⁶.

Чудові результати дає змагання окремих робітників-новаторів різних підприємств. Ось один з прикладів. Фрезерувальник Ленінградського заводу «Арсенал» Герой Соціалістичної Праці М. М. Михайлов звернувся з листом-зобов'язанням на Київський завод «Арсенал», у якому викликав на змагання шліфувальника Героя Соціалістичної Праці А. Я. Донченка. Він обіцяв виконувати місячні завдання на 180% за рахунок впровадження передових методів обробки деталей, підвищити продуктивність праці на 8%, випускати тільки відмінну продукцію, подати і впровадити у виробництво три раціоналізаторські пропозиції, які заощадили б заводі 900 крб. Приймаючи виклик свого ленінградського товариша, А. Я. Донченко так само, як і його партнер по змаганню, зобов'язався виконувати норми на 180%, а п'ятиденне завдання — за 4 дні. Такого рівня він досягає завдяки здійсненню заходів комплексного плану підвищення продуктивності праці і впровадження 4 раціоналізаторських пропозицій з економічним ефектом 300 крб.¹⁷

Соціалістичне змагання між трудівниками промисловості радянських республік породило таку форму співробітництва, як систематичний обмін передовим виробничим досвідом між колективами підприємств та окремими робітниками. Характерно, що на липневому (1972 р.) Пленумі ЦК КП України особливо підкреслювалася необхідність повніше знайомитися з досягненнями братніх республік, краще вивчати і впроваджувати їх досвід у розвиток економіки¹⁸. Важливу роль у цьому

¹⁴ «Правда», 11 січня 1972 р.

¹⁵ «Правда», 28 липня 1972 р.

¹⁶ «Социалистическая индустрия», 11 лютого 1972 р.

¹⁷ «Ленинградская правда», 27 травня 1972 р.

¹⁸ «Правда», 29 липня 1972 р.

відіграють поїздки делегацій новаторів, листування передових робітників, а також всесоюзні наради, семінари та конференції.

Ось один з типових прикладів. Металурги країни, прагнучи прискорити впровадження прогресивного досвіду, в 1972 р. почали здійснювати «плавки дружби», в яких брали участь представники споріднених підприємств. Так, «плавка дружби» на підмосковному заводі «Електро-сталь» проходила за участю колег по змаганню — українських металургів заводу «Дніпрспецсталь». Їх приїзд був закономірним. На «Дніпрспецсталі» освоїли виробництво неіржавіючої сталі з застосуванням найекономічніших легуючих матеріалів. Незабаром цей досвід почали освоювати й на «Електросталі». У свою чергу, москвичі виступили ініціаторами виплавки нових високоякісних марок сталі та сплавів у печах вакуумно-дугового переплаву. Це нововведення стало надбанням і українських металургів. Обидва ці колективи завжди прагнуть якомога швидше допомогти своїм колегам опанувати все нове, прогресивне, народжене на тому чи іншому заводі¹⁹.

Широкого розмаху набрала взаємодопомога підприємств країни у підготовці кваліфікованих робітничих кадрів, у першу чергу — для тих фабрик і заводів, які вводяться в дію. Колективи Московського об'єднання «Автозил», Мінського автозаводу та ряду інших підприємств, наприклад, зобов'язалися підготувати для Камського автозаводу не менше 7500 робітників та інженерно-технічних працівників²⁰.

Важливе значення має участь кваліфікованих спеціалістів заводів-постачальників і спеціалізованих організацій у монтажі та введенні в експлуатацію обладнання на об'єктах, що будуються. Майже в усіх союзних республіках працюють нині ленінградські монтажники Все-союзного тресту «Спецгідроенергомонтаж». В Узбекистані, на Чарвакській ГЕС, уже підготовлено до пробних випробувань гідроагрегат потужністю 150 тис. кВт, а на Нурекській ГЕС у Таджикистані повним ходом іде монтаж агрегатів потужністю 300 тис. кВт кожний.

Великі турботи нині й у ленінградських монтажників, які працюють на Україні. На Каневській ГЕС передбачається встановити 20 капсульних агрегатів по 20 тис. кВт кожний. За планом минулого року мали бути змонтовані чотири з них. А ленінградці зобов'язалися на честь 50-річчя утворення СРСР пустити додатково ще дві енергетичні машини²¹.

Трудова співдружність робітників радянських республік має не тільки економічне, а й важливе політичне та ідеологічне значення. В процесі виробничої діяльності, яка проходить під знаком вирішення завдань розвитку народного господарства, під ідейним впливом партії формуються високі соціалістичні якості радянського робітника — патріота й інтернаціоналіста. Спільна праця, підпорядкована єдиній меті — будівництву комунізму, розвиває у радянських людей почуття солідарності і взаємодопомоги, згуртовує їх, об'єднує економічні й політичні інтереси всіх трудящих Радянського Союзу, незалежно від національної належності, виховує їх у дусі пролетарського інтернаціоналізму. Важливо підкреслити, що духом інтернаціоналізму пройняте й змагання за дострокове виконання дев'ятого п'ятирічного плану.

Нагромаджений досвід різнобічного співробітництва трудівників промисловості радянських республік у створенні матеріально-технічної бази комунізму має міжнародне значення, збагачуючи новими формами

¹⁹ Там же.

²⁰ «Социалистическая индустрия», 4 березня 1972 р.

²¹ «Ленинградская правда», 28 червня 1972 р.

співробітництво робітничого класу СРСР та інших соціалістичних країн, переконливо підтверджуючи одне з найважливіших положень марксистсько-ленінської теорії про те, що поза інтернаціональними зв'язками не може ефективно діяти жодний революційний загін сучасності.

Відносини дружби і взаємодопомоги між робітниками цілком відповідають інтересам кожної окремої соціалістичної нації, всієї співдружності радянських народів.

РОЛЬ МОЛОДІ РАДЯНСЬКОЇ УКРАЇНИ У ПРИСКОРЕННІ НАУКОВО-ТЕХНІЧНОГО ПРОГРЕСУ

(1959—1971 рр.)

М. Р. ПЛЮЩ

Комуністична партія постійно наголошувала і наголошує на всемірному розвитку науки і техніки, розробці визначальних напрямів науково-технічного прогресу, який характеризується суттєвими, корінними змінами в знаряддях і предметах праці, удосконаленням технології виробництва. При цьому партія керується вказівками В. І. Леніна, який вбачав у науково-технічному прогресі важливу умову зростання продуктивності праці, піднесення життєвого і культурного рівня трудящих. Прогрес науки і техніки постійно стимулює прийняття принципово нових технічних рішень у виробництві, дає змогу на основі застосування нових машин забезпечити механізацію і комплексну автоматизацію, підвищити ефективність суспільного виробництва.

Великі зрушення у розвитку фундаментальних наук, які сталися в середині 50-х років ХХ ст., викликали революцію в галузі техніки й технології. ХХІV з'їзд КПРС відзначив, що «прогрес науки і техніки — це головна підойма створення матеріально-технічної бази комунізму»¹, і накреслив широку програму технічного переозброєння народного господарства на основі проведення ґрунтовних наукових досліджень і концентрації зусиль учених на розв'язанні найважливіших проблем науки і техніки. Сучасна науково-технічна революція супроводжується не лише механізацією і комплексною автоматизацією, появою нових видів енергії та матеріалів, широким застосуванням електроннообчислювальних і кібернетичних машин, а й докорінними, якісними змінами в організації та управлінні виробництвом, його технології та в характері трудової діяльності. Вона поставила ряд складних і невідкладних завдань щодо підготовки кадрів, наукової організації праці, розробки технічної політики тощо.

Комуністична партія чітко визначила місце молоді в боротьбі за побудову соціалістичного суспільства, створення матеріально-технічної бази комунізму, прискорення науково-технічного прогресу. Партія ставить завдання — широко розвивати творчу ініціативу радянської молоді, виховувати у неї любов до техніки та технічної творчості. За роки Радянської влади багато зроблено для зростання загальноосвітнього рівня і професійної підготовки юнаків і дівчат, озброєння їх технічними знаннями, залучення молодих вчених, виробничників до винахідництва і раціоналізації.

¹ Матеріали ХХІV з'їзду КПРС, К., 1971, стор. 65.

Роки комуністичного будівництва ознаменувалися небаченим піднесенням трудової й політичної активності радянської молоді. Генеральний секретар ЦК КПРС Л. І. Брежнев у промові на XIX Московській міській партконференції (березень 1968 р.) зазначав: «Слід активніше залучати молодь до науково-технічної творчості. Партійні, комсомольські і профспілкові організації вузів та підприємств повинні розгорнути широку роботу по залученню молоді до науково-технічних товариств, до наукових гуртків, які можуть бути організовані в учбових закладах, на заводах і фабриках, у радгоспах і колгоспах і де молодь може дістати уявлення про найновіші досягнення науки та її застосування у виробництві»². Юнаки та дівчата Радянської України вносять вагомий вклад у розробку і впровадження нових машин та механізмів, удосконалення технології виробництва. У республіці, як і в усій країні, рік у рік розширюється мережа навчальних закладів, асигнуються великі кошти на підготовку і перепідготовку спеціалістів. Молоді винахідники і раціоналізатори відкривають нові шляхи зростання продуктивності праці, повнішого використання основних фондів. Партійні та комсомольські організації України багато роблять для морального і матеріального заохочення молоді до активної участі в технічній творчості, розробці та впровадженні нових машин і механізмів.

Роки комуністичного будівництва характеризуються неухильним зростанням питомої ваги молоді в різних галузях народного господарства. Зокрема, 1970 р. в промисловості республіки вона становила 54%, будівництві — 60, на транспорті — 46, в сільському господарстві — більше 40%³. Отже, від її творчої активності, участі в прискоренні технічного прогресу значною мірою залежить поступальний рух нашого суспільства по шляху до комунізму.

Юнаки та дівчата України активно працюють в організаціях Все-союзного товариства винахідників і раціоналізаторів (ВТВР), радах науково-технічних товариств (НТТ), громадських конструкторських бюро і групах економічного аналізу, в комплексних бригадах раціоналізаторів. Лише в організаціях ВТВР СРСР беруть участь майже 700 тис. юнаків і дівчат віком до 25 років⁴. Це найбільше об'єднання поборників технічного прогресу зосереджує увагу молодих новаторів, спеціалістів на створенні досконалих машин і пристроїв, механізації ручної праці, ліквідації «вузьких місць» на виробництві. Тисячі винахідників і раціоналізаторів України вносять цінні пропозиції, впровадження яких сприяє підвищенню ефективності виробництва, забезпечує велику економію коштів, сировини, електроенергії.

Робота юнаків і дівчат у науково-технічних товариствах стала могутнім фактором прискорення технічного прогресу, інтенсифікації виробництва. На кінець 1970 р. 150 тис. робітників республіки активно працювали в науково-технічних товариствах⁵. Це переважно молоді й технічно грамотні виробничники, механізатори сільськогосподарського виробництва. Науково-технічні товариства України нагромадили значний досвід щодо визначення перспективних напрямів розвитку передової техніки й технології, пропаганди досягнень новаторів, проведення консультацій, виставок-оглядів творчих праць. Наприклад, члени цих товариств, що діють на Ждановському металургійному заводі ім. Ілліча,

² Л. І. Брежнев. Ленінським курсом. Промови і статті, т. 2, К., 1971, стор. 207.

³ Історія Ленінської Комуністичної Спілки Молоді України, вид. II, К., 1971, стор. 648.

⁴ Молодь і суспільний прогрес, К., 1970, стор. 6.

⁵ «Під прапором ленінізму», 1970, № 20, стор. 18.

щорічно вносять близько 5 тис. раціоналізаторських пропозицій і винаходів. Впровадження їх у виробництво дає великий економічний ефект⁶. Спеціалісти різних галузей народного господарства, а також учені докладають багато зусиль для піднесення ефективності суспільного виробництва, подають постійну методичну і практичну допомогу молоді в розробці та впровадженні цінних винаходів і раціоналізаторських пропозицій. Завдяки невтомній творчій діяльності молоді організації та ради НТТ стали центрами координації найефективніших напрямів науково-технічного прогресу, боротьби за впровадження цінних технічних новинок.

Розширенню комплексної механізації та автоматизації виробничих процесів, підвищенню продуктивності праці сприяє робота членів бригад раціоналізаторів «Азовсталі», Новокраматорського машинобудівного ім. Леніна, Макіївського металургійного ім. Кірова та інших підприємств. Високої оцінки заслуговує участь комсомольців і молоді в діяльності бригад і комісій сприяння технічному прогресові. Ці об'єднання виникли ще в перші роки комуністичного будівництва і відіграли значну роль у русі за якнайшвидше впровадження нової техніки, прогресивного обладнання. Особливо успішно вони діяли на підприємствах Донбасу і Закарпаття, машинобудівних заводах Києва і Львова та ін.

Молодь республіки бере активну участь у роботі рад новаторів, які займаються координацією технічної творчості, пропагандою передового досвіду винахідників і раціоналізаторів. Вагомі здобутки у розробці та впровадженні передової технології мають ради молодих спеціалістів і дослідників, члени громадських конструкторських і технологічних бюро індустріального Запоріжжя. Міська комсомольська організація постійно приділяє велику увагу проведенню конкурсів і зльотів молодих новаторів, організації шкіл молодих раціоналізаторів, станцій і клубів юних техніків. Навесні 1971 р. у 57 радах молодих спеціалістів і дослідників міста, 150 громадських лабораторіях і конструкторських бюро, понад 1000 комплексних бригадах раціоналізаторів активно працювало майже 30 тис. юнаків і дівчат⁷.

Юнаки та дівчата охоче працюють у громадських конструкторсько-технологічних бюро, які розробляють плани автоматизації та комплексної механізації виробництва, розв'язують питання модернізації застарілого обладнання, постійно подають допомогу творцям нової техніки. Спільно з досвідченими працівниками молоді спеціалісти у вільний від роботи час виготовляють технічну документацію, креслення тощо. Доброї слави зажили ГKB Дніпропетровських металургійного заводу ім. Петровського і заводу пресів, Одеського судоремонтного № 2, «Точелектроприладу» та ін.

Важливе місце в пошуках шляхів підвищення ефективності виробництва належить таким громадським об'єднанням новаторів, як ради і бюро економічного аналізу, що працюють у містах і селах. Їх роль особливо посилюється в умовах господарської реформи. Високої оцінки заслуговує праця юнаків і дівчат в бюро технічної інформації, громадських інспекціях по раціоналізації.

Нині рух молоді за прискорення науково-технічного прогресу охопив усю країну. На кінець 1970 р., за даними ЦСУ СРСР, в Радянському Союзі діяло 26 тис. громадських конструкторських бюро, 60 тис. груп економічного аналізу, 98 тис. комплексних творчих бригад,

⁶ Научно-технический прогресс в Украинской ССР 1961—1970, К., 1971, стор. 683.

⁷ «Під прапором ленінізму», 1971, № 1, стор. 56.

майже 30 тис. бюро технічної інформації. В них працювали 760 тис. юнаків і дівчат⁸.

Активна участь комсомолу і молоді у розвитку технічного прогресу в роки комуністичного будівництва знайшла яскравий прояв у тому, що в 1961 р. при комсомольських комітетах республіки діяло 1500 «штабів семирічки», 17,8 тис. контрольних постів, близько 1300 громадських конструкторських бюро, 1000 рад молодих спеціалістів, більше 500 штабів по новій техніці, які об'єднували 120 тис. юнаків і дівчат. Наполегливу боротьбу за економію коштів, сировини, електроенергії, впровадження нової техніки на Україні 1964 р. вели більше 18 тис. комсомольських штабів, 98 тис. загонів і постів «прожектористів», до яких входили 562 тис. чол.⁹

Наприкінці восьмої п'ятирічки в республіці на громадських засадах працювало 16 тис. бюро економічного аналізу, більше 9 тис. бюро технічної інформації, майже 10 тис. рад наукової організації праці, 30 тис. творчих бригад, 130 науково-дослідних інститутів і лабораторій. В їх роботі брали участь майже 400 тис. спеціалістів. Лише протягом 1970 р. вони виконали понад 120 тис. завдань, які мали важливе народногосподарське значення¹⁰.

Вагомі здобутки в проектуванні й виготовленні дослідних зразків нових машин і приладів мають ради молодих дослідників Харківщини. Так, рада молодих дослідників «Укрндіхімашу» прищеплювала юнакам і дівчатам смак до самостійної творчості¹¹. Молодь бере активну участь у роботі клубів і гуртків технічної творчості, організації конкурсів професійної майстерності на звання кращого токаря, фрезерувальника, шофера, тракториста, комбайнера.

Велике політичне та економічне значення має участь молоді в масових походах за економію і ощадливість, у діяльності «Комсомольського прожектора», організації виставок-оглядів технічної творчості. Багато добрих справ на рахунку «прожектористів» Львівського заводу кінескопів ім. В. І. Леніна, орденоносних фірм «Маяк» і «Прогрес», Харківського ордена Леніна електромеханічного, Дніпропетровського агрегатного заводів та ін.¹² Лише на Закарпатті на початку 1971 р. діяло 1200 штабів і 970 загонів «Комсомольського прожектора», в роботі яких брали участь майже 10 тис. юнаків і дівчат¹³.

Молоді інженери й конструктори спільно з новаторами виробництва виготовляють креслення й дослідні зразки досконалих машин і механізмів, впроваджують автоматизовані системи управління, засоби комплексної механізації й автоматизації. Комсомольці «Дондіпро-вуглемашу», Горлівського і Дружківського машинобудівних заводів, шахт ім. Поченкова і № 2 комбінату «Шахтарськантрацит» розробили проект і почали виготовляти механізовані кріплення, вугільний комбайн «Універсал-70», комплекс «Донбас»¹⁴. Молоді машинобудівники і гірники Горлівки дали путівку в життя вугільному комбайнові, який було названо на їх честь «Комсомольцем».

Молодь Донбасу докладає багато зусиль для вдосконалення технології виплавки металу. З молодечим запалом металурги Донецька, Макіївки, Жданова освоюють проектні потужності агрегатів, шукають шляхи підвищення інтенсифікації виробництва.

⁸ Л. Г. Максимов. Запевалы интересных дел, Минск, 1971, стор. 18.

⁹ Історія Ленінської Комуністичної Спілки Молоді України, стор. 544, 583.

¹⁰ Научно-технический прогресс в Украинской ССР 1961—1970, стор. 685.

¹¹ «Красное знамя», 1 липня 1969 р.

¹² «Ленінська молодь», 18 березня 1971 р.

¹³ «Молодь України», 19 січня 1971 р.

¹⁴ XXI з'їзд ЛКСМ України. Документи і матеріали, К., 1970, стор. 154.

У Директивах XXIV з'їзду КПРС по п'ятирічному плану розвитку народного господарства СРСР на 1971—1975 рр. зазначалося, що «матеріальною основою технічного переозброєння всього народного господарства є машинобудування. Його головне завдання — забезпечити всі галузі високоефективними машинами і устаткуванням»¹⁵. Молоді вчені, конструктори і новатори машинобудівної промисловості Української РСР вносять вагомий вклад у розвиток важкого машинобудування. За роки восьмої п'ятирічки під керівництвом досвідчених учених молодь Новокраматорського і Старокраматорського машинобудівних заводів, Краматорського заводу важкого верстатобудування, Дебальцівського машинобудівного, Дніпропетровського заводу металургійного устаткування та ряду інших підприємств багато зробила для якнайшвидшого випуску складного устаткування, зокрема потужних блюмінгів і слябінгів, унікальних верстатів-автоматів високої точності. Юнаки та дівчата індустриального Харкова виготовляють сучасні високопродуктивні машини для електроенергетики, сільськогосподарські машини та механізми, потужні тепловози. Комсомольці й молодь Київського і Харківського авіаційних заводів докладають чимало зусиль для створення першокласних реактивних і турбогвинтових літаків, які відзначаються високими експлуатаційними якостями.

Далеко за межами області відомі імена токаря Львівського заводу автотранспорту, депутата Верховної Ради УРСР, Героя Соціалістичної Праці М. Г. Вахули, бригадира проходників шахти № 8 «Червоноградська» А. Акімова, екскаваторника Роздольського гірничохімічного комбінату В. Бізєєва та багатьох інших¹⁶.

Молоді спеціалісти і виробничники контролюють хід виготовлення технічної документації та окремих деталей і вузлів до нових машин та механізмів, приладів і оснастки. Комсомольська організація державного конструкторського бюро по виготовленню двигунів для трактора Т-150 на харківському заводі «Серп і молот» заснувала штаб при «Комсомольському прожекторі». Його члени не лише стежили за своєчасною підготовкою креслень технологічної документації і надходженням її у виробничі цехи, а й усували педоліки. Повсякденний контроль і оперативне втручання в хід робіт дали змогу вчасно передати новий двигун на випробування¹⁷. Шефство над освоєнням моделі автобуса ЛАЗ-695 М взяли комсомольці Львівського автобусного заводу. В дні підготовки до 100-річчя від дня народження В. І. Леніна за активною участю молоді Харківщини розроблено і впроваджено у виробництво 430 зразків машин і приладів. Державний Знак якості присвоєно 55 виробам. Молоді корабелі Миколаївської області навесні 1970 р. відправили на ходові випробування рефрижератор «Маршал Рокоссовський»¹⁸.

Сучасна епоха характеризується широким впровадженням планових начал у масову технічну творчість. На підприємствах республіки розробляються комплексні перспективні плани розвитку технічної творчості, складаються темники «вузьких місць», на ліквідацію яких спрямовуються зусилля винахідників і раціоналізаторів. Добре поставлена ця робота на заводах «Дніпроспецсталь», «Запоріжсталь», «Азовкабель», Херсонському ім. Петровського та ін.¹⁹

¹⁵ Матеріали XXIV з'їзду КПРС, стор. 168.

¹⁶ «Комуніст України», 1969, № 3, стор. 72.

¹⁷ «Молодь України», 20 лютого 1971 р.

¹⁸ XXI з'їзд ЛКСМ України. Документи і матеріали, стор. 373—378.

¹⁹ Молодежь и время, Одесса, 1970, стор. 114.

Високоосвічена і технічно грамотна молодь Української РСР робить вагомий вклад у справу підвищення продуктивності праці, удосконалення технології виплавки металу, поліпшення коефіцієнта використання об'єму домєнних печей, збільшення зйому сталі з квадратного метра поду печі. Молоді металурги «Азовсталі», Ждановського заводу ім. Ілліча, металургійного ім. Дзержинського запропонували ряд удосконалень, завдяки чому поліпшено технологію прокатки металу, випаляються нові сорти сталі, а новатори «Запоріжсталі» доклали багато творчих зусиль, щоб за роки восьмої п'ятирічки завод освоїв випуск 95 видів продукції²⁰.

Готуючи гідну зустріч 50-річчю утворення Союзу РСР, молоді виробничники докладали багато зусиль для прискорення темпів науково-технічного прогресу, здійснили важливі заходи для збільшення виплавки сталі та прокату, механізації й автоматизації трудовітких процесів, економії коштів і матеріалів.

У дні підготовки до 50-річчя Ленінського комсомолу молоді виробничники індустріального Харкова виступили ініціаторами соціалістичного змагання під девізом «Від ювілею Батьківщини — до ювілею комсомолу». Формувальники київського заводу «Червоний екскаватор», новатори 6-ї вуттєвої та швейної ім. Смирнова-Ласточкина фабрик закликали молодь виконати виробниче завдання 1968 р. до 50-річчя ВЛКСМ.

Під керівництвом партійних організацій комсомол України брав активну участь у Всесоюзному огляді технічної творчості, що проходив під девізом: «Ленінському ювілею — майстерність і пошук молодих». Більше 200 тис. умільців включилися в огляд. Тільки 1968 р. від впровадження у виробництво їх винаходів і раціоналізаторських пропозицій було заощаджено 100 млн. крб.²¹ Завдяки широкому розмаху технічної творчості молоді України за роки восьмої п'ятирічки 250 тис. новаторів внесли 400 тис. винаходів і раціоналізаторських пропозицій, економічний ефект від застосування яких становив більше 300 млн. крб.²² Значний вклад (щорічно близько 8 тис. пропозицій з економічним ефектом 10 млн. крб.) у раціоналізаторський фонд восьмої п'ятирічки зробили молоді новатори Київської області²³.

Самовіддано працюють на ниві технічного прогресу студенти України. Тисячі комсомольців вузів беруть активну участь у роботі студентських наукових товариств, проектно-конструкторських бюро, науково-технічних товариств, рад технічної творчості, рад новаторів та інших масових організацій. Майбутні спеціалісти під керівництвом досвідчених інженерів розробляють проекти складних машин і механізмів. Результати їх досліджень враховуються при розв'язанні різних народногосподарських завдань. На шахтах Донбасу успішно впроваджуються в життя цікаві проекти студентів Донецького політехнічного, Дніпропетровського гірничого, Криворізького гірничорудного інститутів. Навесні 1970 р. у вузах республіки діяли 45 студентських проектно-конструкторських бюро, члени яких виконали робіт більше ніж на 2 млн. крб. Успішно працює створена при Київському міськкомі ЛКСМУ рада по розвитку технічної творчості студентів. Її очолює відомий авіаконструктор, Герой Соціалістичної Праці О. К. Антонов²⁴. За 10 років студентське проектно-конструкторське бюро Харківського

²⁰ «Радянська Україна», 18 липня 1971 р.

²¹ Історія Ленінської Комуністичної Спілки Молоді України, стор. 636.

²² «Молодь України», 22 січня 1971 р.

²³ ХХІ з'їзд ЛКСМ України. Документи і матеріали, стор. 373.

²⁴ Там же, стор. 222, 375.

автомобільно-шляхового інституту виконало чимало замовлень підприємств і будов республіки. Оригінальні рішення і «поправки», запропоновані майбутніми спеціалістами, широко запроваджуються на заводах автомобільної та тракторної промисловості²⁵. Республіканську премію ім. комсомолу України за 1970 р. присуджено студентів Донецького політехнічного інституту П. П. Протопопову. За комсомольською путівкою винахідник пішов на шахту. Там він сконструював нову модель респіратора, який надійно захищає шахтарів у разі високої концентрації пилу в повітрі. Винахід запатентовано в Англії, Франції, Бельгії та Японії²⁶.

Школою трудового виховання молоді стали студентські будівельні загони. Майбутні інженери, конструктори, технологи щоліта виїжджають на будови країни. Вони навчаються професійної майстерності, освоюють нову техніку, відшукують резерви виробництва. Влітку 1971 р. Всесоюзний студентський будівельний загін налічував 400 тис. чол., які працювали на 18 тис. об'єктів. Виконуючи рішення XXIV з'їзду КПРС, молоді будівельники споруджували Камський автозавод і товстолистовий стан «3600» «Азовсталі», Слов'янську ДРЕС і Усть-Ілімську ГЕС, прокладали залізницю Тюмень — Сургут та ін.²⁷

Восени 1971 р. 80 тис. українських юнаків і дівчат з студентського будівельного загону працювали на спорудженні Трипільської, Курахівської, Слов'янської, Углегірської та Ладизинської ДРЕС, Північно-Кримського каналу та каналу Дніпро — Донбас, Каховської та Північно-Рогачицької зрошувальних систем, Лисичанського нафтопереробного, Харцизького трубного та Нижнєдніпровського трубопрокатного заводів тощо²⁸.

Молоді виробничники і спеціалісти (майже 365 тис. юнаків і дівчат) Дніпропетровщини взяли активну участь у Ленінському заліку «Ми справі Леніна і партії вірні». В ході огляду технічної творчості молоді, присвяченого XXIV з'їздові КПРС, комсомольці Дніпропетровщини внесли 16 214 раціоналізаторських пропозицій. В конкурсах професійної майстерності взяли участь більше 35 тис. молодих робітників і колгоспників, а більше 9 тис. трудівників сільськогосподарського виробництва стали висококваліфікованими механізаторами²⁹.

За роки Радянської влади значно зріс культурно-технічний рівень робітничого класу, зокрема молоді, підвищилася її виробнича кваліфікація, що відкриває широкі можливості брати активну участь у науково-технічному прогресі. Праця робітника дедалі більше пов'язується з творчим використанням не лише практичних, а й теоретичних знань. Для управління електроннообчислювальною технікою необхідно мати ґрунтовні знання. Тому в 1970/71 навчальному році більше 1000 комсомольців Львівського телевізійного заводу навчалися у вузах, технікумах й училищах. Це позначилося і на участі молоді в технічній творчості. З 1444 заводських винахідників і раціоналізаторів — 873 юнаки та дівчата³⁰.

У Постанові ЦК КПРС «Про дальше поліпшення організації соціалістичного змагання» записано: «Дуже важливе завдання комсомолу — разом з профспілками залучати до змагання, руху за комуністичне ставлення до праці широкі маси молоді, і насамперед комсо-

²⁵ Молодые энтузиасты технического прогресса, Харьков, 1961, стор. 18.

²⁶ «Молодь України», 3 січня 1971 р.

²⁷ «Правда», 21 липня 1971 р.

²⁸ «Молодь України», 5 листопада 1971 р.

²⁹ «Молодь України», 3 листопада 1971 р.

³⁰ «Молодь України», 26 лютого 1971 р.

мольців, підвищувати творчу активність юнаків і дівчат, виховувати у них любов до праці, дбайливе ставлення до народного добра, підносити роль молодих робітників, колгоспників і спеціалістів у прискоренні технічного прогресу і впровадженні наукової організації праці, розвивати прагнення молоді до оволодіння економічними знаннями, підвищення професійної майстерності, оволодіння сучасними машинами і механізмами...»³¹. Поліпшення умов праці, збільшення вільного від роботи часу і прагнення молоді внести найбільший вклад у прискорення науково-технічного прогресу спонукають її до підвищення свого фахового рівня. Значний досвід в організації навчання юнаків і дівчат нагромаджено на київських заводах «Арсенал» ім. Леніна, «Точелектроприлад», Запорізькому титано-магнієвому комбінаті та автомобільному заводі «Комунар».

Сучасний науково-технічний прогрес вимагає творчого ставлення до спеціальності, постійного підвищення освітнього рівня, кваліфікації. Молодь добре усвідомлює цю вимогу часу. За даними дослідження ЦК ВЛКСМ, 46% молодих робітників на запитання: «Хотів би ти підвищувати свою кваліфікацію?» відповіли: «Так, обов'язково, це потрібно для справи»³². Переконливим доказом прагнення юнаків і дівчат до постійного підвищення фахового рівня, опанування нової техніки є популярність конкурсів на звання кращого слюсаря, токаря, тракториста, комбайнера, участь молоді у виставках технічної творчості, відвідування занять в університетах технічних знань, технічних курсів.

Свято виконуючи настанови Комуністичної партії, радянські юнаки та дівчата докладають усіх зусиль, щоб внести гідний вклад у створення матеріально-технічної бази комунізму. XXIV з'їзд КПРС високо оцінив діяльність Ленінського комсомолу. В Звітній доповіді ЦК КПРС вказувалося: «Важко навіть уявити собі таку ділянку господарського і культурного будівництва, де б не застосовувались енергія, творчість і дерзання комсомольців. Ударні комсомольські будови, групові конкурси майстерності молодих робітників, студентські будівельні загони, молодіжні виробничі бригади, літні табори праці і відпочинку — все це конкретні і дуже потрібні діла комсомолу, вожака радянської молоді»³³.

³¹ «Радянська Україна», 5 вересня 1971 р.

³² Молодежь, ее интересы, стремления, идеалы, М., 1969, стор. 73.

³³ Матеріали XXIV з'їзду КПРС, стор. 91.

ПАРТІЙНІ ОРГАНІЗАЦІЇ УКРАЇНИ НА ЧОЛІ ТРУДОВОГО ЕНТУЗІАЗМУ РОБІТНИКІВ (1959—1972 рр.)

М. В. БЄЛІК

Комуністична партія, мобілізуючи зусилля трудящих на створення матеріально-технічної бази комунізму, постійно й невтомно турбується про всебічну підготовку радянських людей, розвиток їх ініціативи і творчості. Всю багатогранну організаторську та ідейно-виховну роботу вона спрямовує на забезпечення того, щоб кожний свідомий трудящий, кожний свідомий робітник, як підкреслював В. І. Ленін, «почував себе не тільки господарем на своєму заводі, а представником країни»¹.

¹ В. І. Ленін. Твори, т. 27, стор. 358.

Розв'язання цієї актуальної соціально-політичної проблеми набуває все більш вагомого значення на сучасному етапі розвитку нашого суспільства, в умовах науково-технічної революції, в період вирішення в широких масштабах складних і відповідальних завдань комуністичного будівництва. На XXIV з'їзді КПРС особливо наголошувалося на необхідності добиватись, щоб усі трудящі «стали свідомими борцями за здійснення економічної політики партії, діяли як державні люди, повною мірою виявляючи свої здібності, ініціативу, господарську кмітливість»². Саме в цьому партія вбачає один з важливих факторів політичного і трудового піднесення працівників народного господарства, активного їх залучення до управління виробничими і державними справами.

Партійні організації республіки, виходячи з ленінських настанов і рішень партійних з'їздів про роль і значення трудящих мас у побудові нового життя на комуністичних засадах, широко використовують таку дійову форму мобілізації та виховання людей, як соціалістичне змагання.

В постанові ЦК КПРС «Про дальше поліпшення організації соціалістичного змагання» підкреслюється, що «на всіх етапах соціалістичного і комуністичного будівництва воно було і залишається могутнім засобом розвитку творчої ініціативи мас, формування соціалістичного колективізму. Воно завжди було ефективним методом піднесення продуктивних сил, вдосконалення виробничих відносин, виховання трудящих, залучення їх до управління виробництвом»³.

Центральний Комітет КПРС і далі ставить завдання розвивати соціалістичне змагання, вдосконалювати його організацію, що є важливою умовою успішного втілення в життя науково обгрунтованої програми партії економічного та соціально-політичного розвитку нашої країни. В цьому відношенні позитивний досвід нагромаджено партійними організаціями металургійної промисловості України.

Позачерговий XXI з'їзд КПРС (січень — лютий 1959 р.) на основі попередніх досягнень накреслив нову програму розвитку народного господарства країни, якою передбачалося дальше зростання продуктивних сил, економіки, науки та культури. Великі завдання ставились і перед українськими металургамі. Вони мали збільшити виплавку чавуну на 47—57%, сталі на 39—45% і прокату — на 32—39%. При цьому передбачалося збільшити виробництво найбільш дефіцитних видів прокату і труб у 2—3 рази⁴.

Завдання, поставлені XXI з'їздом КПРС, викликали хвилю трудового піднесення робітничого класу металургійної промисловості. На заклик партії мобілізувати зусилля на успішне здійснення завдань народногосподарського плану 1959—1965 рр. металурги відповіли новим підвищенням трудової і творчої активності. Висока політична свідомість, організованість, дисципліна, бажання з честю виконати рішення позачергового XXI з'їзду КПРС і XXI з'їзду Компартії України (лютий 1960 р.) знайшли яскраве і переконливе відображення в широкому розгортанні соціалістичного змагання, в патріотичних починаннях та виробничих ініціативах.

Металурги Дніпродзержинського металургійного заводу ім. Дзержинського виступили, наприклад, з ініціативою достроково завершити завдання семирічки. Робітники, інженерно-технічні працівники та служ-

² Матеріали XXIV з'їзду КПРС, К., 1971, стор. 81.

³ Про дальше поліпшення організації соціалістичного змагання. Постанова ЦК КПРС, К., 1972, стор. 1.

⁴ Матеріали позачергового XXI з'їзду КПРС, К., 1959, стор. 263.

бовці взяли зобов'язання досягти запланованого на 1965 р. рівня виробництва чавуну, сталі і прокату в 1963 р. В березні 1959 р. ЦК Компартії України прийняв спеціальну постанову, якою схвалив патріотичне починання дніпродзержинських металургів і закликав усі трудові колективи підтримати його⁵.

Партійні комітети та первинні партійні організації провели конкретну організаторську і роз'яснювальну роботу серед трудящих, ще ширше розгорнули соціалістичне змагання на промислових підприємствах. Колективи підприємств та будов Дніпропетровської області закликали трудящих металургійної та гірничодобувної промисловості країни розгорнути дійове змагання за виконання планів виробництва металу за п'ять років. Підтримуючи цей заклик, виробничий колектив заводу «Азовсталь», керований парторганізацією, зобов'язався добитися передбаченого семирічкою рівня виплавки чавуну ще в 1962 р.⁶ Досягнення цих показників планувалося за рахунок всебічного використання внутрішніх резервів, впровадження нової техніки і передового досвіду, автоматизації та механізації виробничих процесів.

Розвиток трудової активності, соціалістичного змагання були предметом особливої уваги партійної організації заводу «Запоріжсталь». Цей відомий країні трудовий колектив у 1959 р. виступив ініціатором всесоюзного змагання металургів за дострокове виконання завдань першого року семирічки та збільшення виробництва металу на діючих потужностях. Очоливши соціалістичне змагання трудящих, заводська парторганізація зосередила зусилля робітників, інженерно-технічних працівників на модернізації та реконструкції агрегатів і механізмів, впровадженні досягнень науки і техніки, кращих методів соціалістичного господарювання.

Партійний комітет, цехові парторганізації докладали багато зусиль, робили все для того, щоб створити в колективі атмосферу діловитості, творчих пошуків, взаємоповаги та вимогливості. Завдяки цьому підвищилася технічна творчість трудящих, зросла виробнича і трудова дисципліна. Працівники цього заводу раніше за інших взяли на озброєння і активно використовували кисневий і природний газ. Ініціаторами цього впровадження виступили комуністи-новатори С. Якименко, П. Дорошенко і Г. Пометун. У співдружності з учнями, інженерно-технічними працівниками вони успішно розв'язали поставлене завдання, що сприяло значному підвищенню продуктивності праці, збільшенню випуску металу. Якщо до впровадження кисню і природного газу виплавка на малих печах 170 т металу вважалась найбільшою, то при використанні цих активних інтенсифікаторів вона зросла в 1960 р. до 250 т⁷.

Заводська партійна організація вміло спрямовувала і використовувала соціалістичне змагання для пропаганди і впровадження передових методів праці новаторів і передовиків виробництва, вдосконалення виробництва і технологічних процесів. З цією метою на основних виробничих ділянках створювались і активно діяли комплексні творчі бригади, які займалися впровадженням нової техніки. Позитивно зарекомендували себе організовані на головних пускових об'єктах партійні групи, комсомольські пости і прожектори, стіннівки, «блискавки», різноманітні засоби наочної агітації.

⁵ ПА ІП ЦК КП України, ф. 1, оп. 145, спр. 2587, арк. 1—3.

⁶ «Ильичевец» (орган парткому, завкому профспілки, комітету ЛКСМУ і дирекції Жданівського ордена Леніна металургійного заводу ім. Ілліча), 10 березня 1962 р.

⁷ «Партийная жизнь», 1962, № 7, стор. 22.

Широкий розмах соціалістичного змагання, взаємна виручка і товариська допомога в процесі праці створили необхідні умови, за яких колектив заводу вже в 1962 р. досяг рівня виробництва прокату, запланованого на 1965 р. За семирічку обсяг виробництва збільшився на 68,1%, продуктивність праці — на 52,9%. Сума прибутку за цей період зросла в 2,3 раза і становила 137,8 млн. крб.⁸ Успіх колективу «Запоріжсталь» полягав перш за все в смілому новаторстві, в широкому впровадженні прогресивних технологічних процесів, чого ще не було на інших підприємствах.

Враховуючи велике значення нагромадженого на заводі досвіду, ЦК КПРС у 1963 р. провів всесоюзну нараду-семинар партійних і профспілкових працівників. Її учасники ознайомилися з роботою заводу, методами партійного керівництва соціалістичним змаганням, розвитком творчої і трудової активності металургів, здійсненням технічного прогресу.

Велику роль у поліпшенні всієї організаторської та ідейно-виховної роботи партійних організацій, трудової діяльності металургів відіграли постанови ЦК КПРС і ЦК КП України про досвід роботи партійного комітету «Запоріжстали» щодо організації впровадження в виробництво новітніх досягнень науки, техніки і передових методів праці⁹. Ці важливі документи були сприйняті, як новий вияв піклування партії про розвиток важкої індустрії. Вони всебічно обговорювались у партійних організаціях металургійних заводів республіки, на їх основі розроблялись і здійснювались конкретні заходи по виконанню практичних завдань. Рішення партійних організацій спрямовували ініціативу металургів на дальше розгортання соціалістичного змагання, підвищення його мобілізуючої ролі, на більш ефективне використання досвіду передових підприємств, підвищення всіх техніко-економічних показників¹⁰.

Виконуючи настанови парткому заводу, макіївські сталевари запропонували, наприклад, колективу мартенівської печі № 5 «Запоріжстали» змагатись за збільшення виплавки сталі. Бригада першої печі мартенівського цеху № 1 заводу ім. Кірова за рахунок дальшого скорочення часу плавки, збільшення її ваги, зниження простоїв печі, більш ефективного використання кисню та інших резервів зобов'язалась одержати 326 т високоякісної сталі¹¹. Практика підтвердила точність економічних розрахунків, творчу силу соціалістичного змагання. Взяті зобов'язання колективи сталеварів заводу «Запоріжсталь» та ім. Кірова успішно виконали і досягли нових трудових успіхів¹².

Активно використовував соціалістичне змагання для розв'язання актуальних економічних проблем партком Нікопольського Південно-трубного металургійного заводу. Колективу цього підприємства належить ініціатива боротьби за збільшення фондovіддачі з кожного карбованця основних фондів на 3 коп. проти плану. Заводське громадське бюро економічного аналізу разом з лабораторією економіки і відділом праці та заробітної плати за дорученням парткому підготували для

⁸ Поточний архів Запорізького обкому КП України. Довідка про досвід роботи заводу «Запоріжсталь», 1966, стор. 1.

⁹ ПА ІІП ЦК КП України, ф. 1, оп. 147, спр. 2351, арк. 15—22.

¹⁰ «Кировець» (орган партійного, профспілкового, комсомольського комітетів і дирекції Макіївського ордена Леніна металургійного заводу ім. С. М. Кірова), 4 квітня 1962 р.

¹¹ «Дніпровський металург» (орган парткому, завкому, профспілки, комітету комсомолу і управління ордена Леніна заводу «Запоріжсталь» ім. Серго Орджонікідзе), 25 лютого 1965 р.

¹² Матеріали XXIII з'їзду Комуністичної партії України, К., 1966, стор. 15.

цехів конкретні матеріали про використання основних фондів за попередні роки, розробили відповідні рекомендації щодо їх збільшення. На розв'язання цього важливого завдання партійна організація спрямувала організаційну та агітаційно-пропагандистську роботу. Активно включились у роз'яснювальну роботу лектори, пропагандисти, агітатори, заводська і стінні газети.

За збільшення фондівдачі розпочали боротьбу комуністи трубо-волочилиного цеху № 1. Було виявлено значну кількість технічного обладнання, яке з різних причин не використовувалось. Лише його реалізація дала майже 150 тис. крб. прибутку. Крім цього, трудящі цеху зобов'язались до кінця п'ятирічки зекономити тисячу тонн металу і свого слова дотримали. Лише за 1966 р. зекономив 110 т металу, з якого виготовив 55 тис. м понадпланових труб, відділ холодного волочіння, очолюваний комуністом Савенковим. Боротьба виробничого колективу за високу фондівдачу принесла позитивні наслідки — у 1966 р. завод одержав більш як 6,5 млн. крб. прибутку¹³.

Постійна турбота партійних і профспілкових організацій промислових підприємств республіки про підвищення загальноосвітніх знань і культурно-технічного рівня робітників, їх ідейне загартування були важливою передумовою виховання в них комуністичного ставлення до праці, творчого підходу до розв'язання завдань виробничого характеру. Так, у 1963 р. старший оператор новопрокатного цеху заводу ім. Держинського М. Іванін виступив з почином працювати без особистого браку. Партійна та профспілкова організації заводу підтримали ініціативу передового працівника і організували дійове змагання між цехами, змінами, бригадами за якісне поліпшення техніко-економічних показників, зменшення бракованої продукції. Тільки за друге півріччя 1963 р., порівняно з таким же періодом 1962 р., брак по прокату на блюмінгу зменшився на 46%, а на трубозаготівельному стані — на 44%. За цей час зекономлено 11 тис. т металу, собівартість продукції знизилася на 185 тис. крб.¹⁴

Підтриманий партійними та іншими громадськими організаціями почин передового виробничника знайшов поширення серед трудових колективів Запоріжжя, Донбасу, Ворошиловграда та інших областей. Він позитивно вплинув на організацію праці, сприяв пошукам ефективних шляхів підвищення якості продукції. На металургійних підприємствах, наприклад, уже в 1964 р. брак по сталі було зменшено на 24 і по прокату — на 21%¹⁵. У поширенні методів праці М. Іваніна позитивну роль відіграла обласна нарада його послідовників, що відбулась у 1965 р. в Дніпропетровську. Її учасники проаналізували хід змагання, обмінялися досвідом роботи. В зверненні, прийнятому на цій нараді, послідовники Іваніна закликали всіх трудящих області активно боротися за зменшення браку, широко розгорнути боротьбу за підвищення якості продукції, досягнення кращих світових стандартів.

Велике значення для піднесення політичної і трудової активності трудящих мав XXII з'їзд КПРС. Рішення з'їзду, нова Програма партії викликали до життя розвиток творчих сил та ініціативи, що знайшло яскравий і переконливий прояв у дальшому розгортанні змагання робітничого класу за дострокове виконання завдань семирічного плану. Ще напередодні XXII з'їзду КПРС багато виробничих колективів мета-

¹³ Поточний архів Нікопольського міськкому КП України. Довідка про роботу партійної організації Нікопольського Південнотрубного заводу по прискоренню технічного прогресу і підвищенню ефективності виробництва, 1966, арк. 3.

¹⁴ «Днепровская правда», 20 березня 1964 р.

¹⁵ Партархів Дніпропетровського обкому КП України, ф. 9870, оп. 1, спр. 150, арк. 15.

дургійних підприємств, готуючись гідно зустріти цю знаменну подію в житті партії та радянського народу, виступили з цінними патріотичними починами. Бригада комуністичної праці цеху безшовних труб Дніпропетровського трубопрокатного заводу ім. В. І. Леніна взяла на себе підвищені зобов'язання. Вона вирішила виконати державний план 1961 р. до 18 грудня і виробити понад завдання 800 т прокату труб, у тому числі на честь XXII з'їзду КПРС — 600 т. Дніпропетровський міськком КП України схвалив цю ініціативу і запропонував партійним організаціям поширити її на всі підприємства міста¹⁶.

Організувати змагання за гідну зустріч XXII з'їзду партії запропонували передовим металургам Донбасу сталевари мартенівської печі № 1, керованої Д. Рябцевим. Бригада сортопрокатників Донецького металургійного заводу ім. В. І. Леніна вирішила в подарунок партійному з'їзду виробити понад план 1100 т прокату і поліпшити інші економічні показники. Взяті зобов'язання виконувались досить успішно. Лише за чотири місяці 1961 р. було прокатано 742 т і видано понад встановлене завдання 418 т товарного прокату¹⁷.

Під час підготовки до з'їзду справжній трудовий ентузіазм виявили трудящі Дніпродзержинського коксохімічного заводу, які вирішили до цієї події виготовити значну кількість надпланової продукції — шихти для коксування, валового коксу, сирого бензолу, смоли на десятки тисяч карбованців¹⁸. Для забезпечення взятих зобов'язань заводська партійна організація розгорнула активну роботу щодо впровадження автоматизації і механізації виробничих процесів, підвищення продуктивності праці. Важлива увага приділялась удосконаленню агітаційно-масової роботи, поліпшенню загальноосвітнього і технічного навчання трудящих, вивченню робітниками суміжних та інших професій. З метою вироблення в робітників навичок управління виробництвом, виховання в них почуття господаря на підприємстві створювалися початкові школи економічної освіти, проводились масові рейди економічної роботи цехів, служб, відділів, практикувались конференції та робітничі збори, на обговорення яких ставились найбільш актуальні питання роботи заводу. Повсякденна, цілеспрямована організаторська та ідейно-виховна робота партійної, профспілкової організацій, керівництва заводу дозволили колективу хіміків рапортувати XXII з'їздові Комуністичної партії про дострокове виконання соціалістичних зобов'язань, узятих на честь цієї дати¹⁹.

Керуючись рішеннями XXII з'їзду КПРС (жовтень 1961 р.) і XXII з'їзду Компартії України (вересень 1961 р.), партійні організації ще більше посилили увагу до розвитку творчої активності робітничого класу, мобілізації його зусиль на збільшення випуску продукції, підвищення її якості, дострокове виконання державних планів і соціалістичних зобов'язань. На підвищення продуктивності праці та ефективності суспільного виробництва спрямовувались трудова активність і починання.

В цьому відношенні заслуговує на увагу робота партійної організації Комунарського металургійного заводу. Використовуючи різноманітні форми і методи, вона наполегливо добивалась перетворення соціалістичного змагання в дійовий засіб розвитку ініціативи, підвищення відповідальності трудящих за своєчасне і якісне виконання виробничої

¹⁶ Там же, ф. 19, оп. 37, спр. 134, арк. 7.

¹⁷ «Металург» (орган партійного комітету, завкому профспілки і управління Донецького металургійного заводу), 24 травня 1961 р.

¹⁸ «Дніпровський коксовик» (орган партбюро, завкому профспілки і заводоуправління Дніпродзержинського коксохімічного заводу), 4 вересня 1961 р.

¹⁹ «Дніпровський коксовик», 20 жовтня 1961 р.

програми. Все нове, прогресивне, що народжувалося на інших підприємствах, широко застосовувалося на заводі. В колективі знайшов підтримку почин шахтарів Донбасу про розгортання змагання за зниження витрат на карбованець товарної продукції, збільшення фондів віддачі на 0,3 коп. на кожному карбованці, що дало можливість заводу щорічно економити 0,5 млн. крб.

Розвитку трудової активності сприяла організація боротьби трудящих за почесне звання «Майстер — золоті руки», «Бригада відмінної якості», «Кращий цех заводу» і таке ін. На заводі активно використовувалась також така форма залучення трудящих до виявлення внутрішніх резервів, як громадські огляди. В результаті проведення тільки одного такого огляду в 1963 р. від трудящих було одержано більш як 3 тис. пропозицій, спрямованих на вдосконалення техніки і технологічних процесів, поліпшення організації праці, краще використання агрегатів тощо.

Партійна організація Комунарського металургійного заводу, очоливши змагання робітників, інженерно-технічних працівників, службовців, сприяла тому, що трудовий колектив добився значних успіхів у здійсненні завдань XXII з'їзду КПРС щодо збільшення виробництва чавуну, сталі, прокату. Завод успішно виконав план 1963 р. За 8 місяців 1964 р. він був перевиконаний з усіх показників. За цей період за рахунок підвищення продуктивності праці та зниження собівартості продукції зекономлено близько 40 тис. крб.²⁰

На дальший розвиток трудової активності, соціалістичного змагання, підвищення його мобілізуючої та виховної ролі великий вплив справила ініціатива передових ворошиловградських робітників, які запропонували боротися за виконання змінних завдань на годину раніше, а в зекономлений час виробляти надпланову продукцію. Враховуючи важливе значення цього патріотичного почину, ЦК Компартії України схвалив його і запропонував обкомам, міськкомам і райкомам партії широко розгорнути змагання за «українську годину», підвищення продуктивності праці, зниження собівартості та поліпшення якості продукції на основі ефективнішого використання резервів виробництва, поліпшення організації праці, впровадження в виробництво нової техніки і передової технології²¹.

Заклик Центрального Комітету знайшов широку підтримку серед робітників республіки. Почин ворошиловградців перетворився на масовий патріотичний рух. Одним з перших у нього включився виробничий колектив Дніпропетровського трубопрокатного заводу ім. В. І. Леніна, потім — інші металургійні підприємства області, всього 70 тис. чол.²². На великих машинобудівних заводах Харківської області брали участь у боротьбі за «українську годину» більш як 22 тис. працівників²³.

Багато трудових колективів, включившись у змагання, виявляли трудовий героїзм, добивалися вагомих виробничих результатів. Бригада сталеварів мартецівської печі № 6 заводу «Азовсталь» тільки за чотири місяці 1963 р. зварила понад план 3500 т високоякісної сталі. Металурги ж Донбасу за цей рік за рахунок зекономленого часу виробили понад завдання продукції більш як на 12 млн. крб.²⁴. Завдяки цьому змаганням поліпшилося використання доменних і мартецівських

²⁰ Поточний архів Ворошиловградського обкому КП України. Довідка про виконання соціалістичних зобов'язань Комунарським металургійним заводом, 1964, арк. 7.

²¹ ПА ІП ЦК КП України, ф. 1, оп. 147, спр. 2414, стор. 177—179.

²² Черная металлургия Украинской ССР за 50 лет Советской власти, К., 1967, стор. 105.

²³ «Правда Украины», 15 січня 1963 р.

²⁴ Черная металлургия Украинской ССР за 50 лет Советской власти, стор. 105.

печей, конверторів, прокатних, трубних станів та агрегатів, а також розширення асортименту і підвищення якості багатьох видів прокату, труб та іншої металургійної продукції.

Партійні організації постійно шукали шляхи підвищення дійовості соціалістичного змагання, розв'язання актуальних завдань виробництва, виховання нової людини. В результаті на заводах Запорізької, Дніпропетровської, Донецької областей було впроваджено щоденне підведення підсумків змагання, яке найбільш повно відповідало ленінським принципам — гласності, порівняльності, можливості повторення досвіду²⁵. Такий принцип організації соціалістичного змагання обумовлював необхідність оперативного висвітлення наслідків трудової діяльності колективів, викриття недоліків, введення в дію невикористаних резервів.

Внаслідок цього трудящі одержали змогу знати підсумки змагання попереднього дня. Постійна проінформованість робітників не лише про результати своєї праці за минулу зміну, а й знання справ на сусідніх ділянках, у цехах і в цілому по заводу підвищувало рівень і ефективність соціалістичного змагання.

Розвиток трудової активності, вдосконалення партійного керівництва змагання виступали одним з важливих факторів виконання завдань семирічки. Металургійна промисловість республіки достроково виконала семирічний план по основних показниках, дала країні понад завдання 5,5 млн. т чавуну, 18,6 млн. т сталі, 19,3 млн. т прокату²⁶.

Успіхи, здобуті нашим суспільством за роки семирічки у розвитку економіки, піднесенні рівня всіх галузей народного господарства, є результатом творчої, самовідданої праці робітничого класу, всіх трудящих під керівництвом Комуністичної партії.

В роки сьомої п'ятирічки, як і в попередні роки, соціалістичне змагання було важливим засобом підвищення культурно-технічного рівня робітничого класу, засобом виявлення і введення в дію внутрішніх резервів виробництва, важливим мобілізуючим фактором у боротьбі трудящих за успішне виконання народногосподарських планів. Наша радянська дійсність повністю підтверджує ленінські слова, що соціалізм вперше створює можливість застосувати змагання «дійсно широко, дійсно в масовому розмірі, залучити дійсно більшість трудящих на арену такої роботи, де вони можуть проявити себе, розгорнути свої здібності, виявити таланти»²⁷.

Наслідуючи й розвиваючи кращі трудові традиції, партійні організації промислових підприємств і будов республіки спрямовують нині творчу ініціативу мас на виконання важливих і відповідальних соціально-економічних завдань, поставлених XXIV з'їздом КПРС. Вироблена партійним з'їздом грандіозна програма комуністичного будівництва в нашій країні відкрила новий широкий простір для виявлення творчої ініціативи трудящих. 1972 р., рік славного ювілею Союзу РСР, відзначений високою трудовою активністю трудящих мас, дальшим піднесенням соціалістичного змагання. Партійні організації металургійних підприємств республіки спрямували зусилля робітників, інженерно-технічних працівників, службовців, на успішне виконання завдань п'ятирічки і гідну зустріч знаменної дати в житті партії та радянського народу.

Завдання 1972 р. по реалізації продукції намічало виконати достроково і дати додатково 87 тис. т чавуну, 130 тис. т сталі, 150 тис. т готового прокату і десятки тисяч тонн іншої продукції. В дев'ятій п'я-

²⁵ Див. В. І. Ленін. Твори, т. 27, стор. 226.

²⁶ Матеріали XXIII з'їзду КП України, стор. 13.

²⁷ В. І. Ленін. Твори, т. 26, стор. 363.

тиріччі металурги взяли на себе зобов'язання значно перевиконати завдання щодо продуктивності праці, збільшити виробництво товарів народного споживання, освоїти нові економічні профілі прокату. Великий обсяг робіт передбачається здійснити по модернізації та реконструкції доменних печей, прокатних і трубопрокатних станів, впровадженню у виробництво великої кількості винаходів і раціоналізаторських пропозицій з економічним ефектом 350 млн. крб.²⁸

Парторганізації виявляють постійну турботу про створення на кожному заводі, виробничій дільниці сприятливих умов для ініціативи, сміливих починань, атмосфери нетерпимості до технічного й наукового консерватизму, до застою.

Наполеглива робота партійних організацій щодо розвитку та дальшого підвищення трудової активності металургів знаходить конкретне відображення в творчій роботі трудових колективів і окремих виробників. Так, трудящі металургійного заводу ім. Петровського в першому році дев'ятої п'ятирічки виступили з ініціативою працювати ритмічно, кожний день давати надпланову продукцію високої якості. Ця ініціатива знайшла підтримку й на багатьох інших підприємствах. У 1972 р. передові робітники цього ж підприємства звернулися до трудящих із закликом: «П'ятдесятиріччю утворення СРСР — п'ятдесят ударних тижнів». Колектив Нікопольського Південнотрубного металургійного заводу, підтримавши ініціативу петровців, зобов'язався виробити додатково 10 тис. т сталених труб²⁹.

На металургійних заводах республіки ведеться наполеглива боротьба за знак трудової доблесті. Девіз «Країні — відмінну сталь!» став бойовим гаслом усіх радянських металургів. Для економічного забезпечення цього змагання на заводах під керівництвом партійних і профспілкових організацій створюються й активно діють бригади удосконалення технологічних процесів, поширення та впровадження передових методів праці, проводяться міжзаводські школи передового досвіду, плавки дружби, набуває поширення розробка особистих творчих планів щодо дострокового завершення завдань п'ятирічки.

Ініціатори змагання за випуск відмінної сталі — сталевари мартенівської печі № 9 заводу «Азовсталь», виконуючи взяті зобов'язання, добилися значних успіхів. Рафінованому чавуну Державною комісією присвоєно Знак якості. Металурги зобов'язалися до кінця 1972 р. відправити своїм споживачам понад план 40 тис. т. До Дня металурга бригада виробила 1100 т надпланового металу³⁰.

Цілеспрямованістю, вмінням правильно організувати соціалістичне змагання відзначається багато партійних організацій Донецької області. Саме завдяки їх постійній увазі до виробництва, його потреб, викликаного бурхливим розвитком науково-технічного прогресу, знайшли підтримку і поширення на підприємствах ініціативи Героя Соціалістичної Праці І. І. Стрельченка змагатися «за одержання більшої кількості вугілля при найменших витратах» і В. Довбиша — «П'ятирічку — за три з половиною роки» та ін.

Розвиваючи трудові починання передових колективів і виробничників, парторганізація та працівники мартенівської печі № 1 Макіївського металургійного заводу зобов'язалися за рахунок впровадження сучасних досягнень науки і техніки, наукової організації праці виплавити в

²⁸ «Радянська Україна», 14 січня 1972 р.

²⁹ Поточний архів республіканського комітету профспілки робітників металургійної промисловості. Довідка про розвиток соціалістичного змагання серед колективів металургійної промисловості УРСР за гідну зустріч 50-річчя утворення СРСР, 1972, арк. 3.

³⁰ «Радянська Україна», 16 липня 1972 р.

дев'ятей п'ятиріччі 3 млн. т сталі, тобто втричі перекрыти проектну потужність печі³¹. Наведені вище приклади переконливо ілюструють ленінські ідеї про силу масового впливу позитивного прикладу в умовах соціалістичного ладу³².

Виконуючи рішення партійного з'їзду та постанову ЦК КПРС про підготовку до 50-річчя СРСР, парторганізації надають важливого значення вмілому використанню різноманітних економічних і моральних стимулів. У цьому плані заслугоує на увагу ініціатива бюро Донецького обкому КП України, обласного виконавчого комітету Ради депутатів трудящих і президії облпрофради про встановлення прізвиськ трудової слави імені героїв перших п'ятирічок — шахтаря Микити Ізотова, металурга Макара Мазая, трактористки Паші Ангеліної. Доброю традицією в області стало також вшанування робочих династій, проведення біля пам'ятників героїв праці свят трудової слави, урочистих посвячень молоді в робітники тощо. Велике виховне значення мають такі масові заходи.

Металурги республіки, натхнені величною програмою комуністичного будівництва, розробленою XXIV з'їздом КПРС, самовіддано працюють над збільшенням виробництва металу — фундаменту важкої індустрії. Значних трудових успіхів у змаганні за гідну зустріч 50-річчя утворення Союзу РСР добились трудові колективи заводу «Запоріжсталь», «Азовсталь», Макиївського заводу імені С. М. Кірова, Єнакієвського, Криворізького та інших металургійних заводів. За 10 місяців 1972 р. металурги республіки виробили понад план 142 тис. т чавуну, 120 тис. т сталі, 17 тис. т прокату, 46,5 тис. т сталейних труб³³.

Дальше підвищення і розвиток трудової активності — це одна з головних умов втілення в життя рішень партії. «У свідомій і наполегливій праці робітників, селян, інтелігенції, наших партійних, радянських, господарських кадрів — підкреслював на XXIV з'їзді КПРС Л. І. Брежнев, — запорука нових перемог на фронті комуністичного будівництва»³⁴.

³¹ Поточний архів Донецького обкому КП України. Довідка про роботу партійних організацій по патріотичному вихованню трудящих. 1972 р., арк. 4.

³² Див. В. І. Ленін. Твори, т. 27, стор. 226.

³³ «Робітнича газета», 18 листопада 1972 р.

³⁴ Матеріали XXIV з'їзду КПРС, стор. 81.

ПІДГОТОВКА НАЦІОНАЛЬНИХ КАДРІВ ДЛЯ ЗАРУБІЖНИХ КРАЇН У НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДАХ УКРАЇНСЬКОЇ РСР

К. А. КОЛОСОВА

У доповіді комісії по національному і колоніальному питаннях, зробленій 26 липня 1920 р. на II конгресі Комуністичного Інтернаціоналу, В. І. Ленін звертав особливу увагу на необхідність подання допомоги народам, що борються за національну незалежність. «Не може бути ніяких спорів про те, — зазначав він, — що пролетаріат передових країн може і повинен допомогти відсталим трудящим масам, і що розвиток відсталих країн може вийти з своєї нинішньої стадії, коли переможний пролетаріат Радянських республік простягне руку цим масам і зможе подати їм підтримку»¹.

¹ В. І. Ленін. Твори, т. 31, стор. 208.

Виконуючи ленінські заповіді, Радянський уряд неухильно проводить курс на всебічну політичну, фінансову та економічну допомогу національно-визвольному руху, а також молодим незалежним країнам Азії та Африки. Інтернаціональний характер зовнішньополітичного курсу КПРС виявляється в постійній готовності Радянської держави подати руку допомоги будь-якому народові, будь-якій країні, яка стала на шлях боротьби за незалежність, демократію і прогрес, проти імперіалізму та реакції.

Однією з його складових частин є підготовка національних кадрів для зарубіжних країн. Адже політичний та економічний розвиток незалежних держав значною мірою залежить від кількості відданих національним інтересам спеціалістів, які здійснюють політику своїх урядів.

В середині ХХ ст. в Африці налічувалося 100 млн. неписьменних. А в таких країнах, як Ангола, не вміли читати і писати 97 % населення, в Гвінеї — 95, в Алжирі — 92 %. У всій тропічній Африці не було жодного вищого навчального закладу. В Замбії з 47 тис. адміністративних посад 34 тис. обіймали англійці. В цій країні працювало лише 10 адвокатів та 3 лікарі-африканці і не було жодного інженера африканського походження. Після завоювання незалежності уряди молодих держав розуміли необхідність якнайшвидшої підготовки національних кадрів, створення національної системи освіти.

В цьому велику допомогу подав їм Радянський Союз. «Молоді держави Азії і Африки незмінно знаходять опору в особі Радянського Союзу, — говорив Л. І. Брежнев на міжнародній нараді комуністичних і робітничих партій 1969 р. — З багатьма з них наша країна співробітничала в галузі економіки, науки, техніки, культури, підготовки національних кадрів»². У 1956 р. на навчання до СРСР прибули перші 56 юнаків і дівчат з країн, що розвиваються. А в 1970 р. уже близько 7 тис. спеціалістів з тих же держав з радянськими дипломами повернулися на рідну землю³. Зараз їх кількість досягає майже 15 тис.⁴ «Сьогодні кадри національних спеціалістів, — зазначав Голова Ради Міністрів СРСР О. М. Косигін на урочистих зборах, присвячених першому випуску Університету дружби народів ім. П. Лумумби, — це важлива політична і економічна сила молодих держав, що розвиваються. Це ключ, без якого неможливе вирішення проблем економічного розвитку»⁵.

Навчальні заклади Української РСР також вносять вагомий вклад у підготовку кадрів для цих держав. З 1956 р. вузи республіки закінчили більше 5 тис. юнаків і дівчат з країн Азії та Африки, зокрема з Гани — 300, Іраку — 299, Індонезії — 190, Афганістану — 161, Сомалі — 153⁶.

СРСР уклав договори з питань економічного співробітництва майже з 30 африканськими країнами. За допомогою Радянського Союзу тут збудовано і будується 340 об'єктів, зокрема 120 промислових підприємств, 75 сільськогосподарських, більше 90 культурно-освітніх. Асуанський гідротехнічний комплекс, Хелуанський металургійний комбінат, більше 100 навчальних і медичних закладів, наукових центрів і спортивних комплексів — все це свідчення вірності Радян-

² Міжнародна Нарада комуністичних і робітничих партій. Документи і матеріали, К., 1969, стор. 79.

³ «Вестник высшей школы», 1970, № 4, стор. 89, 92.

⁴ Поточний архів МВССО СРСР, 1972 р.

⁵ «Правда», 30 червня, 1965 р.

⁶ Поточний архів Управління зовнішніх зв'язків МВССО УРСР, 1972 р.

ського Союзу та інших країн соціалістичної співдружності своєму інтернаціональному обов'язку⁷.

У Звітній доповіді ЦК КПРС XXIV з'їздові партії зазначалося: «Комуністична партія Радянського Союзу вважала і вважає своїм інтернаціональним обов'язком всіляко сприяти дальшому зростанню могутності світової системи соціалізму. Ми стоїмо за те, щоб співробітництво братніх країн ставало все більш різнобічним і глибоким, охоплювало б дедалі ширші маси трудящих, щоб ґрунтовніше вивчався конкретний досвід один одного на всіх рівнях державного, громадського, господарського і культурного життя»⁸.

Як відомо, СРСР подає величезну допомогу зарубіжним країнам соціалістичної співдружності в розвитку науки і техніки. Більше 200 інститутів нашої країни підтримували в 1969 р. тісні контакти з 320 інститутами соціалістичних держав⁹. За післявоєнні роки більше 48 тис. радянських учених, аспірантів, стажистів, студентів виїжджало за кордон з метою обміну досвідом роботи, читання лекцій, на конференції та симпозиуми, для проведення спільних геологорозвідувальних і експериментальних досліджень, поліпшення організації праці та виробничої практики¹⁰.

Особливо розширились й урізноманітнилися інтернаціональні зв'язки радянського народу в період будівництва комунізму в СРСР. Вважаючи будівництво соціалізму і комунізму спільною справою трудящих усього світу, наша держава подає безкорисливу допомогу своїм зарубіжним друзям. Лише в країнах соціалістичної співдружності за участю радянських спеціалістів до 1970 р. споруджено більше 1200 промислових підприємств і різних об'єктів, зокрема в Болгарії — 130, Румунії — 112, Польщі — 105, Угорщині — 56, ДРВ — 206, МНР — 123¹¹.

Значний вклад в економічне співробітництво вносять всі республіки Радянського Союзу, зокрема Україна, яка експортує свою продукцію до 88 країн і будує 375 підприємств і об'єктів у 35 державах¹².

Форми культурного співробітництва нашої республіки різноманітні, її наукові зв'язки широкі. Наукова бібліотека Академії наук УРСР веде книгообмін з 970 організаціями 58 країн. Видання АН УРСР одержують 130 університетів, 43 академії, 47 національних бібліотек, тисячі науковців різних континентів¹³.

Відповідно до плану культурного і наукового співробітництва між СРСР та зарубіжними країнами протягом минулої п'ятирічки з вищих навчальних закладів Міністерства вищої і середньої спеціальної освіти УРСР до 47 держав було направлено 7846 викладачів та студентів, а вузи України прийняли 7580 чол. з 83 країн¹⁴. Так, у 1959—1967 рр. 642 науковці Польської Народної Республіки зустрілися з своїми колегами з інститутів Академії наук Української РСР. За цей же час у братній Польщі в наукових відрядженнях побувало 137 співробітників АН УРСР¹⁵. Вони читали лекції, обмінювалися досві-

⁷ Страны Африки, М., 1969, стор. 46.

⁸ Матеріали XXIV з'їзду КПРС, К., 1971, стор. 15.

⁹ Вклад Української РСР в науково-культурне співробітництво Радянського Союзу з європейськими соціалістичними країнами, К., 1970, стор. 23.

¹⁰ «Вестник высшей школы», 1970, № 4, стор. 89.

¹¹ Вклад Української РСР в науково-культурне співробітництво Радянського Союзу з європейськими соціалістичними країнами, стор. 22.

¹² Там же, стор. 23.

¹³ Там же, стор. 30.

¹⁴ Поточний архів Управління зовнішніх зв'язків МВССО УРСР, 1971 р.

¹⁵ Вклад Української РСР в науково-культурне співробітництво Радянського Союзу з європейськими соціалістичними країнами, стор. 87.

дом учбово-педагогічної роботи, проводили спільні наукові дослідження, допомагали в підготовці дисертацій.

Важливе місце посідають зовнішні міжвузівські зв'язки. 20 вузів Міністерства ВССО УРСР уклали договори з 40 навчальними закладами 14 країн, зокрема восьми соціалістичних¹⁶.

Велику роль у науковому співробітництві відіграла підготовка кадрів для різних галузей господарства. Значна частина спеціалістів зарубіжних держав навчалася у вузах і технікумах Радянського Союзу, який з перших днів свого існування надавав широкі можливості іноземним громадянам здобувати освіту у вищих навчальних закладах нашої країни.

Першими іноземними студентами в радянських інститутах були молоді інтернаціоналісти — учасники Великого Жовтня і громадянської війни. В 1922 р. уряд Російської Федерації виділив 100 місць у вузах і технікумах для турецьких громадян, у 1923 р. стільки ж місць — для перських, з 1926 р. в нашої країні здобували знання великі групи монгольської молоді, а наприкінці 30-х років — іспанські емігранти¹⁷.

В 1946 р. на навчання до Радянського Союзу приїхало 250 громадян із зарубіжних соціалістичних країн, а в 1970 р. їх кількість зросла до 13 тис.¹⁸ За післявоєнні роки більше 50 тис. іноземних громадян, зокрема 40 тис. представників зарубіжних соціалістичних держав, одержали радянські дипломи¹⁹. А більше 20 тис. спеціалістів з країн соціалістичної співдружності закінчили професійно-технічні училища Радянського Союзу. Крім того, десятки тисяч юнаків і дівчат з багатьох держав стажувалися в навчальних закладах СРСР, при допомозі наших науковців захистили кандидатські та докторські дисертації.

Певний вклад у підготовку кадрів для зарубіжних країн вносить і Україна. За післявоєнні роки в нашої республіці підготовлено близько 10 тис. спеціалістів для 103 країн, у тому числі 8500 чол. — у вищих і 1100 чол. — у середніх спеціальних навчальних закладах. Майже 500 чол. захистило кандидатські та докторські дисертації, близько 700 — перебували на стажуванні. 6745 громадян соціалістичних держав закінчили інститути УРСР. Найбільше з них — з Демократичної Республіки В'єтнам, Народної Республіки Болгарії, КНР, Угорської Народної Республіки, Польської Народної Республіки, Монгольської Народної Республіки, Німецької Демократичної Республіки, Республіки Куба, ЧССР та ін. Минулого навчального року в республіці навчалося 3953 студенти з країн соціалістичної співдружності, зокрема з Демократичної Республіки В'єтнам — 1665, Німецької Демократичної Республіки — 933, Народної Республіки Болгарії — 407²⁰.

Новою формою співробітництва з вузами соціалістичних країн є проходження студентами ознайомчої виробничої практики в навчальних закладах братніх держав. Так, у 1966 р. з радянських інститутів і технікумів направлено на практику до братніх країн 1500 чол., у 1969 р. — 7404, а в 1972 р. — 9500²¹. Відповідно така ж кількість угорських, німецьких, болгарських, монгольських, польських, чехословацьких юнаків і дівчат перебувала на практиці в СРСР. Про ши-

¹⁶ Поточний архів Управління зовнішніх зв'язків МВССО УРСР, 1972 р.

¹⁷ Поточний архів МВССО СРСР, 1970 р.

¹⁸ «Вестник высшей школы», 1970, № 4, стор. 89.

¹⁹ Поточний архів МВССО СРСР, 1972 р.

²⁰ Поточний архів Управління зовнішніх зв'язків МВССО УРСР, 1972 р.

²¹ «Вестник высшей школы», 1970, № 4, стор. 90.

рокий розмах цієї форми співробітництва свідчить той факт, що в цьому обміні беруть участь сотні навчальних закладів десятків міст нашої неосяжної Батьківщини, в тому числі й України. Так, у 1966 р. університети, інститути та технікуми Української РСР відрядили до братніх соціалістичних держав 327 студентів, а прийняли — 329, у 1971 р., відповідно, — 1919 і 1872²².

Приділяючи велику увагу налагодженню зв'язків між ученими соціалістичних і капіталістичних країн, В. І. Ленін писав про бажаність встановлення контактів і обміну думками, а також досягненнями між російськими і західноєвропейськими науковцями. Втілюючи в життя ці рекомендації Володимира Ілліча, радянська вища школа рік у рік розширює зв'язки з вищими навчальними закладами капіталістичних держав. На навчання до СРСР приїжджають юнаки і дівчата з багатьох країн капіталістичного світу. Збулися пророчі слова В. Г. Белінського про те, що Росія «...стоятиме на чолі цивілізованого світу, встановлюватиме закони для науки і мистецтва та прийматиме благодійну данину поваги від усього освіченого людства»²³.

Останнім часом тисячі молодих спеціалістів з капіталістичних країн вивчали досвід роботи наших вузів, захищали дисертації, стажувалися в науково-дослідних та навчальних закладах, на підприємствах, в колгоспах і радгоспах. 153 чол. з них одержали дипломи українських вузів.

Кількість юнаків і дівчат із зарубіжних країн, які прибувають до нашої республіки за знаннями, щороку зростає. Якщо в 1960 р. в інститутах і технікумах УРСР навчалось 1274 чол. з 27 країн, у 1965 р. — вже 4135 чол. з 78 країн, то нині в 76 навчальних закладах і 10 науково-дослідних інститутах 17 міст України опановують науку близько 8 тис. чол. з 103 країн. Значними центрами по підготовці спеціалістів для зарубіжних країн стали Київ, Харків, Одеса, Львів, Донецьк. Минулого року 3233 іноземці навчалися в столиці України, 1595 — в Харкові, 1070 — в Одесі²⁴. Щороку на 14 факультетах Київського державного університету здобувають знання більше 1000 студентів, аспірантів і стажистів з 88 країн. Лише 1971/72 навчального року в Київському політехнічному інституті навчалось 548 чол. із 43 країн, в Одеському політехнічному інституті — 216 з 17 країн, на 6 основних факультетах Харківського державного університету — 388 іноземних студентів і аспірантів.

Найбільшу кількість спеціалістів для зарубіжних країн підготували Київський і Харківський державні університети, Харківський, Київський та Одеський політехнічні, Київський інститут інженерів цивільної авіації, Київський інженерно-будівельний інститут, Українська сільськогосподарська академія, Київський, Харківський, Одеський, Львівський медичні інститути.

У вузах республіки готуються кадри з 180 спеціальностей, переважна більшість з яких технічні. Для порівняння слід сказати, що до Великої Жовтневої соціалістичної революції в Росії працювало 18 вищих технічних закладів (25 тис. студентів), які готували інженерів 20 спеціальностей²⁵.

Кращі викладачі університетів, політехнічних, медичних, сільськогосподарських інститутів, середніх спеціальних навчальних закладів, працівники науково-дослідних інститутів передають студентам свої

²² Поточний архів Управління зовнішніх зв'язків МВССО УРСР, 1971 р.

²³ В. Г. Белінський. Полное собрание сочинений, т. 3, М., 1953, стор. 488.

²⁴ Поточний архів Управління зовнішніх зв'язків МВССО УРСР, 1972 р.

²⁵ «Вестник высшей школы», 1970, № 4, стор. 91.

знання і досвід. Серед них — академіки і члени-кореспонденти Академії наук УРСР, лауреати Ленінської і Державної премій, Герої Радянського Союзу і Герої Соціалістичної Праці, професори, доктори та кандидати наук, доценти, асистенти, старші викладачі. Лише науковими керівниками іноземних аспірантів є 133 докторів і 115 кандидатів наук. Величезний вклад у справу підготовки кадрів для зарубіжних країн вносять визначні вчені Б. Є. Патон, В. М. Глушков, М. У. Білий, Г. С. Писаренко, І. М. Чиженко, В. Г. Хоткевич, А. А. Чухно, О. С. Плигунов, А. І. Чекмарьов, Г. М. Малахов, В. І. Войтко, В. І. Атрошенко та багато-багато інших.

Студенти, аспіранти й стажисти з інших держав знайомляться з радянською дійсністю, вивчають досвід роботи підприємств, колгоспів, установ та навчальних закладів, розповідають трудящим СРСР про життя робітників і селян їх країн, беруть участь у заходах, які сприяють зміцненню дружби між народами. Так, більше 2,5 тис. іноземних студентів були присутні на Всесоюзній інтернаціональній студентській конференції «Ленін — вождь і учитель трудящих усього світу»²⁶, близько 350 радянських та іноземних студентів Львівського медичного інституту — на конференції, яка відбулася в філіалі музею В. І. Леніна. На ній 18 доповідей зробили іноземці. З 176 іноземних студентів, що навчалися у Львівському політехнічному інституті, 159 склали Ленінський залік²⁷. У Харківському медичному інституті його приймали старі більшовики, розповідаючи водночас нашим друзям про В. І. Леніна, боротьбу Комуністичної партії і народу за перемогу Радянської влади.

Щороку у вузах республіки проходять студентські наукові конференції, присвячені вождю світового пролетаріату В. І. Леніну. Близько 400 студентів підготовчого факультету Київського державного університету взяли участь у роботі конференції, присвяченої 102-й річниці від дня народження Володимира Ілліча, 18 з них зробили доповіді. Основна доповідь «В. І. Ленін і сучасний світ» була результатом колективної творчості перуанської комсомольської організації, що доручила її підготовку стипендіатам громадських організацій Уаману Урете Пеньяфорта Луїсу та Луїсу Антоніо Суаресу Оичероа²⁸. Активно виступали на теоретичних конференціях, присвячених 150-річчю від дня народження Ф. Енгельса та 100-річчю Паризької Комуні, іноземні студенти, що навчаються в Київському політехнічному інституті.

В усіх вищих навчальних закладах республіки відбулися науково-теоретичні конференції, присвячені 50-річчю утворення Союзу РСР. Така конференція на тему «Ленінське розв'язання національного питання в СРСР і його вплив на світовий національно-визвольний рух» була проведена в Київському державному університеті. На ній виступило 9 іноземних студентів²⁹. Глибокому вивченню проблем діалектичного матеріалізму, пропаганді марксистсько-ленінської теорії, зміцненню дружби між молоддю СРСР і зарубіжних країн сприяла конференція «Філософські проблеми сучасного природознавства», що відбулася у Харківському державному університеті. Доповіді студентів з Болгарії, НДР, Угорщини, Румунії, ДРВ, Кіпру, Алжіру були рекомендовані на Всесоюзну інтернаціональну конференцію «Роль суспільних наук у сучасному світі», присвячену ювілею СРСР, яка з

²⁶ Поточний архів Управління зовнішніх зв'язків МВССО УРСР, 1971 р.

²⁷ Звіти Львівських медичного і політехнічного інститутів, 1971 р.

²⁸ Звіт Київського державного університету, 1972 р.

²⁹ Там же.

великим успіхом пройшла в жовтні цього року в столиці Радянської України — Києві. На ній виступило понад 100 студентів з 30 країн³⁰.

Зустрічі з Героями Радянського Союзу і Героями Соціалістичної Праці, робітниками і колгоспниками, учнями і вчителями, інженерами і лікарями дають змогу іноземним юнакам і дівчатам краще зрозуміти характер радянської людини. Лише минулого навчального року вони 176 разів зустрічалися з Героями Радянського Союзу і Героями Соціалістичної Праці, 229 — з ветеранами Комуністичної партії, 173 — з діячами культури. Для студентів-іноземців організовано 740 різних зустрічей³¹. Так, у Львівському політехнічному інституті побував Герой Соціалістичної Праці, інженер заводу алмазних інструментів В. І. Гургаль, в Одеському інституті інженерів морського флоту — Герой Радянського Союзу С. Т. Борщов, у студентів підготовчого факультету Київського інженерно-будівельного інституту — старий комуніст генерал-лейтенант у відставці В. Ю. Васильєв, який особисто знав В. І. Леніна.

Частими гостями юнаків і дівчат із зарубіжних країн є письменники, зокрема голова правління Спілки письменників України, Герой Соціалістичної Праці Юрій Смолич, заступник голови Комітету захисту миру УРСР Натан Рибак, Герой Радянського Союзу Юрій Збанацький, поет Платон Воронько.

Студенти-іноземці беруть участь в інтернаціональних походах по Україні та інших республіках Радянського Союзу. Лише торік у похід по УРСР вирушило 174 студенти з 48 країн, у тому числі 96 чол., які навчаються в Українській РСР³².

«Мрію про таку освіту і такі права для всіх африканських дітей, юнаків і дівчат, які має ваша молодь, — говорив студент Київського державного університету Дж. Акаан. — Коли я розповідаю своїм землякам, що в СРСР навчається студентів утричі більше, ніж в Англії, Франції, Італії та ФРН, разом узятих, що у вашій країні в 70 разів більше спеціалістів, ніж їх було до революції, а кожний четвертий науковий працівник земної кулі є представником Радянського Союзу, — немає меж їх захопленню величиною, якої ви досягли»³³.

Після закінчення навчальних закладів Радянського Союзу юнаки і дівчата із зарубіжних країн працюють на батьківщині інженерами та директорами підприємств і кооперативів, міністрами і ректорами вузів, лікарями і учителями, агрономами і конструкторами літаків. Так, міністр машинобудування Німецької Демократичної Республіки К. Зінгуберт здобув освіту в Дніпропетровському металургійному інституті, заступник міністра охорони здоров'я Королівства Марокко Інгузулен Алі — в Київському медичному, заступник міністра машинобудування Народної Республіки Болгарії Карапантьєв Пантю Колев — в Харківському політехнічному.

У своїх листах колишні випускники українських вузів повідомляють про успіхи в роботі, а також труднощі, що їх доводиться долати, просять дати консультації або надіслати літературу. «Якби ви знали, — пише з далекої Нігерії один з них, — як ціную я своє навчання у вашій країні, як багато я узнав за 6 років навчання у вас. Пишаюся тим, що маю знання, набагато кращі від знань тих, хто вчився в Сполучених Штатах Америки»³⁴. «Щоденно я слухаю радіопередачу «Говорить Москва», — ділиться своїми думками Кім Тхек з Кореїської Народно-

³⁰ Поточний архів Управління зовнішніх зв'язків МВССО УРСР, 1972 р.

³¹ Там же.

³² Там же.

³³ Там же.

³⁴ Там же.

Демократичної Республіки.— Для мене це — найдорожчі слова. А слухаючи ці передачі, я підсумовую, скільки ж дала мені ваша країна, ваш чудовий гостинний народ!»³⁵.

У деяких країнах діють секції колишніх випускників радянських вищих навчальних закладів. Зокрема, при Головній науково-технічній організації Польської Народної Республіки, працює секція випускників Київського політехнічного інституту. З 1968 р. її очолює випускник інституту 1957 р. інженер-радист Є. Сятецький, відповідальний працівник Міністерства зовнішньої торгівлі ПНР. Секція сприяє встановленню творчих контактів кожного випускника з колективами кафедри, факультету з метою обміну науковою інформацією, одержання консультацій. Члени секції виконують різні громадські доручення, що сприяють зміцненню польсько-радянської дружби: проводять на підприємствах, в установах, кооперативах, вузах бесіди про досягнення радянського народу, зокрема про розвиток в СРСР системи вищої освіти, науки і техніки. Щороку секція організовує двотижневу поїздку випускників до Києва для зустрічі з викладачами і студентами політехнічного інституту, а також з радянськими однокурсниками, які живуть і працюють у столиці України, запрошує викладачів КПІ до ПНР.

За ініціативою клубу аспірантів Народної Республіки Болгарії в Софії створено групу, яка має намір організувати в НРБ секцію випускників політехнічного інституту. Колишні студенти Львівського медичного інституту, які працюють у Німецькій Демократичній Республіці, щороку збираються на збори, де обговорюють різні проблеми, надсилають до інституту листи, в яких звітують про свою роботу.

Готуючи спеціалістів для соціалістичних держав та країн, що розвиваються, навчальні заклади республіки вносять вагомий вклад у розширення міжнародних зв'язків Української РСР. Підготовка висококваліфікованих кадрів для зарубіжних країн, виховання у них марксистсько-ленінського світогляду і непохитної рішимості вести боротьбу за соціальне і національне визволення трудящих усього світу є складовою частиною зовнішньої політики СРСР, спрямованої на згуртування всіх антиімперіалістичних сил.

³⁵ Там же.

ВКЛАД ТРУДЯЩИХ УКРАЇНИ У ВІДБУДОВУ ТАШКЕНТА (1966—1969 рр.)

П. Г. БІЛЕЦЬКИЙ, В. Ф. ПАНІБУДЬЛАСКА

Виступаючи на XXIV з'їзді КПРС, кандидат у члени Політбюро ЦК КПРС, перший секретар ЦК КП Узбекистану Ш. Рашидов підкреслив: «І відроджений Ташкент вічно стоятиме, як величний монумент, який уособлює нерозривне братерство радянських народів, як символ безмежної подяки трудящих Узбекистану Центральному Комітету нашої ленінської партії і рідному Радянському уряду. Трудящі республіки назавжди збережуть у своїх серцях найглибшу подяку всім народам-братом за їх дружню підтримку і безкорисливу допомогу»¹. Вели-

¹ XXIV з'їзд Комуністичної партії Радянського Союзу. Стенографічний звіт, ч. 1, К., 1972, стор. 190.

кий внесок у відбудову зруйнованого стихією Ташкента зробив український народ. Звістка про лихо в Узбекистані до глибини душі схвилювала серця трудящих України.

У результаті ташкентського землетрусу, який відбувся 26 квітня 1966 р., без житла лишилося більше 78 тис. родин, зруйновано багато промислових підприємств, шкіл, лікарень, магазинів, їдалень тощо. Цілі вулиці й квартали лежали в руїнах.

Партія і уряд негайно вжили заходів для допомоги трудящим узбецької столиці. Того ж дня до Ташкента прибули Генеральний секретар ЦК КПРС Л. І. Брежнєв і Голова Ради Міністрів СРСР О. М. Косигін, які на місці ознайомилися з обстановкою. Для ліквідації наслідків стихійного лиха було створене урядову комісію на чолі з заступником Голови Ради Міністрів СРСР Г. Т. Новиковим і республіканську, очолювану заступником Голови Ради Міністрів Узбецької РСР М. М. Мухахановим. 28 квітня на зборах партійного активу братньої республіки виступив Л. І. Брежнєв. Зупинившись на заходах, яких необхідно вжити для якнайшвидшого відродження Ташкента, він підкреслив: «Щодо кардинального вирішення проблеми, то головний напрямок визначився, і він стане нашою спільною справою, бо спирається на міць Радянського Союзу, на силу дружби наших народів — силу, яка подолає будь-які труднощі і незгоди»².

14 червня 1966 р. ЦК КПРС і Рада Міністрів СРСР прийняли постанову «Про подання допомоги Узбецькій РСР в ліквідації наслідків землетрусу в Ташкенті». В ній було накреслено п'ятирічний план житлового та культурно-побутового будівництва в столиці Узбекистану. Зокрема, 1966 р. мали спорудити житлових будинків загальною площею 791,3 тис. м², 1967 р. — 1368 тис., 1968 р. — 762 тис., 1969 р. — 939 тис. і 1970 р. — 1139 тис.³ Першочерговим завданням партійних і радянських органів міста було створення за активною участю і братньою допомогою трудящих інших союзних республік до зими 1966 р. необхідних житлових умов для жителів Ташкента, які постраждали від землетрусу. ЦК КПРС і Рада Міністрів СРСР схвалили пропозиції ММК КПРС і Мосміськвиконкому, Ленінградського обкому КПРС і Ленміськвиконкому, Ради Міністрів РРФСР, ЦК Компартій і Рад Міністрів Української РСР, Білоруської РСР, Казахської РСР, Грузинської РСР, Азербайджанської РСР, Литовської РСР, Молдавської РСР, Латвійської РСР, Киргизької РСР, Таджикиської РСР, Вірменської РСР, Туркменської РСР і Естонської РСР збудувати спільними зусиллями 1002,9 тис. м² житлової площі.

Центральний Комітет КП України і Рада Міністрів УРСР прийняли рішення збудувати в Ташкенті за рахунок матеріальних і фінансових ресурсів нашої республіки 160 тис. м² житла, школу, дитячі комбінати, культурно-побутові об'єкти, магазини тощо. Для цього було вирішено створити 10 будівельно-монтажних поїздів. На Україні розпочався масовий рух за подання допомоги ташкентцям. Тисячі українських будівельників виявили бажання поїхати працювати в Ташкент. Лише в Києві було подано більше тисячі заяв, хоча планувалося відрядити 600 чол.⁴ Допомогти узбецьким братам прагнули не тільки молоді будівельники, а й ветерани. Так, Герой Соціалістичної Праці М. Г. Ортинський перебував на заслуженому відпочинку, але, коли дізнався про стихійне лихо в столиці Узбекистану, звернувся до відповідних органів із заявою: «Я — українець, і на мою долю випала честь

² Ташкент — город братства, Ташкент, 1969, стор. 13.

³ Там же, стор. 30.

⁴ «Правда», 12 травня 1966 р.

разом з іншими гнати фашистську погань з української землі. В полку, яким я командував, було чимало узбеків, які, не шкодуючи свого життя, пліч-о-пліч з українцями, росіянами та іншими синами нашого Радянського Союзу боролися з фашистами. Ми разом здобули перемогу над ворогом. Тепер, коли населення Ташкента в зв'язку з землетрусом попало в біду, я, як і тисячі наших людей, хочу включитися в активну допомогу ташкентцям»⁵. Він поїхав у Ташкент і працював там спочатку бригадиром, а потім комуністи Харківського будівельно-монтажного поїзда обрали його своїм партійним вожаком⁶.

Патріотичний рух трудящих очолили партійні організації республіки. В різних містах УРСР відбулися пленуми обкомів та міськомів партії, на яких обговорювалися питання організації допомоги населенню столиці Узбекистану. Багато уваги приділяли цій справі також профспілки, комсомол і господарські органи. В травні 1966 р. Президія ВЦРПС прийняла постанову «Про заходи допомоги профспілковим організаціям Узбецької РСР в зв'язку з землетрусом у місті Ташкенті». Для трудящих столиці братньої республіки додатково виділялися путівки в санаторії та будинки відпочинку. Укрпрофраді було надано значні кошти для допомоги потерпілим. Крім того, Президія ВЦРПС схвалила ініціативу деяких профспілкових рад, зокрема Української, які вирішили прийняти в підвідомчі їм піонерські табори ташкентських дітей⁷. Спеціальну постанову про участь комсомольських організацій республіки у відбудові Ташкента прийняв ЦК ЛКСМУ.

В ті дні яскраво проявилися такі благородні риси радянських людей, як взаємодопомога, щедрість, чуйність. У країні розгорнувся рух за створення грошового фонду допомоги Ташкенту. На рахунок № 170064 надходили кошти від колективів, установ та окремих громадян. Значний вклад у «Всесоюзний фонд Ташкента» зробили трудящі України. На зборах, що проходили на підприємствах, в установах та культурних закладах Української РСР, робітники і службовці приймали рішення відрахувати частину свого заробітку у «Всесоюзний фонд Ташкента». Так, робітники та інженерно-технічні працівники Харківського тепловозобудівного заводу ім. Малишева, нафтопромислу № 2 управління «Надвірнафта» та деяких інших підприємств віддали узбецьким братам свій одноденний заробіток, а колектив Львівського театру опери і балету ім. Івана Франка поставив спектакль, увесь збір від якого надіслано у фонд Ташкента⁸. Протягом короткого часу було зібрано більше 10 млн. крб.⁹

На Україні розгорнулося змагання за дострокове виготовлення продукції для відбудови узбецької столиці. Наприклад, ще в червні 1966 р. замовлення Ташкента виконали машинобудівники Одеського заводу ім. Січневого повстання, які відправили на адресу друзів 10 самохідних кранів. Достроково справився з замовленнями і колектив Одеського заводу сталевих канатів¹⁰. Уже в 1966 р. з України до Узбекистану надійшли десятки баштових кранів, екскаваторів, автокранів, бульдозерів, сотні автомашин, електростанції, зварювальні агрегати, транспортери. В червні 1966 р. колектив «Запоріжсталі» виготовив для підприємств і будов Ташкента 124 т гнутих профілів, які за планом мав поставити в липні. Його приклад наслідували робітники та інже-

⁵ «Радуга», 1968, № 8, стор. 136.

⁶ Ташкент — город братства, стор. 84—85.

⁷ «Труд», 22 травня 1966 р.

⁸ «Соціалістична Харківщина», 2 липня 1966 р.; «Прикарпатська правда», 22 жовтня 1966 р.; «Львовская правда», 15 грудня 1966 р.

⁹ «Под знаменем ленинизма», 1972, № 5, стор. 30.

¹⁰ «Комсомольское знамя», 28 червня 1966 р.

нерно-технічні працівники прилуцького заводу «Будмаш», Ждановського ім. Ілліча, полтавського «Продмаш», Житомирського льонокомбіна-ту¹¹ та багатьох інших підприємств республіки.

Для керівництва роботою українських будівельних загонів у Ташкенті було створено трест «Укрбуд». Його очолив А. М. Щепетильников. Керівництво тресту провело велику організаційну роботу, зокрема підбрало керівні кадри, розробило табелі майна, механізмів, інструмента, будівельних матеріалів, визначило чисельність підрозділів, штатний розклад тощо. В Ташкенті необхідно було встановити зв'язки з місцевими партійними, радянськими і господарськими органами, організувати перевезення механізмів, обладнання, розселити людей, які прибували з України.

16 травня першим до узбецької столиці прибув поїзд з Харкова, а слідом за ним — ще дев'ять: три з Києва, по одному з Луганська, Донецька, Львова, Дніпропетровська, Одеси та Вінниці¹². Вже в середині серпня 1966 р. в тресті «Укрбуд» працювали 2750 чол., з них — 2280 робітників. До січня 1967 р. кількість працюючих зросла до 5100 чол., а робітників — до 4400. Всього у відбудові Ташкента взяло участь майже 20 тис. трудящих України¹³.

Для участі в проектуванні нового міста разом з будівельниками до узбецької столиці прибуло більше 60 українських архітекторів. Про високу якість їх роботи свідчить той факт, що проект мікрорайону «Український», виконаний архітекторами українського інституту «Діпромісто», на Всесоюзному конкурсі, присвяченому 100-річчю від дня народження В. І. Леніна, відзначено дипломом і грошовою премією¹⁴. У відбудові Ташкента брали участь й українські художники. Так, ташкентську середню школу № 110 прикрашає мозаїчне панно, автором якого є Заслужений художник Української РСР В. С. Куткін¹⁵.

Велику роль у швидкому відродженні узбецької столиці відіграли партійні організації, які були створені при будівельно-монтажних поїздах, і партком тресту «Укрбуд», очолюваний партторгом ЦК КП України П. Г. Білецьким. Первинні партійні організації очолили партторги обкомів КП України. На найважливіших ділянках діяли партійні групи. У липні 1966 р. в тресті працювало 320 комуністів, а на початку 1967 р. — 336¹⁶.

Оскільки серед контингенту працюючих переважали комсомольці та молодь (більше 70%)¹⁷, партійні організації приділяли значну увагу ідейно-масовій роботі. В тресті швидко зростала кількість членів ВЛКСМ. Якщо на початку відбудови їх було 800, то вже в січні 1967 р. — 1470¹⁸. Протягом перших десяти днів після прибуття до Ташкента в бригадах, дільницях було створено комсомольські організації, обиралися комітети комсомолу будівельно-монтажних поїздів, розроблялися конкретні заходи щодо організації масово-політичної роботи, дозволяв будівельників. При тресті «Укрбуд» діяв комсомольський штаб на чолі з М. Осиповим¹⁹.

¹¹ «Україна», 1966, № 27, стор. 3; «Приазовский рабочий», 20 травня 1966 р.; «Зоря Полтавщини», 27 липня 1966 р.; «Радянська Житомирщина», 20 травня 1966 р.

¹² «Робітнича газета», 30 липня 1966 р.

¹³ ПА ІПП ЦК КП України, ф. 239, оп. 1, спр. 9, арк. 1, 41; «Радянська Україна», 3 лютого 1970 р.

¹⁴ «Київська правда», 31 грудня 1969 р.

¹⁵ «Літературна Україна», 30 листопада 1969 р.

¹⁶ «Робітнича газета», 30 липня 1966 р.; ПА ІПП ЦК КП України, ф. 239, оп. 1, спр. 9, арк. 41.

¹⁷ ПА ІПП ЦК КП України, ф. 239, оп. 1, спр. 9, арк. 62.

¹⁸ «Робітнича газета», 30 липня 1966 р.; ПА ІПП ЦК КП України, ф. 239, оп. 1, спр. 9, арк. 41.

¹⁹ «Комсомольское знамя», 18 жовтня 1966 р.

Завдяки великій організаторській роботі партійних, профспілкових та комсомольських організацій в цьому тресті протягом короткого часу склалися дружні колективи, які були здатні вирішувати найскладніші проблеми.

23 травня на будівельних майданчиках розпочалися роботи. Для їх прискорення було збудовано цех залізобетонних виробів, під'їзні залізничні колії, автобазу на 250 автомашин, складські приміщення тощо. Для українських будівельників зведено два наметових містечка, відкрито їдальню на 600 місць, поліклініку, літню естраду, промтоварний і продовольчий магазини, газетні кіоски, перукарню тощо²⁰. До початку 1967 р. було збудовано і введено в експлуатацію 11 збірно-щитових гуртожитків площею близько 4 тис. м², 50 одноквартирних будинків площею 2 тис. м², під тимчасове житло пристосовано дві школи, ряд адміністративних приміщень. Це дало змогу розселити всіх працівників тресту «Укрбуд»²¹.

Представники різних народів, які відбудовували Ташкент, вписали в книгу дружби безліч яскравих сторінок. Ось одна з них. 8 червня 1966 р. будівельники з українського міста Кривий Ріг під час закладки фундаменту першого будинку поклали в бетонну масу пляшку з листом до нащадків українською, російською та узбецькою мовами. В ньому говорилося: «Товариші потомки! Із глибини віків ми звертаємося до вас — пам'ятайте! Пам'ятайте і знайте, що цей будинок зводили посланці Придніпров'я. Грізне стихійне лихо зруйнувало столицю Узбекистану Ташкент. Тисячі наших узбецьких братів залишилися без житла. Український народ разом з усіма народами нашої багатонаціональної країни — Союзу Радянських Соціалістичних Республік — простяг руку допомоги жителям потерпілого міста...

Пам'ятайте, ми, представники багатонаціональної Країни Рад, жили однією сім'єю, вірно допомагали один одному в тяжкі хвилини, в єдиному строю зводили дім світлого майбутнього. Бережіть його! Ми, що зводили цей будинок, трудівники української землі, люди з відкритою душею і з люблячим серцем, передаємо вам, нащадки, естафету великої дружби братніх народів. Високо несіть її!»²².

Будівельні загони з союзних республік, які працювали в Ташкенті, підтримували тісні контакти з місцевим населенням. Над колективами поїздів брали шефство робітники та інженерно-технічні працівники різних підприємств столиці Узбекистану. Так, частими гостями українських будівельників були представники партійних організацій та керівники заводу ім. Жовтневої революції, швейної фірми «Червона зоря» та інших заводів і фабрик. Колектив тресту «Укрбуд» одержав від шефів стаціонарну кіноустановку²³.

Яскравим проявом високої політичної свідомості, бажання якомога більше зробити для відродження столиці Узбекистану була активна участь трудящих України в соціалістичному змаганні, в боротьбі за підвищення продуктивності праці. При сорокаградусній спеці монтажники збирали крани за три — п'ять днів замість шести за планом, бульдозеристи щодня виконували по дві норми, а арматурники десятиденні норми — за шість — сім днів²⁴. Державний план червня і липня 1966 р. українські будівельники виконали на 143%. Перше місце в соціалістичному змаганні завоював будівельно-монтажний поїзд Київ-3,

²⁰ «Робітнича газета», 30 липня 1966 р.

²¹ ПА ІПП ЦК КП України, ф. 239, оп. 1, спр. 9, арк. 96.

²² «Червоний гірник», 28 грудня 1966 р.

²³ «Правда Востока», 2 липня 1966 р.

²⁴ Народы СССР — Ташкенту. Сборник документов, Ташкент, 1970, стор. 61.

друге — Київ-1, третє — Харків. За високі показники колектив тресту «Укрбуд» у ці місяці було нагороджено перехідним Червоним прапором ЦК КП Узбекистану, Ради Міністрів Узебецької РСР та Узпрофради²⁵.

В ході соціалістичного змагання українці обмінювалися передовим досвідом з будівельниками братніх республік та місцевих підприємств, зокрема друзями з Російської Федерації та 153-го тресту «Главташкент-строє»²⁶. 1966 р. комсомольці і молодь луганського поїзда через газету «Комсомолец Узбекистана» звернулися до всіх будівельників, які прибули в Ташкент з інших союзних республік, із закликом розпочати змагання за дострокову здачу в експлуатацію житлових будинків²⁷. Комсомольсько-молодіжні бригади «Укрбуду» були в авангарді цього змагання. Так, у серпні 1966 р. молодіжна бригада П. Кравчука з першого київського будівельного поїзда вийшла переможцем серед колективів союзних республік, завоювала перехідний Червоний вимпел ЦК ЛКСМ Узбекистану і одержала грошову премію²⁸. Укладалися договори на соціалістичне змагання і між окремими колективами. Наприклад, бригада В. Лобача з харківського поїзда змагалася з колективом Заслуженого будівельника Узебецької РСР Х. Бохадирова²⁹.

Особливо високих темпів досягли будівельники луганського поїзда. Комплексна бригада Л. Нагорянського щоденно виконувала по дві норми. Самовіддано трудився також колектив штукатурів під керівництвом О. Карлової. Першими серед усіх будівельників луганчани здали жилий будинок державній комісії. Напередодні 49-ї річниці Великого Жовтня 50 сімей справили новосілля. Мітинг з нагоди вселення ташкентців у новий будинок перетворився на демонстрацію дружби і братерства радянських народів.

В серпні 1967 р. збори партійно-господарського активу тресту «Укрбуд» одностайно схвалили ініціативу передовиків виробництва розгорнути змагання на честь 50-річчя Великої Жовтневої соціалістичної революції. Головне завдання колективу полягало в тому, щоб в ювілейному році ввести в експлуатацію 80 тис. м² житла і соціально-культурних об'єктів³⁰. Заспівувачами цього змагання виступали бригадир А. Шапошников, покpивельник В. Семенюк, арматурник І. Тромса, мулярі О. Мєлочко, О. Полоз, В. Цєпюк, бульдозерист М. Самохін, маляр Я. Перик, прораб В. Сова, бригадир В. Палій, штукатур С. Синиченко та ін.³¹

В організації соціалістичного змагання активну участь взяв комсомольський штаб. Уже на першому засіданні він затвердив умови змагання між комсомольсько-молодіжними колективами. Його переможці нагороджувалися Червоними вимпелами Центрального Комітету ЛКСМУ³². В 1967 р. у Ташкенті працювало більше 30 комсомольсько-молодіжних бригад, які на честь ювілею взяли підвищені соціалістичні зобов'язання. Ряд комсомольсько-молодіжних бригад виконували змінні завдання на 170—240%. Передовики виробництва Н. Мартиненко, М. Гергай, А. Албулов та багато інших користувалися заслуженим авторитетом не тільки серед колективу «Укрбуду», а й трудящих братніх республік, які працювали в Ташкенті.

²⁵ ПА ІП ЦК КП України, ф. 239, оп. 1, спр. 9, арк. 2.

²⁶ «Радянська Україна», 13 серпня 1966 р.

²⁷ «Робітнича газета», 30 липня 1966 р.

²⁸ «Комсомольское знамя», 18 жовтня 1966 р.

²⁹ «Правда Востока», 7 серпня 1966 р.

³⁰ ПА ІП ЦК КП України, ф. 239, оп. 1, спр. 9, арк. 82.

³¹ «Правда Востока», 7 серпня 1969 р.

³² «Молодь України», 6 липня 1966 р.

Титанічна праця представників усіх народів нашої неосяжної країни в ювілейному році дала прекрасні результати. План будівельно-монтажних робіт було виконано на 147%. Працівники «Укрбуду» побудували 28 житлових будинків площею більше 70 тис. м² (1675 квартир), дитячий садок на 280 місць, поштамт, кафе на 50 місць та інші об'єкти³³. За високі показники в змаганні на честь 50-річчя Великого Жовтня колектив українського тресту було нагороджено Пам'ятним прапором ЦК Компартії Узбекистану, Президії Верховної Ради, Ради Міністрів Узбецької РСР та Узпрофради.

З новою силою розгорнулося соціалістичне змагання на честь 100-річчя від дня народження В. І. Леніна. 1968 р. колектив «Укрбуду» зобов'язався побудувати і здати в експлуатацію 63 тис. м² житлової площі³⁴.

Не залишилися осторонь всенародного руху допомоги Ташкенту і українські студенти. За почином одеситів і харків'ян, які працювали на цілиніних землях, 25 липня 1966 р. було проведено день допомоги населенню столиці Узбекистану. Зароблені кошти перераховано на будівництво дитячого комбінату³⁵. В складі Всесоюзного студентського загону «Дружба», що брав участь у відбудові Ташкента, працювали й представники українських вузів (400 чол.). Вони споруджували трамвайну колію між новими мікрорайонами. Очолював цей загін студент Харківського інституту інженерів залізничного транспорту І. Возненко³⁶. За ударну працю Ташкентський міський виконавчий комітет Ради депутатів трудящих нагородив Харківський обласний студентський штаб і ряд студентів грамотами³⁷.

Партійні, профспілкові та комсомольські організації «Укрбуду» проводили велику масово-політичну та виховну роботу в колективі, яка підпорядковувалася мобілізації трудящих на підвищення продуктивності праці, виконання соціалістичних зобов'язань. Особливо висока політична активність панувала в ході підготовки до ювілею Великого Жовтня і 100-річчя від дня народження В. І. Леніна. В тресті працювали гуртки і семінари партійної освіти. Пропагандисти і агітатори регулярно проводили бесіди з робітниками, організовували лекції, влаштовували тематичні вечори, зокрема вечори дружби народів. Багато уваги приділялося культурно-освітній і спортивно-масовій роботі.

Під час літніх канікул школярі узбецької столиці відпочивали в піонерських таборах та санаторіях УРСР. З 21 тис. дітей, що виїжджали до піонерських таборів братніх республік, більше 4 тис. відпочивало на Україні, зокрема в «Артеку» — 1 тис. чол.³⁸. Крим, Волинь, Прикарпаття, Дніпропетровщина — всі області УРСР дали притулок хлопчикам і дівчаткам Узбекистану. Перебуваючи на Україні, вони не тільки добре відпочили, а й дізналися багато нового про життя трудящих братньої республіки, подружили зі своїми ровесниками. Це мало велике значення для виховання підростаючого покоління в дусі дружби народів та соціалістичного інтернаціоналізму.

Вихователі українських піонерських таборів одержали тисячі листів з подякою за гостинність. У листі до тернопільчан, зокрема, говорилося: «Дорогі друзі! Ми, вчителі й діти, не забудемо тих днів, які

³³ ПА ІІП ЦК КП України, ф. 239, оп. 1, спр. 9, арк. 62; спр. 138, 140, 141.

³⁴ Там же, арк. 178.

³⁵ «Правда Украины», 19 серпня 1966 р.

³⁶ «Красное знамя», 2 серпня 1966 р.; «Правда Украины», 19 серпня 1966 р.; «Молода гвардія», 5 серпня 1966 р.

³⁷ Народы СССР — Ташкенту, стор. 58.

³⁸ «Київська правда», 7 серпня 1966 р.; «Комсомолец Узбекистана», 29 червня 1966 р.; «Учительская газета», 31 травня 1966 р.

провели в Тернополі. Ви зустріли нас, як рідних. Турбувалися, щоб юні ташкентці добре відпочили. Спасибі вчителям, шефам-комсомольцям, лікарям. Ці люди віддавали нам тепло своїх сердець, піклувалися про нас»³⁹. За турботу про дітей Ташкента, які постраждали під час землетрусу, Українська республіканська Рада професійних спілок була нагороджена Почесною Грамотою Президії Верховної Ради Узбецької РСР⁴⁰.

На запрошення Спілки письменників України та Укрлітфонду в Одеському та Ірпінському будинках творчості відпочивала група узбецьких письменників⁴¹.

У лютому 1969 р. українські будівельники, які перебували в Ташкенті, завершили свою виробничу програму. За 1000 днів вони здали в експлуатацію 164 тис. м² житлової площі, одну з найкрасивіших у місті експериментальних шкіл, ряд дитячих садків і ясел, магазинів, кафе. Всього було збудовано в Ташкенті за цей час силами багатонаціонального радянського народу 3200 тис. м² житла⁴².

У світовій будівельній практиці ще не здійснювався подібний обсяг робіт за такий короткий строк. Відбудова Ташкента стала можливою лише завдяки спільним зусиллям усіх народів СРСР, перевагам соціалістичного демократичного централізму в управлінні народним господарством, у використанні досягнень науково-технічного прогресу.

За успіхи, досягнуті при відбудові Ташкента, велика група українських будівельників нагороджена орденами і медалями Радянського Союзу, Почесними Грамотами ЦК Компартії Узбекистану, Президії Верховної Ради і Ради Міністрів Узбецької РСР, Почесними грамотами Ташкентського міськкому партії, значками «Строителю Ташкента». Так, орденом Леніна нагороджено бригадира будівельного управління «Криворіжбуду» Міністерства будівництва УРСР В. Ф. Палія, орденом Трудового Червоного Прапора — бригадира мулярів М. Ф. Бархаленка, парторга ЦК КП України особливого будівельно-монтажного тресту «Укрбуд» П. Г. Білецького, електрогазозварника О. І. Карунського, головного інженера будівельного управління № 3 тресту «Червоноармійськжитлобуд» Міністерства будівництва підприємств важкої індустрії УРСР І. С. Кравчика, мулярів С. М. Мильського та Н. Д. Уроду, бульдозериста М. І. Самохіна, бригадира комплексної бригади А. С. Шапошникова.

Самовіддана праця трудящих України на відбудові Ташкента сприяла зміцненню братерської дружби між українським та узбецьким народами, всіма народами СРСР.

³⁹ «Вільне життя» (Тернопіль), 25 вересня 1966 р.

⁴⁰ «Радянська Україна», 17 червня 1967 р.

⁴¹ «Літературна Україна», 22 липня 1966 р.

⁴² «Радянська Україна», 3 лютого 1970 р.; Ташкент — город братства, стор. 20.

VII ВСЕУКРАЇНСЬКИЙ З'ЇЗД РАД

Т. Д. ЙОНКІНА

Визначне місце в історії Радянської України, як і всієї Радянської держави, займає VII Всеукраїнський з'їзд Рад. Він, як і з'їзди Рад — I Закавказький, IV Білоруський, а потім X Всеросійський, прийняв рішення про об'єднання незалежних радянських республік в єдину

союзну державу і утворення Союзу РСР. Робота і рішення з'їзду Рад Української РСР стали важливим етапом в об'єднавчому русі, який розпочався зразу ж після Великої Жовтневої соціалістичної революції.

Утворення СРСР було закономірним результатом багаторічної діяльності партії за здійснення ленінської національної програми і політики, за єдність та згуртування трудящих усіх національностей у спільній боротьбі проти соціального і національного гноблення, за свободу, демократію та соціалізм.

У ході Великої Жовтневої соціалістичної революції, в боротьбі проти буржуазно-націоналістичних урядів, що виникли на окраїнах, склався соціалістичний союз робітників і селян усіх національностей. Робітники і селяни окраїн під керівництвом більшовиків, при допомозі російського робітничого класу створювали радянські республіки на основі ленінської «Декларації прав народів Росії».

Комуністична партія на чолі з В. І. Леніним, спираючись на досвід мас, поступово виробляла найдоцільніші форми державного співробітництва радянських республік. У період соціалістичної революції і в перші роки після неї радянські республіки вели спільну боротьбу за завоювання і зміцнення Радянської влади; у роки громадянської війни та інтервенції співробітництво набуло форми воєнно-політичного союзу; з переходом до мирного соціалістичного будівництва його було доповнено союзом господарським і дипломатичним. Проте розв'язання важливих політичних і економічних завдань у період мирного соціалістичного будівництва вимагало дальшого вдосконалення державного союзу радянських республік. Ставши на шлях побудови соціалізму, радянські республіки дедалі тісніше згуртовувались навколо Російської Соціалістичної Федеративної Радянської Республіки, «яка,— підкреслено в постанові ЦК КПРС «Про підготовку до 50-річчя утворення Союзу Радянських Соціалістичних Республік»,— була свого роду прообразом Союзу РСР»¹.

Головним виразником тенденції до об'єднання, провідною силою цього процесу виступав робітничий клас під керівництвом Комуністичної партії. «Переборюючи економічну і культурну відсталість, залишки колишньої національної ворожнечі, партія, Радянська влада терпеливо і послідовно налагоджували всебічне співробітництво народів»². Протягом першого п'ятиріччя Радянської влади було нагромаджено багатий досвід розвитку нових, соціалістичних взаємовідносин та співробітництва між націями і народностями.

Об'єднавчий рух на Україні, як і в країні в цілому, проходив під керівництвом Комуністичної партії, яка виражала насущні інтереси робітничого класу, всіх трудящих, послідовно провадила ленінську національну політику.

У 1922 р. об'єднавчий рух набрав всенародного характеру. Комуністична партія і уряд Радянської України розгорнули широку агітаційно-масову роботу серед трудящих за необхідність утворення СРСР. Так, 11 березня 1922 р. Політбюро ЦК КП(б)У обговорило питання про взаємовідносини між РСФРР та УСРР і відзначило, що, залишаючись на позиції VIII Всеросійської конференції РКП(б) (грудень 1919 р.) в національному питанні, ЦК КП(б)У вважає своєчасною необхідність конкретизації взаємовідносин Російської Федерації і УСРР, для чого запропонувало створити спеціальну комісію з членів ЦК

¹ Про підготовку до 50-річчя утворення Союзу Радянських Соціалістичних Республік. Постанова ЦК КПРС від 21 лютого 1972 року, К., 1972, стор. 8.

² 50 років Великої Жовтневої соціалістичної революції. Тези ЦК КПРС, К. 1967, стор. 15.

РКП(б) та ЦК КП(б)У³. Ініціативу Центрального Комітету КП(б)У підтримав ЦК РКП(б).

Була створена комісія у складі Й. В. Сталіна, М. В. Фрунзе, М. О. Скрипника, Д. З. Мануїльського та ін.⁴ Комісія розробила проекти угод про взаємовідносини між наркоматами РСФРР і УСРР, схвалені урядом Української СРР, а пізніше комісією ЦК РКП(б). У ході переговорів стало ясно, що дане питання не може обмежитися лише взаємовідносинами між наркоматами двох республік, постала необхідність поставити його у загальносоюзному масштабі. ЦК КП(б)У, керуючись ленінською національною політикою, висловлюючи волю українського народу, поставив питання перед ЦК РКП(б) про необхідність більш тісного об'єднання всіх республік. Подібні пропозиції висловили і комуністичні партії інших національних радянських республік.

У серпні 1922 р. Оргбюро ЦК РКП(б), схваливши результати роботи комісії по врегулюванню взаємовідносин між РСФРР і УСРР, ухвалило створити нову комісію для підготовки до чергового пленуму питання про дальші взаємовідносини РСФРР з незалежними радянськими республіками. Від України до складу комісії входив Г. І. Петровський.

Ленінська ідея об'єднання радянських республік була покладена в основу резолюції Пленуму ЦК РКП(б) від 6 жовтня 1922 р., в першому пункті якої зазначалося. «Визнати необхідним укладення договору між Україною, Білорусією, Федерацією Закавказьких республік і РСФРР про об'єднання їх в «Союз Соціалістичних Радянських Республік»⁵. Резолюція пленуму була схвалена всіма ЦК компартій радянських республік.

11 жовтня Політбюро ЦК КП(б)У, заслухавши інформацію тт. Петровського і Фрунзе про рішення жовтневого Пленуму ЦК РКП(б) про взаємовідносини між РСФРР і незалежними радянськими республіками, запропонувало їм зробити повідомлення на комуністичній фракції ВУЦВК і дало вказівку популяризувати у пресі ленінську ідею створення Союзу РСР⁶.

Ця ленінська ідея була гаряче підтримана робітничим класом, трудовим селянством, передовою інтелігенцією Радянської України.

Питання про об'єднання радянських республік широко обговорювалося на III сесії ВУЦВК VI скликання, яка відбулася 15—16 жовтня 1922 р. Член президії ВУЦВК Е. І. Квірінг на першому засіданні сесії зробив заяву від імені депутатів Київської, Донецької і Харківської губерній про взаємовідносини між Українською СРР, РСФРР і всіма радянськими республіками. «П'ятирічне існування республік,— сказав він,— дає нам достатній матеріал для остаточного і міцного встановлення взаємовідносин, які повинні звестися до дійсного об'єднання всіх наших сил, у всіх напрямках, проти загального ворога»⁷. Цю пропозицію підтримали всі делегати сесії ВУЦВК. Сесія одностайно прийняла постанову, в якій, зокрема, зазначалося: «підкреслюючи повну рівноправність усіх радянських республік, що договориються, і повну добровільність їх тісного робітничо-селянського союзу [сесія],

³ ПА ІП ЦК КП України, ф. 1, оп. 145-а, спр. 24, арк. 49.

⁴ В. А. Чирко. Коммунистическая партия — организатор братского сотрудничества народов Украины и России в 1917—1922 гг., М., 1967, стор. 298—299.

⁵ КПСС в резолюциях и решениях съездов, конференций и пленумов ЦК. Том второй, М., 1970, стор. 401.

⁶ Комуністична партія — натхненник і організатор об'єднального руху українського народу за утворення СРСР, К., 1963, стор. 241—242.

⁷ Там же, стор. 242.

вважає необхідним доручити урядові ввійти в переговори з урядами радянських республік про оформлення загальносоюзних органів законодавчих і виконавчих...»⁸. Сесія ухвалила винести питання про утворення Союзу РСР на обговорення VII Всеукраїнського з'їзду Рад.

Голова ЦВК Білоруської РСР О. Г. Червяков з приводу рішення III сесії ВУЦВК кореспонденту газети заявив: «Українська пропозиція (щодо створення Союзу РСР.— Т. Й.) диктується самим життям. У нас в Білорусії необхідність подібного заходу була висунута давно. В Мінську була створена спеціальна комісія для вироблення білоруського проекту Союзу Радянських Соціалістичних Республік»⁹. Усі союзні республіки в своїх постановах висловили думку негайно приступити до нового радянського соціалістичного будівництва.

Рішення III сесії ВУЦВК про об'єднання суверенних республік в єдину державу роз'яснювалось на сторінках газет, широко обговорювалось партійними організаціями республіки на губернських, повітових, волосних з'їздах Рад, які проходили у жовтні—грудні 1922 р. Висловлена в них воля трудящих України знайшла своє оформлення в резолюціях VII Всеукраїнського з'їзду Рад.

Політбюро ЦК КП(б)У для керівництва підготовчою роботою до VII Всеукраїнського з'їзду Рад створило комісію у складі М. В. Фрунзе, Д. З. Лебеда і М. О. Скрипника. 8 грудня Політбюро ЦК КП(б)У розглянуло організаційні питання роботи VII Всеукраїнського з'їзду Рад¹⁰.

10 грудня 1922 р. у Харкові відкрився VII Всеукраїнський з'їзд Рад. У його роботі взяло участь 829 депутатів, з них 785 з ухвальним голосом і 44 — з дорадчим. На з'їзд прибуло від Харківської губернії — 115 делегатів, Одеської — 109, Київської — 106, Катеринославської — 105, Полтавської — 100, Донецької — 98, Подільської — 84, Чернігівської — 61, Волинської — 46, від Червоної Армії — 5. Серед делегатів було 739 комуністів і 90 безпартійних. В основному це були робітники (432 чол.) і селяни (211 чол.). Більшість делегатів брала участь у революційній роботі¹¹. Разом з українцями, які складали більшу частину делегатів — 43,8%, на з'їзді було росіян — 35,6%, євреїв — 15,7%, поляків — 1,5% та інші національності — 3,4%.

За дорученням Всеукраїнського ЦВК і Ради Народних Комісарів з'їзд відкрив Голова ВУЦВК Г. І. Петровський. Він відзначив, що «зараз думка робітників і селян посилено працює, зокрема, над питанням про удосконалення форм радянського будівництва.

І знизу — в масах селянства, і зверху — на сесії ВУЦВК, думка ця приходить до необхідності більш тісного згуртування радянських республік в єдиний могутній союз»¹². Далі він підкреслив, що цей союз не тільки зміцнить єдність Української РСР з братніми республіками, але й допоможе розв'язати багато завдань радянського будівництва, ліквідувати недоліки радянського апарату.

Після вступного слова Г. І. Петровського делегати приступили до формування робочих органів з'їзду. Від імені фракції комуністів виступив Ф. Я. Угаров, який оголосив порядок денний з'їзду і запропонував склад президії у кількості 25 чол., серед них партійні і державні діячі Г. І. Петровський, М. В. Фрунзе, В. П. Затонський, М. О. Скрипник, Д. З. Лебедь, В. Я. Чубар, Ф. Я. Угаров, Е. І. Квірінг, Я. Б. Гамарник,

⁸ Там же, стор. 243.

⁹ «Коммунист», 27 жовтня 1922 р.

¹⁰ ПА ІІП ЦК КП України, ф. 1, оп. 145-а, спр. 25, арк. 104 зв.

¹¹ VII Всеукраїнський съезд Советов. 10—14 декабря 1922 года. Стенографический отчет, Харьков, 1922, стор. 96.

¹² Там же, стор. 1—2.

А. В. Іванов, Г. І. Котовський та ін. Почесними членами президії були обрані В. І. Ленін, М. І. Калінін, Д. З. Мануїльський та ін.

З особливим ентузіазмом делегати зустріли вітальну телеграму В. І. Леніна VII Всеукраїнському з'їздові Рад, в якій сказано: «Одним з найважливіших питань, яке належить розглянути з'їздові, є питання про об'єднання республік... Друге питання, на яке з'їзд повинен звернути особливу свою увагу,— це питання про нашу важку промисловість. Підняття Донбасу, нафти і металургії до передвійної продуктивності — це основне завдання всього нашого господарства, на розв'язання якого повинні бути спрямовані всі наші зусилля»¹³. В. І. Ленін висловив впевненість, що з'їзд знайде правильний шлях до розв'язання цих завдань, і побажав успіху в роботі.

Вказівки В. І. Леніна стали дороговказом у роботі з'їзду. Делегати одностайно підтримали пропозицію президії направити вождеві вітальну телеграму, в якій говорилося: «Ще до одержання Вашої телеграми з'їзд ухвалив вітати Вас і висловити Вам почуття гарячої любові і відданості працюючого населення України.

Додержуючись ваших вказівок, з'їзд приділить особливу увагу питанням радянського будівництва, сільського господарства і промисловості і в тісному союзі і єднанні з іншими радянськими республіками працюватиме для здійснення принципів комунізму»¹⁴.

На першому ж засіданні з'їзду було заслухано ряд привітань, у тому числі від ЦК КП(б)У, Червоної Армії, профспілок, ВЦКНС, пролетарського студентства, від Комуністичної Спілки молоді України, Чорноморського флоту та ін. На адресу VII Всеукраїнського з'їзду Рад надійшло більше 250 телеграм від робітників і селян. Делегати з'їзду надіслали вітальні телеграми Комінтерну і Профінтерну, Червоній Армії, ЦВК РРФСР, Комуністичній робітничій партії Польщі, Далекосхідному ревкому (в зв'язку з звільненням краю від білогвардійців та іноземних імперіалістів).

На порядок денний з'їзду було винесено такі питання: звіт уряду, доповіді уповнаркомфіну, Наркомзему; про промисловість; про радянське будівництво*, про союзне об'єднання Радянських Республік; про Червону Армію; про заходи боротьби з наслідками голоду; вибори ВУЦВК і вибори на X Всеросійський з'їзд Рад.

З звітом про діяльність уряду Радянської України виступив М. В. Фрунзе. Він, зокрема, відзначив, що 1922 р. для республіки був роком мирного будівництва. Це дозволило в 2,5 рази скоротити армію і значно полегшити фінансові витрати. Цей рік повністю підтвердив правильність нової економічної політики. Першим позитивним підсумком її було дальше зміцнення союзу робітничого класу з селянством і те, що «село стало надзвичайно міцним і могутнім оплотом усього радянського будівництва». Значно поліпшилось становище в усіх галузях народного господарства. Другою характерною рисою був тісніший зв'язок з РСФРР, «нашою старшою радянською сестрою,— як відзначив М. В. Фрунзе.— Все наше будівництво найтісніше переплігається з будівництвом Російської республіки»¹⁵. Деякі зрушення відбулися у промисловості, зокрема у Донбасі. Зміцнів курс карбованця, поліпшилось становище робітничого класу. Характеризуючи зовнішньополітичне ста-

¹³ В. І. Ленін. Твори, т. 33, стор. 401.

¹⁴ VII Всеукраїнський съезд Советов, стор. 93; Ленін і український народ. Збірник документів, К., 1970, стор. 310.

* В процесі роботи (12 грудня) з'їзд ухвалив доповідь про радянське будівництво не заслуховувати на з'їзді, а поставити її на сесії ВУЦВК.

¹⁵ VII Всеукраїнський съезд Советов, стор. 11—12.

новище Радянської Федерації, М. В. Фрунзе підкреслив, що і в цій галузі спостерігається деяке зрушення в сторону «безумовного зміцнення і підняття міжнародного престижу», яскравим свідченням чого є діяльність радянської делегації на Генуезькій, Гаазькій і Лозанській конференціях. На закінчення доповіді він висловив впевненість, що і в наступні роки український народ доб'ється ще відчутніших успіхів у галузі радянського будівництва.

Делегати з'їзду, які виступили у дебатах, відзначали перші успіхи трудящих республіки на різних ділянках народного господарства, виявляючи недоліки, які мали місце в роботі. На заключному засіданні з даного питання з'їзд одностайно схвалив діяльність уряду Української РСР і висловив йому повне довір'я¹⁶.

Доповіді про стан фінансової справи, сільського господарства, промисловості, про боротьбу з голодом і його наслідками обговорювалися на секціях і на шостому засіданні з'їзду Рад були прийняті відповідні резолюції.

Ще в ході роботи з'їзду, 11—12 грудня, відбувся Пленум ЦК КП(б)У, який обговорив доповідь М. В. Фрунзе про Союз Радянських Соціалістичних Республік і схвалив розроблену комісією загальну декларацію, внівши до неї деякі поправки і доповнення¹⁷. 13 грудня VII Всеукраїнський з'їзд Рад приступив до обговорення даного питання. М. В. Фрунзе зробив глибокий аналіз внутрішніх і зовнішніх умов, які диктували українському народу необхідність стати на шлях об'єднання з іншими радянськими республіками. Він зокрема зазначив, що «Робітничо-Селянський уряд України, а так само робітничий клас і селянство всієї України можуть пишатися тим, що... ми стали приступати до цього будівництва нового нашого державного Радянського Соціалістичного будинку»¹⁸. М. В. Фрунзе запропонував назвати нову державу Союзом Радянських Соціалістичних Республік. Він особливо наголосив на міжнародному значенні утворення Союзу РСР. Будуючи СРСР, зазначив він, не можна випускати з поля зору, що радянський народ закладає форму майбутнього розв'язання взаємовідносин для всіх народів, що саме цим шляхом, саме по цьому типу будуватимуться державні взаємовідносини трудящих мас всіх інших країн.

М. В. Фрунзе доповів про ту величезну підготовчу роботу, яку провів уряд Української РСР до VII Всеукраїнського з'їзду Рад, детально зупинився на викладі основних принципів об'єднання, зачитав проект «Декларації про утворення СРСР» і проект постанови VII Всеукраїнського з'їзду Рад «Про основи Конституції Союзу РСР».

Першим при обговоренні доповіді виступив М. О. Скрипник, який підтримав проект уряду Української РСР про утворення Союзу РСР. «Наша лінія і наш шлях,— сказав він,— є шлях, вже під час війни різко означений, ясно і виразно, нашим вождем товаришем Леніним у його заявах і статтях про роль лозунга «право нації на самовизначення» в період імперіалістичної війни, в період боротьби за соціалістичну революцію. І на Україні тут ми цей лозунг провели і відстоювали найкращим і найбільш ясним і очевидним чином»¹⁹. М. О. Скрипник відзначив революціонізуючий вплив розв'язання питання державного будівництва в Радянській республіці для трудящих Заходу, де точилися класові бої, і для пригнічених колоніальних народів Сходу. Він під-

¹⁶ Там же, стор. 34.

¹⁷ ПА ІП ЦК КП України, ф. 1, оп. 13, спр. 95, арк. 1, 3.

¹⁸ VII Всеукраїнський съезд Советов, стор. 63.

¹⁹ Там же, стор. 65.

креслив інтернаціональний обов'язок радянських людей кріпити солідарність з народами, що борються за своє соціальне і національне визволення.

Делегати з'їзду у своїх виступах повністю підтримали ленінську ідею утворення Союзу РСР. Їх виступи були яскравим свідченням зростання політичної самосвідомості, виявленої трудящими масами України в цьому питанні.

VII Всеукраїнський з'їзд Рад одностайно прийняв Декларацію «Про утворення Союзу Соціалістичних Радянських Республік». «VII з'їзд Рад у повній згоді з бажанням і волею трудящих України,— записано в цьому документі,— звертається до робітників і селян Росії, України, Білорусії, Грузії, Вірменії і Азербайджану з братньою пропозицією негайно приступити до оформлення вже нині фактично існуючого Союзу Радянських Республік і утворення цим шляхом єдиного соціалістичного робітничо-селянського фронту проти фронту світової буржуазії». В Декларації також записано, що єдино правильною з точки зору інтересів робітничого класу і селянства політикою може бути тільки лінія максимального згуртування і об'єднання всіх сил радянських республік і зміцнення єдиного робітничо-селянського фронту. Далі в ній підкреслювалося, що «Союз Соціалістичних Радянських Республік, який зміцнює на принципах взаємної рівності їх тісний економічний і політичний зв'язок і в той же час забезпечує самостійність національно-культурного будівництва і необхідні гарантії прояву господарської ініціативи кожного з членів Союзу, буде найкращою формою розв'язання національного питання в дусі міжнародної пролетарської солідарності...»²⁰.

В той же день з'їзд розглянув і схвалив постанову «Про основи Конституції Союзу Соціалістичних Радянських Республік», в якій зазначалось, що СРСР повинен забезпечити: 1) найтіснішу єдність політики радянських республік в галузях міжнародній і господарській; 2) достатній, спільний з інтересами загальносоюзного цілого, простір прояву їх господарської самостійності; 3) самостійність розвитку національно-культурного будівництва. Далі йшов перелік положень, які з'їзд вважав необхідним покласти в основу нового союзного договору. Згідно цієї постанови РСФРР, УСРР, БСРР і Федерація Закавказьких союзних радянських республік об'єднуються в одну союзну державну під назвою «Союз Соціалістичних Радянських Республік», при чому за кожною з союзних республік залишається право виходу з Союзу. Вищим верховним органом СРСР повинен бути з'їзд Рад Союзу, а в період між з'їздами вищою владою — ЦВК СРСР. У період між сесіями ЦВК вищою владою Союзу є Президія ЦВК СРСР, до складу якої входить 15 чол., в тому числі голів ЦВК, за числом союзних республік. Виконавчим органом ЦВК є РНК СРСР, декрети і постанови її обов'язкові для всього Союзу.

В порядку зміни конституцій як РСФРР, так і інших членів Союзу, у складі їх раднаркомів скасовуються наркомати: заксpráv, зовнішторг, шляхів, пошт і телеграфів та військових і морських справ. Інші наркомати входять до складу Раднаркомів договірних республік, при чому перші 5 наркоматів у своїй діяльності керуються постановою Союзної РНК і розпорядженнями відповідних наркоматів союзних соціалістичних радянських республік. Столицею Союзу обирається Москва.

²⁰ Съезды Советов в документах, т. II, М., 1960, стор. 151—152; Комуністична партія — натхненник і організатор об'єднавчого руху українського народу за утворення СРСР, стор. 281—282.

В останній день роботи VII Всеукраїнського з'їзду Рад до будинку, де проходило засідання, підійшла маніфестація студентів, в якій брало участь 5 тис. чоловік²¹. Делегати від студентської молоді привітали учасників історичного засідання. З словом-відповіддю до студентів звернувся В. П. Затонський, який висловив впевненість що «діти нашого робітничо-селянського класу, які тепер учаться, озброюються знаннями, це — наші кадри, наша робітнича інтелігенція, яка не зрадить нам, не буде саботувати, а навпаки візьме з рук старших ту справу, яку ми повинні завершити, яку поставила перед нами історія»²². Ввечері того ж дня делегати заслухали доповідь про Червону Армію і прийняли рішення, в якому відзначався героїзм молодих захисників мирного будівництва соціалістичних республік.

З'їзд направив вітальну телеграму В. І. Леніну, в якій говорилося: «Тепер ось під звуки «Інтернаціоналу» Всеукраїнський з'їзд Рад одностайно прийняв на доповідь уряду резолюцію про негайне утворення нового державного об'єднання під назвою Союз Соціалістичних Радянських Республік. З'їзд не має сумніву, що ініціатива робітників і селян України зустрінє цілковите співчуття і схвалення трудящих мас Росії і всіх інших братніх радянських країн. Палко вітаючи Вас, як свого ідейного вождя, з'їзд сподівається в недалекому майбутньому бачити Вас і на посту керівника Загальносоюзного Радянського Уряду. З'їзд висловлює впевненість, що новий Союз Радянських Республік буде не тільки могутнім оплотом трудящих мас союзних Радянських республік і всього світу, але також першим кроком до створення майбутньої всесвітньої республіки Рад»²³.

З'їзд обрав новий Всеукраїнський ЦВК у складі 200 членів і 50 кандидатів. Почесними членами ВУЦВК делегати одностайно обрали В. І. Леніна, М. І. Калініна, польського комуніста Домбаля. З'їзд обрав 360 делегатів на I з'їзд Рад СРСР.

Рішення VII Всеукраїнського з'їзду Рад про утворення СРСР було результатом теоретичної і політичної роботи Комуністичної партії по вихованню мас у дусі класової інтернаціональної солідарності в боротьбі за соціалізм.

30 грудня 1922 р. I з'їзд Рад СРСР закріпив волю українського, як і інших народів країни, одностайно прийняв Декларацію про утворення СРСР. З'їзд завершив справді титанічну роботу Комуністичної партії, В. І. Леніна, спрямовану на об'єднання радянських республік.

«Створення СРСР було прямим продовженням справи Великого Жовтня, який відкрив нову еру в розвитку людства,— відзначив у своєму виступі Л. І. Брежнев на спільному урочистому засіданні ЦК КПРС, Верховної Ради СРСР і Верховної Ради РРФСР, присвяченому 50-річчю утворення СРСР,— практичним втіленням ідеї великого Леніна про добровільний союз вільних націй»²⁴. Це була величезна перемога ленінської національної політики Комуністичної партії, всеперемагаючих ідей пролетарського інтернаціоналізму. Об'єднання радянських республік в єдину союзну державу зміцнило їх сили, піднесло на нову, вищу ступінь дружбу і співробітництво радянських народів.

П'ятидесятирічний досвід життя і праці трудящих України у великій сім'ї радянських народів переконливо довів історичну правильність настанов великого Леніна про те, що «при єдиній дії пролетарів

²¹ «Известия», 16 грудня 1922 р.

²² VII Всеукраїнський съезд Советов, стор. 78.

²³ В. І. Ленін і український народ, стор. 312.

²⁴ «Радянська Україна», 22 грудня 1972 р.

великоруських і українських вільна Україна *можлива*, без такої єдності про неї не може бути й мови»²⁵.

Комуністи, всі трудящі Радянської України неухильно дотримуються цих програмних лєнінських положень і, як зіницю ока, бережуть дружбу народів, що стала перевіреною часом гарантією нашого успішного руху вперед.

Трудящі Радянської України глибоко усвідомлюють, що зміцнення єдиної багатонаціональної Радянської держави, священної дружби народів Союзу РСР — це їх найперший, найголовніший патріотичний і інтернаціональний обов'язок.

²⁵ В. І. Лєнін. Твори, т. 20, стор. 14.

З ІСТОРІЇ ВИЗВОЛЬНОЇ БОРОТЬБИ В ПІВНІЧНІЙ ІРЛАНДІЇ

В. О. ГОРБИК

Одним з проявів соціально-політичної кризи сучасного імперіалізму є піднесення масових демократичних, зокрема національних рухів у розвинутих капіталістичних країнах. У Англії це, насамперед, виявляється в боротьбі північноірландців за свої національні й соціальні права.

Ольстерська проблема має свою вікову історію. Початок завоюванню цього чудового, «смарагдового», вічно зеленого острова англійцями було покладено ще в XII ст.

«Англія,— зазначав В. І. Лєнін,— століттями поневолювала Ірландію, доводила ірландських селян до нечуваних мук голоду і вимирання з голоду, зганяла їх з землі, змушувала сотнями тисяч і мільйонами покидати батьківщину і виселятися в Америку»¹. К. Маркс та Ф. Енгельс підкреслювали не лише бідкування ірландського народу, але й негативні наслідки пограбування країни для трудящих самої Англії. «На прикладі ірландської історії можна бачити, яке це нещастя для народу, коли він поневолив інший народ»². Становище ускладнюється ще й тим, що корінні ірландці за своїми релігійними переконаннями — католики, англійці — протестанти. Тому боротьба ірландців за своє національне й соціальне визволення має і релігійний відтінок.

Нарешті в 1921 р. ірландський народ домогся визволення значної частини острова. Боючись остаточно втратити «білу колонію», британський імперіалізм поділив Ірландію на дві частини: південна аграрна, де в основному, проживало католицьке населення, була проголошена британським домініоном, а пізніше — Ірландською республікою; більш розвинуті в промисловому відношенні північні шість графств були приєднані до Великобританії.

Північна Ірландія здобула право мати свій парламент і уряд. Однак «самоуправління» для Ольстеру було лише фікцією. Місцеві органи влади займалися лише другорядними питаннями. Важливі політичні й економічні проблеми вирішувалися в Лондоні. В акті про управління Ірландією від 1920 р. записано: «Незалежно від утворення парламенту Північної Ірландії і всіх інших положень даного акту верховна влада парламенту Об'єднаного Королівства над усіма особами і справами в Північній Ірландії й в будь-якій частині залишається не-

¹ В. І. Лєнін. Твори, т. 20, стор. 128.

² К. Маркс і Ф. Енгельс. Твори, т. 32, стор. 290.

доторканою і нічим не обмеженою». В. І. Ленін вважав компроміс 1921 р. еталоном «усіченої революції».

Нині британський імперіалізм намагається придушити національно-визвольний рух, позбавити народи їх завоювань. В Ольстері основні засоби виробництва перебувають у руках англійських та ірландських капіталістів-протестантів. 500 тис. католиків (населення Північної Ірландії становить 1,5 млн. чол.) працюють на важких роботах, одержують меншу заробітну плату. «Дві держави,— говориться в заяві Комуністичної партії Ірландії,— постійно страждають від безробіття й еміграції, нестачі житла, низького життєвого рівня та уповільнених темпів економічного розвитку. Після 50 років вони є грандіозним свідченням краху, з одного боку, політики безпосередньої залежності Північної Ірландії від Англії, а з іншого — непрямої залежності 26 графств (тобто Ірландської республіки)».

Північна Ірландія — район високого безробіття; його процент значно вищий у Західному Ольстері, де живуть католики. Взимку 1972 р. кількість безробітних становила: в Страбейні 26%, Дунганноні — 19%, Деррі — 18%. Заробітна плата ірландських робітників на 15—20% нижча, ніж у середньому по країні, їх гірше забезпечують житлом, медичним обслуговуванням тощо. Саме в тяжкому становищі народу, за визнанням лондонської газети «Дейлі мейл», «приховані причини повстання в Ольстері»³.

Тяжкими умовами життя пояснюється масова еміграція з Ірландії. Якщо в 1841 р. населення острова становило 8 млн., то зараз близько 4,5 (3 млн. проживає в Ірландській республіці, 1,5 млн. — в Північній Ірландії). Таким чином, за 130 років населення країни скоротилося майже вдвічі. Одночасно в США, Канаді, Австралії, Новій Зеландії та інших країнах мешкають близько 16 млн. осіб ірландського походження⁴.

Щоб не допустити католиків до активного політичного життя, англійські правлячі кола застосовують різні фальсифікації виборчої системи. До участі у виборах не допускаються, наприклад, громадяни, які не мають власних будинків. Існує майновий ценз, а система «ділових голосів» надає право підприємцям одержувати два й більше мандатів. Так, у муніципалітеті Деррі, де 2/3 населення опозиційно настроєні до існуючої політичної системи, прибічники уряду мають 12 радників, опозиція — 8. Щоб обрати до муніципалітету протестанта, необхідно в середньому 850 голосів, а католика — 2500⁵. Тому на початку 1972 р. прихильники уряду контролювали 57 з 68 місцевих органів влади. «В цій країні,— пише в книзі «Поділений Ольстер» ірландський письменник Лайам де Пор,— католики — це негри, у яких, однак, біла шкіра... Проблема Північної Ірландії — це колоніальна проблема... Нерівність у країні зберігають спеціально тому, що нерівність двох груп населення полегшує збереження колоніальних порядків»⁶.

Протягом піввіку влада в Північній Ірландії була в руках юніоністської партії — філіалу консервативної партії Англії, її повна назва — «Національний союз консервативних і юніоністських організацій», яка виступала за союз з Великобританією і мала більшість у парламенті. Юніоністи завжди спиралися на британський імперіалізм. Соціальна база партії — це велика й середня протестантська буржуазія.

³ «Международная жизнь», 1972, № 4, стор. 67.

⁴ «Правда», 7 березня 1972 р.

⁵ «Мировая экономика и международные отношения» (далі — «МЭМО»), 1972, № 9, стор. 94.

⁶ МЭМО, 1971, № 11, стор. 73.

Юніоністську партію підтримує частина протестантів-трудящих. Останні не заперечують проти дискримінації католицької меншості, бо це дає їм певні привілеї. За час правління юніоністів-протестантів жоден католик не був представлений в уряді.

Юніоністська партія встановила в країні жандармський режим. При будь-якій спробі католиків боротися за свої права в країні вводилося надзвичайне становище.

В 1963 р. уряд юніоністів очолив О'Нейл (на думку британських та ірландських ультра, він — прихильник «м'якого курсу»), який проголосив програму часткових поступок католикам, звільнивши з посади міністра внутрішніх справ У. Крейга, що заплямував себе розстрілами борців за громадянські права. Це не сподобалося місцевим реакціонерам, і вони примусили О'Нейла подати у відставку⁷.

В 1969 р. О'Нейла змінив Чичестер-Кларк, який постійно маневрував, обіцяв реформи, сподіваючись таким чином, відтягнути вирішення ірландської проблеми.

Та боротьба католиків за свої громадянські права зростає. Вони виходять на демонстрації, організовують мітинги. Останні роки характеризуються постійними зіткненнями між католиками і протестантами. Вулиці ольстерських міст часто нагадують барикади. Уряд чинить розправи над католиками. Але ультра вимагають більш рішучих дій від уряду. Один з них — Р. Мітчелл заявив у газеті «Белфаст телеграф»: «Армія повинна... широко використовувати зброю. Слід було б подбати, щоб проти учасників заворушень застосовувалися не цивільні суди, а трибунали й розстріли»⁸.

Навесні 1971 р. північноірландський уряд очолив реакціонер Б. Фолкнер, який вважав, що кризу в Ольстері створили борці за громадянські права, тому підкреслював необхідність встановлення «порядку» за допомогою репресій.

Крім правлячої юніоністської партії в Ольстері діють також опозиційні партії. Найчисельнішою є націоналістична партія, що діє під гаслом об'єднання Північної та Південної Ірландії в єдину федеративну державу. Малочисельні лейбористська та республікансько-лейбористська партії сконцентрували свою увагу на вирішенні внутрішніх проблем.

Юніоністські уряди при підтримці Великобританії здійснювали репресивну політику проти будь-якого протесту з боку католицької меншості, становище якої ставало все більш нестерпним. Протестантські ультра перейшли до прямих вбивств. Католики відповідали на це демонстраціями. При підтримці ультраправих організацій, а потім і англійських військ ці демонстрації були перетворені в криваві побоїща. За останні роки Ольстер не раз знаходився на грані громадянської війни.

Вважаючи, що юніоністи не в змозі навести «порядок» у країні, колишній прем'єр-міністр лейбористського уряду Англії Гарольд Вільсон наказав ввести в Ольстер англійські війська. Лондон запевняв: присутність англійських військ — це тимчасовий засіб, який нібито допоможе здійснювати демократичні реформи в обстановці спокою. Наявність солдат-окупантів підбадьорила місцеву реакцію, а прихід до влади консерваторів був схвально зустрінутий юніоністами.

Легальний опір місцевим ультра й англійським окупантам очолює масова асоціація боротьби за громадянські права. Ця організація

⁷ M. Hastings. Barricades in Belfast. The fight for civil rights in Northern Ireland, New York, 1970, стор. 97, 115.

⁸ МЭМО, 1971, № 11, стор. 74.

з'явилася в 1967 р., має свої осередки, об'єднує широкі верстви ірландського населення — католиків і протестантів, лейбористів, республіканців⁹.

Спочатку асоціація займалася в основному вирішенням місцевих питань, а з плином часу почала виставляти й політичні гасла. Однією з головних вимог асоціації є проведення в Ольстері вільних виборів шляхом пропорційного представництва. «Було б грубою політичною і соціальною помилкою, — визнавала навіть англійська урядова комісія, — вважати рух за громадянські права вузькосектантським або лише таким, що переслідує руйнівні політичні завдання. Воно було і є рухом, який має підтримку в широких колах представників поміркованих поглядів, і в цьому розумінні — це абсолютно новий феномен на політичному горизонті Північної Ірландії».

Асоціація виступає на захист прав не тільки католиків, а й всіх трудящих незалежно від їх політичних та релігійних поглядів. Один з її лідерів, член англійського парламенту Бернадетта Девлін наполягає на виході асоціації з рамок католицьких проблем, бо «привілейовані класи, експлуатуючи народ протягом 700 років, використовували релігійну ворожнечу як зброю».

В серпні 1971 р. у країні посилювалося переслідування борців за громадянські права. Асоціація закликала трудящих відмовитися виконувати закони юніоністської адміністрації, не сплачувати податків і квартирної плати, не вносити грошей за опалення й електроенергію. В кампанії брало участь близько 40% населення Ольстеру.

Асоціація активно бореться за звільнення інтернованих борців, за скасування «закону про надзвичайні повноваження». Вона вимагає виведення англійських військ з Північної Ірландії й міжнародного розслідування розстрілів у Деррі, Белфасті та інших містах.

Однак легальні засоби, яких суворо дотримується асоціація боротьби за громадянські права, не дають бажаних наслідків. Вбивства й насильства з боку реакціонерів примусили частину католиків стати на шлях збройної боротьби, яку очолює Ірландська республіканська армія.

Це — воєнізована організація, що виникла ще під час повстання 1916 р. В мирні роки її діяльність завмирала, в роки кризи — активізувалася. Очолює її виконавчий комітет і штаб, складається вона з окремих груп добровольців.

У відповідь на терор протестантів Ірландська республіканська армія здійснювала воєнні акції. Але в 50-х — на початку 60-х рр. у ній переважало сектанство. Народ поважав її за самовіддану боротьбу та героїзм, але не підтримував. Було вирішено реорганізуватися, використовувати, крім збройної, й інші форми боротьби — економічну, політичну. В прийнятому нещодавно маніфесті керівництво Ірландської республіканської армії оголосило, що вона (армія — *В. Г.*) буде боротися за національну єдність, незалежність, створення в об'єднаній Ірландії робітничо-селянської республіки, яка побудує основи соціалізму.

Зараз Ірландська республіканська армія роз'єднана. Її «тимчасове» крило висловлюється лише за проведення терористичних актів. Основна ж частина армії засуджує це й бере участь у повсякденній боротьбі народних мас проти вступу Ірландії у «спільний ринок», за звільнення трудящих, підвищення заробітної плати тощо. Крім того, вона виступає проти знищення мирних об'єктів, де гинуть трудящі-протестанти, і зброю використовує лише як відповідь на насильство¹⁰.

⁹ М. Hastings. Назв. праця, стор. 42.

¹⁰ «Правда», 23, 25 квітня 1972 р.

Лівим силам протистоять добре організовані об'єднання ультра, для яких навіть заходи юніоністського уряду надто ліберальні. Одним з таких об'єднань є орден оранжистів (названий на честь Вільгельма Оранського — завойовника Ірландії). Заснована в 1798 р., ця напіврелігійна організація відстоює привілеї протестантів. Вона налічує сотні тисяч членів, пропагує шовінізм і релігійну непримиренність, расову й культурну сегрегацію. Орден панує у політичному житті Ольстера. До його складу входять не лише підприємці та політики, а й робітники-протестанти. Більшість міністрів північноірландських урядів також була членами ордену. Двічі на рік, 12 липня та 14 серпня у відзначення перемог Вільгельма Оранського над католиками численні банди оранжистів роблять погроми. Поліцейські філіали ордену носять назву «непереможних воїнів Кромвеля», жіночі — «вірні оранжистки», дитячі — «юні оранжисти». Крім того, існує таємне, воєнізоване, відверто фашистське відділення організації — «Об'єднання ольстерських добровольців».

За останні роки в Ольстері з'явилися збройні формування протестантських екстремістів — загони «асоціації захисту Ольстеру». Фактично — це добре озброєна регулярна армія, яка налічує декілька десятків тисяч чоловік. Особливі «винищувальні загони» протестантських ультра здійснюють акти «помсти» проти мирних жителів. «Загадкові вбивства здійснює «асоціація захисту Ольстера», — говориться в заяві опозиційної соціал-демократичної лейбористської партії. — Широко відомо, що значна кількість жертв цієї розправи з боку загонів вбивць — невинні люди...». В Англії асоціацію підтримують члени ультраправого крила консервативної партії — «клуба понеділка». В Шотландії організовані секретні бази для підготовки терористів з «асоціації захисту Ольстеру». Недавно оголошено про об'єднання всіх правих екстремістів у нову мілітаристську організацію — «Об'єднаний фронт лоялістів», що нараховує близько 100 тис. чол.

Однією з найбільш зловісних постатей серед реакціонерів Ольстеру є протестантський священик, «святий отець» Ян Пейслі. Розпалюючи пристрасті серед найменш свідомих протестантських низів з церковного амвона, в парламенті, на мітингах, Пейслі закликає їх розправлятися з католиками — від простого робітника до папи Римського. Цей мракобіс вніс у парламент пропозицію: заснувати спеціальний військовий трибунал, який засуджував би до смертної кари всіх борців за громадянські права. Роздуваючи фанатизм та релігійну ворожнечу, Пейслі оголосив «хрестовий похід» проти «папістів», «лівих» та «комуністів»¹¹.

Саме протестантські ультра були ініціаторами масових побоїщ між католиками і протестантами. Останнім часом у Белфасті, Лондондеррі та інших містах Північної Ірландії прямо на вулицях можна було побачити чорні прапори, якими позначалися місця, де від рук англійських карателів чи протестантських ультра загинули чесні ірландці. Так, 30 січня 1972 р. загинуло 13 жителів Лондондеррі. 3 серпня 1969 р. по жовтень 1972 р. в Ольстері загинуло 616 чол.¹²

Сотні ольстерських патріотів знаходяться за ґратами англійських в'язниць. Тривалий час вважали, що знущання в тюрмах Ольстеру — це вигадки лівих. Але згодом про звірячі методи, що застосовуються на допитах інтернованих, написали буржуазні газети. Арештованих піддавали «психологічній обробці», використовуючи препарати. Невипадково все більше англійських політичних діячів порівнюють ольстерську кризу з війною у В'єтнамі.

¹¹ «Правда», 23 лютого 1969 р.; М. Hastings. Назв. праця, стор. 69.

¹² «Правда», 24 жовтня 1972 р.

Під тиском прогресивних сил для розслідування становища інтернованих в Північній Ірландії уряд був змушений створити офіційну комісію на чолі Е. Комптоном. Комісія дійшла висновку, що арештованих дійсно піддають фізичним тортурам, їх позбавляють сну, тримають на грані голодної смерті, застосовують до них електричний струм, підвішують за руки до стелі тощо.

Щоб якимось чином заспокоїти вируючий Ольстер, консервативний уряд Хіта у березні 1972 р. запровадив «пряме управління» Північною Ірландією, згідно з яким на рік припинялася діяльність парламенту та уряду. Законодавчу й виконавчу владу на території країни повністю взяла на себе Англія, яка ліквідувала автономію Північної Ірландії. Лондон визнав, що політика «військового» вирішення проблеми зазнала краху. Британському імперіалізму не допомагали ні тюрми, ні концентраційні табори, ні розстріли мирних демонстрацій.

Проти «прямого управління» виступили як протестанти, так і католики. Протестантські екстремісти провели демонстрації, організували численні мітинги, на яких проголошували промови, погрожували виходом Ольстеру зі складу Великобританії. Підприємці провели 48-годинний страйк. Економічне життя в Ольстері було паралізоване, не працювала більшість промислових підприємств, банки, магазини, зазмерли вокзали та аеропорти. В останні місяці зовсім розперезалися ультра. Вони погрожують англійському урядові громадянською війною, заявляючи, що самі наведуть «порядок» у Північній Ірландії.

Прогресивні сили Ольстеру вважають, що «прямим управлінням» британський імперіалізм лише поглиблює національну хворобу. «Пряме управління» з Вестмінстера,— проголошує Компартія Великобританії,— це доказ повного краху політики Хіта й 50-річного панування юніоністів, яких підтримував англійський уряд».

Запровадивши «пряме управління», уряд торі маневрує, заграючи з протестантами й католиками. Влітку 1972 р. з концентраційного табору Лонг Кеш було звільнено половину заарештованих.

Ольстер перестав бути лише англійською проблемою. Перш за все не можуть залишатися байдужими до долі своїх братів ірландці-католики півдня. На півдні острова активізується рух за більш дійову допомогу «братом з Півночі», закладаються основи загально-ірландської організації боротьби за ліквідацію розколу країни.

Уряд Ірландської республіки виступає за об'єднання півдня й півночі Ірландії. Цю вимогу підтримав і лідер лейбористської партії Англії Гарольд Вільсон, яка зараз в опозиції.

Всі прогресивні сили світу висловлюють свою мовну солідарність з боротьбою ірландського народу за своє соціальне та національне визволення. На заклик Всесвітньої Ради Миру щорічно 15 травня, в день загибелі Джеймса Коннолі*, відзначається день солідарності з борцями за громадянські права в Північній Ірландії.

Важливим етапом у згуртуванні прогресивних сил країни було створення в 1970 р. єдиної загальноірландської Комуністичної партії, яка до цього складалася з двох окремих партій. Нині — це єдина політична організація робітничого класу, яка має загальноірландську основу.

Комуністична партія Ірландії вважає за необхідне побудувати демократичне, соціалістичне суспільство в країні, наголошує на досягненні згуртованості робітничого класу всієї Ірландії, об'єднання католиків і протестантів.

* Джеймс Коннолі — революціонер, марксист, борець за незалежність Ірландії — очолював Ірландське повстання 1916 р. Після поразки повстання був схоплений англійцями й розстріляний.

Замітки

К. С. КАКОВ

ТРАДИЦІЙНЕ ЗМАГАННЯ
І ДРУЖБА ДВОХ КОЛГОСПІВ

26 квітня 1938 р. трудівники колгоспу-мільйонера ім. Орджонікідзе (с. Шрома Махарадзевського району Грузинської РСР) на багатолюд-

ному мітингу звернулися до всіх колгоспників братньої Радянської України з «Листом про наше життя». Він зустрів палкий відгук серед колгоспників України, які з величезним інтересом обговорювали звернення. Його було зачитано також на зборах колгоспників артiлі ім. Сталіна Генічеського району. Лист-відповідь шромівцям надрукований в газеті «Заря Востока» (10 травня 1938 р.). Цей патріотичний документ поклав початок розгортанню трудового змагання і зміцненню братерської дружби між українськими та грузинськими колгоспниками.

Керівники артiлей регулярно інформували один одного про хід польових робіт, трудові успіхи. Між бригадами, ланковими й окремими колгоспниками почалося листування. Незабаром колгоспники сонячної Грузії запросили українських друзів до себе в гості, щоб безпосередньо ознайомитися з їх життям, обмінятися досвідом роботи. 29 жовтня 1938 р. делегація українських колгоспників на чолі з головою артiлі Ф. Клименком від'їхала в братню Грузію. Ця зустріч була яскравою і незабутньою демонстрацією братерського співробітництва радянських народів. Від імені трудящих с. Шрома на мітингу з вітальною промовою виступив голова колгоспу М. Орагвелідзе. У своїй промові-відповіді Ф. Клименко коротко розповів про заможне життя українських колгоспників, їх успіхи, виконання зобов'язань перед державою.

Члени української делегації докладно ознайомилися з господарством колгоспу с. Шрома, зокрема побували на чайних плантаціях, виноградниках, фермах. Гості відвідали також будинки колгоспників. 16 листопада було підбито підсумки першого етапу соціалістичного змагання між двома колгоспами і підписано новий договір на наступний рік. 14 листопада 1938 р. у статті «Замечательная дружба» «Правда» писала, що зміцнення дружби між колгоспниками двох братніх республік має велике політичне значення.

У зв'язку з підготовкою до відкриття Всесоюзної сільськогосподарської виставки в Москві змагання розгорнулося ще ширше. Того року колгоспники обох артiлей домоглися значних успіхів. Наприклад, українці зібрали озимої пшениці по 23,5 ц з га, надоїли від кожної корови по 3429 л молока, а з кожної вівці настригли по 3,9 кг вовни. Шромівці зібрали з кожного дерева по 456 ц цитрусових, а державний план заготівлі чайного листа виконали на 125%. За досягнуті успіхи в розвитку громадського господарства обидві артiлі одержали від Головного Комітету сільськогосподарської виставки дипломи першого ступеня, а та-

кож були відзначені урядовими нагородами: колгосп ім. Сталіна — орденом Леніна, а колгосп ім. Орджонікідзе — орденом «Знак Пошани».

У ході змагання розвивалася творча співдружність українських та грузинських колгоспників, росла й зміцнювалася їх братерська єдність. Це було яскравим підтвердженням геніальних передбачень В. І. Леніна про те, що «...тільки соціалізм, знищуючи класи і, значить, поневолення мас, вперше відкриває шлях для змагання дійсно в масовому масштабі»¹.

У 1940 р. українські колгоспники радо вітали на своїй землі грузинських друзів, які ознайомилися з господарством артїлі, були присутні на нараді колгоспного активу, де підбивалися підсумки змагання й обговорювалися нові зобов'язання.

Рік у рік зміцнювалося господарство колгоспів, зростав достаток колгоспників. Однак у червні 1941 р. полчища гітлерівських окупантів віроломно напали на нашу країну і перервали мирну творчу працю радянського народу. В грізний час випробувань пішли на фронт більше 1 тис. колгоспників з артїлі ім. Сталіна. Уважно стежили колгоспники с. Шрома за воєнними подіями на Україні. А коли після захоплення Генічеського району фашистами група колгоспників артїлі ім. Сталіна евакуювалася на Північний Кавказ, грузинські брати направили їм вагон продуктів.

У роки війни зв'язки між колгоспниками не переривалися. Листи з фронту писали шромівцям Г. Абраменко, І. Костенко, В. Ємельянцев, Ф. Макуха, А. Гоголенко та багато інших. В. Лаврентьев — після поранення відпочивав у своїх грузинських друзів. Всім воїнам-генічанам колгоспники артїлі ім. Орджонікідзе слали теплі, задушевні листи, різні подарунки.

Більше п'ятисот колгоспників з с. Шрома, серед них 42 комуністи, також пішли на фронт. Багато з них брали участь в боях на території Радянської України. А почесний колгоспник артїлі ім. Орджонікідзе молодший лейтенант комуніст І. Квачантіридзе визволяв від загарбників м. Генічеськ і ст. Партизани, де знаходився колгосп ім. Сталіна. В цих боях він був поранений. Сім урядових нагород, в тому числі ордени Червоного Прапора і Червоної Зірки прикрашають його груди.

30 жовтня 1943 р. колгоспники с. Шрома почули по радіо радісну звістку, що наші війська визволили Генічеськ, а також більше 150 інших населених пунктів. Не було межі радості шромівців, які збиралися до клубу на стихійний мітинг. Один за одним піднімалися колгоспники на трибуну, висловлюючи щире подяку воїнам-визволителям.

Батько двох фронтовиків, старий колгоспник О. Артмеладзе, сказавши про дружні стосунки між колгоспниками двох артїлей, вніс для допомоги українським друзям 3 тис. крб. і все майно свого сина, який загинув смертю хоробрих на українській землі. На ювілейній сесії Верховної Ради УРСР Г. Ф. Струа сказав: «Який глибокий загальнолюдський зміст закладений в цьому прикладі старого колгоспника Олександра Артмеладзе. Хай знають палії нової війни, що один цей факт в тисячу разів сильніший, ніж ті долари з Уолл-Стріту, які так щедро течуть у Туреччину і Грецію на підтримку фашистів — паліїв нової війни, засуджених історією на загибель»².

На мітингу було написано лист до колгоспників артїлі ім. Сталіна, в якому говорилося: «Дорогі брати й друзі з Генічеська. Наш зв'язок був

¹ В. І. Ленін. Твори, т. 27, стор. 225.

² Стенографічний звіт засідання Верховної Ради Української РСР, К., 1948, стор. 42—43.

тимчасово перерваним, але всім серцем ми завжди були з вами. Ми вирішили, в міру своїх сил, допомогти вам відновити зруйноване господарство... Посилаємо вам небагато, але посилаємо від усієї душі, від усього серця. Згодом пришлемо ще. Активно допоможемо вам відновити ваше господарство, відродити щасливе повнокровне життя»³. Незабаром шромівці послали своїм братам 500 пудів зерна, чотирьох бугаїв, вагон цитрусових, 485 книг тощо. В розмові з солдатами свого підрозділу колгоспник артілі ім. Сталіна В. Кривцов сказав: «Ще біля Сиваша гриміли бої, а з Грузії в наш колгосп прибув ешелон з худобою, меблями, машинами, продовольством. Це була допомога шромівців»⁴. Адже після звільнення від окупантів у колгоспі залишилось 15 непридатних до роботи коней та 14 голів рогатої худоби. Рахунок колгоспників артілі ім. Сталіна фашистським грабіжникам становив більше 50 млн. крб.⁵

Як до війни, так і в повоєнний період змагалися не лише виробничі бригади, а й окремі колгоспники. Вони брали на себе підвищені зобов'язання й регулярно перевіряли їх виконання. Наприкінці 1951 р. група колгоспників с. Рівне на чолі з головою артілі Г. Литовченком відвідала своїх грузинських друзів і запросила їх до себе. Наступного року 12 делегатів колгоспу ім. Орджонікідзе, ретельно перевіривши виконання соціалістичних зобов'язань, відвідали районну сільськогосподарську виставку, науково-дослідний інститут тваринництва в Асканії-Новій, побували на будівництві Каховської ГЕС. Згодом колгоспники обмінялися Червоними прапорами. У 1964 р. с. Рівне відвідала делегація на чолі з головою Махарадзевського райвиконкому А. Габронідзе, який виступив на нараді передовиків сільського господарства Генічеського району. Махарадзевці, говорив він, раді з того, що їхні друзі по змаганню, незважаючи на несприятливі природні умови, достроково виконали плани продажу державі сільськогосподарських продуктів. Того року трудящі Махарадзевського району також досягли значних успіхів, зібравши зеленого чайного листа з гектара на 225 кг більше, ніж передбачалося планом.

Перший секретар Махарадзевського райкому КП Грузії А. Тоїдзе, вітаючи українських друзів з 50-річчям Великої Жовтневої соціалістичної революції, писав, що дружба трудящих обох районів є джерелом великих перемог, а також повідомив, що за успіхи в господарському та культурному будівництві колгосп ім. Орджонікідзе нагороджений ювілейним Прапором ЦК КПРС, Президії Верховної Ради СРСР та ВЦРПС.

Напередодні нового, 1970 р. на зборах партійно-господарського активу Генічеського району брала участь делегація трудящих Махарадзевського району, до Грузії прибув спеціальний кореспондент газети «Приазовська правда», постійним кореспондентом якої став співробітник Махарадзевської районної газети.

В колгоспі с. Шрома створено музей дружби; колгоспна багатотиражка має назву «Під прапором дружби». Зараз група працівників республіканського телебачення знімає документальний фільм «Побратими» про дружбу і змагання між трудівниками Генічеського і Махарадзевського районів. На честь змагання колгоспників двох братніх народів у с. Гапахлеба колгосп називається «Україна», а в с. Сілаурі — «Генічеськ». Новій вулиці в м. Махарадзе присвоєно назву «Геніче-

³ «Зоря Востока», 11 листопада 1943 р.

⁴ «Боевая Слава» (іходенна газета Таврійського військового округу), 15 грудня 1949 р.

⁵ «Колхозное производство», 1946, № 4, стор. 12.

ська». В парку культури і відпочинку міста, а також у колгоспі ім. Леніна споруджено обеліски братерства. У сквері біля міського готелю встановлено великий металевий сніп з важким колоссям, подарований українськими колгоспниками. У міському краєзнавчому музеї є спеціальний зал, експонати якого розповідають про міцну, братерську дружбу українців і грузинів. Про неї йдеться також у народних піснях, фольклорі, танцях тощо.

Центральна вулиця міста Генічеська — вулиця Махарадзе — названа ім'ям відомого грузинського революціонера, про що свідчить встановлена на одному з будинків меморіальна дошка. На початку вулиці стоїть монумент дружби (подарунок грузинських трудящих) — грузин у своїй традиційній чосі та українець у вишитій сорочці обнялися як брати.

Голови колгоспів ім. Орджонікідзе М. Орагвелідзе та ім. XXII з'їзду КПРС І. Мазунов були делегатами XXIV з'їзду КПРС, де останній виступив з промовою, а також входив до складу Комісії по підготовці проекту резолюції XXIV з'їзду КПРС по звітній доповіді ЦК КПРС.

У своїй промові І. Мазунов сказав, що нині на ланах колгоспу працює 70 тракторів, більше 30 комбайнів, 65 автомашин, діє 12 дощувальних установок тощо. В ленінському ювілейному році на площі в 6 тис. га в колгоспі зібрано по 31 ц зернових, продано державі більше 9 тис. т зерна (виконано план на 162%), близько 5,5 тис. ц м'яса, 30 тис. ц молока, більше 500 ц вовни, 3 тис. ц соняшника, 6,6 тис. ц овочів тощо⁶.

9 жовтня 1971 р. у Будинку культури колгоспу с. Рівне відбулися урочисті збори, присвячені 50-річчю заснування артілі. На зборах були присутні численні гості, зокрема колишній голова правління колгоспу П. Пивоваров та делегація з колгоспу ім. Орджонікідзе. Перший секретар Херсонського обкому КП України зачитав Указ Президії Верховної Ради УРСР про нагородження колгоспу ім. XXII з'їзду КПРС Почесною Грамотою. З вітальною промовою виступив секретар парткому колгоспу ім. Орджонікідзе К. Чанчібадзе, який вручив І. Мазунову скульптуру Т. Г. Шевченка та книгу віршів грузинського поета Акакія Церетелі. Герой Соціалістичної Праці Л. Хурцідзе, виступаючи на зустрічі ветеранів колгоспного будівництва Грузії з студентами Тбіліського сільськогосподарського інституту, сказала: «Багато нового дала нам, трудівникам сільського господарства Махарадзевського району, багатолітня дружба з трудящими Генічеського району, основою якої є соціалістичне змагання між двома районами»⁷.

Слава про дружбу українського та грузинського колгоспів вийшла далеко за межі нашої Вітчизни. В колгоспі ім. Орджонікідзе побували делегації селян соціалістичних країн — Чехословаччини, Угорщини, Польщі, Болгарії, НДР, яким шромівці охоче розповідали про трудове змагання та дружбу з українськими колгоспниками. Традиційне змагання й братерська дружба колгоспників України та Грузії є яскравим прикладом монолітної єдності радянського народу, який урочисто відзначив знаменну дату в історії нашої держави — 50-річчя утворення СРСР.

⁶ «Радянська Україна», 4 квітня 1971 р.

⁷ «Заря Востока», 12 жовтня 1971 р.

Н. А. ПОЛЬОВА
ПРОПАГАНДА
КОМУНІСТИЧНОЮ ПАРТІЄЮ
ЗАХІДНОЇ УКРАЇНИ
ОСНОВНОГО ЗАКОНУ
КРАЇНИ РАД

Конституція СРСР, прийнята VIII Надзвичайним Всесоюзним з'їздом Рад 5 грудня 1936 р., закріпила перемогу соціалізму в нашій країні, соціалістичні суспільні відносини і дальший розвиток нового типу демократії.

Конституція чітко визначила економічну основу СРСР — соціалістичну систему господарства й соціалістичну власність на засоби виробництва, а також політичну основу радянського суспільства — Ради депутатів трудящих. Вона законодавчо утвердила основні принципи соціалізму, а саме: зростання суспільного багатства, неухильне підвищення матеріального і культурного рівня трудящих, посилення обороздатності країни, зміцнення її економічної незалежності і міжнародного авторитету. За Конституцією господарське життя в СРСР визначається і спрямовується державними народногосподарськими планами. Для всіх громадян Радянського Союзу встановлено загальні, рівні і прямі виборчі права, їм гарантовано право на працю, освіту, відпочинок, на матеріальне забезпечення в старості.

Перемога соціалізму в СРСР, закріплена новою Конституцією, справила величезний революціонізуючий вплив на народні маси капіталістичних країн, «бо це вже тепер не «наші», — говорив В. І. Ленін, — а всесвітньоісторичні завоювання»¹.

Комуністичні й робітничі партії світу з захопленням вітали цей акт, який надавав їм сили в боротьбі за встановлення диктатури пролетаріату в своїх країнах. V Пленум ЦК КПП в лютому 1937 р., оцінюючи значення Радянської Конституції для народу Польщі, Західної України й Західної Білорусії, зазначав, що вона «є втіленням його власних мрій, його джерел віри... в остаточне досягнення волі і справи соціалізму...»². Пленум направив з цього приводу вітального листа в Москву і зобов'язав усі партійні організації ознайомити найширші маси з основами першої Конституції соціалістичної держави³. В нелегальних брошурах, листівках, комуністичній і прогресивній пресі Польщі, широко пропагувався цей документ, його обговорювали на партійних нарадах, зборах, у прогресивних товариствах. Так, реферат «Про Конституцію Радянську» було виголошено в товаристві «Союз вільної польської думки», газета «На ретос» роз'яснювала положення 2, 4, 118, 119, 122 статей Радянської Конституції⁴.

З піднесенням зустріли прийняття Конституції СРСР 1936 р. трудящі Західної України, що терпіли соціальний і національний гніт фашистської Польщі. Комуністична партія Західної України (КПЗУ) надавала великого значення пропаганді успіхів соціалістичного будівництва в СРСР, які були великою моральною підтримкою для борців проти фашистської диктатури в Польщі. Під впливом демократизації радянського суспільного устрою трудящі Західної України відповіли на цей акт бойкотом буржуазно-поміщицького уряду посиленням класової боротьби і бойкотом фашистської виборчої системи.

¹ В. І. Ленін. Твори, т. 33, стор. 281.

² Kowalski V. Wielka Pazdziernikowa Rewolucja socjalistyczna a wyzwolenie Polski, Warszawa, 1952, стор. 185.

³ Dokumenty komunizmy partyi Polski. 1935—1938, Warszawa, 1968, стор. 254.

⁴ Львівський обласний державний архів (далі — ЛОДА), ф. 243, оп. 1, спр. 123, арк. 51; «На ретос» (Центральний орган Червоної допомоги в Польщі), № 1, січень, 1938.

Викриваючи справжні цілі буржуазного законодавства, його антинародний характер, КПЗУ вказувала, що нова польська конституція — це дальші криваві кроки фашизму проти революційної боротьби робітників, селян і трудової інтелігенції, проти національного та соціального визволення поневолених народів. Партія закликала трудящих «об'єднати всі сили... на боротьбу проти проекту нових ганебних виборчих правил»⁵. Компартія очолила боротьбу мас за відміну фашистської конституції і виборчого закону, встановлення демократичного закону, свободи слова, зборів, друку, страйків, союзів, розрив воєнного союзу з гітлерівською Німеччиною, припинення антирадянської пропаганди.

Комуністи Львова, Станіслава, Луцька, Тернополя організували демонстрації протесту, маніфестації, віча проти фашистської конституції, вимагали встановлення дружніх відносин з СРСР⁶.

Конституція Країни Рад стала джерелом натхнення для трудящих Західної України в боротьбі за соціальне і національне визволення. Перед КПЗУ постало завдання ознайомити найширші народні маси з тими величними перетвореннями, що їх здійснив радянський народ. Протягом 1935—1937 рр. ЦК КПЗУ видав ряд книг і брошур, присвячених побудові соціалізму в СРСР та УРСР. Окремою брошурою був надрукований виступ П. Постишева на III зборах колгоспників-ударників Київської області в листопаді 1935 р. під назвою «Радянська Україна на порозі 1936 р.»; вийшли брошури Г. Безрільного «Правда про радянське село», Ю. Бруна «Основний закон соціалістичної демократії», збірник «Більшовицька національна політика на Україні». Принципи і здобутки радянської демократії висвітлювались на сторінках Бюлетенів ЦК КПЗУ⁷.

Ще в період всенародного обговорення в Радянському Союзі проекту Конституції комуністична і прогресивна преса Західної України систематично друкувала матеріали про успіхи соціалістичного будівництва, державний устрій СРСР, права і обов'язки громадян, радянську найдемократичнішу в світі виборчу систему. Головний теоретичний орган ЦК КПЗУ — нелегальний журнал «Наша правда» писав, що «тільки Радянська влада, тільки диктатура робітничого класу забезпечує справді рівне, пряме виборче право, найрозгорнутішу пролетарську демократію на основі соціалістичного перетворення країни»⁸. Систематично пропагуючи революційну марксистсько-ленінську теорію, довід ВКП(б) і КП(б)У в соціалістичному будівництві, журнал зазначав: «Через усе нові могутні досягнення соціалістичного будівництва в СРСР світова пролетарська революція пробиває собі шлях до майбутньої конституції світової республіки Молота і Серпа, прообраз і величний взір якої дає нам великий непереможний Союз Соціалістичних Республік»⁹.

Газета «Czerwona pomoc» (орган Центрального Комітету Червоної Допомоги — МОДР — Західної України) у статті «З'їзд колгоспників Радянського Союзу» повідомляла, що 15 млн. індивідуальних селянських господарств переведено на нові рейки, об'єднано в 220 тис. колективних господарств, тепер на ланах працює 250 тис. тракторів, 30 тис. комбайнів та інша сільськогосподарська техніка, надана кол-

⁵ З історії революційного руху у Львові. 1917—1939. Документи і матеріали, Львів, 1957, стор. 539.

⁶ Івано-Франківський обласний державний архів (далі — ІФОДА), ф. 266, оп. 1, спр. 425, арк. 3 зв.; спр. 400, арк. 8; ЛОДА, ф. 110, оп. 3, спр. 1788а, арк. 185; Волинський обласний державний архів (далі — ВОДА), ф. 216, оп. 3, спр. 2684, арк. 6.

⁷ ЛОДА, ф. 139, оп. 9, спр. 2215, арк. 25—27.

⁸ «Наша правда», 1935, № 4, стор. 64.

⁹ «Наша правда», 1935, № 1, стор. 71.

госпникам Радянською владою безкоштовно. В статті «Розбудова радянської демократії» газета писала, що прийняття нової Конституції в Радянському Союзі є підтвердженням тих великих перетворень, яких досяг радянський народ під керівництвом Комуністичної партії, зокрема — рівного виборчого права для всіх верств населення СРСР¹⁰.

Програмою дій для західноукраїнських трудящих стали положення Маніфесту ЦК КПЗУ «За волю, за щастя майбутнє українського народу». В ньому розповідалося про ті зміни, що сталися за роки Радянської влади на Україні, де «зріст всього соціалістичного господарства безупинно підносить матеріальний рівень працюючих, що живуть все краще і культурніше», про ліквідацію безробіття в СРСР і забезпечення Радянською Конституцією кожному громадянину права на працю. Комуністи закликали всіх, кому «дорога воля і щасливе майбутнє всього українського народу, кому дороге історичне завдання об'єднання всіх українських земель..., до спільної боротьби на шляху, який показали нам наші радянські брати»¹¹.

В брошурі ЦК КПЗУ «Обличчя вбивців», викриваючи кривавий режим буржуазно-поміщицької Польщі, комуністи вказували, що нова Конституція СРСР, прийнята в результаті ліквідації капіталістичної системи господарства, знищення експлуатації людини людиною, є «найповнішим в історії світу здійсненням демократії», що вона забезпечує кожному громадянину СРСР, який досяг 18 років, право обирати і бути обраним, незалежно від расової і національної приналежності, статі, віросповідання, освітнього цензу, осілості, соціального походження, майнового стану і т. п.¹² Комуністи роз'яснювали народним масам, що докорінні зміни, які відбулися в суспільному і державному житті народів Радянського Союзу, сприяли дальшому розширенню соціалістичної демократії і поступовому перетворенню її з демократії для більшості в демократію для всіх, тобто у всенародну демократію.

Інтерес до положень нової Радянської Конституції був таким великим що, як згадує колишній член КПЗУ О. Сенюк, навіть у казематах польських тюрем ув'язнені переписували на цигарковому папері проект Конституції СРСР і розповсюджували серед в'язнів¹³⁻¹⁴.

Щоб познайомити трудящих Західної України зі справжньою демократією в Країні Рад і порівняти її з жорстоким режимом панської Польщі, КПЗУ ухвалила опублікувати окремою брошурою «Конституцію СРСР». Її було видано в 1937 р. ручним способом на цигарковому папері невеликим форматом у підпільній друкарні ЦК КПЗУ в с. Товмач на Львівщині. Тираж був невеликим. А все ширші кола трудящих прагнули ознайомитися з основним законом Країни Рад. Тому потреба перевидання літератури про СРСР була дуже нагальною. На замовлення КПЗУ в Брюсселі були видані брошури «Основний закон соціалістичної демократії» та «Про проект Конституції СРСР»¹⁵ і нелегально розповсюджувалися на Західній Україні. Поширення проекту Конституції СРСР і самої Конституції 1936 р. набрало такого розмаху, що Міністерство внутрішніх справ Польщі зобов'язало воеводські команди державної поліції будь-що вилучити цю літературу. Це розпорядження польського уряду підтримала буржуазна преса, яка на своїх сторінках зводила наклепи на соціалістичну демократію.

¹⁰ ЛОДА, ф. 256, оп. 1, спр. 64, арк. 9—10.

¹¹ За волю, за щасливе майбутнє українського народу. Маніфест ЦК КПЗУ, Львів, грудень 1936, стор. 10—11.

¹² Обличчя вбивців. Тези реферату до контрреволюційного троцькізму, Львів, 1936, стор. 26—27.

¹³⁻¹⁴ «Прикарпатська правда», 30 квітня 1966 р.

¹⁵ ІФОДА, ф. 2, оп. 1, спр. 1836, арк. 23; ф. 68, оп. 2, спр. 432, арк. 149.

Про широке розповсюдження комуністичної літератури, що пропагувала радянську демократію, свідчать численні донесення поліції за 1936—1938 рр. Так, брошури «Про проект Конституції СРСР», «Положення про вибори до Верховної влади СРСР», «Конституція СРСР», «Конституція — Основний закон Союзу Радянських Соціалістичних Республік» та інша комуністична література були виявлені під час обшуків у приміщенні профспілки мулярів та товариства «Книжка» у Львові, Самборі, на хуторі Мельники, в с. Мишова (на Волині), в Станіславі, Долині, в с. Букнева (на Тернопільщині)¹⁶ та інших містах і селах Західної України.

Для пропаганди досягнень соціалізму в СРСР комуністи влаштували прослуховування радіопередач з Радянського Союзу про нову Конституцію та наступне їх обговорення¹⁷.

В роковини революційних свят КПЗУ видавала і розповсюджувала листівки, відоzwi, «метелики», звернені до трудящих Західної України, розповідали їм про те, як відзначатимуть революційні свята трудящі Радянського Союзу в умовах демократичних прав і свобод, гарантованих Конституцією СРСР. Партія зазначала, що нова Конституція є вираженням уже досягнутих на практиці здобутків трудящих мас Країни Рад. Юридичним закріпленням рівноправності всіх народів, жінок і чоловіків, повної перемоги соціалістичної власності на засоби виробництва, вона забезпечує зростання добробуту, суспільного розвитку і культури і є одночас «надією всіх пригнічених, всіх прихильників поступу, миру і волі». Показуючи досягнення радянської демократії, комуністи протиставляли їй ті обмеження, утиски і безправ'я, що їх зазнавали західноукраїнські трудящі. Комуністи закликали маси демонструвати «свою волю боронити одиноку в світі Країну Рад, що є (оплотом — Н. П.) миру, прикладом для всіх працюючих...»¹⁸. І трудящі Західної України виходили на демонстрації, під гаслами підтримки Країни Рад, боротьби проти соціального та національного гноблення.

Про це свідчать щоденні звіти державної поліції воєводським управлінням про те, що під керівництвом КПЗУ, КСМЗУ, МОДРу всюди вивішуються відоzwi, транспаранти, афіші, прапори з написами, спрямованими проти фашистської конституції, з пропагандою Радянської Конституції¹⁹.

Значну роботу проводили комуністи серед солдатських мас. Члени КПЗУ порівнювали права червоноармійців, які брали участь у виборах до Рад депутатів трудящих і обиралися до них, з правами польського солдата, якого фашистський уряд позбавив усяких свобод, а дав йому «право» безоглядного послуху..., військову муштру..., стріляти у трудящих СРСР!»²⁰.

Широка пропаганда демократичних свобод, якими за новою Конституцією користувалися радянські люди, кликала трудящих на боротьбу проти фашистської конституції Польщі. На мітингах, демонстраціях, вічах, нарадах гнівно лунав голос народу проти фашизації, яку на-

¹⁶ ЛОДА, ф. 1, оп. 52, спр. 2722, арк. 9; ф. 110, оп. 3, спр. 14, арк. 5 зв.; ф. 139, оп. 9, спр. 2129, арк. 41; ВОДА, ф. 1, оп. 2, спр. 7258, арк. 8; ф. 46, оп. 1, спр. 3214, арк. 76; ІФОДА, ф. 68, оп. 2, спр. 390, арк. 317 зв., 452; Тернопільський обласний державний архів (далі — ТОДА), ф. 287, оп. 1, спр. 277, арк. 1 зв.

¹⁷ ІФОДА, ф. 68, оп. 2, спр. 332, арк. 13; ТОДА, ф. 231, оп. 1, спр. 3266, арк. 21; Ровенський обласний державний архів (далі — РОДА), ф. 33, оп. 1, спр. 2879, арк. 1.

¹⁸ ВОДА, ф. 1, оп. 2, спр. 386, арк. 11—12; ф. 216, оп. 3, спр. 2671, арк. 3.

¹⁹ Там же, ф. 1, оп. 2; ІФОДА, ф. 6, оп. 1; ЛОДА, ф. 1, оп. 52; РОДА, ф. 32, оп. 28; ТОДА, ф. 288, оп. 1.

²⁰ ЛОДА, ф. 139, оп. 9, спр. 1504, арк. 7.

магалися законодавчо закріпити правлячі кола буржуазно-поміщицької Польщі. В резолюціях, надісланих до Міністерства внутрішніх справ, трудящі протестували проти конституції, яка позбавляла їх майже всіх прав і свобод, вимагали права виборчого голосу з 18 років за так званою п'ятиприметниковою ознакою (тобто загального, таємного, рівного, прямого і пропорційного голосування). Такі резолюції були ухвалені 17 березня 1936 р. в с. Стриханець Стрийського повіту, 16 березня 1937 р. — в с. Поповичі гмини Голоби, 17 травня 1938 р. — в с. Татарове Станіславського повіту, Чевля та Глухи — Ковельського ²¹.

Піднесення боротьби за соціальне і національне визволення, проти фашистської конституції, пропаганда комуністами переваг радянської демократії над буржуазною — все це будило революційну думку трудящих, які все більше усвідомлювали необхідність зміни суспільно-політичного устрою на західноукраїнських землях. Про це заявив на засіданні окружного робітничого комітету ППС м. Львова редактор газети «Trybuna robotnicze» Ян Ширек, який поділяв погляди комуністів про необхідність створення на території Львова робітничих Рад на зразок Рад СРСР, які обираються на підставі Основного закону СРСР — Конституції Радянського Союзу ²².

Радянська держава являла приклад братерської співдружності багатьох народів, а Радянська Конституція зміцнювала дружбу між ними, показувала шлях їх творчого єднання, ідейно озброювала трудящих Західної України в їх національно-визвольній боротьбі, прищеплювала їм почуття пролетарського інтернаціоналізму. Вона стала важливою передумовою підготовки до знаменного акту — возз'єднання західноукраїнських земель з Радянською Україною.

²¹ ІФОДА, ф. 2, оп. 1, спр. 1318, арк. 19; ф. 226, оп. 1, спр. 639, арк. 59; ВОДА, ф. 1, оп. 2, спр. 5680, арк. 18; ф. 216, оп. 3, спр. 2969, арк. 3.

²² Під прапором Жовтня. (Вплив Великої Жовтневої соціалістичної революції на піднесення революційного руху в Західній Україні). 1929—1939. Документи і матеріали, ч. III, Львів, 1966, стор. 375.

І. С. БУЛАВА

З ДІЯЛЬНОСТІ ПРЕСИ УКРАЇНИ У СПРАВІ ПРОПАГАНДИ МІЖРЕСПУБЛІКАНСЬКОГО ЗМАГАННЯ ТРУДЯЩИХ

У нашій країні соціалістичне змагання є засобом формування такої важливої сторони комуністичної свідомості, як пролетарського інтернаціоналізму та його складової частини — дружби народів СРСР. Ця

функція змагання особливо важлива в процесі будівництва комунізму, коли, як указується в Постанові ЦК КПРС «Про дальше поліпшення організації соціалістичного змагання», дедалі більшого розмаху набирає змагання між республіками, областями, містами, районами, колективами підприємств, колгоспів і радгоспів, передовиками праці з різних радянських республік ¹. Для її розвитку партія використовує всі засоби масової інформації і, насамперед, газети.

У даній замітці на основі аналізу матеріалів друкованих органів ЦК КП України та деяких обкомів партії в період між ХХІ і ХХІІ з'їздами КПРС показано, як, висвітлюючи розвиток міжреспубліканського

¹ Про дальше поліпшення організації соціалістичного змагання. Постанова ЦК КПРС. — «Радянська Україна», 5 вересня 1971 р.

змагання, періодична преса республіки несла в маси ленінські ідеї дружби радянських народів і цим самим сприяла її зміцненню.

Газетні матеріали свідчать про те, що міжреспубліканське змагання є водночас важливою умовою піднесення творчої активності трудящих і дієвим засобом їх виховання в дусі братерської дружби народів. Кожна сторінка газетного літопису міжреспубліканського змагання робітників підприємств і працівників сільського господарства України — незаперечний доказ того, що воно (на відміну від капіталістичної конкуренції) «не відчужує,— а наближає, не роз'єднує,— а згуртовує, не руйнує,— а цементує народи Радянського Союзу»². Тому думка про те, що в ньому завжди виграє дружба народів (незалежно від того, хто переможе), червоною ниткою проходить через усі статті та замітки. Наприклад, секретар Рязанського обкому партії К. Ф. Чочин в інтерв'ю кореспонденту газети «Радянська Україна», розповідаючи про змагання трудящих Рязанської та Чернівецької областей, підкреслив, що воно сприяє не лише поліпшенню справ на виробництві, але й, «що особливо важливо, політичному вихованню людей, зміцненню нерушимої дружби братніх російського і українського народів»³. Його підтримав секретар Чернівецького обкому партії О. Г. Ботвинов. Це змагання, заявив він, збагачує нас досвідом, зміцнює узи братерської дружби⁴. А голова колгоспу ім. Кірова Заставнівського району Г. К. Малярчук писав з цього приводу в газеті «Колгоспне село»: «...У змаганні з колгоспною Рязанню ми навчилися... піклуванню про громадське багатство, відданості колгоспній справі. А ще ми змогли відчутися щирість душі і близькість сердець російського народу»⁵.

В іншому номері цієї газети голова українського колгоспу «Грузія» Генічеського району Херсонської області Г. Лигунов, ділячись враженнями про змагання хліборобів свого району з їх колегами за професією з Махарадзевського району Грузинської РСР, яке триває вже майже два десятки років, також підкреслив, що найголовніший, найцінніший його наслідок — сердечна дружба між представниками двох братніх народів⁶.

Про змагання між бакинськими нафтовиками і єнакіївськими шахтарями, що зародилося ще в роки перших п'ятирічок, писав у «Правде України» його учасник Ю. Фарзалієв. Він цілком слушно зауважував, що основний результат цього змагання і для азербайджанців, і для українців полягає не в кількості перемог, а в упевненості у тому, що радість твоїх успіхів або гіркоту невдач завжди розділять з тобою друзі⁷.

Пропагуючи ідеї дружби народів СРСР, преса України розцінювала міжреспубліканське змагання як важливий фактор інтернаціонального виховання трудящих. Так, у редакційних статтях про братерство радянських народів, вміщуваних на сторінках «Робітничої газети», вказувалося, що воно знаходить свій вияв у міжреспубліканському змаганні областей, підприємств, бригад⁸. Ця думка проводиться в кореспонденціях з місць, зокрема секретарем цехового партбюро заводу «Запоріжсталь» П. Кривоносом, який розповідав про змагання металургів

² М. И. Калинин. О коммунистическом воспитании и воинском долге, М., 1967, стор. 343.

³ «Радянська Україна», 13 січня 1960 р.

⁴ «Радянська Україна», 28 червня 1960 р.

⁵ «Колгоспне село», 28 червня 1960 р.

⁶ «Колгоспне село», 12 квітня 1961 р.

⁷ «Правда України», 24 квітня 1960 р.

⁸ «Робітнича газета», 4 листопада 1959 р., 30 жовтня 1960 р.

його підприємства з нижнетагільськими та магнітогорськими колегами, співробітником багатотиражки «Дашавський сажевик» В. Головком, який писав про змагання колективів Дашавського та Іжевського сажових заводів, а також членом завкому Харківського турбінного заводу М. Со-рокіним і заступником голови Київського раднаргоспу О. Крупком⁹.

В газетах показано, що в процесі змагання робітники та інженерно-технічні працівники обмінювалися передовим досвідом, робили дружні поради, допомагали один одному, а це сприяло зміцненню не тільки економічних, але й духовних зв'язків між радянськими народами. Так, у статті про змагання колективів промислових підприємств Київської та Московської областей, вміщеній в «Київській правді», прямо говорилося, що змагатися — це значить допомагати, підказувати один одному¹⁰. «Змагання — взаємодопомога — дружба» — в такій нерозривній єдності висвітлювала хід міжреспубліканського змагання «Правда України», друкуючи лист шахтарів з Ткварчелі членам бригади відомого донецького гірника О. Кольчика. «Ми змагаємося з вами і дружимо, — писали вони, — ми знаємо, що завжди прийдемо на допомогу один одному»¹¹. Про це саме говорилося у відповіді криворізьких шахтарів і дніпропетровських цементників своїм свердловським колегам на їх пропозицію розпочати змагання: «Ми будемо з вами змагатися, дружити, обмінюватися досвідом, і це допоможе і вам, і нам швидше і краще виконувати завдання семирічки»¹². Матеріали на цю тему з'являлися також на сторінках «Радянської України» і «Соціалістичної Харківщини». Серед них слід виділити кореспонденції про дружбу робітників та інженерно-технічних працівників Харківського заводу ім. Малишева і Ленінградського ім. Кірова, харківських і ленінградських турбінобудівників¹³.

Дніпропетровська обласна газета «Зоря», висвітлюючи хід змагання гірників, металургів, будівельників Дніпропетровська, Кривого Рога, Дніпродзержинська, Нікополя, Марганця з трудящими Свердловської області, значну увагу приділяла показу того, як вони розкривають друзям «секрети» своїх прийомів праці, технології, механізації та організації виробництва. Наприклад, директор Дніпропетровського заводу ім. Петровського І. І. Коробов розповів, що група досвідчених металургів виїжджала в Нижній Тагіл, де протягом більше трьох тижнів навчала російських доменщиків проводити форсовані плавки і водночас знайомила з їх передовим досвідом¹⁴. У листі дніпропетровців до своїх уральських колег по змаганням з Кушвинського металургійного заводу, опублікованому в газеті «Днепровская правда», говорилося: «Ми не мислимо досягти нових перемог без якнайширшого і всестороннього обміну передовим досвідом з вами. В братній співдружності ми, українські та російські металурги, достроково виконаємо семирічку»¹⁵.

Вміщуючи матеріал про змагання будівельників Центрального Криворізького і Соколовсько-Сарбайського (Казахська РСР) залізничних збагачувальних комбінатів, редакція «Правды Украины» зазначала, що

⁹ «Робітнича газета», 28 лютого, 15 липня 1959 р., 2, 21 червня 1960 р., 28 жовтня 1961 р.

¹⁰ «Київська правда», 28 червня 1961 р.

¹¹ «Правда України», 12 травня 1961 р.

¹² «Днепровская правда», 29 березня, 1 вересня 1960 р.

¹³ «Радянська Україна», 30 квітня, 10 вересня 1959 р., 3 лютого 1961 р.; «Соціалістична Харківщина», 9 вересня, 27 листопада 1959 р., 29 квітня, 6, 13 серпня 1960 р., 12 березня, 21 листопада 1961 р.

¹⁴ «Зоря», 24 червня 1960 р.

¹⁵ «Днепровская правда», 23 липня 1960 р.

більш досвідчені запоріжці допомагали своїм казахським друзям, але й самі за їх прикладом перейшли на госпрозрахунок¹⁶. Про дружбу луганських і карагандинських шахтарів та змагання між ними розповів голова Луганського раднаргоспу М. Худосонцев у «Робітничій газеті»¹⁷. Суть газетних матеріалів зводиться до того, що в змаганні міцніє дружба радянських народів. Наприклад, секретар Ногінського райкому КПРС В. Д. Пушкар'єв на сторінках «Київської правди» поділився своїми думками про змагання трудівників Підмосков'я з колгоспниками Білоцерківського району. Він підкреслив, що завдяки вивченню досвіду і допомозі українців за порівняно короткий строк ногінчани ліквідували відставання по виробництву м'яса і молока. В іншій кореспонденції з Бородянського району розповідалося, як за 13 років працівники сільського господарства, змагаючись з трудящими Луховицького району Московської області, зуміли зміцнити кормову базу, поліпшити породність худоби і на цій основі збільшити надої молока втриє, а виробництво м'яса — у 8 разів. Секретар Києво-Святошинського райкому партії А. Салухін і голова колгоспу «Україна» А. Михайловський писали про братерську взаємодопомогу в ході змагання колгоспників їхнього і Раменського районів, завдяки якій, зокрема, одна з ферм українського радгоспу «Рубежанський» майже повністю була укомплектована племінною худобою, одержаною від раменців, а саджанці, вирощені на Україні, стали плодоносити в Підмосков'ї¹⁸. Аналогічні матеріали часто вміщувалися в «Правде України», «Радянській Україні» та інших газетах.

Про роль змагання у зміцненні дружби українського і російського народів добре написали в статті, вміщеній в «Київській правді», працівники Дарницького комбінату штучного волокна: «При вирішенні складних виробничих завдань ми постійно відчуваємо плече російських друзів. Тому все, що є найкраще в цехах нашого комбінату, все, що ми вміємо і знаємо, — завжди охоче покажемо і розповімо клинчанам. Інакше і бути не може»¹⁹. В цих словах відбито прагнення сучасного українського трудівника-інтернаціоналіста. Зазначимо, що в цьому велика заслуга преси України, яка на конкретних прикладах виховувала трудящих у дусі радянського патріотизму та інтернаціоналізму.

На жаль, не всі газети, зокрема обласні «Знамя коммунизма» (Одеса), «Деснянська правда» (Чернігів) і певною мірою «Вільна Україна» (Львів), «Радянська Донеччина» (Донецьк), приділяли належну увагу міжреспубліканському змаганню. Це пояснюється головним чином відсутністю належного контролю з боку окремих обкомів партії діяльності своїх друкованих органів, на що вказували ЦК КПРС і ЦК КП України. Вимагаючи «робити все, щоб зв'язки між народами нашої країни ставали тіснішими і глибшими, щоб ще міцніше була їх інтернаціональна соціалістична єдність», вони зобов'язали партійні організації звернути особливу увагу на розвиток міжреспубліканського змагання, «повною мірою використовуючи його» для «виховання людей у дусі співробітництва і товариської взаємодопомоги». З цією метою вони зажадали від редакцій центральних, республіканських, обласних, міських і районних газет всебічно висвітлювати братерське співробітництво радянських народів, повніше показувати роль соціалістичного змагання в ході будівництва комунізму²⁰.

¹⁶ «Правда України», 17 березня 1961 р.

¹⁷ «Робітнича газета», 18 серпня 1961 р.

¹⁸ «Київська правда», 4 лютого, 7 травня 1960 р., 2 серпня, 6 жовтня 1961 р.

¹⁹ «Київська правда», 27 серпня 1960 р.

²⁰ «Радянська Україна», 22 лютого 1972 р.

М. І. ОЛЬШЕВСЬКИЙ

ДІЯЛЬНІСТЬ ПАРТІЙНИХ
ОРГАНІЗАЦІЙ УКРАЇНИ
ЩОДО ПІДВИЩЕННЯ ЕФЕКТИВНОСТІ
ПРОМИСЛОВОГО ВИРОБНИЦТВА
В 1965 — 1970 рр.

Виконуючи рішення вересневого (1965 р.) Пленуму ЦК КПРС, жовтневого (1965 р.) Пленуму ЦК КП України та XXIII з'їзду партії, партійні комітети і первинні організації Миколаївщини, Одещини та Херсонщини в досліджуваний період провели значну роботу щодо підвищення економічної ефективності про-

мислового виробництва. З цією метою вони роз'яснювали робітникам, інженерам, технікам і службовцям заводів і фабрик доцільність швидкого впровадження у виробництво досягнень науки і техніки, прогресивної технології, широкого застосування комплексної механізації та автоматизації, найповнішого використання виробничих фондів, підвищення якості виробів.

Найпершою умовою успішного виконання поставлених завдань є їх розуміння безпосередніми виконавцями. Тому головна увага партійних організацій була спрямована на те, щоб працівники підприємств глибоко вивчили рішення вересневого Пленуму ЦК КПРС та XXIII з'їзду партії. Матеріали вересневого Пленуму, а згодом і XXIII з'їзду КПРС обговорювалися на зборах партійних активів, пленумах і засіданнях бюро партійних комітетів, зборах первинних організацій¹ і колективів робітників та інженерно-технічних працівників підприємств, цехів і дільниць. Водночас з роз'ясненням і пропагандою рішень партії парткоми та первинні організації промислових підприємств розгорнули велику організаторську і масово-політичну діяльність щодо втілення їх у життя. Хід виконання розроблених заходів періодично заслуховувався на пленумах, засіданнях бюро² та районних зборах.

Спочатку господарську реформу було впроваджено на невеликій кількості заводів і фабрик. Партійні органи вивчали і поширювали їх досвід. Наприклад, у найбільш промислово розвинутому Ленінському районі м. Одеси в процесі підготовки до господарської реформи було проведено пленум райкому партії, економічну конференцію, семінарські заняття з керівними кадрами, розроблено рекомендації щодо переходу на роботу по-новому. Економічна рада, створена при РК КП України, в 1966 р. всебічно проаналізувала діяльність промислових підприємств, а бюро райкому партії заслухало звіт парткому заводу ім. Жовтневої революції про підготовку до впровадження нової системи планування та економічного стимулювання. Узагальнений матеріал з цього питання обговорювався на районному семінарі секретарів первинних парторганізацій промислових підприємств. У районі було створено широку мережу економічної освіти: 75 гуртків з основ економіки промисловості, 64 школи комуністичної праці, 65 шкіл передового досвіду, 12 проблемних семінарів. У такому ж напрямку діяли й інші парторганізації Миколаївщини, Одещини та Херсонщини.

¹ Партархів Миколаївського обкому КП України, ф. 6, оп. 28, спр. 61, арк. 5; спр. 11, арк. 116; спр. 63, арк. 2; ф. 88, оп. 23, спр. 189, арк. 124; ф. 92, оп. 21, спр. 182, арк. 1; ф. 7, оп. 189, спр. 16, арк. 2; ф. 1993, оп. 2, спр. 38, арк. 35; Партархів Херсонського обкому КП України, ф. 185, оп. 16, спр. 17, арк. 28, 42; спр. 6, арк. 129; ф. 3650, оп. 2, спр. 2, арк. 196; Партархів Одеського обкому КП України, ф. 9, оп. 27, спр. 7, арк. 6; спр. 14, арк. 8; ф. 4982, оп. 29, спр. 7, арк. 273.

² Партархів Миколаївського обкому КП України, ф. 6, оп. 28, спр. 120, арк. 63; спр. 63, арк. 236; Партархів Одеського обкому КП України, ф. 9, оп. 28, спр. 4, арк. 5; спр. 3, арк. 5; ф. 17, оп. 35, спр. 5, арк. 241; спр. 7, арк. 219; ф. 4982, оп. 29, спр. 7, арк. 273; Партархів Херсонського обкому КП України, ф. 185, оп. 17, спр. 1, арк. 294; спр. 6, арк. 129; ф. 3650, оп. 2, спр. 2, арк. 196.

Завдяки цьому за короткий строк було переконливо доведено на практиці наукову обґрунтованість і високу ефективність економічної реформи, яка значно розширила господарську самостійність та ініціативу окремих працівників і цілих колективів, що дало змогу партійним організаціям домогтися значних успіхів у боротьбі за підвищення економічної ефективності промислового виробництва.

Оскільки науково-технічний прогрес є вирішальною умовою підвищення ефективності суспільного виробництва і важливим фактором зростання продуктивності праці, партійні комітети зосереджували увагу вчених, працівників науково-дослідних установ, проектно-конструкторських бюро та інженерів і техніків на створенні та впровадженні у виробництво нових знарядь праці, матеріалів і технологічних процесів, підвищенні якості продукції, якнайшвидшій заміні й модернізації морально застарілих машин та механізмів. З цією метою бюро Одеського обкому партії неодноразово розглядало питання про посилення керівництва науковими дослідженнями, поліпшення їх ефективності та впровадження їх результатів у виробництво³.

У лютому 1970 р. відбувся пленум Миколаївського міськкому, на якому були обговорені завдання партійних організацій у справі підвищення ролі інженерно-технічних працівників щодо прискорення технічного прогресу на підприємствах міста і вироблені відповідні заходи. Райкоми, первинні парторганізації, господарські керівники стали приділяти більше уваги зростанню продуктивності праці за рахунок впровадження нової техніки, передової технології, планів НОП, розвитку творчої ініціативи раціоналізаторів і винахідників. Особливо велику роботу в цьому напрямку провели партійні організації Чорноморського суднобудівного заводу, заводу ім. 61 комунара, швейної фабрики ім. Кірова, парфюмерно-скляного комбінату «Алые паруса» та ін., які систематично аналізували хід виконання планів технічного прогресу і оцінювали роль інженерів та техніків у їх здійсненні⁴.

Велике значення для розвитку технічного прогресу мало раціоналізаторство і винахідництво. Партійні комітети та первинні організації постійно тримали в полі зору розгортання цієї роботи серед робітників та інженерно-технічних працівників. Авангардну роль у раціоналізаторстві, як правило, відігравали комуністи⁵. За останні три роки п'ятирічки (1968—1970) лише на Херсонщині впроваджено 16 тис. пропозицій і винаходів, що дало економічний ефект 24 млн. крб.⁶ В 1966—1970 рр. на Миколаївщині більше 65 тис. винахідників і раціоналізаторів подали понад 100 тис. пропозицій, з яких впроваджено у виробництво близько 66 тис., що дало змогу заощадити майже 48 млн. крб.⁷ Це, безперечно, сприяло значному підвищенню продуктивності праці.

Особливо активізувалася діяльність партійних організацій у цьому напрямку після виходу постанови ЦК КПРС та Ради Міністрів СРСР від 22 грудня 1966 р. «Про заходи по забезпеченню дальшого підвищення продуктивності праці в промисловості і будівництві»⁸. За ініціативою партійних організацій на промислових підприємствах було накреслено шляхи ефективнішого використання наявного устаткування, удосконалення організації праці, виявлення резервів виробництва. Так, бюро Заводського райкому м. Миколаєва неодноразово розглядало ці питан-

³ Поточний архів Одеського обкому КП України. Протоколи № 9, 22, 27 засідання бюро обкому від 19 березня та 31 серпня 1965 р., 30 грудня 1966 р.

⁴ «Південна правда», 16 жовтня 1970 р.

⁵ Партархів Одеського обкому КП України, ф. 4982, оп. 31, спр. 7, арк. 21; ф. 17, оп. 35, спр. 4, арк. 21; «Надніпрянська правда», 27 січня 1970 р.

⁶ «Надніпрянська правда», 30 січня 1971 р.

⁷ Підраховано автором за збірником «Николаевщина в цифрах», Николаев, 1971.

⁸ Справочник партийного работника, вип. 7, М., 1967, стор. 184—200.

ня на своїх засіданнях і виносило їх на обговорення пленумів. У 1966 р. внаслідок мобілізації зусиль комуністів і безпартійних 75% приросту валової продукції одержано за рахунок зростання продуктивності праці, а в 1967 р. — 77,1%⁹.

Цінний досвід боротьби за підвищення продуктивності праці нагромаджено на Одеському заводі радіально-свердлильних верстатів. Партком, цехові парторганізації докладали багато зусиль, щоб кожний робітник брав активну участь у вирішенні питань удосконалення техніки й технології виробництва, підвищенні його економічної ефективності. Під керівництвом парткому розроблено план соціального розвитку колективу, яким передбачалося поліпшення організації праці, побутових умов трудівників, впровадження комплексної механізації та автоматизації. Його виконання контролювала партійна організація підприємства. За роки п'ятирічки обсяг продукції заводу зріс на 73%, продуктивність праці — на 55,6%, а рівень механізації виробничих процесів — з 54 до 64%. За цей же період обсяг виробництва на машинобудівних підприємствах Одеси зріс на 53,4%, продуктивність праці — на 34,3%¹⁰.

Проте через недостатню організаторську діяльність окремих первинних організацій Одещини деякі заводи і фабрики не виконували планів росту продуктивності праці, інколи темпи зростання заробітної плати випереджали темпи зростання продуктивності праці¹¹. В червні 1970 р. Центральний Комітет Комуністичної партії України вказав на ці недоліки. Міська партійна організація вжила заходів для їх ліквідації, зокрема за рішенням XIV пленуму міськкому з 1 липня 1970 р. до 1 січня 1971 р. на фабриках і заводах міста проводився огляд використання резервів підвищення продуктивності праці, активізувалася діяльність первинних організацій ВТБР, НТТ, а також БТІ, громадських бюро і груп економічного аналізу, громадських технологічних бюро і бюро нормування. Це дало змогу колективам підприємств наприкінці року перевищити всі техніко-економічні показники¹².

Велике значення для підвищення ефективності виробництва, росту продуктивності праці мало впровадження НОП. Це питання обговорювалося на пленумах, засіданнях бюро та зборах первинних парторганізацій¹³. За ініціативою комуністів ще в 1967 р. в бригадах, дільницях і цехах Херсонської суднобетонверфі розроблялися плани НОП, створено спеціальний відділ, а наступного року здійснено 210 організаційно-технічних заходів з умовним річним ефектом на десятки тисяч карбованців. Це позитивно вплинуло на господарську діяльність підприємства: постійно перевиконувалися плани, продуктивність праці зросла на 65%, фондовіддача — на 32%, поліпшилася культура виробництва¹⁴. Для узагальнення й поширення досвіду впровадження НОП на верфі Комсомольський райком м. Херсона провів семінар господарських керівників і секретарів парторганізацій промислових підприємств.

На підприємствах Миколаєва тільки в 1967 р. було розроблено близько 300 планів НОП. Від впровадження у виробництво заходів по НОП одержано економічний ефект 1,5 млн. крб. На провідних фабри-

⁹ Партархів Миколаївського обкому КП України, ф. 92, оп. 21, спр. 242, арк. 27.

¹⁰ «Знамя коммунизма», 7 жовтня 1970 р.

¹¹ «Чорноморська комуна», 31 січня 1971 р.

¹² «Знамя коммунизма», 21 липня, 6 жовтня 1970 р., 29 січня 1971 р.; «Прапор Жовтня», 12 серпня 1970 р.

¹³ Партархів Миколаївського обкому КП України, ф. 6, оп. 28, спр. 171, арк. 169, спр. 120, арк. 102; ф. 88, оп. 23, спр. 238, арк. 153; Партархів Одеського обкому КП України, ф. 9, оп. 28, спр. 13, арк. 14; ф. 17, оп. 36, спр. 6, арк. 478; Партархів Херсонського обкому КП України, ф. 185, оп. 17, спр. 4, арк. 127.

¹⁴ «Надніпрянська правда», 4 лютого 1970 р.

ках і заводах створено лабораторії наукової організації праці, працювало більше 200 творчих бригад. Тільки в першому півріччі 1970 р. на підприємствах міста витрати робочого часу скоротилися на 446 нормо-годин, заощаджено 863 тис. крб.¹⁵

Партійні організації постійно дбали про зміцнення трудової дисципліни, створення сприятливих соціально-психологічних умов праці, що в свою чергу позитивно впливало на її продуктивність. Особливо поживалася їх діяльність у цьому напрямку після виходу постанови ЦК КПРС від 9 грудня 1966 р. «Про роботу партійних організацій Тульської області по вихованню соціалістичної дисципліни праці в колективах промислових підприємств і будов»¹⁶. Її обговорили в усіх партійних організаціях і трудових колективах. Комуністи звертали увагу на підвищення рівня виховної роботи, посилення її цілеспрямованості, виховання в радянських людей поваги до суспільно-корисної праці, непримиренності до порушників трудової дисципліни. З цією метою організовувалися вечори трудової слави, вшанування ветеранів праці, робітничих династій, урочисте посвячення в робітники, зверталась увага на підвищення ролі робітничих зборів, створювалися такі громадські самодіяльні організації, як ради ветеранів праці, ради робітничої честі, громадські відділи кадрів тощо¹⁷.

Для підвищення ефективності виробництва необхідно краще використовувати виробничі фонди. Під час впровадження економічної реформи вводилася плата за фонди, результати господарської діяльності підприємств оцінювалися за коефіцієнтом рентабельності. Тому партійні організації добивалися вилучення зайвого обладнання, збільшення навантаження устаткування, внаслідок чого зростала фондovіддача. В цьому відношенні непоганих результатів домоглися партійні організації одеських заводів ім. Жовтневої революції та радіально-свердильних верстатів ім. Леніна, де коефіцієнт змінності зріс за чотири роки в середньому з 1,3 до 1,7 і відповідно збільшилася фондovіддача¹⁸. Рік у рік поліпшувалося використання виробничих потужностей на миколаївських заводах «Дормашина» і підйомно-транспортного устаткування¹⁹. На промислових підприємствах Херсонщини фондovіддача зросла тільки за три роки на 13%²⁰.

Проте темпи росту фондovіддачі на багатьох заводах і фабриках були ще низькими, що зумовлювалося значними затримками при встановленні устаткування²¹.

Партійні організації і парткоми промислових підприємств провели велику роботу щодо виховання бережливості. Робітники та інженерно-технічні працівники підтримали почин москвичів і ленінградців, які зобов'язалися економити метал і матеріали. Напередодні 50-річчя Великого Жовтня і в дні підготовки до святкування 100-річчя від дня народження В. І. Леніна в районах і містах проводилися огляди використан-

¹⁵ Партархів Миколаївського обкому КП України, ф. 6, оп. 28, спр. 163, арк. 30; «Південна правда», 16 жовтня 1970 р.

¹⁶ Справочник партійного работника, вип. 7, стор. 311—316.

¹⁷ Партархів Миколаївського обкому КП України, ф. 6, оп. 28, спр. 124, арк. 4; с.р. 120, арк. 74, 103; спр. 168, арк. 141; ф. 82, оп. 10, спр. 686, арк. 110; Партархів Одеського обкому КП України, ф. 9, оп. 28, спр. 3, арк. 5; Партархів Херсонського обкому КП України, ф. 3584, оп. 3, спр. 196, арк. 129.

¹⁸ «Знамя коммунизма», 24 жовтня 1970 р.

¹⁹ «Південна правда», 8 квітня 1969 р.

²⁰ «Наддніпрянська правда», 29 січня 1970 р.

²¹ Партархів Херсонського обкому КП України, ф. 185, оп. 17, спр. 1, арк. 27; «Наддніпрянська правда», 21 лютого 1970 р.; Партархів Миколаївського обкому КП України, ф. 6, оп. 28, спр. 163, арк. 30; Партархів Одеського обкому КП України, ф. 4982, оп. 31, спр. 19, арк. 20; спр. 8, арк. 23; ф. 17, оп. 35, спр. 4, арк. 17.

ня резервів, огляди-конкурси на кращу пропозицію щодо економії матеріалів, перевірки витрат сировини та різних матеріалів.

Так, на заводах і фабриках Херсона в 1967 р. пройшов громадський огляд підвищення ефективності виробництва. До його проведення райкоми, первинні партійні організації залучили більше 60 тис. робітників, інженерно-технічних працівників і службовців²². Для оперативного керівництва було створено міський і районні штаби, оглядові комісії. Активну участь у ньому взяли також комітети і групи народного контролю. Під час огляду надійшло більше 18 тис. пропозицій, з них впроваджено у виробництво близько 8 тис., що дало змогу зекономити 6,3 млн. крб., близько 2 тис. т чорних і кольорових металів, 16 тис. погонних метрів труб, 14 млн. квт/год електроенергії, 2900 т умовного палива тощо. Наслідки огляду обговорювалися.

Аналогічну роботу проводили партійні організації Миколаївщини та Одещини²³.

Колективи промислових підприємств широко обговорювали Постанову грудневого (1969 р.) Пленуму ЦК КПРС та Лист ЦК КПРС, Ради Міністрів СРСР, ВЦРПС і ЦК ВЛКСМ до партійних, радянських, профспілкових і комсомольських організацій, трудящих країни «Про поліпшення використання резервів виробництва і посилення режиму економії в народному господарстві». Під час обговорення Листа на кожному заводі і фабриці було розроблено заходи, спрямовані на використання резервів виробництва. Зокрема, більше 100 робітників, інженерно-технічних працівників і службовців Херсонського нафтопереробного заводу внесли десятки пропозицій щодо ліквідації окремих недоліків у роботі підприємства²⁴.

В той же час на деяких підприємствах Миколаївщини, Одещини і Херсонщини ще допускалися непродуктивні витрати, інколи не виконувалися виробничі плани, розбазарювалися матеріали, сировина, паливо, електроенергія. Партійні комітети, первинні організації вживали рішучих заходів для усунення цих недоліків.

Випробуванням засобом у боротьбі партійних організацій за підвищення ефективності промислового виробництва був розвиток соціалістичного змагання, рух ударників комуністичної праці. Комунисті підтримали патріотичний рух передовиків і новаторів виробництва за дострокове виконання п'ятирічного плану, адже багато колективів підприємств ставали на трудову вахту на честь 50-річчя Великого Жовтня, а згодом — 100-річчя від дня народження В. І. Леніна.

Внаслідок цього на Миколаївщині завдання восьмої п'ятирічки по загальному обсягу виробництва було виконано достроково — в жовтні 1970 р. Випуск продукції за п'ятирічку збільшився на 61% замість 50% за планом. Понад завдання її випущено на 132 млн. крб. Продуктивність праці зросла на 38%. Рівень продуктивності праці, запланований на п'ятиріччя, досягнуто в квітні 1970 р. $\frac{4}{5}$ приросту обсягу промислової продукції одержано за рахунок росту продуктивності праці, що більше ніж у 2 рази перевищує відповідні показники минулої п'ятирічки. Такого високого рівня економічної ефективності промислового виробництва трудівники області раніше не досягали.

За дострокове виконання завдань п'ятирічки м. Миколаїв було нагороджено орденом Трудового Червоного Прапора, а колектив ордена

²² «Наддніпрянська правда», 21 лютого 1968 р.

²³ «Південна правда», 12 лютого 1970 р.; «Знамя коммунизма», 13 лютого 1968 р.

²⁴ «Наддніпрянська правда», 12 березня 1970 р.

Леніна Чорноморського суднобудівного заводу — орденом Жовтневої Революції²⁵.

Промисловість Одещини достроково, 30 жовтня 1970 р., виконала завдання п'ятирічки по загальному обсягу виробництва. Випуск промислової продукції збільшився на 46% при завданні 44,4. Понад план її вироблено на 400 млн. крб. Внаслідок надпланового зниження собівартості виробів заощаджено близько 70 млн. крб. Продуктивність праці зросла порівняно з 1965 р. у 1,3 раза. За п'ятирічку налагоджено випуск 460 нових зразків машин, устаткування і приладів. 47 виробам присвоєно Знак якості²⁶.

Трудівники промислових підприємств Херсонщини виконали п'ятирічний план за чотири роки вісім місяців і виробили понад план більше ніж на 200 млн. крб. продукції. Обсяг промислового виробництва за роки п'ятирічки зріс на 58%, а продуктивність праці — на 34%, підвищилася фондовіддача. Тільки в 1970 р. в області освоєно виробництво близько 90 нових типів машин, суден, приладів, виробів легкої і харчової промисловості. Поліпилася якість продукції. Десяткам виробів присвоєно Знак якості²⁷.

Це стало можливим насамперед завдяки тому, що партійні організації названих областей наполегливо удосконалювали стиль керівництва промисловістю, зосередили зусилля комуністів і всіх трудівників на головних питаннях, підняли в них почуття відповідальності за доручену справу.

²⁵ «Південна правда», 31 січня 1971 р.

²⁶ «Знамя комунізму», 20 листопада 1970 р.; Поточний архів Одеського обкому КП України. Звіт обкому на 20-й обласній партконференції 29 січня 1971 р.; «Чорноморська комуна», 31 січня 1971 р.

²⁷ Поточний архів Херсонського обкому КП України. Звіт обкому на 14-й обласній партконференції 29 січня 1971 р.; «Надніпрянська правда», 30 січня 1971 р.

О. А. ПУЧКО

ТВОРЧА АКТИВНІСТЬ РАЦІОНАЛІЗАТОРІВ
І ВІНАХІДНИКІВ У ВЕРСТАТУБУДІВНІЙ
ПРОМИСЛОВОСТІ УКРАЇНИ
В РОКИ ДОВОЄННИХ П'ЯТИРІЧОК

У роки довоєнних п'ятирічок поряд з соціалістичним змаганням у промисловості виключно важливе значення відігравали раціоналізація і винахідництво, які стали невичерпним джерелом зростання продуктивності праці, технічного прогресу та вдосконалення виробництва.

Значну увагу технічному прогресові та винахідництву приділяв В. І. Ленін. У своїй праці «Одна з великих перемог техніки» він відзначав, що, якщо в умовах капіталізму винаходи сприяли посиленню гноблення робітничого класу, то при новому суспільному ладі вони будуть служити всім трудящим¹.

Надаючи першочергового значення розвитку науково-технічних робіт, новітнім технічним відкриттям та винахідництву, молода Радянська держава вже в перші роки свого існування видала декрет «Положення про винахідників», підписаний 30 червня 1919 р. Головою РНК В. І. Леніним. Цей документ визначав основні положення про винахідництво в Країні Рад, відкривав необмежений простір для технічної творчості мас.

Втілення в життя у нашій країні курсу на соціалістичну індустріалізацію, здійснення докорінної технічної реконструкції у всіх галузях народного господарства було пов'язане також з бурхливим зростанням

¹ Див. В. І. Ленін. Твори, т. 19, стор. 40—41.

нових, технічно грамотних кадрів. Робітники важкої промисловості і машинобудування спрямовували свої зусилля на оволодіння новим виробництвом, механізацію трудомістких процесів, створення нових машин і механізмів, економію сировини й державних коштів.

Успіхи в соціалістичному будівництві дали можливість Комуністичній партії поставити перед трудящими СРСР нове завдання: зробити винахідницький рух масовим, спрямувати творчу ініціативу робітничого класу на безпосередню участь у раціоналізації виробництва. У постанові ЦК ВКП(б) від 26 жовтня 1930 р. «Про стан масового винахідництва під кутом його впливу на раціоналізацію виробництва»² зазначалося, що в період зростання соціалістичного будівництва «виключного значення набуває масове винахідництво, як одна з найважливіших форм безпосередньої участі робітників у соціалістичній раціоналізації виробництва»³.

Належна увага раціоналізації та винахідництву була приділена на Україні. В постанові від 15 серпня 1928 р. про розвиток винахідництва ЦК КП(б)У вказав Українській асоціації робітників-винахідників (УАРВІН) на необхідність організації широкої системи органів допомоги винахідникам, створення майстерень, лабораторій та окремих цехів для розробки та впровадження у виробництво винаходів. У березні 1929 р. була прийнята Постанова РНК УРСР «Про заходи допомоги винахідництву»⁴ і в цьому ж році був заснований Всеукраїнський комітет сприяння винахідництву.

Важливою віхою у справі розвитку винахідництва на Україні була прийнята 21 листопада 1932 р. Постанова Ради Народних Комісарів УРСР «Про робоче винахідництво»⁵.

Документи партії та уряду, націлені на вирішення організаційних питань, створили всі необхідні умови для дійсно масового розвитку раціоналізації та винахідництва в роки довоєнних п'ятирічок у цілому в країні і, в тому числі, на Україні.

Значний вклад у справу розвитку раціоналізації та винахідництва зробили машинобудівники України і, зокрема, їх багатотисячний загін — верстатобудівники. З кожним роком зростала кількість внесених раціоналізаторських пропозицій на підприємствах та економія від їх впровадження у виробництво. Так, якщо в 1928/29 рр. на Одеському заводі ім. Леніна було подано 154 раціоналізаторських пропозицій, що дали 48,6 тис. крб. економії, то в 1939 р. — 358 пропозицій і 250 тис. крб. економії⁶.

В 1935 р. на Харківському верстатобудівному заводі від внесених раціоналізаторами пропозицій було заощаджено 12,5 тис. крб., в 1937 р. — 120 тис. крб., а в 1939 р. — вже 435 тис. крб.⁷ У 1938 р. раціоналізатори Київського заводу верстатів-автоматів внесли 202 пропозиції, які дали заводу 142 тис. крб. економії, а в 1940 р. їх надійшло вже 840 й економічний ефект від них становив 512,2 тис. крб.⁸

Рух раціоналізаторів у верстатобудівній промисловості спрямовувався, в першу чергу, на підвищення продуктивності праці й зниження

² «Вопросы истории», № 3, 1960, стор. 144.

³ Решения партии и правительства по хозяйственным вопросам (1929—1940 гг.), т. 2, М., 1967, стор. 244.

⁴ «За винахідництво», № 2—3, 1929, стор. 54.

⁵ Збірник законів УРСР, № 33, 1931, стор. 259.

⁶ ЦДАЖР УРСР, ф. 34, оп. 13, спр. 1797, арк. 121—130; ф. 34, оп. 12, спр. 1956, арк. 117; ЦДАНГ СРСР, ф. 7998, оп. 1-а, спр. 93, арк. 64.

⁷ Харьковский станкостроительный, Харків, 1968, стор. 38.

⁸ ЦДАНГ СРСР, ф. 7998, оп. 1-а, спр. 18, арк. 12; ф. 7998, оп. 1-а, спр. 108, арк. 4.

собіваргості продукції. Так, на заводі ім. Леніна в Одесі в 1927/28 рр. впровадження раціоналізаторських пропозицій дозволило знизити собівартість продукції на 3,75%, а в 1932 р.— на 12,9% замість 11,8% за планом⁹. Застосування методу безперераного фрезерування деталей на Харківському верстатобудівному заводі дало змогу підвищити продуктивність праці на цій операції на 250%¹⁰, а на заводі «Електростанок» — на 100%¹¹.

Раціоналізаторські пропозиції, які надходили від робітників та інженерно-технічного персоналу у верстатобудівній промисловості України, характеризувалися великою технічною зрілістю й ефективністю, що свідчило про появу на виробництві нових технічно грамотних кадрів.

Як правило, більшість раціоналізаторів та винахідників були передовиками виробництва, стахановцями та ударниками праці. Так, 1932 р. на заводі ім. Леніна в Одесі ударник В. І. Люльченко сконструював оригінальну коробку швидкостей до свердлильного верстата. Це дало заводу економію в 60 тис. крб. Робітник цього ж заводу К. Б. Діденко запропонував змінити фундамент плити свердлильного верстата, що дало економію в 10 тис. крб.¹² Інженер Київського заводу верстатів-автоматів В. О. Сільонук у 1940 р. запропонував спростити механічну обробку ряду деталей на верстаті марки 127М. Його винахід дав змогу скоротити витрати дорогої високоякісної сталі й одержати 50 тис. крб. річної економії¹³. Всього в 1939 р. на Київському заводі верстатів-автоматів економія від впровадження раціоналізаторських пропозицій становила 142 тис. крб.¹⁴

Робітник Харківського верстатобудівного заводу П. Ф. Кочегаров сконструював прилад для автоматичного вимірювання діаметру деталі. Робітник-новатор заводу ім. Леніна І. А. Усаковський створив прилад для випробування свердлильних верстатів, а інженер цього ж заводу Л. Б. Ерліх сконструював свердлильний верстат з автоматичним регулюванням роботи свердла¹⁵.

Все це свідчить про широку творчу активність трудівників верстатобудівної промисловості України в роки довоєнних п'ятирічок, їх щире бажання своєю самовідданою працею і свідомим ставленням до неї допомогти виробництву.

Таким чином, масовий рух раціоналізаторів та винахідників став одним із найважливіших факторів зростання продуктивності праці в умовах соціалізму. В авангарді цього руху йшли робітники та інженери молодшої верстатобудівної промисловості України, які своєю кмітливою думкою сприяли активній всенародній боротьбі за технічний прогрес.

⁹ ЦДАЖР УРСР, ф. 34, оп. 12, спр. 1957, арк. 117; ЦДАНГ СРСР, ф. 7881, оп. 1, спр. 22, арк. 40.

¹⁰ ЦДАНГ СРСР, ф. 7998, оп. 5, спр. 2, арк. 81.

¹¹ Там же, ф. 8657, оп. 1, спр. 89, арк. 23.

¹² 10 років Червонопрапорному верстатобудівному заводу ім. Леніна, Одеса, 1934, стор. 42; «За советскую машину», 1933, № 2, стор. 12.

¹³ ЦДАНГ СРСР, ф. 7998, оп. 1-а, спр. 108, арк. 4.

¹⁴ Там же, ф. 7998, оп. 1-а, спр. 18, арк. 12.

¹⁵ Там же, ф. 7995, оп. 1, спр. 781, арк. 53.

І. П. ГРИЦЕНКО
ТОРГОВЕЛЬНІ ЗВ'ЯЗКИ
ПІВНІЧНОЇ БУКОВИНИ
З РОСІЙСЬКОЮ ДЕРЖАВОЮ
В ПЕРШІЙ ПОЛОВИНІ ХІХ СТ.

Північна Буковина протягом кількох століть — з середини ХІV ст. і до возз'єднання з Українською РСР у 1940 р. — знаходилася під тяжким гнітом іноземних загарбників. Зо-

крема, з 1774 до 1918 р. нею володіли австрійські окупанти. Уряд габсбурзької Австрії розглядав Північну Буковину як ринок збуту і джерело сировини для метрополії. Крім того, політикою жорсткого соціального, політичного і національного поневолення він прагнув денационалізувати українське населення краю, розірвати його зв'язки з українським і російським народами.

Але іноземним загарбникам не вдалося досягти своєї мети. Населення Північної Буковини підтримувало тісні зв'язки з Росією та українськими землями, що входили до її складу. Зокрема розвивалася торгівля, що особливо помітного рівня досягла в І половині ХІХ ст.

Торгівля Північної Буковини з Російською державою здійснювалася головним чином через Новоселицьку митницю, що знаходилася на російсько-австрійському кордоні недалеко від Чернівців. Через Новоселицю проходили головні торговельні шляхи, що зв'язували буковинський край з південно-західними районами Росії. Найважливішим з них був сухопутний шлях, що йшов через Чернівці, Новоселицю, тут розходився в напрямках: 1) Хотин — Кам'янець-Подільський — Проскурів — Житомир; 2) Могилів — Бар — Летичів; 3) Могилів — Шаргород, Брацлав — Вінницю¹; 4) Бельци — Кишинів — Одесу. В торговельних цілях використовувалися також водні шляхи — річки Прут і Дністер.

З товарів північнобуковинського виробництва найбільш важливе значення мали ліс, пиломатеріали та вироби кустарної деревообробної промисловості.

Наявні джерела свідчать, що наприкінці ХVІІІ — на початку ХІХ ст. торгівля цими товарами мала спорадичний характер. Це очевидно було пов'язане з тим, що зручні для сплаву річки Північної Буковини через природні перешкоди (пороги та інше) тоді ще не використовувались, а перевезення лісу гужовим транспортом на великі відстані було не вигідною справою. Про епізодичність вивозу північнобуковинських лісоматеріалів у межі Російської держави в зазначений час (крім випадку вивезення у вересні 1806 р. з північнобуковинського с. Довгопілля до Кам'янця-Подільського вільхових колод, дощок, драниці та гонту) можуть свідчити кілька фактів. Так, 2 вересня 1806 р. якийсь Н. Вассер звернувся до окружного управління Буковини з проською дозволити йому вивезти до Росії 50 тис. шт. драниці, закупленої ним у північнобуковинському с. Глибоке². У серпні 1814 р. бессарабський цивільний губернатор генерал-майор Гартінг видав відкритий лист кам'янець-подільському міщанину І. Ошуйовичу, яким дозволяв провезти через Новоселицю закуплені в Північній Буковині 1 тис. ялинових колод, 2 тис. ялинових дощок, 200 тис. шт. гонту і 30 возів дерев'яного посуду. 1 лютого 1815 р. аналогічний лист одержав Г. Кілієрський на право вивезення з Північної Буковини через Новоселицю 1 тис. ялинових колод, 1 тис. ялинових дощок, 20 возів дерев'яного посуду і 200 тис. шт. гонту³.

¹ Военно-статистическое обозрение Российской империи, т. X, ч. 2, Подольская губерния, Спб., 1849, стор. 63.

² Чернівцький обласний державний архів (далі — ЧОДА), ф. 1, оп. 1, спр. 1668, арк. 6.

³ Центральний державний архів Молдавської РСР (далі — ЦДА МРСР), ф. 2, оп. 1, спр. 243, арк. 8—9, 25.

Вивезення лісоматеріалів з Північної Буковини в межі Російської держави різко зросло і набуло стабільності, починаючи з 20-х років XIX ст. Цьому сприяло закінчення гідротехнічних робіт на Черемоші (які велися в 1790—1812 рр.), внаслідок чого ця притока Прута стала придатною для сплаву лісу. Були проведені також очисні роботи на Дністрі⁴. Природні напрямки течій Прута і Дністра з притоками надзвичайно сприяли розвитку торгівлі лісом Північної Буковини з південно-західними районами Російської держави. Водні шляхи сполучення (після проведення необхідних гідротехнічних робіт у фарватерах цих річок) створювали настільки зручні умови для розвитку буковинсько-російської торгівлі, що протягом першої половини XIX ст. Російська держава була головним споживачем лісу і лісоматеріалів, які вивозилися з Північної Буковини.

На розвиток цієї торгівлі мала неабиякий вплив і політика російського уряду. Спеціальною постановою митного управління від 13 квітня 1840 р. дозволялося «как российским поданным, так и иностранцам, производить по всему течению Днестра совершенно свободную торговлю иностранным лесным товаром, оптом и в розницу»⁵. 15 квітня наступного року митне управління видало іншу постанову, за якою «российским поданным всех состояний, иностранцам и евреям дозволено в виде опыта на два года производить по течению реки Прута совершенно свободную торговлю иностранным лесным товаром оптом и в розницу с платежом установленной пошлины». Чинність цих постанов було продовжено постановами митного управління від 29 вересня 1842 р. та 8 квітня 1847 р.⁶ Крім цього, постановою від 27 червня 1839 р. дозволялося безмитно ввозити в межі Російської держави дубові й букові бочки та деталі для їх виготовлення, а постановою від 20 квітня 1848 р.— на ввіз через Новоселицьку митницю столярних виробів⁷.

Треба відзначити, що навіть після проведення гідротехнічних робіт на Пруті частина лісу ще вивозилася з Північної Буковини гужовим транспортом. Так, у серпні 1827 р. через Новоселицю у північнобуковинське с. Жадове «для навалки леса» відправилися жителі с. Котилева Хотинського повіту Д. Борче, Т. Ланг, І. Вакар, М. Бринза і Г. Чебрай. У вересні 1848 р. в північнобуковинське містечко Вижницю «для покупки строевого леса» їздив з Херсонської губернії олександрійський міщанин Н. Френкель⁸ і т. д.

Проте, починаючи з 20-х років XIX ст. основна кількість лісоматеріалів сплавлалась у межі Російської держави водним шляхом у плотах⁹.

З 1820—1822 рр. через Новоселицю з Північної Буковини в межі Російської імперії вивозилося за рік від 3559 до 4857 ялинових колод, від 14 468 до 19 063 ялинових дощок, від 2854 до 3192 кроків, від 8050 до 9190 лат, від 206 тис. до 410,4 тис. шт. драниці, від 306 тис. до 378,2 тис. шт. гонту та багато інших виробів кустарної деревообробної

⁴ Geschichte der Österreichischen Land- und Forstwirtschaft und ihrer Industrien. Supplementband. II Hälfte, стр. 90; Die Österreichisch-Ungarische Monarchie in Wort und Bild. Bukowina, Wien, 1899, стр. 492; Военно-статистическое обозрение Российской империи, т. X, ч. 2, Подольская губерния, стр. 33—38.

⁵ «Государственная внешняя торговля 1840 года в разных ее видах», 1841, Спб., введение.

⁶ Полное собрание законов Российской империи. Собрание второе (Далі— 2 ПСЗ), т. 16, отд. 1, № 14457; т. 17, отд. 1, № 16044, т. 22, отд. 1, № 21084.

⁷ «Государственная внешняя торговля 1839 года в разных ее видах», Спб., 1840, введение; те ж за 1848 год, Спб., 1849, введение.

⁸ ЦДА МРСР, ф. 2, оп. 1, спр. 1153, арк. 31 зв.; спр. 5202, арк. 152—154.

⁹ Военно-статистическое обозрение Российской империи, т. XI, ч. 3, Бессарабская область, Спб., 1849, стр. 45—46.

промисловості¹⁰. Серед останніх, наприклад, вивезених у 1822 р. було 802 бочонки, 530 дерев'яних баклаг, 2245 дійниць, 1 бочка, 373 діжки, 20445 коновок, 2726 ночв, 25 730 ложок, 2 тис. веретен, 250 мисок, 150 ступок, 813 ушатів, 100 фасок, 20 черпаків, 216 лопат, 150 тарілок, 219 пар коліс, 128 гарнців, 2 балії, 100 мазниць, 230 вуликів¹¹, а в числі вивезених дерев'яних виробів у 1821 р. крім названих було ще 305 дерев'яних грабель і 1 тис. колодок до чобіт¹².

Надалі кількість лісотоварів, що вивозилися з Північної Буковини в Росію, зростає. В 1846 р., наприклад, через Новоселицю пройшло лише 653 плоти круглого необробленого лісу, в 1847 р.—966, у 1848 р.—285, у 1849 р.—636 плотів¹³, що становило збільшення вивозу лише цього виду лісотоварів у десятки разів порівняно з 20-ми роками XIX ст.

До 1826 р. плоти сплавлялися по Черемошу і Пруту лише до Новоселиці, де вони розбиралися і деревину вивантажували на берег. З Новоселицьких складів лісоматеріали частково продавалися у Хотинському повіті Бессарабської губернії, а частково перевозилися гужовим транспортом також на лівий берег Дністра в район м. Жванця¹⁴. Частина лісу, що зосереджувався у Жванці, розходила у Подільській губернії. Жванецькі лісосклади були головним поставщиком будівельного лісу для всього Поділля. Сучасники відзначали, що в Жванці купувався ялиновий будівельний ліс «на постройки более значительные и вообще на все лучшие дома» Подільської губернії. Інша частина північнобуковинського лісу, що перевозилася до Жванця, тут збивалась у плоти і по Дністру направлялася на південь для продажу в степових районах Херсонської губернії і Бессарабії¹⁵.

В 1826 р. було дозволено сплавляти ліс по Пруту до самого його гирла¹⁶. З того часу північнобуковинський ліс транспортувався також ще й для продажу в Рені та Ізмаїлі, використовувався для будівництва кораблів Чорноморського флоту¹⁷.

В межі Російської імперії з Північної Буковини ввозилися і інші товари місцевого виробництва. З них передусім слід назвати продукти сухої перегонки деревини, зокрема, дьоготь¹⁸. У джерелах зустрічаються згадки про збут у прикордонних повітах Росії глиняного посуду. Так, у лютому 1821 р. з Північної Буковини прибув у Хотинський повіт Тодор Воронка «с тремя при нем будучими... под извозом глиняной посуды», а в жовтні 1822 р. в Яський цинут (Бельцівський повіт) направився з цією метою буковинець Антон Глипка «с двумя будучими»¹⁹.

В першій половині XIX ст. з австрійських володінь через Новосели-

¹⁰ ЦДА МРСР, ф. 17, оп. 1, спр. 152, арк. 85—132; спр. 180, арк. 204—241.

¹¹ Підраховано автором за матеріалами ЦДА МРСР, ф. 17, оп. 1, спр. 170, 171, 172, 173, 175, 176, 177, 180, 202.

¹² ЦДА МРСР, ф. 17, оп. 1, спр. 180, арк. 204—241.

¹³ «Государственная внешняя торговля в разных ее видах» за 1846—1849 рр.

¹⁴ Военно-статистическое описание Бессарабской области, составленное штабс-капитаном Розельсон-Сашальским; ЦДВІА СРСР, ф. ВУА, спр. 18589, ч. 1, арк. 50; Военно-статистическое обозрение Российской империи, т. XI, ч. 3, стор. 51, 156.

¹⁵ Военно-статистическое обозрение Российской империи, т. X, ч. 2, Подольская губерния, стор. 112; т. XI, ч. 3, стор. 45—46, 137.

¹⁶ Военно-статистическое описание Бессарабской области; ЦДВІА СРСР, ф. ВУА, спр. 18589, ч. 1, арк. 22 зв.

¹⁷ ЧОДА, ф. 1, оп. 1, спр. 5658, арк. 1; Военно-статистическое обозрение Российской империи, т. XI, ч. 3, стор. 28—29.

¹⁸ Военно-статистическое описание Бессарабской области; ЦДВІА СРСР, ф. ВУА, спр. 18589, ч. 1, арк. 70 зв.

¹⁹ ЦДА МРСР, ф. 17, оп. 1, спр. 152, арк. 189—195; ф. 2, оп. 1, спр. 813, арк. 24—38.

цю в межі Російської держави вивозилося скло²⁰, що частково вироблялося на гутах Північної Буковини.

Залежно від урожаю, з Північної Буковини для продажу в Хотинський повіт Бессарабської і західні повіти Подільської губернії завозились овочі, фрукти і хліб. Так, у вересні 1822 р. в Хотинський повіт прибув Мигай Чимпосил з 20 чол. «под извозом яблोक», а в жовтні 1822 р.— Степан Бойчук «с тремя будущими... под извозом луку»²¹. В зв'язку з неврожаєм на Україні, в 1834 р. з Північної Буковини через Новоселицю прибуло майже 16 тис., а в 1835 р.— близько 5 тис. підвід з хлібом²². Взагалі ж хліб частіше завозився з Російської імперії в Північну Буковину.

З буковинського краю направлялися для продажу в Бессарабській і Подільській губерніях товари західноєвропейського походження і так звані колоніальні товари: тканини (міткаль, ситець, сукно, демітуктон, нанкін, бархат, димка, саржа, полотно), галантерейні товари, готовий одяг, шовкові вироби, хустки, ковдри, мереживо, бісер, взуття, папір, аптечні матеріали, цукор, кофе, вина, годинники, інструменти, ножі, замки, мідний дріт, серпи, коси²³ та ін. Ці товари вивозились у російські володіння в кількості, яка залежала частково від потреб населення Бессарабської і Подільської губерній, а головним чином — від митної політики російського уряду. В 1821 р., наприклад, з Північної Буковини через Новоселицю було провезено 134 950 аршин сукна на 556 129 крб., цукру на 196 656 крб., шовкових хусток на 45 899 крб., 14 152 аршин саржі на 43 538 крб., 37 921 аршин димки на 33 812 крб., 333 пуди кофе на 19 915 крб., 2310 аршин бархату на 12 202 крб., 49 164 кіс²⁴ тощо.

Починаючи з 1823 р. (після введення в дію в Росії суворого протекціоністського тарифу 1822 р.), провезення через Новоселицьку митницю більшості цих товарів, особливо тканин, різко скоротилось, або ж зовсім припинилось. У звіті Новоселицької митниці за 1843 р. визначено, що завезено кіс і серпів на 7841 крб., бавовняних виробів — на 6344 крб., шовкових виробів — на 2932 крб., виноградних вин — на 2060 крб., фарби індиго — на 1863 крб.²⁵

Через цю митницю постійно направлялися товари і в зворотному напрямку. Це в основному різна худоба, вовна, необроблені шкури, топлене сало, хліб, аніс *, мед, віск, риба та ін.

У першій половині XIX ст. ці товари в основному продавались на ярмарках Північної Буковини і лише в незначній кількості провозилися транзитом через її територію в інші провінції Австрійської імперії.

Серед предметів вивозу в Північну Буковину найважливіше значення мала велика рогата худоба.

Російський і австрійський уряди загалом сприяли розвитку торгівлі нею. Так, російський уряд у 1826 р. зменшив вивізні мито на рогату худобу, а в 1838 р. дозволив вільну експортну торгівлю худобою не лише російським підданним, а й іноземцям з умовою виплати встановленого мита. У 1831 р. торговцям було дозволено безмитно проганяти з-за кордону через Новоселицьку митницю худобу,

²⁰ ЦДА МРСР, ф. 2, оп. 1, спр. 243, арк. 8—9, 25; Военно-статистическое описание Бессарабской области; ЦДІВІА СРСР, ф. ВУА, спр. 18589, ч. I, арк. 72, 72 зв.

²¹ ЦДА МРСР, ф. 2, оп. 1, спр. 828, арк. 501; ф. 17, оп. 1, спр. 173, арк. 314.

²² ЧОДА, ф. 40, оп. 1, спр. 42, арк. 152; «Государственная внешняя торговля в разных ее видах» за 1834 і 1835 рр., стор. 96.

²³ ЦДА МРСР, ф. 2, оп. 1, спр. 700, арк. 82—103 зв.; спр. 711, арк. 153—180; ф. 17, оп. 1, спр. 152, арк. 85—132.

²⁴ Там же, ф. 17, оп. 1, спр. 180, арк. 204—241.

²⁵ «Государственная внешняя торговля 1843 г. в разных ее видах», стор. 43.

* З анісу робили ефірну олію.

що залишалася непроданою, а постановами від 18 травня 1843 р. і 3 серпня 1846 р. скототорговцям, які проганяли назад непродану в Північній Буковині худобу, поверталось мито. Австрійський уряд дозволив російським підданам вільно проганяти і продавати худобу в Австрійській імперії. З скототорговців при цьому бралось лише зобов'язання про виплату мита після продажу худоби²⁶.

Слід, проте, відзначити, що в торгівлі худобою існували й деякі перешкоди. Головна з них — надто суворі карантинні заходи австрійського уряду, які часто приводили до зменшення кількості худоби, що вивозилася у Північну Буковину.

Джерела свідчать, що худоба, яка надходила з Російської імперії, продавалась у Північній Буковині «з давніх часів»²⁷. На жаль, немає повних даних про кількість вивезеної в Північну Буковину худоби наприкінці XVIII — на початку XIX ст. Відомо лише, що з 17 вересня 1813 р. по 31 липня 1814 р. австрійські піддані купили в Бессарабії і направили через Молдавію 11 310 волів і 5610 корів, у 1815 р. — 8 тис. голів рогатої худоби, а з 1 січня по 22 червня 1816 р. — 22 тис. голів великої рогатої худоби²⁸.

Більш повні відомості про вивезену в Північну Буковину велику рогату худобу зустрічаються в джерелах, починаючи з 1819 р. Так, у серпні — вересні 1819 р. з російських володінь через Новоселицю було прогнано 23 107 волів і корів, у 1821 р. — 45 084 воли і 12 768 корів, в 1822 р. — 41 350 волів і 17 518 корів, в 1823 р. — 35 648 волів і 7824 корови, в 1824 р. — 37 841 віл і 10 884 корови, в 1825 р. — 30 327 волів і 8760 корів, в 1826 р. — 29 049 волів і 11 105 корів²⁹. Приблизно на такому ж рівні тримався вивіз худоби до Північної Буковини і в наступні роки першої половини XIX ст. Виняток становлять лише 1845 р., коли через падіж худоби в південно-західних губерніях Росії і суворі карантинні заходи австрійського уряду через Новоселицю було пропущено 4515 волів і корів та 1848 р., в якому в Північну Буковину пройшло тільки 48 голів великої рогатої худоби³⁰. Таке різке зменшення завезення худоби в 1848 р. було викликане заходами російського уряду, спрямованими на скорочення руху на австро-російському кордоні в зв'язку з революцією 1848 р.

Цікаво відзначити, що в першій половині XIX ст. Північна Буковина була головним ринком збуту худоби. Так, у 1843 р. з Росії вивезено всього 76 119 волів і корів, у тому числі через Новоселицьку митницю в Північну Буковину — 60 535, у 1844 р. відповідно — 38 217 і 28 608, у 1845 р. — 6418 і 4515, у 1846 р. — 34 804 і 30 207, у 1847 р. — 36 242 і 24 730, у 1849 р. — 37 731 і 24 471³¹.

Крім того велика рогата худоба надходила в Північну Буковину також контрабандним шляхом. Асесор Шаврек, який спеціально вивчав це питання, в серпні 1828 р. доповідав крайовій президії у Львові, що з російських володінь направлялося щороку лише на садгірські ярмар-

²⁶ 2 ПСЗ, т. 13, отд. 2, № 11677; т. 18, отд. 1, № 16869; т. 21, отд. 2, № 20309. «Государственная внешняя торговля в разных ее видах» за 1831, 1838, 1843 і 1846 роки; Г. Неболюсн. Статистическое обозрение внешней торговли России, ч. 1, Спб., 1850, стор. 218—220.

²⁷ ЧОДА, ф. 1, оп. 1, спр. 655, арк. 4.

²⁸ ЦДА МРСР, ф. 2, оп. 1, спр. 98, арк. 54, 61.

²⁹ Підраховано автором. Див. ЦДА МРСР, ф. 17, оп. 1, спр. 124; спр. 156, арк. 139—141; Военно-статистическое описание Бессарабской области; ЦДВІА СРСР, ф. ВУА, спр. 18589, ч. 1, додаток.

³⁰ «Государственная внешняя торговля в разных ее видах» за 1842—1849 рр.: Г. Неболюсн. Назв. праця, стор. 218—220.

³¹ Див. «Государственная внешняя торговля в разных ее видах» за 1843—1849 рр.

ки не менше 100 тис. голів великої рогатої худоби, з яких третина була контрабандною³².

Рогата худоба, що вивозилась у Північну Буковину, скуповувалась на ярмарках Бессарабської губернії (Бельци, Хотин та ін.) і Правобережної України (Балта, Могилів та ін.).

Про те, що худоба відправлялась у Північну Буковину не лише з Бессарабії, а й з Правобережної та Південної України, є багато згадок у джерелах (як наприклад у Скальковського, Неболсіна, буковинського економіста А. Захара та ін.)³³.

Велика рогата худоба, що направлялась за кордон через Новоселицьку митницю, лише в незначній кількості проганялась транзитом через Північну Буковину в Східну Галичину або центральні провінції Австрії. В абсолютній більшості вона продавалась у північнобуковинському містечку Садгорі, де для цього щороку збиралась по 4 ярмарки. В звітах Новоселицької митниці дуже рідко зустрічаються записи про направлення гуртів худоби з Новоселиці за межі Північної Буковини. В них, як правило, зазначалось про її відгін «в австрийское местечко Садгору». Про співвідношення худоби, прогнаної транзитом через Північну Буковину і направленої для продажу в Садгорі, можна скласти уяву з рапорту буковинського окружного ветеринара М. Енгеля. 8 вересня 1844 р. він доповів окружному управлінню Буковини, що протягом серпня і 7 днів вересня 1844 р. з Бессарабії і Поділля через Новоселицю надійшло 12 090 голів великої рогатої худоби, 1497 з них зразу ж було направлено в Ольмюц, а решта — на садгірський ярмарок. Від продажу худоби з Росії митні доходи садгірських ярмарок становили до 200 тис. гульденів на рік³⁴.

На садгірських ярмарках частину великої рогатої худоби купували скототоргівці для відправки у Львів, Відень, Прагу, Ольмюц та інші міста. Іншу частину купували селяни, поміщики і купці Північної Буковини для господарства, на забій і для відгодівлі. Наявні джерела не дають змоги точно визначити, яка кількість проданої на садгірських ярмарках худоби залишилась у Північній Буковині. Буковинський економіст А. Захар зазначав, що господарство Буковини «базувалось на ввозі степної худоби», що буковинський край щороку мав потребу в імпорті «16—20 тис. голів степової великої рогатої худоби, яка використовувалась як робоча (сила) і для відгодівлі»³⁵.

В першій половині XIX ст. з Росії до Північної Буковини поряд з великою рогатою худобою відганялося в середньому на рік до 6 тис. телят, овець і кіз³⁶.

З Волинської, Херсонської, Катеринославської, Полтавської, Харківської і Бессарабської губерній в Північну Буковину відганялася щороку

³² ЧОДА, ф. 1, оп. 2, спр. 1543, арк. 17, 23, 24.

³³ Военно-статистическое описание Бессарабской области, составленное штабс-капитаном Розельсон-Сашальским; ЦДВІА СРСР, ф. ВУА, спр. 18589, ч. I, арк. 55 зв.; А. Скальковский. Опыт статистического описания Новороссийского края, ч. II, Одесса, 1853, стор. 343—344, 348—349; Die Österreichisch-Ungarische Monarchie in Wort und Bild. Bukowina, Wien, 1899, стор. 481; Г. Неболсин. Назв. праця, стор. 218—220.

³⁴ ЧОДА, ф. 1, оп. 1, спр. 3569, арк. 3, 6; Г. Неболсин. Назв. праця, стор. 218—220; ЦДА МРСР, ф. 2, оп. 1, спр. 5381; ЧОДА, ф. 1, оп. 1, спр. 8411, арк. 3—13; спр. 1543, арк. 40.

³⁵ Военно-статистическое обозрение Российской империи, т. XI, ч. 3, стор. 128; Geschichte der Österreichischen Land- und Forstwirtschaft und ihrer Industrien. Supplementband. II Hälfte, стор. 67—68; Die Österreichisch-Ungarische Monarchie in Wort und Bild, стор. 481.

³⁶ Военно-статистическое описание Бессарабской области; ЦДВІА СРСР, ф. ВУА, спр. 18589, ч. I, додаток; «Государственная внешняя торговля в разных ее видах» за 1846—1849 pp.

також близько 1500 коней³⁷, яких в основному купувало місцеве населення. Коні призначалися також для потреб військового відомства. Так, у вересні 1813 р. австрійський воєнний підрядчик Удрізький провів через Новоселицю 892 коня, куплені у Бердичеві і в Бессарабії для ремонту австрійської кавалерії³⁸.

Через Новоселицьку митницю в Північну Буковину завозилися продукти тваринництва — вовна, шкури та топлене сало.

В 20-х роках XIX ст. кількість вивезеної вовни коливалась від 21 425 пуд. (1821 р.) до 5099 пуд. (1827 р.), необроблених шкур — від 10 158 пуд. (1822 р.) до 1761 пуд. (1824 р.) і топленого сала — від 15 237 пуд. (1821 р.) до 568 (1825 р.). У зв'язку з відміною вивізного мита на вовну (1831 р.) і зниженням вивізного мита на необроблені шкури (1833 р.) їх вивіз збільшився. В 40-х рр. XIX ст. через Новоселицю вивозилося вовни від 28 387 пуд. (1848 р.) до 54 390 пуд. (1849 р.), необроблених шкур — від 6198 пуд. (1844 р.) до 15 967 пуд. (1846 р.), топленого сала — від 16 039 пуд. (1848 р.) до 8701 пуд. (1849 р.). Кількість вивезених необроблених шкур і вовни становила майже 10% загальноімперського вивозу цих товарів³⁹, які скуповувалися в Бессарабській та в губерніях Правобережної України і частково направлялися транзитом через Північну Буковину⁴⁰, а частково продавалися місцевому населенню і купцям з інших провінцій Австрії на ярмарках у Чернівцях і Садгорі. Про продаж названих товарів на ярмарках Північної Буковини свідчать звіти Новоселицької митниці. З них, наприклад, видно, що в червні 1824 р. з Фалешти Ясського (Бельцівського) цинуту в Чернівці прибуло 15 візників «под извозом шерсти», в липні — вересні 1849 р. — 8 міщан з м. Сорока та інших міст Бессарабської губернії в Садгору «с купеческой шерстью»⁴¹ і т. д.

Наприкінці XVIII — першій половині XIX ст. з Правобережної України і Бессарабії до Північної Буковини хоч і не в значній кількості, проте постійно завозився хліб. Так, 31 травня 1806 р. Галицькому губернаторству було донесено, що Теодор фон Мустаца (з Садгори) привіз з Хотинщини на Буковину 35 478 метценів * різного хліба. 9 березня 1811 р. буковинський митний інспекторат просив окружне управління Буковини вплинути на Кіцманське камеральне управління, щоб воно перевело митному інспекторові 1831 флорен і 13 $\frac{1}{4}$ крейцера як митну плату за привезені з Росії зерно, крупі і горілку. 2 червня 1814 р. комендант Хотинської фортеці майор Людек повідомив губернатора Буковини фон Платцера про дозвіл на вивезення з Хотинщини на Буковину 4 тис. четвертей хліба⁴².

В 1821 р. з російських володінь у Північну Буковину було вивезено 2652 четверті кукурудзи на 13 143 крб., 291 четверть жита на 1254 крб., 947 четвертей пшениці на 5468 крб., 27 четвертей проса на 204 крб. і 492 четверті ячменю на 1792 крб. У 1826 р. в Північну Буковину було відправлено різного хліба на 95 961 крб. Про кількість вивезеного хлі-

³⁷ «Государственная внешняя торговля в разных ее видах» за 1843—1849 рр.: Г. Неболин. Назв. праця, ч. II, стор. 449.

³⁸ ЦДА МРСР, ф. 2, оп. 1, спр. 98, арк. 51.

³⁹ Военно-статистическое описание Бессарабской области; ЦДВІА СРСР, ф. ВУА, спр. 18589, ч. 1, арк. 57, 58 зв.; ЧОДА, ф. 40, оп. 1, спр. 25, арк. 615; спр. 33, арк. 920; «Государственная внешняя торговля в разных ее видах» за 1842—1849 рр.

⁴⁰ Военно-статистическое обозрение Российской империи, т. XI, ч. 3, стор. 137.

⁴¹ ЦДА МРСР, ф. 2, оп. 1, спр. 963, арк. 213—220; спр. 5381, арк. 109—118, 257—270, 391—393, 409—411.

* Метцен — 62,5 л, або близько 50 кг.

⁴² ЧОДА, ф. 1, оп. 1, спр. 1661, арк. 17; оп. 2, спр. 550, арк. 1; оп. 1, спр. 2824, арк. 1—2.

ба наприкінці першої половини XIX ст. можна мати уяву з даних за 1846 і 1849 роки. В 1846 р. з російських володінь до Північної Буковини було вивезено 865 четвертей пшениці на 2430 крб., 1356 четвертей жита на 3117 крб., 1213 четвертей ячменю на 2023 крб. і 18 081 четверть кукурудзи на 36 147 крб., а в 1849 р.— 2206 четвертей пшениці на 8555 крб., 1655 четвертей жита на 4312 крб., 604 четверті ячменю на 1512 крб. і 856 четвертей кукурудзи на 2185 крб.⁴³

Привезений хліб в основному споживався в Північній Буковині. Так, 24 червня 1796 р. окружне управління Буковини доповідало Галицькому губернаторству, що «в даний момент тут панує достаток і дешевизна. Це викликано сприятливими умовами цього року і вільним вивозом зерна з Новоросії» (підкреслення автора.— *І. Г.*). 18 квітня 1806 р. окружне управління Буковини доповідало Галицькому губернаторству, що Теодор фон Мустаца закупив на Хотинщині 12 500 корців кукурудзи, привіз її в ярмаркове містечко Садгору, де 8 тис. корців продав селянам Вижницького гірського повіту⁴⁴ і т. д.

Крім хліба і продуктів тваринництва, що були основними предметами торгівлі, наприкінці XVIII — першій половині XIX ст., з російських володінь у Північну Буковину вивозилися також солонина риба, заячі, козячі й ягнячі шкурки, сіно, віск, мед-сирець, риба, ікра, ізіум, лимони, апельсини, курильні глиняні трубки та ін. Наприклад, у листопаді 1820 р. солонини риби було вивезено 3800 пуд., а за шість років (з 1821 по 1826) — 14 090 пуд. на 75 413 крб., заячих шкурок у березні 1820 р.— 19 300 шт. на 11 580 крб., а з 1821 по 1826 роки — на 94 945 крб. Шкур козячих і ягнячих у 1821 р.— 7745 пуд. на 110 452 крб., воску в 1821 р.— 1096 пуд. на 51 200 крб. Інші товари доставлялися в Північну Буковину в меншій кількості. Так, наприклад, в жовтні 1822 р. через Новоселицю було провезено 80 пуд. риба, ікри на 2975 крб. і в березні 1823 р.— 1 пуд. на 35 крб., меду-сирцю в лютому 1823 р.— 132 пуди на 1480 крб., курильних глиняних трубок у квітні 1823 р.— 8 тис. шт. на 80 крб., ізіуму, апельсинів і лимонів у січні—квітні 1823 р.— 290 пуд. на 1552 крб.⁴⁵ Солонина риба і риба, ікра привозилися з пониззя Дунаю і узбережжя Чорного моря, а ізіум, апельсини і лимони — з Одеси. Заячі, козячі та ягнячі шкурки, глиняні курильні трубки, мед-сирець і віск доставлялись з Бессарабської губернії та губерній Правобережної України.

Таким чином, у першій половині XIX ст. між Північною Буковиною і Російською державою постійно підтримувалися тісні, значні за обсягом, торговельні зв'язки.

Вищенаведені дані про рівень і стабільність торгівлі, про прагнення розширити її свідчать, що Північна Буковина, незважаючи на політичну відірваність від основної частини українських земель, знаходилась у тісних зв'язках із загальноукраїнським ринком, який створювався в 1 половині XIX ст. і був складовою частиною всеросійського ринку.

⁴³ ЦДА МРСР, ф. 17, оп. 1, спр. 156, арк. 139—141; Военно-статистическое описание Бессарабской области; ЦДВІА СРСР, ф. ВУА, спр. 18589, ч. 1, арк. 60 зв.; «Государственная внешняя торговля в разных ее видах» за 1846—1849 рр.

⁴⁴ ЧОДА, ф. 1, оп. 1, спр. 654, арк. 49; спр. 1661, арк. 4.

⁴⁵ ЦДА МРСР, ф. 2, оп. 1, спр. 700, арк. 35 зв., 36; спр. 711, арк. 135 зв., 136; Военно-статистическое описание Бессарабской области; ЦДВІА СРСР, ф. ВУА, спр. 18589, ч. 1, арк. 67 зв.; ЦДА МРСР, ф. 17, оп. 1, спр. 156, арк. 139—141; ф. 2, оп. 1, спр. 812, арк. 99—100; спр. 882, арк. 91, 92; спр. 888, арк. 54; спр. 889, арк. 120; спр. 890, арк. 141.

На допомогу викладачу історії

ІНТЕРНАЦІОНАЛЬНЕ ВИХОВАННЯ СТУДЕНТСЬКОЇ МОЛОДІ

Виховання інтернаціоналізму, почуття дружби радянських народів є складовою частиною процесу комуністичного виховання підростаючого покоління. Соціалістична дійсність створює найсприятливіші умови для формування цих благородних якостей радянського громадянина — будівника комунізму.

На міжнародній Нараді комуністичних і робітничих партій 1969 р. Л. І. Брежнєв підкреслював: «Нинішній стан будівництва комунізму вимагає, щоб досягнуті успіхи були не тільки закріплені, а й розвинуті. Йдеться про ще тісніше зближення всіх націй і народностей, про дальше поліпшення роботи, зв'язаної з вихованням радянських людей в дусі радянського патріотизму і соціалістичного інтернаціоналізму, не-примиренності до ідеології націоналізму і расизму»¹.

В обставині різкого загострення ідеологічної боротьби між соціалізмом і капіталізмом громадянська зрілість, мужність кожної радянської людини проявляється у вмінні дати гідну відсіч буржуазним ідеологам, які проголошують поділ народів за національними, расовими та релігійними ознаками. Громадяни СРСР повинні усвідомлювати свою історичну місію будівника нового суспільства, вміти відрізнати об'єктивний хід подій від брехні буржуазної пропаганди. Тому одне з основних завдань школи, комсомольських і піонерських організацій, громадськості полягає у вихованні підростаючого покоління в дусі пролетарського інтернаціоналізму, дружби народів. У промові на І Всесоюзному зльоті студентів (жовтень 1971 р.) Л. І. Брежнєв зазначав: «Вірність марксизму-ленінізму, пролетарському інтернаціоналізму — це благородна традиція нашої партії, нашого комсомолу, яку вища школа покликана всебічно зміцнювати і збагачувати...»². Отже, не тільки сам учитель має бути полум'яним інтернаціоналістом, бійцем за комуністичні ідеали і зміцнення братерської солідарності з трудящими всіх країн, а й прищеплювати ці якості своїм учням.

Світогляд і комуністичні переконання майбутніх вихователів молоді в основному формуються в учбових закладах. Зокрема, тут студенти оволодівають методами виховання учнів у дусі інтернаціоналізму. Студентський інтернаціональний клуб, що працює в Ровенському педагогічному інституті ім. Д. З. Мануїльського, називається «Другар». Тісні зв'язки трудящих орденоносної Ровенщини та Відінського округу (НРБ) сприяли створенню при клубі кімнати болгаро-радянської дружби.

Як своєрідний методичний центр, вона подає значну допомогу партійним і комсомольським органам області, вчителям, викладачам вузів, учням загальноосвітніх шкіл і технікумів з питань інтернаціонального виховання студентів. Тут проводяться політзаняття, читаються лекції,

¹ Міжнародна Нарада комуністичних і робітничих партій. Документи і матеріали. Москва, 5—17 червня 1969 року, К., 1969, стор. 77.

² «Правда», 20 жовтня 1971 р.

влаштовуються зустрічі з представниками братніх соціалістичних країн, людьми, які побували за кордоном. У кімнаті експонуються матеріали про участь зарубіжних трудящих у боротьбі за встановлення Радянської влади, про зарубіжні економічні зв'язки деяких підприємств області, братерську допомогу Радянського Союзу народам інших країн. Це дає змогу студентам, молодим учителям, партійним і комсомольським працівникам проводити змістовні заходи щодо інтернаціонального виховання підростаючого покоління. В книзі відгуків болгаро-радянської кімнати є багато записів, які свідчать про плідну роботу членів клубу в цьому напрямі.

Здійснюючи інтернаціональне виховання студентів, їх підготовку в клубі «Другар» та його методичній кімнаті до проведення цієї роботи в школі, враховуємо чітке висловлювання М. І. Калініна: «Те, що ми називаємо ленінізмом, включає в себе найпослідовніший, найповніший, найдійовіший інтернаціоналізм»³. Ленінські принципи пролетарського інтернаціоналізму, дружби та братерства народів знайшли найповніше втілення в завоюваннях соціалізму. Слушно відносно цього говорила Н. К. Крупська: «Питання інтернаціонального виховання повинні починатися з питань, що стосуються різних національностей всередині СРСР. Від них необхідно перекинути місток до інтернаціонального виховання в світовому масштабі»⁴.

Щорічно в інституті проводиться традиційний вечір дружби з братнім болгарським народом, присвячений національному святу НРБ — Дню свободи, що відзначається 9 вересня. На цих вечорах, як правило, присутні гості з Відінського округу або люди, які побували в братній країні. Так, на тематичному вечорі «Дружба през вековете» лунали пісні про партію, а також поезії, написані студентами та викладачами Ровенського педінституту і присвячені болгарському народові: «От векове за векове», «Ровно — Відін». Вітаючи дорогих гостей, голова клубу інтернаціональної дружби студентка Л. Черначук говорила: «Ми всі щасливі, що слова полум'яної дружби і любові радянського народу до своїх болгарських побратимів можемо висловити тут, на цій чудовій зустрічі. Ми раді сказати дружньому болгарському народові: «Здравстуй, друже!» У виступі-відповіді керівник болгарської делегації Б. Тошев, звертаючись до студентів, сказав: «Хай же справи ваші завжди опромінює вічний вогонь — ленінізм! Хай живе у віках дружба народів!». На вечорі болгарських друзів прийняли в почесні члени клубу «Другар» і вручили їм спеціальні дипломи. Гості подарували клубу скульптуру Г. Димитрова.

Систематично проводяться тижні і мітинги, присвячені солідарності з борцями за визволення В'єтнаму, Камбоджі, Лаосу, Дню демократичної молоді світу, Міжнародному дню студентів, американській комуністці Анджелі Девіс та ін.

Мітинги протесту й солідарності — одна з дійових форм залучення студентів до боротьби проти політики імперіалізму. Наприклад, на мітингу солідарності з американською комуністкою Анджелою Девіс студенти та викладачі інституту прийняли звернення до уряду США, в якому таврували ганьбою переслідування прогресивного філософа, та лист до мужньої комуністки.

Отже, інтернаціональні зв'язки клубу «Другар» сягають далеко за межі країн соціалістичної співдружності.

³ М. І. Калинин. Избранные произведения, т. 1, 1917—1925 гг., М., 1960, стор. 517

⁴ Н. К. Крупская. Педагогические произведения, т. 3, М., 1959, стор. 678.

Наш інститут проводить вечори інтернаціональної пісні разом з студентами інших вузів міста (Українського інституту інженерів водного господарства, філіалу Київського інституту культури) та середніх спеціальних учбових закладів, систематично випускає прес-бюлетені на теми: «Х з'їзд БКП», «Свободу Анджелі Девіс!», «Ми з тобою, В'єтнам!», «Ми — інтернаціоналісти», «Нам пишуть», до тижнів радянських соціалістичних республік: «Білорусії — 50 років», «У сім'ї вольний, новий», «Чуття єдиної родини», про святкування визначних дат.

Урочисті зустрічі з зарубіжними гостями влаштовуються в кімнаті болгаро-радянської дружби. Більш як за два роки болгаро-радянську кімнату відвідало понад 20 зарубіжних делегацій, здебільшого — з дружньої Болгарії. Це — робітники, партійні та комсомольські працівники, вчителі, студенти, науковці. Багато гостей стали почесними членами інтернаціонального клубу «Другар» і одержали спеціальні дипломи.

Інститут організовує зустрічі з болгарськими вченими — викладачами вузів та читання ними лекцій для студентів. Адже XXIV з'їзд КПРС закликав «зміцнювати наукові і культурні зв'язки»⁵ з зарубіжними соціалістичними країнами. Лише восени 1969 р. протягом тижня доцент кафедри педагогіки Софійського університету І. Іванов і проректор Тирновського педінституту Т. Георгієв прочитали студентам Ровенського педінституту цикл лекцій про систему освіти в Болгарії та специфіку виховної роботи в школах республіки. Болгарських учених урочисто прийняли в почесні члени клубу «Другар».

Ми приділяємо велику увагу проведенню науково-практичних конференцій з питань виховання молоді в дусі пролетарського інтернаціоналізму. В інституті відбулася міська конференція на тему «Ленінські принципи інтернаціонального виховання». Крім того, на щорічних студентських наукових конференціях майбутні педагоги роблять доповіді з питань інтернаціонального виховання, зокрема «Роль клубів інтернаціональної дружби у вихованні учнів», «Інтернаціональне виховання учнів в процесі вивчення української літератури», «Інтернаціональне виховання засобами позакласної роботи» та ін.

В народному університеті лекторської майстерності, що працює при кафедрі педагогіки і психології, проводяться лекції з інтернаціонального виховання трудящих. У 1970 р. було прочитано близько 20 лекцій на теми: «Комсомол Болгарії в боротьбі проти фашизму», «Ми — інтернаціоналісти», «Наш друг Болгарія буде соціалізм» та ін.

Під час педагогічної практики в школах та піонерських таборах наші студенти організували вечори на теми: «Георгій Димитров — соратник В. І. Леніна», «Василь Коларов — соратник В. І. Леніна», «Болгарія — наш сусід і друг», «Ленінська гвардія планети», «Бойовий шотландець (Уільям Галлахер)», «Символ перемоги (Ернст Тельман)», «Автор книги «Десять днів, що потрясли світ» та ін. На кафедрі педагогіки та психології доц. С. А. Дем'янчук підготував тексти «димитровських уроків», які проводять майбутні вчителі під час проходження практики в школі.

Внаслідок листування з зарубіжними друзями студенти оформляють спеціальні стенди: «Нам пишуть болгарські друзі», «Вісті з НДР» та ін. Серед експонатів, наприклад, надіслані вчителькою з с. Синаговці (НРБ) фотографії страчених німецькими загарбниками в 1943—1944 рр. секретарів Відінського окружного комсомолу К. Йорданова, М. Нінова, Б. Чонаса. Члени клубу «Другар» попросили учнів гімназії ім. Благоєва м. Відіна зібрати матеріали про життя і боротьбу болгар-

⁵ Матеріали XXIV з'їзду КПРС, К., 1971, стор. 216.

ських комсомольців проти фашизму. В зв'язку з цим відінські юнаки та дівчата організували похід «Стежками Чонаса», зустрілися з людьми, які знали безстрашних борців за свободу своєї Батьківщини, поклали квіти до пам'ятника радянським воїнам і партизанам.

Інститут проводить обмін студентськими делегаціями з вузами інших республік, зокрема Брестського і Шауляйського педінститутів. Студенти пишуть контрольні, курсові та дипломні роботи на теми: «Інтернаціональне виховання учнів засобами позакласної роботи», «Димитровські уроки в школі» та ін., збирають для кімнати болгаро-радянської дружби навчальні матеріали, відповідну літературу, виготовляють альбоми, що широко використовуються для проведення виховної роботи. До проведення тут екскурсій після певної підготовки залучається багато студентів. Кімнату болгаро-радянської дружби часто відвідують учні шкіл міста та області, технікумів і училищ. У ній завжди людно під час проходження студентами педагогічної практики. Вже проведено більше 200 екскурсій. В школах області проводяться спільні виїзні засідання клубу і кафедри педагогіки та психології з питань інтернаціонального виховання учнів. Цю ж тематику досліджують співробітники кафедр інституту і студенти — члени СНТ.

Отже, діяльність клубу «Другар» та його методичної кімнати сприяє вихованню студентів у дусі пролетарського інтернаціоналізму, братерства і дружби народів та підготовці майбутніх педагогів до проведення цієї роботи в школі. Дійова участь партійної та комсомольської організацій, ректорату, масове залучення викладачів і студентів до цієї справи — все це активізує діяльність клубу.

Інтернаціональне виховання молоді не є самоціллю, воно тісно пов'язане з багатьма іншими сторонами комуністичного виховання. Наш досвід показує, що добре налагоджена робота інтернаціонального клубу та його кімнати є ефективним засобом підготовки студентів до роботи в школі.

А. М. ВОРОБІЙОВ

ОХОРОНА І ВИКОРИСТАННЯ ПАМ'ЯТОК ІСТОРІЇ ТА КУЛЬТУРИ

БІБЛІОТЕКА М. А. МАРКЕВИЧА

Серед багатомільйонних книжкових фондів Центральної наукової бібліотеки Академії наук УРСР, де зберігаються цінні й унікальні колекції, є книгозбірня колишньої Колегії Павла Галагана, до складу якої входить особиста бібліотека відомого українського історика, письменника і поета, музиканта-аматора, етнографа-фольклориста 20—40-х років XIX ст. Миколи Андрійовича Маркевича (1804—1860 рр.).

Народився він в старовинній поміщицькій сім'ї в с. Дунайці Глухівського повіту Чернігівської губернії, початкову освіту здобув у приватному Прилуцькому пансіоні відомого тоді письменника П. П. Білецького-Носенка, а продовжив навчання в Петербурзькому Благородному пансіоні при Головному педагогічному інституті, який потім був перейменований на Університет. У 1820 р. Микола Андрійович вибув з пансіону, служив у драгунському армійському полку, але незабаром вийшов у відставку й оселився в с. Турівці Прилуцького повіту Полтавської губернії (тепер Яготинського району Київської області).

Будучи всебічно освіченою людиною, М. А. Маркевич мав широкі наукові інтереси: ґрунтовно вивчав історію, дбайливо і наполегливо збираючи матеріали про Україну, а в останні роки свого життя займався статистикою та етнографією¹.

Ще змолоду М. А. Маркевич був великим книголюбом. Він зібрав цінну бібліотеку та рідкісну колекцію рукописних книг, що стосуються історії України кінця XVI—XVIII ст. Основою книгозбірні стала успадкована від діда родова бібліотека, заснована в XVIII ст. генеральним підскарбієм А. М. Маркевичем, який очолював генеральну скарбову канцелярію — вищий фінансовий орган гетьманської адміністрації на Лівобережній Україні. Через його руки проходили всі статистичні й фінансові документи та папери, що стосувалися прибутків і витрат військового скарбу. Після смерті А. М. Маркевича ці дорогоцінні папери переходили кілька разів до різних спадкоємців. Останній їх власник — рідний дід Миколи Андрійовича, палкий бібліофіл, придбав і приєднав до цієї збірки бібліотеку «якогось доктора Блума» та чимало рукописів (про це свого часу розповідав сам М. А. Маркевич)². Спадкоємцем бібліотеки, що складалася з друкованих видань та рукописів, дід призначив шістнадцятирічного онука. З того часу він старанно поповнював свою бібліотеку, не пропускаючи жодної нагоди збагатити зібрання. Книги й рукописи збиралися ним переважно на Україні і, зокрема, в Полтавській губернії у другій чверті XIX ст. Перебуваючи в 1826 р. в м. Полтаві, він познайомився з видатним українським письменником

¹ Є. М. Косачевська. Суспільно-політичні погляди М. А. Маркевича. «УІЖ», 1972, № 1, стор. 87—94.

² «Отечественные записки», 1851, т. 74, № 2. Смес, стор. 328—336.

І. П. Котляревським, який сповістив йому, що в Полтаві продається бібліотека відомого російського поета і перекладача І. Ф. Богдановича (1744—1803). Маркевич придбав її. За час військової служби, що проходила на Правобережній Україні, він поповнив свою колекцію багатьма рідкісними виданнями та документами з особистих архівів відомого російського полководця генерал-фельдмаршала П. О. Рум'янцева-Задунайського, гетьмана К. Г. Розумовського і його сина — російського дипломата князя А. К. Розумовського та інших. Батько подарував йому рукописи, що належали київському митрополитові Самійлові Миславському, який доводився далеким родичем Маркевичам. Зібрання поповнювалося також за рахунок окремих надходжень від місцевої інтелігенції.

Після смерті М. А. Маркевича бібліотека дісталася в спадщину його дружині й дітям. Спадкоємці вирішили продати книгозбірню з рештою рукописів, що залишилися після продажу основної частини рукописної колекції: ще за життя Маркевича її купив один з тогочасних бібліофілів, поміщик з Полтавщини І. Я. Лукашевич. Згодом ця частина рукописної колекції Маркевича надійшла до Рум'янцевського музею (тепер Державна бібліотека СРСР ім. В. І. Леніна в Москві), де й зберігається нині³.

Придбати бібліотеку М. А. Маркевича виявила намір його кузина — К. В. Галаган. У листі до неї дружина М. А. Маркевича — Уляна Маркевич писала: «...душевно мене обрадувало Ваше рішення купити бібліотеку й утішна для мене думка, що вона буде з користю і добре поміщена»⁴. В листуванні родичів ішлося про стан книгозбірні, умови її купівлі, зберігання й транспортування. К. В. Галаган придбала бібліотеку і решту рукописної колекції М. А. Маркевича. А коли 1871 р. Г. П. Галаган заснував у Києві приватний учбовий заклад — Колегію Павла Галагана, його дружина подарувала колегії бібліотеку М. А. Маркевича, що складалася з «4339 томів творів філософських, історичних, статистичних, белетристичних та інших російською й іноземними мовами»⁵. В 1920 р. колегію було перетворено на трудову школу, а бібліотеку, за постановами РНК та НКО УРСР, передано до ВБУ при УАН (Всенародна бібліотека України при Українській Академії наук). Так до фондів ЦНБ АН УРСР потрапили книжкові скарби з колишньої Колегії Павла Галагана, а разом з ними й особиста бібліотека М. А. Маркевича.

Книгозбірня М. А. Маркевича складається із стародруків XVI—XVIII ст. (звичайно, стародруки з нашої точки зору, бо для Маркевича книги XVIII ст. не були стародруками) та книг XIX ст., друкованих російською, українською, польською, чеською, сербською, латинською, французькою та німецькою мовами. Оскільки діяльність М. А. Маркевича була присвячена вивченню історії, географії, статистики, етнографії та фольклору України, це позначилося й на складі фонду його книгозбірні.

Переважну більшість книг становлять історичні твори і матеріали — монографії, джерела, літописи, історичні пам'ятки, акти, грамоти, статуту, спогади, щоденники, мемуари іноземців, які побували чи певний час жили на Україні; твори з історії воєн часів імператриць Анни, Єлизавети й Катерини II; твори про військове мистецтво козаків та їхню боротьбу проти польсько-шляхетського гніту; історико-археологічні описи окремих місцевостей та міст України, путівники; твори про природу, фауну, флору і клімат України. Деякі з перших описів України

³ Собрание И. Я. Лукашевича и Н. А. Маркевича. Описание, М., 1959.

⁴ ЦНБ АН УРСР. Відділ рукописів, ф. III, № 804, арк. 2 зв.

⁵ Десятилетие Коллегии Павла Галагана, 1871—1881 гг., К., 1882, стор. 45—46.

з малюнками, планами та картами являють собою важливі графічні документи. Зібрання містить велику кількість багатотомних видань учених товариств; полемічні трактати й літописи з історії церкви; численні історико-статистичні описи монастирів, зокрема Київської, Полтавської та Чернігівської губерній (описи Києво-Софійського собору, Києво-Печерської лаври та ін.). Література з правознавства й філософії права, юридичні джерела, коментарі, зведення законів, пам'ятки давньоруського і звичаєвого права, збірки указів Петра I та Катерини II, твори з історії судочинства на Україні; книги з питань статистики, історії ремесла й мануфактури, історії внутрішньої торгівлі, про товарно-грошові відносини, торги і ярмарки на Україні тощо.

У книгозбірні є численні етнографічні твори про звичаї, обряди, побут, повір'я, перекази та легенди українського народу, багато цікавих відомостей про населення України, зокрема про Запорізьку Січ. Численні пам'ятки української стародавньої писемності та народної поезії, збірки фольклорних записів, дум та історичних пісень, переклади зарубіжних літературних творів XVII—XVIII ст., російські й перекладні публіцистичні твори та ін.

Більшість книг уже тоді була рідкісними. Серед них є книжки відомих вітчизняних, європейських видавничих фірм та друкарень. Усі вони в чудових шкіряних оправах, значну частину було переплетено ще за життя М. А. Маркевича. Серед видавничих оправ є з покриттями, обклеєними шкірою та матерією. Багато з них прикрашені заголовками, з тисненням золотими та срібними буквами, з золотими зрізами.

І тепер усі книги знаходяться в досить хорошому стані. На кожній є позначення власника — на титульному листі — круглий штамп із зображенням герба роду Маркевичів (на щиті навхрест шпага та гілка з плодами, а на них зображене серце і голуб; щит увінчаний дворянським шоломом та короною, прикрашеною страусовим пір'ям)⁶ і напис: «Из библиотеки Н. Маркевича».

Оскільки бібліотека М. А. Маркевича є складовою частиною книгозбірні колишньої Колегії Павла Галагана, яка у фондах ЦНБ АН УРСР зберігається як окрема колекція і має повну автономію в приміщенні центрального книгосховища, порядок розміщення книги на полицях зберігся той, який був прийнятий ще в колегії. Непорушними залишилися також і шифри на книжках, проставлені більше ста років тому. Книги описані й відображені в генеральному алфавітному каталозі ЦНБ АН УРСР. Крім того, зберігся рукописний систематичний каталог-інвентар складений ще в колегії. Рукописні фонди, що входили до складу цієї книгозбірні, зберігаються у відділі рукописів*.

Надбана і збережена протягом століть бібліотека М. А. Маркевича є своєрідною історичною пам'яткою. Цінність цієї книгозбірні полягає в тому, що в ній міститься матеріал, який може бути використаний для створення наукових праць з історії, економічного, політичного культурного життя України XVI—XIX ст.

Є. О. КОЛЕСНИК

⁶ Общій гербовник дворянских родов Всероссийской империи, начатый в 179 году, ч. VII, отд. 2, Спб., 1803, стор. 170.

* Короткий перелік рукописів М. А. Маркевича, що надійшли до бібліотек Колегії Павла Галагана, див.: В. С. Иконников. Опыт русской историографии т. 1, кн. 2, К., 1892, стор. 960—961, ССXXXIII—ССXXXIV.

ЯНУШ ГРОХУЛЬСЬКИЙ

Генеральний консул Польської Народної Республіки в Києві

ДРУЖБА НАМ ДОРОГИ ВТОРУВАЛА

(Уривки з книги)

...1915 рік. Півсвіту в полум'ї імперіалістичної війни. Полчища кайзера Вільгельма наближаються до Варшави. На Україну евакуюють разом з іншими залізничниками й Казімежа Грохульського, його дружину Марію Ясінську та дітей. Казімеж і Марія вже більше десяти років служать справі революції, є членами лівого крила Польської соціалістичної партії. А в дні Великого Жовтня обоє стають більшовиками-ленінцями, беруть активну участь у боротьбі за Радянську владу на Україні. Жадібно сприймає їх молодший син, маленький Януш, події розбурханого революцією життя тогочасної України...

Спогадами про ті вікопомні роки розпочинає свою книгу «Дружба нам дороги вторувала» Генеральний консул Польської Народної Республіки в Києві Януш Грохульський. Це — книга про спадкоємність революційних традицій, традицій дружби і єдності мети, які споконвіку зв'язували робітничий клас, всіх трудящих Росії, України, Польщі.

На широкому тлі історичних подій останнього півстоліття автор змальовує долю пролетарської родини Грохульських, розповідає про свій шлях члена підпільного комсомолу довоєнної Польщі, учасника студентських і робітничих страйків, бійця Руху Опору в роки гітлерівської окупації, партійного і державного діяча в Польській Народній Республіці.

«Те, що написалося, мабуть, не належить ані до мемуарного жанру, ані до жанру історичної хроніки,— пише Януш Грохульський.— Мені просто хотілося розповісти українському читачеві про мою країну і моє покоління. Країну, яка вистраждала, виболіла свій сьогоднішній ясний день. Покоління, що пройшло важкі й тернисті шляхи підпілля, війни, боротьби з післявоєнною розрухою і нині разом з молодшими будує наш просторий і світлий дім, започаткований батьками... Батьки мої все життя згадували своїх російських та українських друзів, соратників по революційному руху в Петербурзі, Києві, Катеринославі, Бердянську, і я пишаюся дружбаю з багатьма росіянами та українцями — товаришами по зброї, колегами за професією, братами по партії, по класу. Багато чого навчився я від них і хочу в цій книжці від усього серця подякувати за щирість, за допомогу, за співробітництво».

Ми друкуємо кілька уривків з книги Януша Грохульського «Дружба нам дороги вторувала», яка найближчим часом вийде в Політвидаві УРСР.

РАДЯНСЬКІЙ ГРОМАДЯНИН

Осінь 1939-го. Вже два тижні йде війна. Рвуться бомби над Варшавою, палають міста і села, стогне польська земля, армади фашистських танків і літаків тиснуть на погано озброєні частини і з'єднання Війська Польського. А тимчасом начальник генерального штабу англійської армії генерал Айронсайд спокійнісінько відписує представникові польського уряду: «Крім 10 тисяч «Гочкісів» і 15—20 мільйонів патронів, Англія не може в цей час нічого надати Польщі з військових матеріалів,— ні танків, ні зенітної й протитанкової артилерії, ні винищувачів, ні обмундирування. Перших транспортів з Англії можна чекати не раніше, як через 5—6 місяців».

Ось як виконувалися «союзнницькі зобов'язання»! А якої крові коштував уже не самий Польщі — людству! — цей «олімпійський спокій» тогочасних правителів Англії і Франції, відомо тепер усьому світові.

Допомога прийшла зі Сходу, звідки й чекали її трудові люди нашої країни. Червона Армія вступила на землі Західної України та Західної Білорусії. Для мільйонів людей, у тому числі й поляків, була, бодай на деякий час, відсунута загроза фашистського поневолення...

Багато чесних людей з центральних районів Польщі в ті тяжкі вересневі дні пі-

шло назустріч військам Червоної Армії, вбачаючи в ній єдину силу, здатну зупинити фашистську навалу, повернути незалежність польському народові.

Я не був закликаний до тогочасного Війська Польського через мою «політичну неблагонадійність». Отож, міг розпоряджатися собою на власний розсуд. І я покинув палаючу Варшаву. З тяжким серцем прощався з матір'ю, рідним містом, але іншого виходу не бачив. Сів у товарний поїзд, що йшов на схід, у напрямку Любліна, і довго з тугою дивився, як танули в далині оповиті димом пожеж варшавські будівлі. Дивився і шепотів, як молитву: «Повернися! Повернися!».

До Любліна дістатися не вдалося. Біля станції Кшинда полетів по вагонах трижовний крик: «Повітря!». Надсадно загудів наш паровоз, і люди, вискакуючи з вагонів, кинулися врозтіч по коліях. А позаду вже пронизливо свистіли й важко гупали бомби, і шалений вибух фугаски раптом підхопив мене і жбурнув у чорну прірву забуття...

Кілька селянських возів, що стояли біля станції, були використані для вивезення поранених при бомбардуванні. Обережно підтримуючи мою покалічену ногу, поклали й мене на воза. Тут уже лежав якийсь чоловік. Він зі стогоном посунувся, даючи мені місце, обернувся, і в один злилися два наших вигуки:

— Сергіуше!..

— Януше!..

Оце так зустріч! Треба ж було так статися, що ми з Сергіушем Мінорським — товаришем з інститутської комсомольської організації, їхали, не знаючи один про одного, в ешелоні, а тепер опинилися на одній підводі! І хоч стан наш був не з легких, ми обидва одразу повеселішали й почали обмінюватися враженнями про пережите за останні тяжкі тижні.

— Нам би тільки за Буг перебратися, — повторював Сергіуш, — а там, мабуть, і Червона Армія десь недалеко.

За Бугом, у місцевості Пища, зустріли санітарну машину, яка й підбрала мене з Сергіушем. Нам зробили справжні перев'язки й відвезли до Ковеля — змучених, знесилених великою втратою крові, але щасливих тим, що наблизилися до мети нашої небезпечної подорожі.

І справді, вже другого дня приміщенням тимчасового госпіталю на вулиці Жеромського, де поклали Сергіуша й мене, прокотилася звістка:

— Червоні прийшли!..

Через силу підтягнувшись до підвіконня, ми побачили танки й автомашини, з яких посміхалися піхотинці в запорошених пилом касках з червоними зірками. Їх радо вітав трудовий Ковель.

У ті дні ми з Мінорським багато говорили про останні події. Питання інтернаціоналізму, інтернаціонального обов'язку, про які так часто точилися дискусії в студентських гуртках, ставали на наших очах реальністю, втілювалися в життя. Ми бачили, як доброзичливо розмовляли з городянами ці привітні хлопці в червонозоряних касках. До нас долинали їх солдатські пісні — то повільні й величаві, наче плін Волги й Дніпра, то такі хвацькі й запальні, що, якби не поранена нога, здається, й сам би ринув у танок...

Невдовзі до нашого тимчасового госпіталю завітав представник командування частини, яка визволила Ковель, дружньо й співчутливо говорив з пораненими. Ми з Сергіушем сказали йому, що хотіли б, як тільки наберемо сил, їхати до Львова, де, за нашими передбаченнями, має бути багато знайомих, товаришів.

— Що ж, гадаю, заперечень не буде, — сказав нам політрук. — До Львова — то до Львова. Одужуйте, хлопці, і — щасливої дороги! Якщо ви справді комсомольці, то діла для вас знайдеться багато. Якщо ні — теж! Безробітних у нас немає.

І ось ми з Сергіушем дісталися залізницею до Львова. Старовинне місто ще здаля зустрічає нас маєвом червоного прапора над Високим Замком. Квітнуть прапорами й вузькі середньовічні вулички, а на центральній площі, де муза поезії вінчає лаврами бронзового Міцкевича, гомінкий людський натовп обговорює щойно вивішені розпорядження нової влади...

Певно, я й залишився б у Львові, якби хтось із друзів не сповістив мене, що в Бялистоцькій області працює Ян Турлейський. А з Яном нас зв'язувала багаторічна щира дружба. І, природно, мені захотілося побачитися з ним, а, можливо, якщо сприятливо складуться обставини, й працювати разом.

Знову шляхи, осінні лани Західної Білорусії, гомінкий Бялисток, де ще висять плакати з закликами обирати делегатів до Народних Зборів. Тут теж багато земляків. Дізнаюся, що в Бялистоці опинився і Євген Скурко з «Громади». Так звалася прогресивна організація, що під ідейним впливом комуністів діяла в 20—30-х роках у Західній Білорусії, а також у Варшаві. Молодий поет Євген Скурко був одним з діяльних її членів. У дні фашистської агресії, він, як і тисячі варшав'ян, пішов назустріч Червоній Армії, назустріч волі. І ось тепер Євген — на визволеній землі своєї рідної Білорусії.

Нині літературна слава Максима Танка (під цим псевдонімом уже більше тридцяти років пише Євген Скурко) давно пододала кордони не лише Білорусії, а й

усього Радянського Союзу. І я завжди радію, коли бачу в пресі ім'я цього талановитого поета, визначного громадського діяча.

З Бялистока прямує до Ломжі, де, як мені стало відомо, головою міської Ради депутатів трудящих нещодавно обрано Яна Турлейського. В цьому місті його та Зенона Новака утримували в ув'язненні аж до визвольного приходу радянських військ.

Згодом, після розгрому фашистської Німеччини й проголошення Польської Народної Республіки. протягом багатьох років Зенон Новак був членом Політбюро і секретарем ЦК Польської об'єднаної робітничої партії, заступником голови Ради Міністрів ПНР, потім — головою Центральної комісії партконтролю ЦК ПОРП і Комітету Держконтролю ПНР, а торік дістав пове призначення — послом Польської Народної Республіки в Радянському Союзі. Не так давно я мав велику приємність приймати старого товариша в Києві, куди посол прибув з візитом, і знайомити керівників Української республіки з ним давнім і вірним другом радянського народу.

...І от я в Ломжі. Міцно обіймаємося з Яном Турлейським.

— Молодець, що прийхав! От молодець! — радісно повторює він і, лукаво посміхаючись, додає: — А я, як бачиш, блискучу кар'єру зробив — із в'язнів у мери потрапив! Тільки, знаєш, у камері куди спокійніше було, ніж тепер, у цьому кабінеті. Справ, Януше, стільки, що голова йде обертом. Треба ж міське господарство повному налагоджувати, а обізнаних і надійних людей невивстає. З працівників колишнього магістрату дехто втік, дехто боїться з Радянською владою співробітничати, а інших ми й самі не хочемо. Та й у мене, одверто кажучи, який досвід!.. От і крутимося з кількома товаришами, як білки в колесі. Приставай, друже, до гурту — будемо разом крутитися і якось викручуватися...

Авжеж, нелегко було Янові Турлейському та іншим депутатам Ломжицької міськради — комуністам Зенонові Новаку, лікареві з Варшави Яніні Завистовській, старому вчителю Тадеушу Рутковському, організаторові місцевої міліції робітничові Яну Вирвасу. Але роботи вони не боялися. Це були енергійні, талановиті люди, звичні якнайсумлінніше виконувати доручену партією справу, віддавати їй увесь свій революційний запал. Недаремно ж, скажімо, Яніна Завистовська мала партійну кличку «Бомба». І справді, з вибуховою енергією заходила ця напроцуд жвава і енергійна жінка організовувати на радянських засадах охорону здоров'я в місті, де шойно встановилася народна влада.

Досі, напевно, пам'ятають у Ломжі цю полум'яну комуністку, яка загинула вже після війни від рук фашистських найманців. Років з десятиє тому я з великим хвилюванням прочитав у «Трибуні люду» теплі спогади про Яніну. Стаття називалася «Товариш «Бомба». Віддали свої життя за народне щастя також Рутковський і брати Вирваси. Хоч і давно це було, а й досі важко змиритися з думкою, що ні цих чудових товаришів, ні їх керівника Яна Турлейського немає серед живих. Як розквітлі б їх організаторські таланти, скільки доброго могли б вони зробити в Народній Польщі!..

Через кілька днів після приїзду до Ломжі я за путівкою міськради почав працювати в комунальному господарстві міста. Займався, насамперед, будівельними справами і, крім того, за дорученням райкому партії читав лекції для польського населення — як місцевого, так і евакуйованого сюди. Не раз доводилося бути на мітингах з Яном Турлейським і Зеноном Новаким. Промовці виступали, стоячи на грузовику, який тимчасово перетворювався на трибуну. Я захоплювався ораторським систом і силою переконаності цих загартованих комуністів.

Ми часто розмовляли з ними про близьке й дороге нам — про нашу Варшаву. Лише 155 кілометрів — кілька годин їзди — відділяло нас від рідного міста, але там були фашисти. І не просто тимчасовий державний кордон, а кордон двох світів, двох непримирених систем проліг поміж нами й Варшавою.

— Нічого, Януше, їхня влада — ненадовго, — переконано говорив Ян. — Ми з тобою ще поживемо й попрацюємо в соціалістичній Варшаві.

Чи могли ми думати тоді, що ні Янові Варшави, ані нам з ним один одного побачити більше не доведеться! Депутат Верховної Ради СРСР Ян Турлейський зацінув на самому початку війни під час аварії літака, що мав переправити його за тійню фронту, в Польщу. А через багато років я прочитав славне ім'я друга на борту польського океанського пароплава. Такою-то була моя друга зустріч з Яном Турлейським...

Ян чи не першим поздоровив мене на початку 1940 року з великою й радісною подією в моєму житті. Я одержав тоді радянський паспорт, став громадянином великої країни, чия зоря здалеку світила всім нам у похмурі й важкі роки. І про одне тільки жалкував, що не знаю про цю мою радість батьки. Як би зраділи вони, йійні Жовтня, солдати партії Леніна, радянському паспортотві їхнього сина!

А невдовзі громадяни Ломжі виявили мені високе довір'я — обрали депутатом міської Ради. Працював я в комісії комунального господарства, наглядав за будівництвом житлових і громадських споруд, за комунальним обслуговуванням населення.

Взагалі, Бялистоцька область була в той час ніби великою школою, де освоювали радянський досвід партійної, державної та господарської роботи сотні й сотні поляків, які згодом, після тяжких випробувань війни, змогли застосувати цей досвід на своїй оновленій Батьківщині. Чимало з цих людей стали визначними партійними й державними діячами в Народній Польщі.

Одного разу на якійсь нараді в Бялистоці до нас із Яном Турлейським підійшов високий кременезий чоловік років сорока п'яти, чорновусий, з карими очима, які уважно й допитливо дивилися з-під чорних кущуватих брів.

— О, добрий день, товаришу Марцелію! — зрадів Ян. — Знаюся, Януше!..

Чоловік міцно потиснув мені руку і відреконувався:

— Новотко.

Так ось він який, той Марцелій Новотко, про якого я не раз чув, але досі ще не бачив. Син бідного селянина з-під Цеханова, Марцелій Новотко підлітком пішов працювати до міста, став слюсарем на цукровому заводі і ще в 1914 році вступив до Соціал-демократичної партії Королівства Польського й Литви (СДКПіЛ). Свідомий і самовідданий революціонер, він просидів десять років у тюрмах буржуазно-поміщицької Польщі і щоразу після чергового ув'язнення знову брався до революційної роботи. Тепер, як і багато інших польських комуністів, Марцелій Новотко працював у Бялистоці, допомагав становленню й зміцненню молодих органів Радянської влади.

Відтоді ми не раз зустрічалися з Новотком, часто розмовляли про обстановку в країні, про міжнародне становище. Я уважно й захоплено слухав, як він витлумачував події того бурхливого часу, дивувався з широти й глибини знань цієї людини, її вміння проникнути в саму суть політичних явищ.

Та, звичайно, я не міг думати, що через два роки, під час фашистської окупації нашої країни, цей могутній чоловік, усім своїм виглядом схожий на мазовецького селянина, стане на чолі Центрального Комітету щойно створеної Польської робітничої партії. І як велике особисте горе була сприйнята кожним з нас звістка, що наприкінці того ж таки 1942 року вірний син польського робітничого класу Марцелій Новотко трагічно загинув.

...А поки-що, в Бялистоці, товариш Новотко говорив нам, радянським працівникам, про буденні поточні справи — налагодження роботи промислових підприємств, будівництво нових шкіл, організацію державної та кооперативної торгівлі, відкриття ідалень у місті.

В цьому вірі напруженої роботи минали дні, місяці... В цвітінні садів, у буянні нив, де вперше вільно працювали селяни-трудівники, надходило літо сорок першого.

ПЛІЧ-О-ПЛІЧ

...Влітку сорок другого року я був рекомендований до Гвардії Людової. У визначений час, вночі, товариші повели мене до лісової хатки в місцевості Залесья, не подалік від Варшави. У невеличкій кімнаті з наглухо зачиненими вікнами було кілька чоловік.

— Товаришу, — сказав один з них, — ви вступаєте сьогодні до Гвардії Людової, яка існує й бореться для того, щоб вигнати окупантів з нашої рідної землі. Підійдіть до столу і повторюйте за мною слова клятви.

Я наблизився. На столі лежав пістолет. Над цією зброєю з глибоким хвилюванням вимовляв я прості й урочисті слова партизанської клятви. Я присягався бути вірним Батьківщині, інтернаціональній солідарності, своїй організації, чесно й сміливо, до останньої краплі крові боротися проти фашистів за визволення рідного народу.

Після цього мені повідомили пароль та імена, вірніше, псевдоніми товаришів з якими я мав підтримувати зв'язок. Сповістили також явку. В умовах глибокої конспірації кожен з працівників штабу Гвардії, а згодом — Армії Людової, знав лише свою трійку. Недаремно ж організацією керували досвідчені комуністи, які ще і довоєнній Польщі пройшли хорошу школу підпільної боротьби та конспірації.

У мене не було військової підготовки. Але ж мої інженерні знання могли знадобитися, зокрема у «війні на рейках», яку вела тоді Гвардія Людова. Стратегічні розміщення Польщі, через яку проходили головні комунікації німецько-фашистських військ, обумовлювало особливу важливість розвідувальних даних про військові ешелони з живою силою і технікою, що рухалися польськими залізничними магістралями на Східний фронт. Адже, скажімо, протягом першого півріччя війни через Польщу проходило щодоби в середньому близько ста таких ешелонів.

Цією розвідкою і повідомленням усіх зібраних даних командуванню Червоної Армії й займалася певна група в штабі Гвардії Людової. До цієї групи включили й мене. Партизанські розвідники вели постійні й невсипучі спостереження за залізничними вузлами й мостами через Віслу, підтримували тісний зв'язок із залізничниками, які всіляко допомагали нам. Часом доводилось навіть просвердлювати з-під

низу підлогу в запломбованих вагонах, щоб з'ясувати, який саме військовий вантаж перевозять гітлерівці. Одне слово, робота була небезпечна й копітка.

Нашим гаслом було тоді: «Жодного невідомого вантажу не повинно пройти нашими залізницями!».

Зібрані відомості по «ланцюжку» сходилися до мене, а далі — до штабу, звідти по радію, шифром — до радянського командування. І як же раділи ми, коли згодом діставали подяку за точність і оперативність або дізнавалися, що «розшифрований» нашими товаришами ешелон з важливими військовими вантажами знищили радянські літаки або пустили під укис партизани! Контролювали ми й ворожий автотранспорт.

Але не тільки стежили й спостерігали. «Битва на рейках», яку веда Гвардія Людова, означала, безумовно, й численні диверсійні акти. Наша група теж була підключена до їх підготовки.

Якось мій напарник Болеслав Ковальський сказав:

— Є завдання висадити в повітря нафтопереробний завод у селищі Глинник Мар'ямпольський. Справа нелегка — завод охороняється досить пильно. Але нам вдалося роздобути схему розташування цехів і складів пального, розміщення охорони. Нам з тобою доручили розробити детальний план операції.

Не одну ніч просиділи ми над цим планом в уже знайомій лісовій хатинці. Знову й знову обмірковували варіанти підходів до заводу й складів, знешкодження вартових, відходу після здійснення операції тощо. Нарешті, наш план був схвалений, і диверсійна група вирушила в Жешувське воеводство, до карпатського містечка Глинник Мар'ямпольський. Дуже хотілося й нам приєднатися до бойового загону, але дозволу не дістали: в кожного свої справи.

Все вдалося якнайкраще. За допомогою робітників заводу, що всіляко підтримували партизанів, наші сміливці підкралися вночі до цехів і складів бензину й нафти, безшумно зняли вартових і, як кажуть у народі, «пустили червоного півня», закидавши все гранатами. Море вогню знялося над заводом. Полум'я вибухів осяяло все небо. Скориставшись панікою серед охорони, партизани відійшли без втрат. А грізні вибухи тривали майже три дні. Весь транспорт Карпатської армії гітлерівців, позбавлений основної бази пального, на деякий час сів на голодний паїнок, а нам тільки цього й треба було...

Всі учасники операції, а серед них і ми з Болеславом Ковальським, одержали подяку від командування Гвардії Людової. Це була велика радість.

Та ще більшу пережив я в січні 1943 року. В один з тих багатих на бурхливі події бойових днів сталася в моєму житті подія величезної ваги: мене було прийнято до лав Польської робітничої партії! Здійснилася давня мрія — я став комуністом.

...На кінець 1942 року на польській землі діяло близько 30 партизанських загонів, об'єднаних Гвардією Людовою. Менш ніж через рік їх стало вже більше 80! Серед них були й загони радянських партизанів — і спеціально надіслані з Радянського Союзу, і утворені стихійно з тих, хто втік з німецького полону. І скільки славних подвигів здійснили сини радянського народу, б'ючися в одному строю з братами-поляками проти спільного ворога!..

Нещодавно мені довелося виконати дуже почесну й приємну місію — вручити бойові ордени Польської Народної Республіки групі радянських громадян, які в роки війни відзначилися в боях за визволення моєї Батьківщини. Був серед нагороджених і Микола Олексійович Казін — інженер з Кадіївки. Я щойно прикріпив «Хрест валечних» до піджака цього сивуватого, та все ще стрункого чоловіка, і ось ми розмовляємо з ним у дружньому гурті співробітників консульства і наших гостей.

— То де ж ви воювали на польській землі? — питаю я Казіна.

— Головним чином, у Краківському воеводстві. І не тільки там. Партизанів...

— І я ж на Краківщині бував у ті роки. Може,десь і перехрещувались наші стежки. Ви в якому загоні були?

— Полковника Калиновського.

— Чув, як же! Про цей загін тоді багато хорошего говорили. А що сам полковник Калиновський? Живий він?

— Живий, — посміхнувся Казін. — То ж була моя партизанська кличка — «полковник Калиновський».

Я мало не підскаочив від несподіванки. Адже переді мною сиділа людина, чиє ім'я стало легендарним на Краківщині. Це ж він і його бойові товариші спільно з польським загonom імені Людвіка Варинського в районі Дубенських лісів два дні вели жорстокий бій з батальйоном гітлерівців і знищили більше сотні ворожих солдатів та офіцерів. І ця смілива, майстерно виконана операція була не єдиною на бойовому рахунку полковника Калиновського...

Часто зустрічаємось ми з Євгеном Степановичем Березняком, колишнім командиром радянської розвідувальної групи, що в 1944 році теж діяла на Краківщині. Той, хто бачив багатосерійний телефільм «Майор Вихор», може скласти собі уявлення про характер бойових дій групи Є. С. Березняка. Саме він і виведений у фільмі під ім'ям майора Вихора.

Радянські і радянсько-польські загони й групи з'явилися, насамперед, у Східній Польщі, зокрема в Люблінському воєводстві, де партизанська боротьба набрала найбільшого розмаху. Саме тут і встановилися одразу найтісніші зв'язки між радянськими партизанами і Гвардією Людовою.

Вже у квітні 1942 року в Красницькому повіті утворився невеличкий партизанський загін з радянських полонених, що втекли з таборів, та польських комуністів. Цим загonom з 25 чоловік командував радянський офіцер Раєвський. Через кілька місяців у Парчевських лісах почав діяти загін імені Адама Міцкевича, очолюваний старшим лейтенантом Радянської Армії Федором Ковальовим і польським комуністом Яном Голодом. У Парчевські ж ліси прийшла з Волині й партизанська бригада імені Ванди Василевської. Спочатку в партизанському з'єднанні секретаря Чернігівського підпільного обкому партії генерал-майора О. Ф. Федорова влітку 1943 року було сформовано польський загін. А через півроку це вже була бригада з 320 чоловік. Діючи на Люблінщині, бригада імені Ванди Василевської лише за п'ять місяців знешкодила більше 5300 фашистських солдатів та офіцерів, пустила під укіс 61 залізничний ешелон, висадила в повітря чотири мости, знищила багато фашистської бойової техніки.

На Замойщині наводив жах на німецьких бауерів, поселених на землях польських селян, радянський загін імені Щорса під командою офіцера Володіна. В Келецькому воєводстві лунала слава партизанської бригади Терентія Федоровича Новака, загонів, керіваних радянськими воїнами Михайлом Василенком, Миколою Слугачовим, Яковом Сальниковим. А у Високих Бескидах і Татрах сміливо діяв радянський розвідувально-диверсійний загін під командуванням В. С. Мащєва. Володимир Семенович Мащєв, нині — київський інженер-будівельник, розповів мені про один бій та пов'язану з ним зворушливу історію.

...Було це в останню воєнну зиму.

Гітлерівцям вдалося відрізати партизанів від баз, «замкнути» їх у Жуярській долині. Вихід з неї контролювали фашисти, а позаду, справа і зліва, височіли гори, вкриті в ту зимову пору товстим шаром снігу та льоду. Командир вирішив штурмувати перевал Смутне Сідло, щоб спуститися в Рогачівську долину. Це було під силу тільки досвідченим «татерникам» (так звуть у Польщі альпіністів), але іншого виходу не було. Вночі почався штурм перевалу. Крізь заметіль, що хлюстала в обличчя, по обледенілих кручах дерлися вгору партизани, несучи поранених, тягнучи за собою кулемети й протитанкові рушніці.

Нарешті ось воно — Смутне Сідло! Почали спускатися вниз, але в Рогачівській долині вже чатував на партизанів другий ворожий загін. Довелося приймати важкий бій, а потім знову дертися назад — на Смутне Сідло. Тепер — остання спроба: взяти гору Баранець і таким чином вирватися з пастки.

По вузькому й гострому, наче лезо ножа, гребеню Баранця партизани йшли ланцюжком над безоднею, а вітер налітав зі страшною силою, і кілька бійців під його крижаними ударами зірвалося в прірву...

Та все ж сміливцям удалося відірватися від фашистів. Сім діб лежали потім бійці на снігу в невеличкому лісочку, щоб не виказати себе. Змерзлі, знесилені, голодні, вони, здавалось, неzdатні були рухатися — не те що битися. Але розвідник Станіслав Карпель приніс звістку, яка одразу примусила вкрай змучених людей підвестися й лаштуватися у новий похід.

— Побував у Закопаному, — доповів Мащєву Карпель. — Гітлерівці тікати збираються. Минають і Пороніно, й Бялий Дунаєць. Певно, там усе заміновано. Може щомиті вибухнути!

А хто з радянських людей, хто з прогресивних поляків не знає, що в Бялому Дунаїці у 1913—14 роках жили Володимир Ілліч Ленін та Надія Костянтинівна Крупська, що там зберігається будиночок, де вони мешкали!

— Ленінським місцем загрожує небезпека! — тільки й сказав Володимир Мащєв, і, як один, піднялися на ноги люди — здорові й хворі, поранені, обморожені: треба врятувати село, містечко, людей, дорогий усім будиночок Ілліча!

Короткі слова команди — і загін вирушив назустріч новому бою. Надвечір «білі дияволи», як називали фашисти одягнених у білі маскхалати бійців Мащєва, несподівано увірвалися в Закопане. Триста чоловік було поділено на чотири групи. Три з них атакували опорні пункти гітлерівців у Закопаному, четверта — під командуванням колишнього матроса легендарного крейсера «Аврора» Миколи Громова — прорвалася до Пороніна... Ось і Бялий Дунаєць.

— Де тут будинок, у якому жив Ленін? — спитав Громов у першого стрічного селянина, і той, зачувши російську мову, весь просияв і радо відповів:

— Знаю, знаю, панове! Ходіте, покажу...

Так ось вона, скромна оселя, що колись дала притулок великому вождеві й учителеві! Тут радівся він зі своїми бойовими соратниками, звідси, зблизька, керував боротьбою російського пролетаріату...

Будиночок, на щастя, цілий. У партизанів відлягло від серця. Микола Громов виставив караул біля входу, увійшов до кімнати.

Раптом знадвору почувся якийсь гомін. То, дізнавшись про прихід радянських бійців, зібралися місцеві жителі. І яка ж радісна несподіванка чекала на Громова та його товаришів! Виявилось, селяни, ризикуючи життям, заховали і зберегли деякі речі, що належали Володимирові Іллічу. Один сивовусий дідуган, який був знайомий з Іллічем і добре пам'ятав його, приніс чорнильний прибор, котрим колись користувався Ленін. Старі комуністи Марія і Владислав Крагульці принесли палицю-топірець Ілліча і килимок з кімнати, де жили Ленін і Крупська.

— Коли фашисти зайняли село, ми все це винесли з будинку і заховали до кращих часів,— говорили люди.— Тепер, нарешті, надходять уже ці кращі часи. Ви їх принosite нам. Спасибі ж вам, браття!

— І вам спасибі, дорогі друзі,— розчулено відповідали партизани.

Незабаром усі речі були розставлені й розкладені по своїх місцях. Їх і тепер може пошукати кожен, хто побуває в Бялому Дунайці, відвідає гірську оселю Ілліча. Щороку в ці священні місяці приходять десятки тисяч поляків і гостей з усіх кінців Землі, щоб скласти шану й дяку тому, хто віддав без останку своє життя за свободу і щастя трударів усіх країн...

...Полум'я партизанської війни осявало своїми загравами все небо Польщі. Удар по ворогу дедалі посилювались у міру того, як розгортався могутній наступ Радянської Армії по всьому фронту.

ГЕРОЇ ПІДПІЛЛЯ

Жовтень 1943-го. В ніч із 7 на 8 бойова група Гвардії Людової при допомозі залізничників здійснила сміливу й досконало розроблену операцію на Варшавському залізничному вузлі. Могутні вибухи і викликані ними пожежі на тривалий час вивели з ладу колії та віадукі, паралізували рух військ і військових вантажів гітлерівців у напрямку до Східного фронту. Одним з керівників цієї операції був мій колишній шкільний учитель математики Казімеж Добішевський.

Губернатор «дистрикту» Фішер оскаженів від люті. Тисячі хортів гестапо почали нищпорити по всій столиці. Хапали й тих, хто не мав ніякого відношення до акції 8 жовтня. П'ятдесят в'язнів Фішер наказав повісити. Серед загиблих було чимало ветеранів робітничого руху, комуністів, учасників боїв проти фашизму в Іспанії. У той скорботний день — 15 жовтня — загинув і мій дорогий учитель Казімеж Добішевський.

Смутно було в нас на душі. Але ми вже знали, що ЦК ППР прийняв рішення відповісти гітлерівським терористам подвійним ударом. Днем цього удару було визначене 24 жовтня.

Кожний варшав'янин знав кав'ярню-клуб на розі Алей Єрозолімських і Нового Святу. Під час окупації ця кав'ярня стала місцем зборів і розваг гітлерівських офіцерів. «Нур фюр дойче!» («Тільки для німців!») — попереджала вівсіка при вході. Тут часом бували досить високі армійські та гестапівські чини.

Керівництво Гвардії Людової вирішило знищити це осине гніздо. Очолити операцію доручили 24-річному офіцерові Яну Дурачу. Ми називали Яна «Дурач-юніор», на відміну від його батька — «Дурача-сен'йора» — відомого адвоката-комуніста, доброго знайомого мого батька ще з часів роботи на Україні. Ян теж замолоду почав активно займатися революційною діяльністю, а під час гітлерівської навали одним з перших вступив до Гвардії Людової.

Ян Дурач організував постійний нагляд за приміщенням кав'ярні-клубу, розвідав усі входи й виходи, дослідив навколишні двори, де можна було б сховатися після акції. І от настав вечір 24 жовтня. Кав'ярню заповнили високопоставлені гості. Веселощі були в самому розпалі, коли кілька партизанів раптово з'явилися на порозі залу.

Більшість гостей була вже сильно напідпитку, на естраді якась густо нафарбована дівця, вихляючи стегнами, співала «Лілі-Марлен» чи щось інше з популярних «шедеврів» гітлерівської солдатні. За ледь помітним знаком Дурача в зал полетіла в'язка гранат.

Вибухи, стогони, прокльони, безладні постріли в темряву... Щось неймовірне знялося в залі. А сміливці заздалегідь відкритим запасним ходом вибігли на вулицю, звідти — в глухий провулок, скочили в машину і зникли в нічній пітьмі, залишивши в кав'ярні кілька десятків убитих і поранених гітлерівців.

А коли підняті по тривозі загони СС мчали на місце події, пролунали вибухи в іншому районі міста. Це гвардійці закидали гранатами офіцерський зал Головного вокзалу. І майже в той самий час інша група партизанів розгромила редакцію газети окупаційних властей «Новий варшавський кур'єр», яку в народі влучно охрестили «гадюківкою».

Так відлилася фашистам кров жертв 15 жовтня. Цей масований і несподіваний удар вдався партизанам якнайкраще. Гвардійці майже не зазнали втрат. Легко зрозуміти, яку шалену лютю викликали ці акції в гітлерівців і як захоплювалися сміливцями прості люди по всій Польщі!

Що й казати, такої грізної відсічі фашисти не чекали. Отож і на нові публічні страти у Варшаві вони більше не наважувались, розуміючи, що посилення терору коштуватиме їм надто дорого.

Невдовзі окупаційні власті оголосили, що на жителів столиці накладається контрибуція в 1 мільйон злотих. Перешкодити цьому новому грабункові не можна було, і командування Гвардії Людової вирішило зробити інакше. Просто відібрати у гітлерівців ці награвовані гроші і спрямувати їх на свої потреби. Здійснення цієї сміливої операції доручили групі гвардійців на чолі з Яном Сташевським. І вже 30 листопада 16 партизанів під командуванням Сташевського ввірвалися в комунальну касу і експропріювали більше мільйона злотих. Усі ці гроші пішли на боротьбу проти окупантів.

Багато таких операцій було здійснено бойовими загонами Гвардії Людової. Вибухали партизанські гранати в приміщеннях «нур фюр дойче» в Кракові й Кельнях. На території Замостя на початку 1943 року партизанський загін імені Тадеуша Косцюшка дав справжній бій німецьким окупантам і зірвав виселення місцевих жителів. Польські патріоти-підпільники подавали велику допомогу радянським партизанам та розвідникам і поза межами країни. Орденом Леніна був посмертно відзначений найближчий помічник легендарного радянського розвідника Миколи Івановича Кузнецова поляк Ян Камінський.

Так, польський народ не схилив голови перед ворогом! Душею і мозком Опору була Польська робітничка партія. Під її керівництвом тільки в 1943 році — поворотному в ході другої світової війни — Армія Людова здійснила більше 1200 бойових операцій проти окупантів і встановила свій контроль над багатьма районами країни.

А зі Східного фронту надходили повідомлення одне радісніше за інше. Після Сталінградської перемоги найбільшим святом була для нас звістка про розгром гітлерівців на Курській дузі. А ще через кілька місяців радіо принесло довгождане повідомлення про перші переможні бої на Східному фронті частин створеного в Радянському Союзі Війська Польського...

Визволення йшло зі Сходу. І в рядах визволителів, у братерстві воїнів, скріпленому кров'ю та єдністю великої мети, у вогні і бурі грізних боїв, пліч-о-пліч з радянськими бійцями йшли польські солдати. На їх бойовому прапорі пломеніли безсмертні слова давнього косцюшківського інтернаціонального гасла:

«За вашу і нашу свободу!»

1972 р.

Наш календар

ШЛЯХ РЕВОЛЮЦІОНЕРА-ЛЕНІНЦЯ (До 100-річчя від дня народження І. В. Бабушкіна)

Іван Васильович Бабушкін увійшов в історію, як представник ленінської гвардії більшовиків, професіональний революціонер, визначний партійний працівник, гордість партії.

Ставши на шлях революційної боротьби ще в середині 90-х років XIX ст., І. В. Бабушкін присвятив усього себе боротьбі проти царського самодержавства, влади поміщиків і капіталістів, боротьбі за визволення робітничого класу. «Це — люди, — писав В. І. Ленін в некролозі, — які стали на чолі збройної масової боротьби проти царського самодержавства, коли криза настала, коли революція вибухнула, коли мільйони і мільйони прийшли в рух. Все, що відвойоване було у царського самодержавства, відвойоване *виключно* боротьбою мас, керованих такими людьми, як Бабушкін»¹.

Вся революційна діяльність І. В. Бабушкіна в Петербурзі, Катеринославі, Покрові, Іваново-Вознесенську, Орехово-Зуєві, Іркутську, Читі та інших містах Росії зв'язана з В. І. Леніним.

Свій шлях революціонера Іван Васильович почав у Петербурзі на Семянніковському заводі (тепер завод ім. В. І. Леніна). Тут у 1894 р. відбулося його перше знайомство з В. І. Леніним, який керував гуртком революційно настроєних робітників. Великою школою для молодого революціонера було відвідування вечірньої недільної школи в Петербурзі, де працювали члени ленінської групи Н. К. Крупська, Л. М. Кніпович, сестри З. П. і С. П. Невзорови та інші вчителі-марксисты. Завдяки їм школа перетворилася на справжнє вогнище політичної освіти робітників.

Уже в цей період В. І. Ленін звернув увагу на здібного учня, відданого справі робітничого класу, і залучив його до практичної революційної діяльності. В грудні 1894 р. В. І. Ленін разом з І. В. Бабушкіним склав листівку до робітників Семянніковського заводу. Підкреслюючи діяльну участь І. В. Бабушкіна в складанні «першого агітаційного листка», В. І. Ленін наголошував, що І. В. Бабушкін особисто розповсюджував листок серед робітників заводу².

У 1895 р. І. В. Бабушкін з групою революціонерів веде велику роботу за Невською Заставою серед робітників Олександрівського, Семянніковського, Скляного заводів, бере участь у створенні гуртків, влаштовує бібліотеки, сам вчиться³. Він — один з найактивніших членів створеного В. І. Леніним у листопаді 1895 р. Петербурзького «Союзу боротьби за визволення робітничого класу». Саме в цей період він написав нелегальну прокламацію «Що таке соціаліст і політичний злочинець?», яка була сповнена віри в сили робітничого класу, в його остаточну перемогу над ворогом. Її високо оцінив В. І. Ленін⁴.

Наприкінці 1895 — на початку 1896 р. в Петербурзі пройшли масові арешти членів «Союзу боротьби за визволення робітничого класу». І. В. Бабушкін, заарештований у січні 1896 р., після 13-місячного перебування в одиночній камері Петербурзької пересильної тюрми був висланий на 3 роки під нелегальний нагляд поліції до Катеринослава. Ні тюрма, ні переслідування не зламали мужнього борця, який і тут поринув у революційну діяльність, поєднуючи агітаційно-пропагандистську роботу з організаційно-партійною.

Оцінюючи діяльність таких передових робітників, як І. В. Бабушкін, і спростовуючи наклеп ворогів більшовицької партії про її відірваність від робітників, В. І. Ленін у статті «Як В. Засулич убиває ліквідаторство» підкреслював, що «...десятки і сотні робітників (подібних до покійного Бабушкіна в Петербурзі) не тільки

¹ В. І. Ленін. Твори, т. 16, стор. 322.

² Див. В. І. Ленін. Твори, т. 16, стор. 319.

³ Див. там же.

⁴ У истоков партии. Рассказы о соратниках Ленина, М., 1963, стор. 15.

слухали лекції в гуртках, але самі вели агітацію вже в 1894—1895 роках, а потім переносили організації робітників в інші міста (заснування катеринославських організацій висланим з Пітера Бабушкіним і т. п.)»⁵.

Навколо І. В. Бабушкіна згуртовуються місцеві й заслані з інших міст робітники. Він організовує нові соціал-демократичні гуртки на найбільших підприємствах Катеринослава, Нижньодніпровська, Кам'янського (нині Дніпродзержинськ), об'єднує партійні сили, готує з передових робітників професіоналів-революціонерів⁶.

У грудні 1897 р. під керівництвом І. В. Бабушкіна та І. Х. Лалаянця марксистські гуртки міста були об'єднані в Катеринославський «Союз боротьби за визволення робітничого класу», який після I з'їзду РСДРП дістав назву комітету РСДРП. Іван Васильович керував Заводським районним комітетом, був членом загальноміського комітету РСДРП, одним із засновників катеринославської робітничої газети «Южный рабочий», вів рішучу боротьбу проти залишків ворожого марксистові народницької ідеології, проти лібералів, «економістів» та інших ворогів робітничого класу.

У лютому 1900 р., уникаючи переслідувань поліції, яка натрапила на слід Івана Васильовича, він змушений був покинути Катеринослав і виїхати в Центральні райони Росії.

Це був період, коли народжувалась і розпочинала свою діяльність ленинська «Искра», навколо якої згуртовувалася когорта професіональних революціонерів. Серед них був і І. В. Бабушкін. У квітні 1900 р. відбулася зустріч І. В. Бабушкіна з В. І. Леніним, який по дорозі з заслання перебував у Пскові, готуючи нараду про підготовку видання загальноросійського партійного органу. Гаряче підтримавши ленинську ідею створення газети «Искра», І. В. Бабушкін став згодом її активним агентом і кореспондентом.

Працюючи в 1900—1901 рр. в Смоленську, Полоцьку, Покрові, Орехово-Зуєві та інших містах Центральної Росії, він старався встановити найтісніші зв'язки між «Искрой» і робітниками промислового центру Росії. Іван Васильович ретельно добирив кореспондентів для газети, допомагав їм писати, опрацьовувати тексти, відправляв матеріали за кордон, сам багато писав. Його кореспонденції з'являлися майже в кожному номері газети. В березні 1901 р. І. В. Бабушкін у листі з Покрова повідомляв редакцію «Искры» про стан місцевих соціал-демократичних організацій, про випуск листівок, у липні 1901 р.—про ставлення іваново-вознесенських робітників до «Искры». В жовтні 1901 р. додатком до № 9 «Искры» вийшла брошура—стаття І. В. Бабушкіна під назвою «На захист Іваново-Вознесенських робітників», написана за дорученням В. І. Леніна⁷.

Оцінюючи роль І. В. Бабушкіна, як першого робітничого кореспондента «Искры», В. І. Ленін писав, що «...поки Іван Васильович лишається на волі, «Искре» не бракує чисто-робітничих кореспонденцій. Прогляньте перші 20 номерів «Искры», всі ці кореспонденції з Шуї, Іваново-Вознесенська, Орехово-Зуєва та ін. мість центра Росії: майже всі вони проходили через руки Івана Васильовича...»⁸.

Надаючи великого значення діяльності І. В. Бабушкіна в текстильному краї, редакція «Искры», В. І. Ленін просили його берегти себе. В листі від 2 вересня (20 серпня) 1901 р. Н. К. Крупська писала Іванові Васильовичу: «Де Вам оселитися, Вам видніше. Просимо тільки—ризикуйте менше. Ви один з найенергійніших агентів, і втратити Вас було б надто сумно»⁹.

Революційна діяльність І. В. Бабушкіна була перервана в грудні 1901 р. новим арештом. Знову—тюрма: спочатку покровська, потім—володимирська, а наприкінці лютого 1902 р.—катеринославська. Влітку 1902 р. з допомогою катеринославських соціал-демократів Іван Васильович тікає з ув'язнення й емігрує в Лондон. Тут він зустрічається з В. І. Леніним, за його порадою пише спогади про петербурзький і катеринославський періоди своєї революційної діяльності, а в жовтні 1902 р. за дорученням Володимира Ілліча виїздить у Петербург, де активно включається в боротьбу з «економістами», зубатовськими організаціями. Щодо методів боротьби з останніми В. І. Ленін у статті «Про завдання III Інтернаціоналу» згадує І. В. Бабушкіна, як одного «...з найкращих, найвідданіших робітників-«искрівців», вождів революційного пролетаріату...», який «...ходить на зубатовські збори, щоб боротися з зубатовщиною і виловлювати робітників з її лап»¹⁰.

У листах В. І. Леніна, адресованих в січні 1903 р. О. Д. Стасовій, підкреслювалася виняткова роль І. В. Бабушкіна в його боротьбі з «економістами», висловлю-

⁵ В. І. Ленін. Твори, т. 19, стор. 347.

⁶ Нариси історії Комуністичної партії України, К., 1971, стор. 35—36.

⁷ Переписка В. І. Леніна з редакцією газети «Искра» з соціал-демократическими організаціями в Росії 1900—1903 гг. Сборник документов в 3-х томах, т. 1. М., 1969, стор. 48, 158, 127, 564.

⁸ В. І. Ленін. Твори, т. 16, стор. 320.

⁹ Переписка В. І. Леніна з редакцією газети «Искра» з соціал-демократическими організаціями в Росії, т. 1, стор. 218.

¹⁰ В. І. Ленін. Твори, т. 29, стор. 449.

валося велике довір'я цьому безмежно відданому справі робітничого класу революціонерів. В. І. Ленін радив обрати І. В. Бабушкіна до Організаційного комітету по скликанню II з'їзду РСДРП¹¹. Але Іванові Васильовичу не довелося бути на з'їзді партії. В січні 1903 р. він утретє був заарештований і засланий на п'ять років у Східний Сибір (Верхоянськ). Тут і застала його перша російська революція. Звільнений у 1905 р. по амністії, І. В. Бабушкін взяв активну участь у революції 1905—1907 рр. Він входив до складу Іркутського і Читинського комітетів РСДРП, співробітничав у більшовицькій газеті «Забайкальский рабочий».

Життя полум'яного революціонера обірвалося передчасно. Йому не було й 33 років, коли під час перевезення зброї з Чити в Іркутськ І. В. Бабушкін з п'ятьма товаришами був схоплений каральною експедицією генерала Меллер-Закомельського і в ніч на 31 (18) січня 1906 р. без суду розстріляний на ст. Мисовій Забайкальської залізниці.

Лише в 1910 р. звістка про загибель І. В. Бабушкіна дійшла до В. І. Леніна. В некролозі «Іван Васильович Бабушкін» Володимир Ілліч писав: «Бабушкін пав жертвою звірячої розправи царського опричника, але, вмираючи, він знав, що справа, якій він віддав усе своє життя, не вмере, що її робитимуть десятки, сотні тисяч, мільйони інших рук, що за цю справу вмиратимуть інші товариші-робітники, що вони боротимуться доти, поки не переможуть...»¹².

Радянський народ свято шанує пам'ять про тих, хто своєю безмежною, повною мужністю боротьбою наближав початок нової ери людства.

А. А. СОЛОВЬОВА

¹¹ Див. В. І. Ленін. Твори, т. 34, стор. 107, 110, 111.

¹² В. І. Ленін. Твори, т. 16, стор. 320—321.

ДО 100-РІЧЧЯ
ВІД ДНЯ НАРОДЖЕННЯ
П. К. ЗАПОРОЖЦЯ

Серед професійних революціонерів-ленінців, що віддали своє життя боротьбі за визволення трудящих, почесне місце належить одному з перших марксистів України і Росії, діячеві петербурзького «Союзу боротьби за визволення робітничого класу» Петрові Кузьмичу Запорожцю.

Петро Запорожець народився 4 січня 1873 р. в м. Біла Церква в сім'ї одного з керівників селянських виступів у Чигиринському повіті, засланого царськими властями на каторгу до Сибіру. В 1878 р. Марії Макарівні Запорожець з п'ятирічним сином дозволили переїхати до чоловіка в Томську губернію. З великими труднощами батькам вдалося влаштувати сина до Томського реального училища. Там Петро вступив до нелегального учнівського гуртка. В 1886 р. закінчився строк заслання К. І. Запорожця. Сім'я повернулася на Україну й оселилася в рідному селі Троцькому, поблизу Києва. Це давало можливість Петрові продовжити навчання в 1-му Київському реальному училищі. Тут діяла підпільна революційна організація учнів, члени якої вивчали твори К. Маркса, Ф. Енгельса, Г. В. Плеханова, вели марксистську пропаганду серед учнів та молодих робітників. Активним членом цієї організації став і Петро Запорожець.

Закінчивши навчання восени 1891 р., П. К. Запорожець виїхав до Петербурга, де вступив до Технологічного інституту, відомого своїми революційними традиціями. П. К. Запорожець брав участь у громадському житті, вів революційну пропаганду серед студентів, а незабаром став скарбником «Товариства взаємодопомоги». Виконуючи різні доручення «Товариства», організовував лотереї, платні концерти, кошти з яких ішли на придбання нелегальної літератури та розповсюдження її серед робітників, допомогу політичним в'язням тощо. 1892 р. в Петербурзі утворилася марксистська група, до якої входили члени брусневської організації, що лишилися на волі, і студенти, переважно Технологічного інституту: Г. М. Кржижанівський, Л. Б. Красін, А. О. Ванєєв, В. В. Старков, П. К. Запорожець, С. І. Радченко, М. О. Сильвін, О. Л. Малченко. Група, відома в історії під назвою «стариків», організувала кілька пропагандистських гуртків. Одним з них керував П. К. Запорожець, у той час «широкоплечий, кудлатий, в очах якого світилася віра подвижника»¹. Але група була слабо зв'язана з підприємствами, пропагувала марксизм серед вузького кола

¹ М. А. Сильвін. Ленін в період зародження партії. Воспоминания, Л., 1958, стор. 32.

передових робітників. Керівники груп сприймали марксизм абстрактно, не вміли пов'язати його з російською дійсністю.

В серпні 1893 р. до Петербурга приїхав В. І. Ленін. Через М. О. Сильвіна Володимир Ілліч встановив зв'язок з групою «стариків» і незабаром вступив до неї. З появою В. І. Леніна для «стариків», як згадував Г. М. Кржижановський, почалося нове життя. Петро Кузьмич став надійним помічником В. І. Леніна. Активно підтримував його в боротьбі проти народників, «економістів», за створення революційної організації робітничого класу.

В 1894—1895 рр. під ім'ям «Василя Федоровича» Запорожець керував гуртками робітників на підприємствах Московської та Нарвської застав. Разом з В. І. Леніним, В. В. Старковим «Гуцул» (партійний псевдонім Запорожця) брав участь у складанні програми занять для робітничих гуртків.

Поступово з найдосвідченіших і авторитетних діячів під керівництвом В. І. Леніна склалася Центральна група, яка почала шукати зв'язків з іншими марксистськими групами та гуртками. Влітку 1895 р. за дорученням групи Петро Кузьмич виїжджав до Катеринослава, Києва, Сімферополя з чималим вантажем нелегальної літератури, серед якої була й праця В. І. Леніна «Що таке «друзі народу» і як вони воюють проти соціал-демократів?». У серпні того ж року Запорожець відвідав Білосток, де відбувся масовий страйк робітників. Він склав відозву, яку разом зі статтею про страйк привіз до Петербурга.

Діяльність П. К. Запорожця була помічена жандармами. Ще з 1893 р. за ним встановили поліцейський нагляд. 27 травня 1895 р. начальник петербурзького охоронного відділення повідомляв департаментові поліції: «Запорожець Петро Кузьмич, студент Технологічного інституту, належить до гуртка, який керує соціал-демократичною пропагандою серед робітників, перебуває в зносинах з Анатолієм Ваневим, Олександром Малченком, Василем Старковим та ін. керівниками й бере безпосередню участь у революційній пропаганді серед робітників»².

Восени 1895 р. марксистські гуртки Петербурга під керівництвом В. І. Леніна злилися в єдину політичну організацію — «Союз боротьби за визволення робітничого класу». П. К. Запорожець увійшов до складу керівного ядра «Союзу боротьби». За ним було закріплено район Московської та Нарвської застав, де він мав продовжувати роботу серед робітників. П. К. Запорожець збирав матеріал про тяжке становище робітників, на основі якого написав відозву до робітників взуттєвої фабрики за Московською заставою.

В листопаді-грудні 1895 р. члени «Союзу боротьби» діяльно готували перший номер газети «Рабочее дело». Для цього були заплановані статті В. І. Леніна («Фрідріх Енгельс», «До російських робітників» та ін.), А. О. Ванєєва, М. О. Сильвіна, Г. М. Кржижановського, П. К. Запорожця — про страйки робітників у Білостоці й відозва «Боротьба з урядом». З метою конспірації статті В. І. Леніна П. К. Запорожець переписав власноручно.

В ніч на 9 (21) грудня 1895 р. Запорожця було заарештовано разом з іншими діячами «Союзу боротьби». Під час обшуку в його кімнаті на Міщанській вул., 6 було знайдено конспект «Ерфуртської програми» К. Каутського, портрети К. Маркса, Ф. Енгельса. У Ванєєва поліція знайшла підготовлені до друку матеріали першого номера газети «Рабочее дело», переписані рукою Запорожця. 14 місяця П. К. Запорожець перебував в одиночному ув'язненні. 13 лютого 1897 р. було оголошено вирок: 5 років заслання до Східного Сибіру. Після цього засудженим дозволили пробути три дні в Петербурзі для «влаштування своїх справ». Користуючись цим, 7 керівників «Союзу боротьби» провели нараду, після якої сфотографувалися. На цьому, відомому тепер знімку, праворуч від В. І. Леніна стоїть П. К. Запорожець.

17 лютого 1897 р. разом зі своїми товаришами Петро Кузьмич був відправлений до московської Бутирської тюрми, а звідти їх мали відправити етапом до Сибіру. Та відбувати покарання Запорожець уже не міг: жорстокий тюремний режим призвів до нервового захворювання. Після обстеження лікарями Петра Кузьмича було віддано на поруки батькам під нагляд поліції. Намагання товаришів зустрітися з ним не мали успіху.

В січні 1905 р. його, безнадійного хворого, випустили з лікарні, та було вже пізно: 4 березня 1905 р., на 33 році життя, Петро Кузьмич Запорожець помер.

Син українського народу Петро Кузьмич Запорожець належить до славної когорти ленінців, які, за висловом В. І. Леніна, «діяли уперто, неухильно серед пролетарських мас, допомагаючи розвитку їх свідомості, їх організації, їх революційної самодіяльності»³.

Т. Б. СЛЮДІКОВА

² Петр Запорожец. Документы и материалы. Вінниця, 1962, стор. 30

³ В. І. Ленін. ПЗТ, т. 20, стор. 76.

* *

21 грудня 1895 р. царська охранка заарештувала лєнінового соратника Петра Запорожця як одного з головних діячів «Союзу боротьби...». На слідстві він тримався стійко, не назвав прізвища автора передової статті, де були сформульовані історичні завдання робітничого класу Росії і, передусім, завоювання політичної свободи. Залишився невідомим автор і статті «Про що думають наші міністри» та ін.

Через 14 місяців жорстокого ув'язнення тюремники випускають «на свободу» революціонера, доведеного до виснаження та нервового захворювання, і відсилають до батьків у Київську губернію під суворий нагляд поліції. Жандарми чекали, поки він стане на ноги, щоб потім гнати етапом до Сибіру.

В с. Тептіївка на Богуславщині молодий і вельми діяльний Запорожець почав одужувати. В лісі організував підпільну бібліотечку — багато читав і писав.

Царизм вирішив ізолювати П. К. Запорожця, кинувши його за ґрати Кирилівської лікарні в Києві. В червні 1898 р. П. К. Запорожця перевезли до Вінницької окружної лікарні і встановили за ним суворий поліцейський нагляд... Товариші П. К. Запорожця по революційній боротьбі турбувалися про нього. В. І. Ленін, перебуваючи в засланні у с. Шушенське, з теплою писав про хворого П. К. Запорожця в листі до матері.

Захворівши ще й на відкриту форму сухот, П. К. Запорожець продовжував читати політичну літературу, вів щоденні записи.

Лише перед самою смертю, пригадує сестра революціонера Марія Кузьмівна, жандармські власті відпустили його до батьків, але боячись занести туберкульоз у багатодітну родину, він відмовився від цієї запізненої «свободи». На похорони П. К. Запорожця прибув його побратим по петербурзькому «Союзу боротьби» Г. М. Кржижановський.

Нещодавно, в 1960 р., останки П. К. Запорожця були перенесені з лікарняного кладовища й захоронені у парку ім. Козицького в центрі Вінниці.

У Білій Церкві, де народився полум'яний революціонер, йому відкрито пам'ятник (скульптор І. П. Кавалерідзе). Письменник Федір Бурлака написав про нього роман «Напередодні», а художник О. Г. Максименко створив широко відому картину «На світанку», де зображені В. І. Ленін і П. К. Запорожець.

У живій пам'яті народу зберігаються численні спогади, перекази, оповідки очевидців, ретельно записані фольклористами. Ось що повідомив В. А. Тонкошкур, нині перший секретар Миронівського РК КП України: «Петро Кузьмич тоді вчився в Петербурзі, дружив з Леніним. У Богуслав він надсилав чимало підпільної літератури під виглядом бібліотечок для читання... Та нелегко було її розповсюджувати. Жандарми так і шастали, до всього придивлялися стражники. Його батько, Кузьма Запорожець, знайшов вірну собі помічницю — нашу красуню Рось. І надійним же вона була пропагандистом, невсипучо працювала на революцію! А головне — була непідвладна жандармам...

Темної ночі чи на світанку Кузьма Іванович виносив у мішку звичайнісінькі пляшки, заткнені й засургучовані. Пускав їх у воду з берега за узвозом. Його «по-сильні» пробивалися аж до Велико-Половецького хутора, Мосваленків, Шелестухи, а то й у Стеблів або до Корсуня.

Так доходили до людей слова Ленінової правди, вірші Шевченка, Пушкіна, Лермонтова, прокламації, брошури. Наша Рось, виходить, давня має революційні заслуги... Старі комуністи вам більше розкажуть, бо й це все почуте від комуніста Онисима Овсійовича Криштака, який спілкувався з Кузьмою Івановичем Запорожцем».

В Державному архіві Черкаської області ми відшукали документ: К. І. Запорожця після заслання і каторги взяли на роботу Симиренки. Він виконував різні господарські доручення, а одночасно вів революційну агітацію. В одному з жандармських доносів зазначається, що К. І. Запорожець казав селянинові С. М. Тулубу: «Бачиш ліси князя Лопухіна-Демидова. Це звідки він узняв? Через років 10—15 у нас буде рівність, і нас збереться багато, і ми розберемо це на рівні частини й роздамо всім усі землі...» Це донос: той же Кузьма Іванович пишається, що в його хаті бували «...особи, котрі вбили государя-імператора Олександра І», І. Желябов та ін. І, нарешті, знаходимо повідомлення пристава прокуророві Канівського повіту: «Запорожець кинув книги й листи у мішку в р. Рось... Заборонені книги прислав Запорожцеві з С.-Петербурґа син його Петро Запорожець, студент...».

У П. К. Запорожця все життя — подвиг! З дитинства він — у вирі подій. П'ятирічним хлопчиком мандрує з матір'ю в Сибір до батька, політичного каторжанина. Його сестра Людмила Кузьмівна Запорожець, підполковник Радянської Армії, розповіла нам: «...Заночували в Казані, на заїжджому дворі. Мати встала раненько і пішла купити на снідання... Петро прокинувся, а матері немає... Вийшов на вулицю, пішов і пішов... Рад би й повернутися, та не може знайти дороги.

— Ти кого шукаєш, хлопче? — стали питати перехожі.

— Шукаю маму!

Мати поверталася і випадково натрапила на Петра.

...Прошли всю Росію, доки знайшли батька...

У 1886 році скінчився термін заслання, наш батько купив пару коней, посадив жінку з дітьми на воза з халабудою і вирушив з Томська додому своїм ходом.

...Підвода прогуркотіла Білою Церквою і вже наближалася до села Троцького. Люди знали, що Кузьма Іванович з дружиною та синами повертається на своє дворище. Все село вийшло зустрічати з хлібом-сіллю. Місцева поліція сполошилася. Послали телеграму в Київ. Звідти наказ: «Вислати наряд жандармів. Запорожця і тих, що зустрічатимуть, не чіпати, якщо не буде безпорядків». Наш батько не сподівався, що таку зустріч готують у рідному селі політичному.

...Минуло десять років революційної діяльності П. К. Запорожця, його спілкування з В. І. Леніном.

З Петербурга Петра Кузьмича привіз менший брат, Віктор. Батьки віддали йому велику кімнату. Обідав з нами. Зовні спокійний. Мало коли гарячкував. Не любив тільки, коли лампадка горіла перед іконами. Він її завжди гасив...

Тільки-но привезли виснаженого тюрмою Петра, аж тут прийшов і урядник. Він невилазно сидів у кімнаті, поряд з батьковим робочим місцем. Тут і ночував на дерев'яній канапі. Іноді блукав по селу, але завжди — одне око на Петра! Ця опіка обурювала брата. Він робив вигляд, ніби не бачить урядника, ніби перед ним — порожнє місце. Час від часу приїздив і пристав...

Коли мати їздила на базар або йшла в поле, я мала дати братові їсти, розважати його, не залишаючи самотнім... Петро задумливо ходив по хаті й подвір'ю, а найчастіше вирушав у ліс.

З допомогою старого комуніста О. О. Криштакі розшукали ще одного очевидця тих подій — Івана Омеляновича Півторацького. Він теж багато чого розповів: «Дід Кузьма мені в усьому довіряв. Прижену з пасовиська корови, добре поїм. Котрась із жінок у хустку нав'яже всього, борщ поставить, і я швиденько, стежками, он звідти (показав рукою, де було дворище) і — на Ведмеже урочище, до Петра. Приходжу до величезної такої липи, а він у дуплі сидить — читає, пише. Радо посміхнеться до мене, відкладе ручку та книги й до обіду береться... Липа ось така — в три обхвати не візьмеш. Вся середина вигнилася, а Петро ще й підстругав, видно. Дупло мало вихід на рівні моєї голови... Поїсть, я візьму посуд — і додому... Так часто я бігав до нього у Ведмеже...

Одного разу стражників наїхало з Петербурга, Москви й Києва. «Студента ловлять», — казали люди. Батько наш, — пригадує І. О. Півторацький, — соцьким були. Вони знали, але не виказали. А все ж знайшовся лихий чоловік. Іздовому Хвоні (Коліснику) стражники дали 30 чи 50 срібних, він і повів їх у ліс.

Запорожець сидить у Ведмежому яру, в дуплі, пише та читає. Не чекав він таких «гостей»... Забрали Петра. Шинелю чорну з жовтими гудзиками лише дозволили накинути на плечі, а все інше самі, іроди, забрали. Потім і дупло розбили... Бачите, а я й не знав, що товаришеві Леніна обід носив».

Пошуки послідовників П. К. Запорожця серед земляків увінчалися успіхом. Ось що розповів нам учитель Плітківської школи Омелян Іванович Пененко: «Наш батько повертались із заробітків. У Корсуні щось перевозили... По дорозі додому попросився підвезти якийсь студент:

— До Богуслава, будьте ласкаві.

— Я їду, — кажуть батько, — до Тептівки.

— І то добре.

Приїхали до села. Студент вийняв три карбованці й дає батькові:

— Візьміть платню.

— Не треба.

— Прошу, візьміть.

А гроші це були великі. Батько парюю коней заробляв за день лише сорок копійок. Попрощався студент і пішов собі. Випряг батько коней. Підняв рептух, а там щось тверде. Дивляться — зв'язані книжки. Перегорнули одну, другу сторінку, а там усе проти панів, заклики.

— Іди, Ясоне, поглянь...

Почитав дядько та аж скрикнув:

— Ти знаєш, Іване, що це за книжки? Це ж революційні... заборонені!

Потликали Филімона Холостого, і той їх забрав.

Потім збирались читати ці книжки у Филімона та Ясона. Згодом Филімон привіз човном від Запорожця до Ясона ще багато заборонених книжок. В його садибі (біля річки) переховували підпільну літературу, одержану від соратника Леніна та його батька.

Ділові були люди — як вогонь! При фашистах Филімон Холостий був уже старенький, а не всидів дома. Партизанів...».

Син Ф. С. Холостого, киянин, Василь Филімонович, звернувся до президента АН УРСР академіка Б. Є. Патона: «Допоможіть знайти науковця, котрий писав про мого батька. У мене є ще багато цінних документів і фотографій». І ось ми їдемо з ним у Дешки й Тептівку.

— День добрий. Пізнаєте, тітко Горпино?

— Васю!

— Впізнали! А мого батька теж не забули?

— Филимона? Де там забути,— каже Горпина Онанівна Хмельовська, бабуса з ясними голубими очима.— Як вийшла я за свого чоловіка, то бував він у нас майже щодня. Збиралися й інші... Ходив ще Іван Лук'янович Пененко, Тимофій Пеня. З Ісайок — Антін, Яцюків чоловік. Читають. А затарабанить возом — розбігаються. Поліція з Богуслава та урядники так і нишпорили по селу... Було нам: і ховались, і труслились, і плакали, а вони все революцію робили, невгамовні...»

Йдемо до дочки Марка Пасічника, тодішнього сільського вчителя.

— Батько наш дружбу мав з Филимоном. Разом політикою займалися. Стражники часто насакавали, але жодного разу не схопили на гарячому. Батько вмів берегтися. Стражники на подвір'я, а мати політичні книжки у горщик та в піч. Стражники все переріють, а в гарячу піч не лізуть. Лихі люди донесли — революціонер. Забрали...

В. Ф. Холостий розповів нам, як рятували батька від страти. Продали єдину корову, тоді він влаштувався кочегаром на пароплав і виїхав до Америки. В перші ж революційні роки повернувся на Батьківщину, ділив панську землю, очолював Комітет незаможних селян.

Коли почалася Велика Вітчизняна війна, Ф. С. Холостому йшов 65 рік. Став партизаном.

Якось прийшов до Богуслава за інформацією та медикаментами. Його схопили й по-звір'ячому катували. В місцевій газеті та на окремих листках надрукували: «За напад на німецького офіцера покараний Холостий Филимон Сергійович, і попереджуються всі, що за найменшу провину їх чекає смерть».

Після страшних мук батька живим зарили в ямі так, щоб не можна було й знайти. Ми все ж знайшли батькове тіло, щоб гідно поховати...

«Сім'я наша тісно спілкувалася з Запорожцями,— згадує дочка, Катерина Филимонівна.— Вплив Петра Кузьмича Запорожця на земляків здійснювався через його революційно настроєного батька».

Степан Ілларіонович Півторацький розповідає: «...Саджали однорічні дубочки в урочищах «Церквище» (дуже давно, кажуть, там стояла церква), «Ведмежий яр». Кузьма Запорожець перевіряв посадку:

— Робіть, люди, чисто. Все буде вам.

Він поїде до іншого гурту, а ми й дивуємося між собою:

— Як це може бути? Звідки старий таке знає?

Пізніше чоловікам Запорожець ще й таке говорив: «Буде революція, землю поділять. Ліс буде ваш. Переїде геть усе до людей». Коли ж перемогла Жовтнева революція, про яку так часто говорив з людьми дід Кузьма, я зразу ж пішов у Червону гвардію захищати революцію... Кузьма Запорожець не тільки мені одному допоміг своїми розповідями, вказав правильний шлях. Ще й зараз ми його часто згадуємо»,— говорить Степан Ілларіонович Півторацький, якого земляки за крутий норов називають Завірюхою.

Цікаві знахідки про Івана Запорожця, діда Ленінового соратника. Він, виявилося, спілкувався з Т. Г. Шевченком. Від нього в 1859 р. одержав «Кобзар» з дарчим написом. Твори революційного демократа, одного з попередників пролетарської партії в Росії⁴, помітно вплинули на всю родину Запорожців, зокрема на батька, Кузьму Івановича⁵ та його синів Петра, Павла, Віктора, Івана, Миколу, Анто-на. Стара комуністка Марія Кузьмівна Запорожець нам розповідала: «За прикладом Петра ми всі— його брати і сестри— починали брати участь в революційному русі з шкільної партії». Детально про все це розповідається в книзі «Подорожі у Шевченків край».

Пам'ять про героїчне минуле живе в народі. Активними збирачами іскор живих спогадів є молодь, і, передусім, тисячі учасників Республіканської експедиції «В країну знань», якою успішно керує ЦК ЛКСМУ та Міністерство освіти УРСР.

А. М. КІНЬКО

⁴ Історія КПСС, т. 1, М., 1965, стор. 26--28.

⁵ Подорожі у Шевченків край, К., 1966.

ОГЛЯД ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

УТВОРЕННЯ УКРАЇНСЬКОЇ РАДЯНСЬКОЇ ДЕРЖАВИ В ІСТОРІОГРАФІЇ УРСР

Як велике всенародне свято відзначили радянські люди 50-річчя Союзу Радянських Соціалістичних Республік. «Утворення багатонаціональної соціалістичної держави,— говориться в постанові ЦК КПРС,— видатний результат революційної творчості всіх радянських народів на чолі з робітничим класом під керівництвом Комуністичної партії»¹. В цю революційну творчість зробив свій гідний внесок і український народ. Разом з іншими народами Росії він у жовтні 1917 р. здійснив революцію, яка відкрила нову еру в історії нашої країни.

Велика Жовтнева соціалістична революція принесла народам Росії не тільки соціальне, а й національне визволення. Тільки після її перемоги уперше в своїй історії український народ зміг створити свою національну, суверенну державу робітників і селян.

Дослідження процесу виникнення Української Радянської держави — одна з найактуальніших проблем історії Великої Жовтневої соціалістичної революції. Головною подією в цьому процесі був I Всеукраїнський з'їзд Рад, який поклав початок Радянській Україні. Його скликання відображено в численних дослідженнях і публікаціях, спочатку в мемуарній літературі 20-х років, а потім — у працях з історії Жовтневої соціалістичної революції на Україні.

I тільки в повоєнний період з'являються перші праці — Б. М. Бабія, П. К. Стояна, М. І. Супруненка та ін.² — спеціально присвячені утворенню Української Радянської Соціалістичної Республіки. В них висвітлюються основні події цього великого історичного акту, показується його історичне й політичне значення.

Ряд глибоких досліджень присвятив цій проблемі С. М. Королівський³. Спираючись на значну джерельну базу, він висвітлив широке коло питань, пов'язаних з утворенням Української Радянської держави. В працях С. М. Королівського глибоко розкрито історичні, соціально-економічні, політичні й національні передумови цього акту. Автор робить правильний висновок, що за капіталізму український народ сформувався в націю.

З'ясовуючи ставлення різних класів до проблеми української державності, автор доводить, що тільки невелика частина української буржуазної інтелігенції, та й то лише на рубежі XIX і XX ст., висувала питання про самостійну українську державу. Інші учасники буржуазного національного руху, в тому числі й ті, що прикривалися соціалістичними лозунгами, обмежувалися вимогою автономії для України⁴.

Важливо врахувати ще й ту обставину, що ідея української національної державності, як правильно зазначає автор, сформувалася з великим історичним запізненням — уже в епоху імперіалізму та соціалістичної революції, коли носієм визвольних прагнень українського народу став пролетаріат, а буржуазія, боючись його,

¹ Про підготовку до 50-річчя утворення Союзу Радянських Соціалістичних Республік. Постанова ЦК КПРС від 21 лютого 1972 року, К., 1972 р., стор. 9.

² Б. М. Бабій. В. І. Ленін і будівництво Української Радянської держави. К., 1957; П. К. Стоян. Утворення Української Радянської Соціалістичної Республіки, К., 1947; Н. И. Супруненко. Образование Украинской Советской Социалистической Республики.— «Вопросы истории», 1954, № 2.

³ С. М. Королівський. Перший з'їзд Рад України, К., 1947; З історії боротьби за скликання першого з'їзду Рад України.— Труды істфаку ХДУ, т. 2. 1952; Перший з'їзд Рад України, К., 1957; Утворення Української Радянської держави.— Труды істфаку ХДУ, т. 6. 1957; Надзвичайне посольство Радянської України до РРФСР у квітні 1918 р.— «УІЖ», 1963, № 5; «Победа Советской власти на Украине», М., 1967; Вопросы истории и археологии Великой Октябрьской социалистической революции на Украине, Харьков, 1969, та ін.

⁴ С. М. Королівський. Утворення Української Радянської держави. Труды істфаку ХДУ, т. 6. 1957, стор. 10.

шукала підтримки царизму і не могла зібрати під свій прапор широкі маси⁵. У цьому зв'язку С. М. Королівський дуже доречно наводить слова В. І. Леніна, який писав у 1914 р., що питання про можливість утворення української самостійної держави залежало від 1000 факторів, невідомих заздалегідь.

Лютнева буржуазно-демократична революція викликала величезну політичну активність українського народу, і, поряд з боротьбою за соціальне визволення, проблема національного самовизначення постала реально і гостро. Однак і тоді, як показує С. М. Королівський, різні класи по-різному ставились до неї. Народні маси вимагали широкої автономії України в межах демократичної Російської республіки. Цю ж саму ідею підтримувала й значна частина української буржуазії, яка під впливом революції та агітації націоналістів швидко перейнялася «національною самосвідомістю»⁶.

На жаль, автор не акцентує уваги на тому, що представники протилежних класів по-різному розуміли автономію. Пізніше, заповнюючи цю прогалину, С. М. Королівський пише, що у вимогу автономії робітники й селяни України вкладали цілком певну програму якнайширших соціально-економічних перетворень революційно-демократичного характеру⁷.

В працях Б. М. Бабія, М. І. Супруненка, С. М. Королівського, П. К. Стояна та ін. ґрунтовно показано політику й тактику Комуністичної партії з українського питання, ставлення партії більшовиків на чолі з В. І. Леніном до ідеї утворення української держави до і після перемоги Великого Жовтня. Глибоко розкривається теза про те, що Жовтнева соціалістична революція створила всі необхідні передумови для розв'язання національного питання і створення національних радянських суверенних держав.

Так само детально показано в історіографії, що перемога соціалістичної революції на Україні вимагала згуртування партійних, радянських і всіх інших масових організацій трудящих. Це було тим необхідніше, що Центральна рада, проголосивши «Українську народну республіку», фактично відірвала Україну від Росії. Скрізь в історіографії Жовтня підкреслено, що об'єднання Рад України в єдину державну організацію означало створення Української Радянської республіки. В «Нарисах історії Комуністичної партії України» (К., 1971, стор. 198—211) сказано, що в ході боротьби проти контрреволюції, за владу Рад, за диктатуру пролетаріату вирішальне значення мало об'єднання Рад у всеукраїнському масштабі. Воно необхідне було ще й тому, що націоналістична контрреволюція мала свій центр — буржуазну Центральну раду. Ради ж робітничих і солдатських депутатів свого центру не мали, були роз'єднані, не підтримували міцних зв'язків. Тому на порядок денний з усією гостротою постало найважливіше питання — скликання Всеукраїнського з'їзду Рад.

Історіографія Жовтневої революції приділяє велику увагу скликанню та роботі цього з'їзду. В багатьох працях підкреслюється, що ініціатива утворення Української Радянської держави належала В. І. Леніну, що в боротьбі за перемогу соціалістичної революції і створенні національної соціалістичної держави український народ діставав величезну підтримку з боку Радянської Росії. В літературі також показано, що утворення Української Радянської держави проходило не лише в боротьбі з контрреволюційною Центральною радою, а й у подоланні опору тих членів більшовицьких організацій України, котрі недооцінювали значення національного питання.

Найповніше і найглибше ці питання висвітлені в працях С. М. Королівського. Ідея скликання Всеукраїнського з'їзду Рад, показує він, уперше була сформульована більшовицькою фракцією виконкому Київської Ради робітничих депутатів 3 листопада 1917 р.⁸

У монографії «Українська РСР в період громадянської війни 1917—1920 рр.» (К., 1967, т. I, стор. 157) уточнюється, що ця резолюція була прийнята більшістю голосів 4 листопада. За пропозицією більшовиків рішення про скликання з'їзду Рад ухвалила 10 листопада також Харківська Рада робітничих і солдатських депутатів. Таким чином, з ініціативи більшовиків двох провідних Рад України — Київської та Харківської — одразу ж після перемоги Жовтня було прийнято рішення про скликання Всеукраїнського з'їзду Рад для створення Українського радянського центру. Незабаром таке саме рішення приймають Катеринославська, Одеська та багато інших Рад України. С. М. Королівський вважає, що найчіткіше ідея скликання з'їзду Рад була сформульована в резолюції Київської Ради робітничих і солдатських депутатів.

В літературі скрізь підкреслюється та важлива обставина, що скликати з'їзд вимагали не тільки Ради, а й профспілки, робітники заводів, трудящі селяни, рево-

⁵ Там же, стор. 12.

⁶ Там же, стор. 16.

⁷ С. М. Королівський. Украинское национальное движение в период подготовки и проведения Великой Октябрьской социалистической революции. — «История СССР», 1965, № 5, стор. 17.

⁸ Победа Советской власти на Украине, стор. 346—347.

люційні солдати, тобто найширші маси українського народу. Рух за скликання з'їзду Рад був таким масовим, що подекуди охоплював цілі організації та військові частини, які ще недавно були опорою Тимчасового уряду або Центральної ради.

А. І. Рогожин звертає увагу на те, що цей рух органічно поєднувався з повсюдним схваленням Великої Жовтневої соціалістичної революції та її перших декретів, прийнятих II Всеросійським з'їздом Рад⁹. Автор зазначає, що декрети Жовтня почали втілюватися на Україні в життя ще до проголошення тут Радянської влади. Тією чи іншою мірою вони набирали чинності в тих містах, де становище фактично контролювали Ради.

В літературі підкреслено, що вирішальну роль у згуртуванні більшовиків України навколо ідеї скликання Всеукраїнського з'їзду Рад відіграла позиція Центрального Комітету більшовицької партії та Радянського уряду Росії на чолі з В. І. Леніним. Вона була викладена народним комісаром у справах національностей Й. В. Сталіним 17 листопада в розмові по прямому проводу з С. С. Бакінським. Центральний Комітет РКП(б), Рада Народних Комісарів і особисто В. І. Ленін вважали необхідним скликати з'їзд Рад України. Слід зауважити, що ця розмова в різних працях передана з неоднаковою повнотою: без скорочень слова Й. В. Сталіна надруковані в монографії «Українська РСР в період громадянської війни...» (т. I, стор. 158), а в монографії «Победа Советской власти на Украине» і в праці С. М. Королівського про I з'їзд Рад України зроблено великі пропуски в тексті. Нам здається, що ці скорочення зовсім не обгрунтовані, бо при цьому обминаються важливі думки, висловлені Й. В. Сталіним від імені ЦК, Раднаркому та В. І. Леніна. Так, наприклад, опущено фразу: «Нам незрозуміла та недовіра, з якою українці ставляться до ідеї такого з'їзду!». А ці слова свідчать, що партія, В. І. Ленін засуджували тих керівних працівників України (Г. Пятаков та ін.), які негативно ставилися до ідеї створення Української Радянської держави.

Центральний Комітет партії пропонував більшовикам України дуже важливий тактичний крок в інтересах утворення Української Радянської держави: стоячи на принциповій позиції Радянської влади, скликати з'їзд разом з Центральною радою. Якщо ж Центральна рада відмовиться від цього, то тим самим цілком виразно протиставить себе Радам і прагненню трудящих мас до створення Української Радянської держави. Так воно насправді й сталося. Центральна рада не наслідилася відверто виступити проти ідеї скликання з'їзду, але всіляко ухилялася й маневрувала, розуміючи, що рішення з'їзду будуть для неї зовсім небажані¹⁰.

Однак у книзі «Українська РСР в період громадянської війни...» чомусь сказано, що в зв'язку з такою позицією Центральної ради ініціативу взяв у свої руки виконавчий комітет Рад Південно-Західного краю, який намітив скликання з'їзду на 3 грудня і створив для цього оргбюро (стор. 152). В тому то й справа, що ініціатива з самого початку належала більшовикам, і більшовики виступили з нею, не чекаючи дій Центральної ради, і, власне, всупереч її діям, і тільки тому вона змушена була пестім удавати, ніби скликає з'їзд, і зробила все можливе, щоб зірвати справжній з'їзд Рад. Як правильно зазначено С. М. Королівським, ініціатива належала більшовикам, і обласний виконавчий Комітет Рад Південно-Західного краю прийняв своє рішення 24 листопада саме за пропозицією більшовиків¹¹.

Бюро створено оргбюро на чолі з В. Затонським, але, на жаль, не скрізь у літературі зазначено, що до його складу, крім представників Рад Південно-Західного краю, увійшли також представники Харківської Ради робітничих і солдатських депутатів. Не згадує про це й С. М. Королівський у книзі «Победа Советской власти на Украине». А проте ця обставина дуже важлива, вона свідчить, що до складу оргбюро входили представники двох найбільших радянських центрів. Тим більше, що згодом робота з'їзду була перенесена в Харків.

Оргбюро виробило норми представництва, які найдетальніше викладені в книзі «Победа Советской власти на Украине» (стор. 352—353). Вони свідчать, що більшовики прагнули якнайширшого демократичного представництва народних мас України. Щоправда, в книзі не сказано, що в інструкції оргбюро передбачалося представництво навіть тих організацій, які перебували під впливом Центральної ради. Оголошення про майбутній з'їзд Рад разом з інструкцією опублікували газети України 25 листопада. С. М. Королівський стверджує, що, посилаючи своїх делегатів на з'їзд, Ради виробляли накази. Він наводить лише один такий наказ — Єлисаветградської Ради (стор. 353). Викликає подив той факт, що досі виявлено тільки один наказ.

Як зазначалося, I з'їзд Рад України скликався з ініціативи більшовицьких організацій, у гострій боротьбі проти націоналістичної контрреволюції і всіх хто з

⁹ А. И. Рогожин. Законодательная деятельность УССР. Сборник по истории Советского государства и права УССР, Харьков, 1954, стор. 14—17.

¹⁰ Українська РСР в період громадянської війни...» т. I, стор. 158; Нариси історії Комуністичної партії України, стор. 203.

¹¹ С. М. Королівський. Перший з'їзд Рад України, К., 1957, стор. 46.

різних мотивів виступав проти ідеї утворення Української Радянської держави. Тому надзвичайно важливого значення набирає питання про те, як партійні організації України, долаючи, зокрема, внутрішні протиріччя, ставили питання про владу, як вони формували ідею скликання з'їзду Рад України. На жаль, це питання здебільшого викладається надто лаконічно, поверхово. Найґрунтовніше воно висвітлене в книзі «Українська РСР в період громадянської війни...» (1-й том) та в «Нарисах історії Комуністичної партії України». Так, вказується, що на обласному з'їзді РСДРП(б) Південно-Західного краю, який відбувся 3—5 грудня в Києві, центральним було питання про владу, і в прийнятій резолюції говорилося, що Центральна рада виступає проти революційних завоювань Жовтня. Тому більшовики виступили проти неї рішучу боротьбу і доб'ються встановлення на Україні Радянської влади. Важливо зазначити, що з'їзд засудив погляди Є. Б. Бош, Г. Ф. Лапчинського та інших, хто виступав проти створення Всеукраїнського партійного центру. Це свідчить, що переважна більшість більшовиків України розглядали утворення Української Радянської держави і Комуністичної партії України як єдиний процес.

Важливо також зауважити, що обласна конференція РСДРП(б) Донецько-Криворізького басейну, яка відбулася в Харкові 5—6 грудня, по суті виступила проти відокремлення Донбасу від України. Як правильно підкреслено в книзі «Українська РСР в період громадянської війни...» (т. I, стор. 163), ці рішення, а також рішення обласного з'їзду партійних організацій Південно-Західного краю¹², відіграли величезну роль у згуртуванні партійних сил усієї України, скликанні Всеукраїнського з'їзду Рад і в організації боротьби проти контрреволюції, за встановлення Радянської влади на Україні.

В історичній літературі і особливо в працях С. М. Королівського досить детально висвітлено скликання і роботу з'їзду. Всі автори звертають увагу на ту важливу обставину, що незадовго до нього РНК у відповідь на контрреволюційні дії Центральної ради проти Радянської Росії, проти Радянської влади на Україні, звернувся 4 грудня 1917 р. з маніфестом до українського народу і з ультимативними вимогами до Центральної ради. Підписаний В. І. Леніним маніфест визнавав право України на самовизначення й викривав контрреволюційну політику Центральної ради, спрямовану не тільки проти Радянської Росії, а й проти Радянської влади на Україні. Як слушно зазначає С. М. Королівський, цей документ мав величезне політичне значення. Він зривав маску з Центральної ради, допомагав трудящим України розібратися в обставині, робив їх ще рішучішими прибічниками влади Рад, найтіснішого союзу з Радянською Росією¹³.

Висвітлюючи першу спробу скликати з'їзд Рад у Києві, коли Центральна рада намагалася зірвати його роботу, С. М. Королівський твердить, що кількість делегатів від справжніх Рад становила не 124, а 127 чол. При чому, представляли вони не 49 Рад, як це сказано в декларації делегатів, а 66¹⁴.

Через контрреволюційні підступи Центральної ради з'їздові довелося перенести свою роботу в Харків, де він і відкрився 11 (24) грудня 1917 р.

В літературі скрізь зазначено, що до делегатів, які приїхали з Києва, приєдналося 83 делегати третього обласного з'їзду Рад Донецько-Криворізького басейну, який відбувався в Харкові в ті дні. Вони представляли 46 Рад.

В історіографії нема точних даних про представництво на першому з'їзді Рад України. Питання це надзвичайно складне, бо бідні й часто суперечливі джерела не дають можливості абсолютно точно встановити кількість делегатів і представлених ними Рад. Тому викликає подив намагання деяких дослідників без належного обґрунтування називати число делегатів і представлених ними Рад, наприклад, шляхом простого арифметичного додавання 49 Рад Південно-Західного краю і 46 Рад Донецько-Криворізького басейну, твердячи, таким чином, що в з'їзді брало участь 197 делегатів, які представляли 95 місцевих Рад¹⁵. У даному випадку автори навіть не враховують тієї обставини, що з Києва прибули не тільки делегати Рад Південно-Західного краю, а й представники інших Рад, які спершу зібралися в Києві на з'їзд.

Б. М. Бабій, виходячи з даних мандатної комісії, пише, що на з'їзді було 199 делегатів з вирішальним і 6 з дорадчим голосом¹⁶. Вказані 6 делегатів з дорадчим голосом представляли з'їзд Донецько-Криворізького басейну, а, напевно ж, були делегати з дорадчим голосом і від з'їзду Рад Південно-Західного краю та від інших Рад.

Обережніше, але без аргументації, це питання висвітлено в книзі «Українська РСР в період громадянської війни...», де сказано, що на з'їзді було присутніх близько

¹² Нариси історії Комуністичної партії України, стор. 208.

¹³ Победа Советской власти на Украине, стор. 359.

¹⁴ С. М. Королівський. Перший з'їзд Рад України, стор. 57.

¹⁵ С. Макогон, А. Ткач, В. Цетков. Розвиток радянської державності на Україні, К., 1966, стор. 24.

¹⁶ Б. М. Бабій. Місцеві органи влади Рад Української РСР в 1917—1920 рр., К., 1956, стор. 80.

130 делегатів, при чому від Рад усієї України. Однак автори нічого не говорять про те, яку ж кількість Рад України вони представляли¹⁷.

У більшості праць нічого не говориться про партійний склад з'їздів, про те, які саме Ради були представлені на ньому. Найгрунтовніше це питання дослідив С. М. Королівський*. Уважний аналіз джерел і подій приводить автора до таких висновків: відоме число делегатів (77 + 6) з'їзду Рад Донецько-Криворізького басейну, які брали участь у його засіданнях у перший день роботи, а він відкрився ще до I з'їзду Рад України. Отже, їх кількість могла змінитися на момент відкриття I з'їзду Рад України. С. М. Королівський враховує, що нам невідомо точно, скільки делегатів з'їзду прибуло з Києва, бо різні джерела називають різні цифри: в одних — 142 делегати від 47 Рад, в інших — 124 від 49, а ще в інших — 127 делегатів¹⁸.

При цьому автор цілком правомірно припускає, що частина делегатів, які залишили Київський з'їзд, могла затриматися по дорозі в Харків. Що ж стосується Донецько-Криворізького з'їзду, то тут також джерела містять різні дані. Зокрема, називається 60 і 66 Рад. На думку С. М. Королівського, з Києва приїхало приблизно 100—110 делегатів, а загальною кількістю їх доходила до 200 чол.¹⁹ З такою аргументацією можна погодитися.

На жаль, автор не висловлює своєї думки про те, скільки Рад могло бути представлено на з'їзді. Знати кількість представлених Рад, звичайно, для нас важливіше, ніж кількість делегатів. Річ у тому, що масштаби з'їзду визначаються, головним чином, кількісним складом представлених на ньому Рад. Немає, звичайно, сумніву, що він представляв усю Україну і особливо її основні центри, але для науки важливо точніше встановити, яку кількість Рад було представлено на з'їзді. Є всі підстави вважати, що насправді вона була більшою за ту, яка вказана у відомих нам джерелах, і за ту, яка названа в літературі (тобто приблизно 100 Рад). Слід сподіватися, в тому, що згодом дослідники, вивчивши ширше коло джерел, придуть до точніших висновків.

Велике значення має також питання про співвідношення Рад робітничих депутатів, солдатських, селянських та об'єднаних Рад на з'їзді і про партійний склад з'їзду. Тільки в працях С. М. Королівського про це дещо говориться. Те, що більшовикам належала більшість, у цьому, звичайно, сумніву немає. Та яким, приблизно, було співвідношення, про це нічого не сказано. В працях С. М. Королівського подекуди вжито вираз «більшість», а подекуди — «переважна більшість»²⁰. У той же час автор зазначає, що серед делегатів були есери, меншовики, українські есдеки та есери, об'єднані соціал-демократи, інтернаціоналісти та ін. Незважаючи на бідність джерел, це питання все ж повинне бути з'ясоване повніше і конкретніше.

Не можна також погодитися з тим, що багато авторів, які пишуть про з'їзд, взагалі нічого не говорять про багатопартійний склад з'їзду. Адже цей факт свідчить про те, що під впливом революційного настрою має навіть противники Радянської влади змушені були взяти участь у роботі з'їзду, скликаного з ініціативи більшовиків і при домінуючій кількості їхніх делегатів.

С. М. Королівський правильно зазначає, що змалювати повну картину роботи з'їзду нелегко, оскільки документів збереглося дуже мало. Важко уявити в деталях міжпартійну боротьбу, яка велася на з'їзді з усіх питань порядку денного. Вона йшла не тільки між більшовиками та представниками інших партій, а й серед самих делегатів-більшовиків²¹.

Насамперед, гостра полеміка розгорнулася по доповіді Артема про поточний момент, оскільки меншовики та есери заперечували проти більшовицької оцінки політичного становища на Україні. С. М. Королівський уперше дає глибокий аналіз більшовицької резолюції, прийнятої з цього питання. В ній правильно давалася загальна оцінка Жовтня, значення встановлення радянського державного устрою, висвітлювалася розстановка контрреволюційних сил на Україні. Резолюція вітала Раду Народних Комісарів і її рішучу боротьбу проти Центральної ради. Разом з тим, вона, як вказує С. М. Королівський, не була позбавлена деяких недоліків. Так, Велика Жовтнева соціалістична революція названа в ній пролетарсько-селянською. Чітко не характеризувалася класова сутність українського буржуазного націоналізму²².

Ще більшу боротьбу викликало питання про самовизначення України. Автор правильно вказує, що саме при його обговоренні йшлося про розв'язання одного з

¹⁷ Українська РСР в період громадянської війни..., стор. 165.

* Автором зроблено це ще в 1957 р., але, на жаль, не враховано пізнішими дослідниками.

¹⁸ С. М. Королівський. Перший з'їзд Рад України, К., 1957, стор. 59.

¹⁹ Там же, стор. 60.

²⁰ С. М. Королівський. Перший з'їзд Рад України, стор. 60; Победа Советской власти на Украине, стор. 363.

²¹ Победа Советской власти на Украине, стор. 363.

²² С. М. Королівський. Перший з'їзд Рад України, стор. 62.

найважливіших завдань революції — бути Україні буржуазною державою і маріонеткою в руках імперіалістичних держав, якою намагалися зробити її українські націоналісти, чи стати вільною і суверенною республікою Рад. Суперечка точилася й про те, якими мали бути форми відносин між Україною та Росією²³.

Можна погодитися з автором, що доповідач дав правильну, ленінську оцінку з цих важливих питань і прийшов до висновку, що Україна в інтересах народу повинна стати державою робітників і селян на засадах єдності з Радянською Росією.

С. М. Королівський показує, що, ухваливши більшовицьку резолюцію, з'їзд Рад висловився за федеративну форму зв'язку між Українською та Російською Радянськими республіками. Це було дуже важливе рішення, яке в переломний момент історії українського народу втілило його сподівання й надії, його постійне прагнення до своєї державності й одночасно до єдності з російським народом.

В резолюції з'їзду, зокрема, було записано, що він «боротиметься за самовизначення України в інтересах робітників і селян, за їх панування, за усунення національних обмежень, всілякої національної ворожнечі й ненависті, за українську робітничо-селянську республіку, засновану на тісній солідарності трудящих мас України, незалежно від їх національної належності, з трудящими масами всієї Росії»²⁴.

Центральним на з'їзді було питання про організацію влади на Україні. З доповіддю по ньому виступив Г. Лапчинський. С. М. Королівський зазначає, що доповідач висловив правильні основні положення і дав належну оцінку контрреволюційній Центральній раді. Від імені більшовиків він ставив питання про утворення Радянського центру з урядовими функціями ще до скликання II з'їзду Рад України.

Відомо, що з'їзд вирішив найближчим часом скликати II з'їзд Рад для дальшого розширення і поглиблення Радянської влади. С. М. Королівський вважає, що це було викликане неповним представництвом на I з'їзді Рад України. Однак він докладно не зупинився на цьому питанні, а в інших працях про нього взагалі нічого не говориться.

Слідом за цим з'їзд обрав Центральний Виконавчий Комітет Рад України — найвищий орган державної влади між з'їздами Рад. Меншовики й есери, ставлячи перед собою мету перешкодити утворенню Української Радянської держави, відмовилися увійти до складу ЦВК. До нього, крім 35 більшовиків, були обрані 4 лівих есери, 1 лівий український соціал-демократ і 1 меншовик-інтернаціоналіст. 20 місць у складі ЦВК з'їзд резервував для Всеукраїнського з'їзду Рад селянських депутатів, який мав зібратися найближчим часом.

17 грудня ЦВК УРСР обрав свою президію і створив перший Радянський уряд — Народний Секретаріат.

У всіх працях показано, що трудящі маси України з великим ентузіазмом сприйняли факт утворення Української Радянської Соціалістичної Республіки. Вони вітали всі рішення I з'їзду Рад. Слід, зокрема, зауважити, що в книзі «Українська РСР в період громадянської війни...» розповідається про широкопредставницький з'їзд Рад Чорноморського флоту, Румунського фронту та Одеси, який відбувся в той час в Одесі. На ньому з 1101 делегата було 396 більшовиків, 220 лівих есерів, 187 правих есерів, 105 меншовиків і т. д. Більшовики одержали тут підтримку в питанні про владу Рад. З'їзд цілком визнав рішення I з'їзду й завірив ВЦВК у своїй підтримці. Це свідчило, що армія і флот, разом з робітничим класом і трудящим селянством України, підтримали проголошення Радянської республіки²⁵.

Як сказано в «Історії Української РСР», I Всеукраїнський з'їзд Рад заклав фундамент для будівництва Української Радянської Соціалістичної Республіки, що в той час мала назву Українська Народна Республіка, але за своїм змістом цілком відрізнялася від буржуазної УНР, яка виконувала роль знаряддя захисту інтересів експлуататорських класів — капіталістів і поміщиків. В Українській соціалістичній республіці справжнім господарем став народ — робітничий клас, трудяще селянство і трудова інтелігенція²⁶.

Український народ, керований Комуністичною партією на чолі з В. І. Леніним, уперше в своїй історії здобув державність, став повновладним господарем своєї долі, Утворення Української Радянської держави було торжеством ленінської національної політики Комуністичної партії і завдало великого удару міжнародному імперіалізму і його агентурі — українським буржуазним націоналістам.

І. Л. ШЕРМАН

²³ Победа Советской власти на Украине, стор. 366.

²⁴ Там же, стор. 368.

²⁵ Українська РСР в період громадянської війни, стор. 171.

²⁶ Історія Української РСР, стор. 61.

Критика та БІБЛІОГРАФІЯ

Н. Ю. КОЛПІНСКИЙ.

ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ Ф. ЭНГЕЛЬСА В ГОДЫ I ИНТЕРНАЦИОНАЛА,

изд-во «Мысль», М., 1971, 308 с.

Ця монографія написана на основі творів і листів К. Маркса і Ф. Енгельса, документів I Інтернаціоналу, повідомлень і матеріалів тогочасної преси. Книжка має п'ять розділів, які у свою чергу поділяються на параграфи.

У розділі «Енгельс у Манчестері. Перші роки діяльності Міжнародного товариства робітників (1864—1870 рр.)» наголошується на проблемі залучення німецьких робітників до Інтернаціоналу. Автор підкреслює, що Енгельс, науково обґрунтувавши їх стратегію і тактику, поставив перед ними завдання створити самостійну партію.

Автор справедливо вважає, що Ф. Енгельс подав велику допомогу К. Марксу у вирішенні конкретних проблем діяльності Міжнародного товариства. Проте необхідно було назвати деякі з цих проблем. Відомий знавець діяльності Енгельса Є. Я. Степанова у книжці «Фрідріх Енгельс» пише, що Маркс звертався до свого друга за порадами з найрізноманітніших питань і неодноразово просив його підготувати ті чи інші матеріали до засідань Генради. Так, наприклад, Енгельс підготував детальну доповідь про союз рудокопів у вугільних копальнях Саксонії і опублікував її для Німеччини за підписом Карла Маркса, як секретаря Генеральної Ради¹.

У розділі «В період франко-прусської війни й Паризької Комуні» підкреслюється, що Ф. Енгельс вніс істотний вклад у розробку стратегії і тактики робітничого класу в умовах війни і диктатури пролетаріату, а також висвітлена його велика робота щодо керівництва міжнародним робітничим класом і дальшого розвитку революційної теорії на основі досвіду Паризької Комуні. Велика увага тут приділена боротьбі К. Маркса і Ф. Енгельса проти загартбурзьких і несправедливих воєн, геніальному передбаченню, що пролетаріат стане найпрогресивнішою силою майбутнього, а також детально викладена різ-

нобічна діяльність Енгельса як члена і секретаря-кореспондента Генеральної Ради.

Діяльності К. Маркса і Ф. Енгельса щодо організації допомоги комунарам присвячений параграф «В дні Паризької Комуні». Автор відзначив активну участь Енгельса у виробленні рекомендацій комунарам, особливо з воєнних питань. Було б набагато краще, якби автор висвітлив тут питання про теоретичні узагальнення Марксом і Енгельсом досвіду Паризької Комуні.

У розділі «В боротьбі за засвоєння уроків Комуні (травень 1871 — травень 1872 р.)» розповідається про Лондонську конференцію Інтернаціоналу, діяльність Енгельса проти бакуністів і мадзіністів, його ідейну боротьбу з анархістською та ревізіоністською ідеологією.

Дослідник вказав на суттєве значення статті Енгельса «З'їзд у Сонвіллі та Інтернаціонал» для викриття підіривної тактики Бакуніна.

Боротьба Енгельса проти бакуністів мала свої наслідки передусім в Іспанії та Італії. Крім того, зазнали значного удару намагання бакуністів обмежити зв'язки іспанських робітників тільки пробакуністськими секціями й газетами.

Детально в книжці висвітлене питання створення Енгельсом секцій Інтернаціоналу в Італії. Боротьба Енгельса з анархізмом в Італії цікаво викладена на основі значного фактичного матеріалу, великих, переважно літературних джерел. Так, автор показав, що феррарська секція, яка була заражена ідеями анархізму, під впливом листа Енгельса переглянула свої позиції. М. Ю. Колпінський пише, що «Енгельс вважав феррарську секцію однією з кращих в Італії» (стор. 170).

Говорячи про згуртування членів Генеральної Ради, вироблення єдиної лінії на Лондонській конференції Інтернаціоналу, варто було зазначити, що на час скликання склад Генеральної Ради суттєво змінився, оскільки до неї увійшла велика група комуністів-емігрантів. «Присутність великої групи паризьких комуністів,— підкреслюється в монографії «Перший Інтернаціонал»,— що були під незабутнім враженням недавно пережитих боїв, накладала особливий відбиток на обговорення всіх питань»².

¹ Е. А. Степанова. Фридрих Енгельс. Второе, дополненное издание, М., 1956, стор. 140.

² Первый Интернационал, ч. 2, М., 1965, стор. 136.

Розділ «У період підготовки та проведення Гаагського Конгресу» присвячений ролі Енгельса у викритті таємної міжнародної організації бакуністів — Альянсу соціалістичної демократії. Історик зазначив, як «на основі справжніх документів таємного Альянсу Енгельс показав, що його організаційні принципи чужі справді масовій пролетарській організації, що за нападками на повноваження Генеральної Ради, за антиавторитарними фразами приховується прагнення бакуністів до абсолютної, нічим не обмеженої диктаторської влади» (стор. 204).

Далі (розділ «В період розмежування з анархістами. Завершення діяльності І Інтернаціоналу») наголошено робиться на теоретичній роботі Енгельса після Комуни.

Спеціальний параграф «Керівництво діяльністю Генеральної Ради» становить змістовну розповідь про те, як Енгельс, спрямовуючи роботу Генеральної Ради, глибоко аргументував свої міркування, посилався на збіг своїх і Марксових поглядів.

«Енгельс і німецька соціал-демократія» — така назва останнього параграфа, де дослідник зазначає, що «особливе і надзвичайно важливе місце в діяльності Енгельса займали зв'язки з німецькою Соціал-демократичною робітничою партією» (стор. 257). М. Ю. Колпінський справедливо стверджує, що серія праць Енгельса, написана спеціальною для Німеччини, подала неоціненну допомогу цій партії, сприяла її зростанню і зміцненню.

**К. С. ГРУШЕВОЙ.
ТОГДА, В СОРОК ПЕРВОМ...
ВОЕННЫЕ МЕМУАРЫ.**

Издательство МО СССР, М., 1972, 207 с.

«Тоді, в сорок першому...» — так назвав свої спогади генерал-полковник К. С. Грушевський, колишній секретар Дніпропетровського обласного комітету партії. Для розкриття діяльності обкому КП(б)У та обласної парторганізації у передвоєнний час і в перші місяці війни автор обрав 1941 р., який був найскладнішим, найтяжчим періодом чотирирічної боротьби радянського народу і його Збройних Сил проти фашистської навали. Саме завдяки керівництву Комуністичної партії, величезній організаторській і політичній роботі всіх її загонів були мобілізовані й організовані всі людські сили та матеріальні ресурси на відсіч ворогові.

К. С. Грушевський у своїх спогадах підкреслює відповідальність комуністів Дніпропетровщини перед партією і радянським народом, оскільки Дніпропетровська область була важливим центром всього придніпровського промислового району. В 1940 р. вона давала 20% чавуну, 16,5% сталі й 18,2% прокату загального обсягу

Що стосується параграфа «Об'єднання революційної частини Британської федерації», то він написаний дуже схематично.

Крім того, трапляються окремі помилки та неточності. Так, наприклад, говориться про ліквідацію Комуною поліції. Насправді ж вона скоротила і упростила її³. Автор пише, що на Лондонській конференції Інтернаціоналу звіт Генеральної Ради був відкладений (стор. 104). Це так. Але необхідно було сказати, що він був відкладений на кінець конференції, а потім знятий з порядку денного і замінений повідомленнями секретарів-кореспондентів Ради про діяльність секцій Інтернаціоналу у різних країнах. Навряд чи доцільно розділ третій називати «В боротьбі за засвоєння уроків Комуни». В ньому переважно висвітлена боротьба Енгельса проти бакуністів і мадзіністів, анархістської і ревізіоністської ідеології. Варто було зазначити, що на Лондонській конференції Енгельс був обраний секретарем для редагування і перекладу резолюції.

Незважаючи на це, монографія М. Ю. Колпінського «Діяльність Ф. Енгельса в роки І Інтернаціоналу» — найповніше дослідження з даної проблеми і становить значний інтерес як для спеціалістів, так і для широкого кола читачів.

О. А. Гельфман

³ Жак Дюкло. Да здравствует коммунизм! — «Правда», 16 березня 1971 р.

виробництва цієї продукції по СРСР. Область займала також важливе місце у виробництві й сільськогосподарської продукції. Для чіткого, оперативного керівництва чисельною партійною організацією і величезним господарством області потрібні були досвідчені й висококваліфіковані кадри. Такі кадри обласна партійна організація мала.

Книжка привертає увагу читача насамперед своєю оригінальністю, конкретним історичним матеріалом, достовірністю, адже автор був безпосереднім учасником всіх подій, про які він оповідає. Незаперечно цінність живої розповіді одного з відповідальних керівників Дніпропетровської обласної партійної організації про багатогранну і самовіддану роботу комуністів області в тому, що в ній, ніби в дзеркалі, відбивається титанічна діяльність всієї Комуністичної партії у передвоєнний час і на початку Великої Вітчизняної війни. Наводяться чисельні й переконливі факти, які показують, що партія і Радянський уряд у передвоєнні роки вживали всіх заходів для зміцнення Червоної Армії, прискорення темпів розвитку оборонної промисловості, підготовки промислових підприємств до переходу на випуск воєнної продукції на випадок війни. В книжці розповідається, як на одному за-

воді області ще в 1939 г. вперше в країні було освоєно виробництво суцільнокатанних фугасних авіаційних бомб. Прискореними темпами будувалися нові й удосконалювалися старі автогужові шляхи, створювалися сучасні аеродроми. Відповідно удосконалювалася структура партійного апарату. Так, у складі обкомів були створені галузеві відділи промисловості на чолі з секретарями обкомів, зокрема, відділ оборонної промисловості очолив Л. І. Брежнев.

Готуючи военно-матеріальну базу для відсічі можливого нападу фашистського агресора, Дніпропетровська обласна парт-організація як і вся партія посилила роботу щодо військово-патріотичного виховання населення і підготовки його до захисту соціалістичної Батьківщини. Військову перепідготовку проходили всі партійні працівники, багато з них направлялося до лав Червоної Армії. Лише за один день (21 червня) обком розглянув 150 кандидатур для відрядження їх на політроботу в армію.

Фашистський агресор, як злодій, напав на нашу країну раптово, вночі, але,— підкреслює К. С. Грушевський,— це не викликало розгубленості й паніки серед комуністів і всього населення області (стор. 21). В цей небезпечний і тривожний для всієї країни час комуністи Дніпропетровщини, як і вся партія, відчули особливу відповідальність, яка лягла на їх плечі. Автор розповідає, як проходила мобілізація до лав Червоної Армії, як відбувався перехід підприємств на випуск військової продукції, як перебудовувалася вся економіка області на военний лад, яку роль відіграв обком партії та вся парт-організація в цій перебудові й подоланні труднощів воєнного часу. Лише в перший тиждень війни парт-організація області направила для формування нових військових з'єднань 20 тис. комуністів.

На початку липня, у зв'язку з призначенням першого секретаря Дніпропетровського обкому С. П. Задіонченка членом Військової Ради Південного фронту, обком відрядив у діючу армію велику групу відповідальних працівників обкому, міськкомів і райкомів партії, в тому числі й Л. І. Брежнева, який незабаром був призначений першим заступником начальника Політуправління Південного фронту. Пізніше членами військових рад армій були призначені К. С. Грушевський та П. А. Найдюнов.

Діяльність Дніпропетровського обкому КП(б)У в перші дні й тижні війни показує, як швидко, по-діловому розгортали активну допомогу фронту партійні організації і всі трудящі області. Велику роботу було проведено щодо охорони тилу радянських військ, створення народного ополчення, формування партизанських загонів, будівництва оборонних споруд та ін. Не лише вся парт-організація області та її керівні органи, а й всі трудящі Дніпропетровщини самовіддано працювали під девізом: «Все для фронту, все для перемоги». Ав-

тор спогадів показує, яку допомогу в цей час надавали ЦК ВКП(б) і ЦК КП(б) України, центральні радянські органи, розкриває, яке важливе значення у практичній діяльності обкому мала директива РНК СРСР і ЦК ВКП(б) від 29 червня і виступ голови ДКО СРСР Й. В. Сталіна від 3 липня 1941 р.

Багато сторінок книжки автор присвятив питанням евакуації обладнання таких великих промислових підприємств, як заводи ім. Петровського, ім. Дзержинського, а також МТС, радгоспів і колгоспів, людей, хліба, сировини та ін.

З інтересом читач ознайомиться з сторінками про бойові дії радянських військ на території Дніпропетровщини, про оборону зенітчиками м. Дніпропетровська, важливих мостів через Дніпро і промислових підприємств, які, незважаючи на бомбардування, продовжували працювати для фронту. З сердечною теплотою автор змальовує героїчну працю трудівників сільського господарства, особливо жінок, які, переборюючи величезні труднощі, збирали врожай.

Висвітлюється самовіддана боротьба винищувальних батальйонів, сформованих з партійно-радянського і комсомольського активу області. Автор справедливо зауважує, що ця сторінка героїчної боротьби радянського народу проти фашизму ще недостатньо висвітлена.

Спогади К. С. Грушевського воскрешають і героїчні сторінки історії створення та діяльності комуністичного підпілля на Дніпропетровщині. Зусиллями обкому в області задалегідь була визначена структура партійного підпілля, відібрані політично зрілі, сміливі комуністи, закладена матеріальна база, створено підпільний обком, 7 міськкомів та 29 райкомів партії і багато низових підпільних бойових груп.

Відомо, що дніпропетровські підпільники виявили себе відважними, героїчними силами нашої партії та Радянської Вітчизни. Незважаючи на терор окупантів, арешт секретаря підпільного обкому партії М. І. Сташкова, секретаря Дніпропетровського підпільного міськкому Г. П. Савченка влітку 1942 р. та ряду інших керівників підпілля дніпропетровські підпільники організували масовий саботаж всіх заходів фашистської адміністрації, здійснювали диверсії у ворожому тилу, очолювали всі форми боротьби проти загарбників протягом тимчасової окупації. Під керівництвом підпільного обкому і міськкому в Павлограді в лютому 1943 р., під час наступу радянських військ, було організовано збройне повстання проти окупантів, яке завершилося повним визволенням міста.

Про організацію і діяльність більшовицького підпілля на Дніпропетровщині у спогадах К. С. Грушевського є багато нового матеріалу. Але, на жаль, про діяльність партизанських загонів у спогадах є лише окремі сторінки. Активні й відважні дії дніпропетровських партизанів на чолі з П. Я.

Жученком, Г. С. Мазниченком, С. Д. Масаліним, В. А. Шахновичем, П. К. Кабаком, М. К. Ключком та іншими вірними силами ленінської партії заслуговують на повне висвітлення. Читач сподівається, що спогади з цього питання будуть написані.

Достоїнство книжки — велика кількість імен людей, з якими автору довелося в той час працювати. Автор спогадів з ввічливою сердечністю розповідає про роботу товаришів і колег, дає гідну характеристику ряду партійних працівників, вій-

ськових діячів, керівників промислових підприємств, транспорту, показує в дії героїв трудового фронту, робітників, колгоспників, славних народних месників і підпільників. Книга написана живою, дохідливою мовою, добре ілюстрована. Радянський читач, немає сумніву, буде щиро вдячний авторові за його працю, яка послужить ідейному та ідейно-патріотичному вихованню нашої молоді.

І. І. Слинко,
І. Ф. Євсєєв

М. В. КОВАЛЬ. У ГОРНИЛІ ВІЙНИ.

вид-во «Наукова думка», 1972, 154 с.

Суворою перевіркою міцності Радянського Союзу була Велика Вітчизняна війна з гітлерівськими загарбниками, яка наочно продемонструвала, що тільки завдяки спільним зусиллям усіх народів СРСР радянські люди змогли відстояти свою свободу і незалежність, свої революційні завоювання. Перемога розвіяла всі надії світового імперіалізму на відродження національних дореволюційних міжусобиць, на розвал багатонаціональної соціалістичної держави. Народи СРСР пліч-о-пліч героїчно билися на фронтах й самовіддано працювали в тилу в ім'я захисту своєї соціалістичної Вітчизни, проявляючи при цьому безприкладні чудеса мужності й стійкості. Висвітленню важливих аспектів бойової і трудової співдружності радянських народів у роки Великої Вітчизняної війни й присвячене рецензоване видання.

На основі нових, уперше введених у науковий обіг матеріалів, автор ґрунтовно висвітлює питання про героїзм радянських воїнів — синів і дочок нашої Вітчизни.

У дослідженні автор широко використав документи й матеріали центральних партійних і державних архівів Союзу РСР, фундаментальні праці провідних радянських істориків та періодичні видання союзних республік.

Висвітлюючи подвиги національних військових формувань, які вписали в історію Великої Вітчизняної війни яскраві сторінки беззавітного служіння Батьківщині, М. В. Коваль звертає увагу читача на те, що в ході війни з особливою силою проявилася видатна роль російського народу, який направив до лав Червоної Армії мільйони мужніх воїнів. Виховані на ідеях марксизму-ленізму, в дусі пролетарського інтернаціоналізму й дружби народів воїни-росіяни демонстрували приклади непохитної стійкості, високої влучки, беззавітної відваги. Відступаючи від вимог рецензування, наведемо окремі приклади. У запеклому бою в с. Міловому на Ворошиловградщині під гусениці фашистського танка кинувся воїн-росіянин гвардії капітан Ф. В. Чечерев. Одним з перших, хто форсував Дніпро,

були воїни-росіяни 51-ї гвардійської танкової бригади В. А. Сисолятин, В. М. Іванов, М. Є. Петухов, І. Д. Семенов. У ході Корсунь-Шевченківської битви амбразуру ворожого дзота закрити власним тілом сержант В. І. Ястребцев; з гранатами під танк кинулись гвардії старший сержант І. І. Жеребцов і гвардії ефрейтор С. В. Тартиков. Усім їм посмертно присвоєно звання Героя Радянського Союзу. Із 8160 Героїв Радянського Союзу — воїнів російської національності — 2598 стали ними в боях за Україну.

Великий внесок в організацію й розвиток партизанської боротьби на території нашої республіки зробили сини і дочки російського народу. Досить сказати, що з 95 Героїв Радянського Союзу — партизанів і підпільників — 40 — росіяни. Серед них — організатори й керівники підпільних партійних комітетів і центрів, командири й комісари партизанських формувань І. І. Бакунін, В. М. Дружинін, В. О. Карасьов, І. І. Кольонкін, В. О. Лягін, Д. М. Медведєв, М. І. Наумов, С. В. Руднев, О. М. Сабуров, відомі розвідники, підривники, бійці Н. Т. Волкова, О. С. Єгоров, О. Г. Зубарев, О. Г. Іванов, В. І. Клоков, М. І. Кузнецов, О. М. Ленкін, М. Г. Малишев, М. І. Петров та ін.

У книжці наведено конкретні факти, як на полях України й Білорусії, в окопах під Москвою й Ленінградом, під стінами Севастополя і Сталінграда пліч-о-пліч билися росіяни й українці, білоруси й дагестанці, казахи й узбеки, вірмени й азербайджанці, молдавани й латиші, литовці й естонці, киргизи й грузини, таджики й туркмени — представники всіх народів і національностей нашої країни.

Співдружність народів СРСР відіграла вирішальну роль у створенні економічних підвалин майбутньої перемоги Радянського Союзу над фашистською Німеччиною. В цьому напрямку автор розглядає питання про участь трудящих Української РСР у розвитку східної промислової бази, а також значення допомоги братніх народів у відбудові економіки України, наводить цікавий ілюстративний матеріал. М. В. Коваль детально зупиняється на співробітництві діячів науки і культури УРСР та інших братніх республік, знайомить чи-

тача з такими фактами: на початку 1942 р. у радянському тилу перебували 31 науковий заклад АН УРСР, 16 науково-дослідних установ Наркомзему і Наркомздоров'я нашої республіки, 71 вуз, 47 театрів, 4 кіностудії, фонди багатьох музеїв тощо. В Уфі працювало понад 600 академіків, членів-кореспондентів і наукових співробітників Академії наук УРСР, 33 українські письменники. У Ташкенті, Уфі, Алма-Аті, Самарканді створювали свої полотна близько 80 художників. Розкриваючи значення діяльності наукових установ, вищих учбових закладів, учених, діячів мистецтва і літератури Радянської України в справі розвитку народного господарства східних районів, їх допомоги в мобілізації всіх сил на розгром ворога, змальовуючи сердечне ставлення до них з боку братніх радянських народів, автор робить висновок, що під час Великої Вітчизняної війни дедалі поглиблювався процес зближення національних культур, розвиток і зміцнення їх спільних рис.

У битві з німецьким фашизмом та його союзниками сувору перевірку витримала

ленінська національна політика. Велика Вітчизняна війна переконливо продемонструвала, що СРСР — це зразок дружби й братерства всіх народів, що радянський суспільний лад — найкраща форма організації співробітництва народів багатонаціональної держави.

Разом з тим дослідження М. Ковалю не позбавлено й недоліків. Бажано, щоб перший параграф — «Національна політика КПРС — основа обороноздатності Країни Рад» — був більш ґрунтовним. Трапляються окремі випадки перебільшення ролі евакуйованих промислових підприємств, колгоспів, радгоспів і МТС у розвитку народного господарства східних районів країни.

В цілому ж книжка «У горнилі війни» стане в нагоді науковцям, викладачам вузів і технікумів, пропагандистам. Вона, безперечно, є певним вкладом у наукову розробку питання дружби народів нашої країни, вагомим дарунком до 50-річчя утворення Союзу РСР.

В. М. Нем'ятий

П. В. МИХАЙЛИНА. МІСТА УКРАЇНИ В ПЕРІОД ФЕОДАЛІЗМУ,

Чернівці, 1971, 161 с.

Радянська історична наука досягла певних успіхів у вивченні історії міст нашої країни епохи феодалізму. Праці М. М. Тихомирова, І. П. Крип'якевича, В. О. Голубуцького, Я. П. Кіся, О. С. Компан та інших є значним внеском у розробку даної проблеми. Автор рецензованої монографії розглядає фактори, що негативно позначилися на розвитку українських міст наприкінці XVI — в першій половині XVII ст. Це насамперед міжусобна боротьба магнатів і шляхти, які нападали на приватновласницькі міста й містечка, грабували й руйнували їх. Сучасник подій, польський письменник, історик і публіцист Ш. Старовольський писав, що пани «спішили на грабїж, як [оси] на мед». Міщани, рятуючись від пограбування, залишали рідні оселі, переховувалися у лісах.

Своїми розбійницькими діями й тероризуванням міського населення України поганої слави зажив коронний стражник С. Лаш, якому всіляко потурав один з найбагатших і найвпливовіших магнатів — коронний гетьман С. Конєцпольський. У 1629 р. Лаш напав на містечко Романів, а в наступному — зруйнував половину містечка Івнїці. Через деякий час він спалив м. Браїлів, а потім напав на містечка Бородянку та Макарове. Навіть шляхетський суд 236 разів засуджував його на баніцію. Але, оскільки вироки суду не виконувалися, Лаш продовжував безчинствувати.

Ґрунтовно вивчивши джерела, П. В. Ми-

хайлина дійшов висновку, що в роки вільної війни українського народу під проводом Богдана Хмельницького кількість наїздів магнатів і шляхти на міста й містечка різко зменшилася. Проте, як тільки припинялись воєнні дії, козацькі війська відступали, окремі магнати й шляхтичі з збройними загонами знову нападали на міста й грабували населення. Анархія, свавілля магнатів і шляхти мали катастрофічні наслідки. Міста й містечка розорювались. Занепадали міські промисли, ремесла та сільське господарство. Значна частина населення втрачала засоби до існування, голодувала.

Другим фактором, що негативно позначився на розвитку українських феодальних міст, було свавілля королівської та міської адміністрації. Автор наголошує, що на загарбаних українських землях польсько-шляхетський уряд відкривав свої адміністративні установи, які мали тримати у покорі народні маси. Представники королівської адміністрації — воеводи й старости — були повними господарями на підвладних їм територіях і на практиці проводили в життя колоніальну політику. Зосередивши у своїх руках усю світську, військову й судову владу на місцях, вони безцеремонно запускали руку в міську казну, підпорядковували все своїм корисливим інтересам. Королівські чиновники примушували міські низи виконувати різні феодальні повинності, безкарно їх грабували. Все це підірвало економіку міст, завдавало великої шкоди міському ремеслу й промислам, перешкоджало розвитку торгівлі. Адже жадоба наживи й повна безконтрольність урядовців у зборі мит і різних поборів спри-

чинилися до занепаду ярмарків і торгів, зменшення обсягу зовнішньої торгівлі. Особливо високими митами й різними поборами представники королівської та міської адміністрації обкладали російських купців.

Негативний вплив на зростання українських міст мали так звані лежі, тобто постій польських жовнірів та найманих іноземних військ. Адаже уряд, як правило, не мав для цього відповідних коштів. Найчастіше військо переводилось на лежі після придушення повстань і закінчення війн, які вела Річ Посполита. Уряд вдавався до розквартирування польських військ також для утримання мас у покорі. Особливо часто така практика мала місце під час визвольної війни 1648—1654 рр. Однак населення, не витримуючи знущань жовнірів, часто переселялось у безпечніші місця. Так, автор наводить цитату з літопису Самовидця, що після укладення Білоцерківського договору (1651 р.) і зайняття Стародубини польсько-шляхетськими військами, населення повітало «ку Полтаві... а инніе на кгрунтах московских слободи посажовали, не хотячи з жолнірами заставати и стащеі оним давати, бо незносную стацію брали».

У книзі наведені також цікаві факти про активний опір мас, які закривали перед жовнірами міські брами, руйнували мости і переправи на шляху руху збройних загонів. Інколи мешканці міст вдавались і до збройних виступів проти жовнірів та іноземців-найманців, які свавільничали під час перебування на лежах чи збирання стацій. Так, 1548 р. у містечку Бережне одного жовніра було вбито, а кількох поранено.

Розвиток українських міст гальмувала також руйнівна система оренд та застав. Автор доводить, що становище населення міст і містечок, зданих в оренду або в заставу польськими й українськими магнатами та вищою шляхтою, було тяжким. Орендарі й державці заставних об'єктів намагалися у кілька разів перевищити заставну або орендну суму, а тому по-хижацькому гра-

бували міське населення, доводячи його до повного зuboження. Це завдавало великої шкоди ремеслу, промислам і торгівлі міст.

П. В. Михайлина правильно підкреслює, що поліпшити тяжке становище міст можна було лише шляхом знищення панування шляхетської Речі Посполитої на українських землях. Саме за здійснення цієї заповітної мети й боролось міське населення України під час селянсько-козацьких повстань кінця XVI — першої половини XVII ст. і в роки визвольної війни українського народу (1648—1654 рр.) проти польсько-шляхетського поневолення, за возз'єднання з Росією.

Такі в основному положення змістовної монографії П. В. Михайлини. Однак, очевидно, слід було б розглянути ще один фактор, що негативно впливав на розвиток українських міст того часу, — руйнівні напади татар. Тільки за 1600—1647 рр. було здійснено 76 нападів. Під час походу орди на Галичину, Волинь і Поділля (1575 р.) татари захопили в полон більше 55 тис. чол. і повели в Крим 50 тис. голів рогатої худоби, 200 тис. овець та 150 тис. коней. Звичайно, подібні напади підірвали економіку України в цілому, зокрема промисловість і торгівлю міст. Автор здебільшого оперує даними, що стосуються першої половини XVII ст., і менше — даними кінця XVI ст. Треба було вказати, що польський історик XIX ст. Й. Лелевель (на його творі є посилання) був представником прогресивної польської історіографії. Трапляються повторення та редакційні огріхи.

Загалом рецензована монографія, безумовно, заслуговує позитивної оцінки. Вона є вкладом у вивчення історії українських міст в епоху феодалізму. Крім того, введені автором у науковий обіг матеріали допоможуть глибше з'ясувати соціально-економічні передумови визвольної боротьби українського народу. Працю П. В. Михайлини з інтересом прочитають науковці, вчителі й широкі кола читачів.

М. М. Кравець

В. Ф. ГОРЛЕНКО, І. Д. БОЙКО,
О. С. КУНИЦЬКИЙ.

НАРОДНА ЗЕМЛЕРОБСЬКА ТЕХНІКА УКРАЇНЦІВ

(Історико-етнографічна монографія).

вид-во «Наукова думка», К., 1971, 163 с.

Рецензована книжка, присвячена важливому елементу матеріальної культури українців — народній землеробській техніці. Вона складається із вступу й п'яти розділів, останній з яких є, власне, заключенням.

Авторами у вступі зазначено, що землеробська техніка займає особливе місце серед інших ділянок матеріальної культури

як один з елементів продуктивних сил. Правильно й те, що вивчення землеробських знарядь на Україні довгий час було відсталою ділянкою етнографічної науки. Досі не було видано жодної узагальнюючої праці на цю тему.

Актуальність дослідження обумовлювалась й тим, що останнім часом окремі вчені стали висловлювати помилкові твердження, нібито землеробські знаряддя позбавлені національної специфіки. Вихід у світ названої праці — першої монографії цієї галузі матеріальної культури українців — є відрадною подією в науковому житті радянських етнографів.

Монографія, написана на значній джерельній базі, стала узагальненням вивчення письмових джерел, опрацювання колек-

ній багатьох музеїв та великого експедиційного матеріалу, зібраного в ході роботи над «Регіональним історико-етнографічним атласом України, Білорусії та Молдавії».

У розділі «Селянське господарство в період феодалізму» визначаються фактори, від яких залежав розвиток народної землеробської техніки: соціально-економічні, географічні, ґрунтові, рельєфні. Впливали на нього більш чи менш тісні зв'язки з сусідніми народами, міграція населення, перебування окремих територій в складі тієї чи іншої держави. Тут же дається характеристика території й рельєфу, клімату, ґрунтів України, історичних і соціально-економічних умов життя народних мас у період феодалізму, характеризуються системи землеробства українців, наводяться дані про культуру землеробства, його напрями, народний землеробський календар тощо.

У розділах «Традиційні знаряддя обробки ґрунту», «Традиційні знаряддя збирання та переробки врожаю» описуються землеробські знаряддя українського народу доби феодалізму. Авторі досліджують типи орних знарядь, знарядь збирання і обмолоту врожаю та споруд народного млинарства, визначають їх комплекси, простежують їх національну специфіку.

При характеристиці орних знарядь автори застосовують оригінальну, досить чітку класифікаційну схему (вид, різновид, тип, варіант, форма), в основу якої покладено конструктивні особливості знарядь та їх функціональне призначення. Така класифікація враховує історичний розвиток землеробської техніки. Авторі описали багато форм і варіантів знарядь, що свідчить про надзвичайну різноманітність їх, творчу винахідливість народу. Переглянуто, зокрема, точку зору про однотипність і однаковість традиційного українського плуга, що була поширена в буржуазній літературі. Взагалі розділи містять великий і цінний етнографічний матеріал, здобутий здебільшого під час експедиційних досліджень. Сприймання його добре доповнюють таблиці ілюстрацій, складені за історичним принципом.

Розділ «Зміни в землеробській техніці українців у період капіталізму» характеризує нові соціально-економічні умови життя селянства, зрушення в культурі й системах землеробства на Україні в період капіталізму.

Наводяться дані про нові фабричні знаряддя, що з'явилися в цей період на Україні, показується, як відбулась їх поява на народному конструванні знарядь, простежується еволюція в комплексах традиційних знарядь. Авторі вперше, на конкретних фактах досліджують взаємодію професійного й народного досвіду виготовлення знарядь, висвітлюють значну роль, яка належить традиційним, зокрема українському плугові, у виникненні фабричних

марок плугів тощо. Опубліковано великий матеріал про модифіковані плуги, рала, сохи, драпаки, борони, ручні знаряддя. Матеріал розділу свідчить про те, що в пореформенний період у техніці обробки ґрунту відбулися великі зміни, хоча фабричні знаряддя й машинна техніка були доступні лише сільській буржуазії.

В останньому розділі висвітлюється доля традиційних знарядь в післяжовтневий час, а також ті докорінні зміни, які сталися в землеробській техніці українського колгоспного селянства в епоху соціалізму. Повністю зникли дерев'яні орні, ручні знаряддя й більшість застарілих фабричних знарядь. Їх замінила сучасна машинна техніка.

Отже, можна сказати, що в монографії вперше в українській етнографічній літературі простежено розвиток землеробської техніки в цілому і окремих її комплексів протягом трьох суспільно-економічних формацій. Робота пролізана послідовним історизмом, кожне явище, як і розвиток землеробських знарядь в цілому, показані в русі. Авторі наводять порівняльний матеріал з землеробської техніки споріднених народів (росіян, білорусів), а також сусідніх (молдаван, болгар, литовців).

Монографія, без сумніву, відбиває найновіші досягнення радянської етнографічної науки. Авторі зібрали й узагальнили великий фактичний матеріал, зробили на його підставі правильні наукові висновки, які в багатьох випадках є оригінальними. Праця написана за чіткою структурою, доброю мовою. Приємне враження справляє зовнішнє оформлення книги.

Високо оцінюючи опубліковану працю, хочеться одночасно висловити деякі побажання й зауваження. Треба було б дати більше матеріалу з західноукраїнських земель, розглянути його в глибшому порівнянні з землеробською технікою сусідніх народів (угорців, словаків, поляків), подати хоча б схематичні карти поширення окремих типів землеробських знарядь. Авторі даремно відмовилися від публікації фотografій, які дають докладніше уявлення про знаряддя, ніж надто вже схематизовані рисунки. В довідковому апараті на стор. 5 виноска 7, вип. III не 1928, а 1930 р. У підтекстовці до табл. VIII леміш під номером 2 фігурує двічі. Матеріал III розділу місцями викладено дещо спрощеною мовою. На стор. 4, на думку рецензента, переоцінюються внесок істориків у розробку даної проблеми.

Дрібні недоліки однак не знижують високої оцінки рецензованої праці в цілому. Монографія «Народна землеробська техніка українців» є цінним внеском в радянську етнографічну науку. Уже зараз після виходу в світ рецензованої праці, можна говорити про заповнення однієї з прогалин у вивченні матеріальної культури українського народу, а саме: у вивченні землеробських знарядь.

В. П. Васильєв

**М. КИЦЕНКО. ХОРТИЦЯ В ГЕРОІЦІ
І ЛЕГЕНДАХ, 2-е ВИД.,**

вид-во «Промінь», Дніпропетровськ,
1972, 132 с. з іл.

Добре видана, з яскравою обкладинкою і чималою кількістю ілюстрацій, книжка М. Киценка присвячена історії дніпровського острова Хортиці й відбиттю її в народних переказах і легендах. Вона не позбавлена дослідницького елементу, написана хорошою літературною мовою і читається з інтересом.

М. Киценко правильно висвітлює ряд історичних подій, що відбулися на острові в далекому минулому. Цілком задовільним є огляд згадок про Хортицю античних і середньовічних авторів, непогано викладено розвиток подій на острові в роки Жовтневої революції, громадянської війни й перших соціалістичних перетворень. Щиро, захоплено звучать рядки, присвячені будівництву Дніпрогесу, який автор називає «піснею соціалізму». Автор виявив добре знання історичних, зокрема архівних, джерел, сумлінно попрацював з науковою літературою.

Цікаво, хоча, на наш погляд, дискусійно розв'язує М. Киценко один з найгостріших сюжетів книжки — перебування на Хортиці князя Дм. Вишневецького. Не ідеалізуючи цього політичного авантюриста, котрий спілкувався з Росією і воював проти татар лише заради власних інтересів, автор водночас показує, що його діяльність об'єктивно сприяла зміцненню українсько-російського побратимства і боротьбі українського народу проти татарсько-турецької агресії. М. Киценко цілком слушно зауважує, що не слід отождествлювати феодала Вишневецького з народним героєм Байдою — збірним образом, в якому, проте, «очевидно, є елементи і його трагічної долі» (стор. 48). Байда, як і Вишневецький, загинув на гаку султанського замку в Стамбулі).

Однак книжка М. Киценка не позбавлена й серйозних недоліків, які знижують її пізнавальну цінність, а деякі навіть заважають правильному відтворенню історії Запоріжжя XVII—XVIII ст.

Вже не першим з радянських дослідників історії запорізького козацтва М. Киценко вважає «козацьку республіку» (як назвав К. Маркс Січ) демократичною, але ж К. Маркс цього не писав! Запорізька Січ дійсно якоюсь мірою була республікою, але аристократичною — на зразок Спарти, з якою її не випадково порівнювали деякі історики минулого. Хибне розуміння згаданого вислову К. Маркса призвело до ідеалізації козацького товариства, перебільшення демократичності його порядків, яких автор припустився у викладі, хоч у вступі він цілком правильно відзначив, що «серед січовиків, як і серед всього населення України, не було соціальної рівності. Раз у раз її розідали гострі внутрішні протиріччя» (стор. 78). На жаль, це

твердження так і залишилося декларативним. В книжці ідеалізовано устрій Січі, діяльність її діячів, зокрема Сагайдачного.

Не можна називати Хортицю «коліською запорізького козацтва» (назва і зміст одного з розділів книжки), коли на острові не було Січі, а перебували лише, та й то не постійно, козацькі залоги. Автор досить дотепно прагне довести можливість існування Січі на Хортиці, але його аргументи є формально-логічними, тоді як історичні джерела цієї думки не підтверджують.

Головна вада книжки М. Киценка — однобічне висвітлення стосунків Запоріжжя з Росією. Створюється хибне враження, нібито російський уряд тільки пригнічував і нищив козацтво. Не можна без коментарів цитувати «сучасний фольклорний переказ» (та ще й записаний у 1950 р!!), в якому сказано: «І почав Петро (перший, російський імператор.— М. К.) Січ руйнувати, а козаків вішати та пливом по Дніпру пускати» (стор. 54). Приблизно в такому ж дусі розповідається про ставлення російського командування до козаків під час російсько-турецьких війн XVIII ст.

Про неврахування автором рецензованої праці деяких закономірностей розвитку історичного процесу свідчить його розповідь про останні роки існування Запорізької Січі, зокрема такі рядки: «Царат... вишукував привід для знищення Січі, загарбання земель Запорізьких вольностей» (стор. 69). Ця думка нав'язливо повторюється автором у кількох місцях. У читача може створитися неправильне враження, начебто Січ була зруйнована завдяки примхам «сучої матері» Катерини II та її «вгодованого» фаворита Потьомкіна. Між тим, існування Запоріжжя в XVIII ст. було історичним пережитком. Старомодність військової організації й ведення воєнних дій, анархічність і непослідовність керівництва Січі, непризвичаєного брати участь у боях у складі регулярної армії, робили козацьке військо малопридатним для використання в умовах воєн XVIII ст. У цей час запорізьке військо вже не становило авторитетної воєнної сили. З іншого боку, неосвоеність козацтвом величезних степових просторів, екстенсивність ведення сільського господарства створювали перешкоди на шляху заселення Півдня, його сільськогосподарського й промислового розвитку, гальмували зародження буржуазних відносин. Можна вважати чудом, що Січ проіснувала майже до кінця XVIII ст., вона принаймні на сторіччя пережила саму себе. Ідеалізація суспільного ладу Запорізької Січі, абсолютизація її ролі в історії України, суб'єктивістське пояснення причин і передумов її ліквідації характерні і для ряду інших праць М. Киценка, за що його вже піддавали справедливій критиці.

Не пішла на користь книжці М. Киценка, на нашу думку, і передмова О. Апанович, в якій занадто ідеалізується демократичний лад, що бучіто панував на Січі, допускаються неправильні твердження.

начебто Січ очолила боротьбу проти польсько-шляхетської агресії в середині XVII ст. Як і в книжці М. Киценка, у передмові О. Апанович немає жодного слова про етапи розвитку Січі від розквіту в XVI ст. до занепаду у XVIII ст., про її перетворення, кінець кінцем, на гальмо розвитку Півдня України.

**ВЯЧЕСЛАВ КВІТИНСЬКИЙ.
ФРОНТ БЕЗ ТИЛУ.**

Документальна повість,

*Видавництво політичної літератури
України, К., 1971, 195 с.*

Серед публікацій про Велику Вітчизняну війну, що вийшли останнім часом, привертає увагу книжка Героя Радянського Союзу В. А. Квітинського «Фронт без тилу». У документальній повісті розповідається не лише про самого автора — у роки війни відомого партизанського командира, а і його бойових друзів, Новоград-Волинське партійне підпілля, діяльність партизанського з'єднання під командуванням Героя Радянського Союзу А. М. Грабчака, участь радянських людей у Словацькому національному повстанні 1944 р. Книжка достовірно передає атмосферу воєнних років, дозволяє повніше уявити картину наростання народної боротьби в тилу ворога.

Перші уроки військової науки В. А. Квітинський здобув у 1939 р. Ще студентом він був призваний до Червоної Армії, напередодні віроломного нападу фашистської Німеччини на СРСР закінчив артилерійську школу і став командиром взводу. Недалеко від Дрогобича йому довелося в червні 1941 р. прийняти бойове хрещення у сутичці з гітлерівськими військами. Після відступу й оточення Квітинський установив зв'язок з партизаним підпіллям Новоград-Волинська, не вагаючись вступив до лав народних месників.

У характеристики Українського штабу партизанського руху про бойові дії відважного підпільника у 1942—1943 рр. зазначається: «6 квітня пішов у партизанський загін. З перших днів був... рядовим диверсантом, потім командиром диверсійної групи. На своєму рахунку має 11 пушених підуків військових ешелонів, за нагороджений орденом Леніна. У червні місяці В. А. Квітинського призначили командиром загону «Червоний фугас». За цими лаконічними словами — виключно важкий шлях партизана-підривника — сотні кілометрів у будь-яку погоду з вантажем вибухівки за плечима, постійні сутички з підрозділами гітлерівських військ, які охороняли мости й дороги, кровопролитні бої з регулярними німецько-фашистськими частинами, що їх не раз кидали проти партизан.

На закінчення відзначимо, що при підготовці до видання книжок, подібних праці М. Киценка, вкрай необхідне кваліфіковане фахове рецензування з боку авторитетних наукових організацій. У даному випадку, очевидно, цього не було зроблено.

М. Ф. Котляр

Коли фронт пройшов через територію, де діяло з'єднання А. Грабчака, Український штаб партизанського руху створив на основі загону «Червоний фугас» диверсійну групу під керівництвом Квітинського і перекинув її через лінію фронту із завданням вийти у район Бреста для проведення операцій на важливих комунікаціях.

Після визволення території України від німецько-фашистських загарбників багато соратників В. А. Квітинського повернулися до роботи в тилу. Автор книжки, як і сотні інших досвідчених радянських партизанських командирів, продовжував свій бойовий шлях, допомагаючи визволяти територію зарубіжних країн від фашистів.

Швидкий наступ Червоної Армії та вихід її навесні 1944 р. до державного кордону СРСР став могутнім стимулом для нового піднесення національно-визвольного руху в Чехословаччині. У цей час Комуністична партія Чехословаччини приділяла виняткову увагу розвитку всенародного партизанського руху і підготовці масового збройного повстання в Словаччині.

Виконуючи свій інтернаціональний обов'язок, Радянський Союз відгукнувся на прохання КПЧ і надав народам Чехословаччини підтримку в розвитку масового партизанського руху. За дорученням Радянського уряду Український штаб партизанського руху в 1944 р. переправив на територію Словаччини організаторські групи чехів і словаків, відібрані у військових частинах, і найбільш досвідчених радянських месників. Партизанські групи висаджувались у гірських і лісових областях Центральної та Східної Словаччини. Окремі загони радянських партизанів виходили в Словаччину, долаючи з боями сотні кілометрів. Серед них був невеликий загін В. А. Квітинського, який після десантування недалеко від Дрогобича наприкінці червня 1944 р. просувався на Захід і 9 серпня перейшов польсько-словацький кордон у районі Дукельського перевалу.

Поява радянських партизанів була сприйнята словацькими трудящими як прояв постійної допомоги, що її подавала в ході війни наша країна народам Чехословаччини. Відважні радянські люди вселяли віру в швидкий розгром фашистської Німеччини, рішучість боротися з окупантами та їх тісовськими пособниками. Звістка про прибуття партизанів з СРСР швидко поширилася по всій Словаччині. Десятки й сотні

товаків, а також радянських військовопонених, які втекли з гітлерівських конц-зборів, пішли в гори. Загони і групи швидко виростили у бригади. За авторитетним свідченням одного з керівників національно-визвольного руху в Чехословаччині, нині першого секретаря ЦК КПЧ устаса Гусака, група В. А. Квітінського росла лише за один тиждень з 23 до 360 осіб¹. Скоро на її основі було сформовано велике партизанське з'єднання, яке під час Словацького національного повстання держало ім'я Клемент Готвальда. Операції бригади «Готвальд» поширювалися на територію від Прешова до Брезно — зі сходу на захід, і від Бардейова до Римавської-Соботи — з півночі на південь.

Група, а пізніше бригада під командуванням В. А. Квітінського пройшла шляхами Польщі й Чехословаччини більше 100 км і здійснила 156 операцій. Готвальдівці підірвали 36 ворожих військових ешелонів, 191 вагон, 15 платформ, 130 автомашин, вивели з ладу металургійний завод, отари шахти, електростанцію, 22 мости, ринадцять разів переривали лінію зв'язку єрлін — фронт, знищили у боях близько тис. фашистських солдатів і офіцерів, зняли в полон до двохсот гітлерівців. Такі аслідки партизанського подвигу бригади К. Клемент Готвальда, в якій воювали осіяни, українці, білоруси, казахи, словаки, чехи, німці, австрійці, поляки й угорці.

Книжка цінна тим, що в ній на конкретно-історичному матеріалі показано становлення і зміцнення братньої дружби радянського і чехословацького народів у роки другої світової війни. Перед читачем проодить галерея чудових словацьких патріотів — борців проти фашизму.

Читаючи спогади В. А. Квітінського, ще аз пересвідчуємося у повній безпідставості тези буржуазної історичної літератури про те, що Радянський Союз нібито в подавав допомоги Словацькому національному повстанню. Вся діяльність радянських партизанів спростовує це твердження. У зв'язку з цим незаперечний інтерес

становлять документи, наведені автором. 9 серпня, зразу ж після подолання групою В. А. Квітінського Дукельського перевалу, вона одержала від керівництва Українського штабу партизанського руху радіограму такого змісту: «Виходьте скоріше в район словацького міста Пряшева. Організуйте бойову та диверсійну діяльність. З прибуттям до зазначеного місця обладнайте майданчик для літаків. Регулярно повідомляйте про місце розташування» (стор. 134).

Коли радянські війська почали 8 вересня відому Карпатсько-Дукельську операцію, яка мала на меті забезпечити швидкий вихід на словацьку територію після початку повстання, бригада «Клемент Готвальд» одержала вже на другий день нову радіограму: «Частини Червоної Армії наступають на Словачину. Вам слід негайно вжити заходів до посилення диверсій в тилу німецьких дивізій» (стор. 144). Такого ж змісту вказівки одержали всі партизанські бригади і загони, що діяли на словацькій території.

Отже, як бачимо, всі ці факти свідчать про героїчну боротьбу, сміливі дії партизанських груп, загону «Червоної фуґас» і бригади ім. Клемент Готвальда. Проте, якщо читач не знайомий з історією партизанської боротьби на Україні в роки війни й історією Словацького національного повстання, йому іноді важко буде орієнтуватися у загальній обстановці, скласти цілісне уявлення про розвиток партизанського руху на тих територіях, де діяли на той час партизанські частини під командуванням В. А. Квітінського. Цей недолік книжки, як і інші, не знижує її пізнавальної цінності. Спогади з інтересом прочитає кожний, хто цікавиться героїчним минулим нашої Вітчизни, подвигами її синів і дочок. Для молодого покоління документальна повість має велике виховне значення. Хочеться побажати автору написати нову книжку про діяльність бригади ім. Клемент Готвальда у Чехословаччині — цікаву сторінку з історії інтернаціональної солідарності братніх радянського і чехословацького народів.

¹ Густав Гусак. Свідчення о словацьком национальном восстании, М., 1969, стор. 279.

**ОЧЕРКИ ПО НОВЕЙШЕЙ ИСТОРИИ
ВЕНГРИИ. НАУЧНЫЕ ТРУДЫ,
ПОСВЯЩЕННЫЕ 25-ЛЕТИЮ
ОСВОБОЖДЕНИЯ ВЕНГРИИ.**

Ред. В. А. Тарасенко и Д. Токоди,

Издательство Киевского университета,
К., 1972, 244 с.

**25 EV TÖRTENETEBÖL.
TANULMANYOK MAGYARORSZÁG
FELSZABADULÁSÁNAK
ÉVFORDULÓJÁRA.**

Szerk. Tokody Gyula és
Vaszilij Akimovics Taraszenko,
Kijev — Debrecen, 1970, 281 l.

**З ІСТОРІЇ 25 РОКІВ.
ДОСЛІДЖЕННЯ ДО РІЧНИЦІ
ВИЗВОЛЕННЯ УГОРЩИНИ.**

Ред. Д. Токоді і В. Я. Тарасенко,
Київ—Дебрецен, 1970, 281 с.

Двадцятип'ятиріччя з дня визволення Угорщини героїчною Радянською Армією було відзначено виходом у світ ряду праць угорських і радянських істориків, в яких висвітлювалися обставини народження нової Угорщини та трудові звершення угорських трудящих у процесі будівництва соціалістичного суспільства. Рецензовані збірники статей займають особливе місце серед ювілейних видань тому, що вони підготовлені й випущені в світ (у Дебрецені і Києві) угорською та російською мовами науковцями двох споріднених вузів — Київського державного університету ім. Т. Г. Шевченка і Дебреценського університету ім. Лайоша Кошута.

У спільній передмові ректори університетів член-кор. АН УРСР М. У. Білий і д-р А. Рапчак вказують на давні традиції дружби українського та угорського народів, що сягають сивої давнини. Вони скріплені кров'ю, пролітою в спільній боротьбі проти експлуататорів та іноземних імперіалістів, які намагалися задусити Угорську Радянську Республіку в 1919 р., а також у горнілі боїв за визволення угорської землі з-під ярма німецько-фашистських загарбників. Автори наголошують на тому, що 4 квітня 1945 р. почався не лише новий період в історії Угорщини, але й новий етап дружби і братерського єднання двох народів-сусідів. Рік у рік поглиблюються, стають багатограннішими наукові та культурні зв'язки. Складовою їх частиною є співробітництво викладачів наукових закладів УРСР та УНР, в тому числі Київського і Дебреценського університетів, які й написали рецензовані праці.

У книжці вміщено сім статей, автори яких розкривають різні проблеми. Наприклад, В. Я. Тарасенко в розвідці «Угорщина в другій світовій війні» показав роль цієї країни в планах фашистів, всебічно проаналізував розтапавку класових сил, зов-

нішню та внутрішню політику реакційних правлячих кіл у період правління Хорті. Автор приділив значну увагу боротьбі трудящих під керівництвом Комуністичної партії за вихід країни з війни, за поліпшення умов життя народних мас. Восени 1944 р. в Угорщині створилася революційна ситуація, і внаслідок переможного наступу Радянської Армії були сприятливі умови для розгортання народно-демократичної, а згодом і соціалістичної революції. Деякі положення автор викладає дещо схематично, що пояснюється, очевидно, невеликим обсягом статті, проте в цілому він розкрив цю важливу проблему.

За умов боротьби двох ідеологій — буржуазної і марксистсько-ленінської — одним з першочергових завдань марксистської історичної науки є викриття вигадок апологетів буржуазії. В дослідженні Є. Мадараш і Д. Токоді «Західнонімецька історична і мемуарна література про роль Угорщини в другій світовій війні» переконливо спростовуються концепції істориків і мемуаристів ФРН, які всіляко намагаються применшити вклад Радянської Армії в розгром фашизму і роль правлячої верхівки Угорщини в здійсненні планів гітлерівського керівництва. Автори статті підкреслюють, що така тенденційність підпорядкована політико-пропагандистським цілям певних кіл Західної Німеччини.

На особливу увагу заслуговує дослідження Е. Нідерхаузера «Французька та англосаксонська історіографія про роль Угорщини в другій світовій війні». Вчений ознайомився з багатьма працями англійських, американських та французьких істориків і аргументовано викрив неправильні тлумачення фальсифікаторів, навів безліч прикладів відвертого ігнорування ними очевидних фактів, а водночас і спроби «виправдати» угорські пайові класи та їх уряди, які до останньої хвилини всіляко підтримували третій рейх. Західні історики охоче цитують мемуари колишніх хазяїв Угорщини (Хорті, Каллаї та ін.) і здебільшого поділяють їх погляди. Неспроможні об'єктивно проаналізувати хід подій навіть ті науковці (Х. Сетон-Ватсон, Маккарті та ін.), які добре знають історію Угорщини цього часу, але перебувають на антикомуністичних й антирадянських позиціях. Як слушно наголошують автори обох історіографічних праць, переважна більшість західних істориків помилково вважає, що перемога народно-демократичного ладу в Угорщині зумовлена виключно «тиском СРСР», перебуванням Радянських Збройних Сил на території країни. Тому радянські та угорські науковці повинні постійно викривати ці хибні твердження і глибше аналізувати досягнення трудящих УНР в будівництві соціалізму.

В статті В. Д. Лисоченка «Радянська історіографія про народно-демократичну революцію в Угорщині» детально показано, як вчені СРСР висвітлювали передумови народно-демократичної революції, її харак-

тер, рушійні сили та процес переростання в соціалістичну революцію. Автор підкреслює, що успішному розв'язанню окремих, лийні ще спірних питань значною мірою сприятиме співробітництво радянських і угорських науковців.

І. Т. Беренд і Д. Ранкі («Революційні перетворення і реконструкція економічного життя в народно-демократичних країнах у період між 1945—1949 рр.») аналізують загальні закономірності та специфічні риси цього процесу. Під керівництвом комуністичних і робітничих партій, вказують автори, були здійснені аграрна реформа, націоналізація шахт, промислових підприємств і банків, подолана інфляція. В 1948—1949 рр. відбудова народного господарства, поряд з реконструкцією економіки в цілому, була завершена і створилися сприятливі умови для проведення соціалістичної індустріалізації. Це стало можливим лише завдяки безкорисливій допомозі Країни Рад.

І. Д. Кундюба («Угорщина в системі соціалістичних країн») підкреслює, що нові форми і методи співробітництва між країнами РЕВ дають змогу постійно підвищувати життєвий рівень угорського населен-

ня, зміцнювати обороноздатність УНР, сприяють зростанню її міжнародного авторитету. Яскравим прикладом нового типу міжнародних відносин є історія радянсько-угорських зв'язків протягом останньої чверті століття. В ілюстрованій численними прикладами розвідці К. О. Дзеджули «Радянсько-угорські політичні, економічні та культурні зв'язки після другої світової війни» показано спільну боротьбу радянського і угорського урядів на міжнародній арені за мир і безпеку, взаємовигідне економічне, науково-технічне та культурне співробітництво між цими країнами. Автор переконливо доводить, що братерські контакти між трудящими Радянської України та УНР дедалі більше розширюються.

Загалом автори і редакторський колектив двох споріднених університетів виконали дуже корисну і значну роботу. Хоча не всі дослідники повністю використали здобутки радянських та угорських учених, зокрема з питань історії співробітництва між обома країнами, вихід у світ цих дуже актуальних праць сприятиме зміцненню дружби між нашими народами.

А. А. Керекеш-Надь

Хроніка та інформація

ВСЕСОЮЗНА НАУКОВА КОНФЕРЕНЦІЯ «УТВОРЕННЯ СРСР — ТОРЖЕСТВО ЛЕНІНСЬКОЇ НАЦІОНАЛЬНОЇ ПОЛІТИКИ»

21—23 листопада 1972 р. в Києві відбулася Всесоюзна наукова конференція з проблеми «Утворення СРСР — торжество ленінської національної політики», присвячена 50-річчю утворення Радянської багатонаціональної держави. Організована вона Міністерством вищої і середньої спеціальної освіти СРСР, Міністерством вищої і середньої спеціальної освіти УРСР, Київським ордена Леніна державним університетом ім. Т. Г. Шевченка та Товариством «Знання» Української РСР.

У роботі конференції взяли участь вчені з усіх радянських республік, представники наукової громадськості братніх соціалістичних країн — БНР, УНР, НДР, МНР, ПНР, СРР, ЧССР, СФРЮ — всього більше 1 тис. чол.

З числа учасників конференції 911 чол. представляли вищі учбові заклади країни і 59 — науково-дослідні установи, 129 чол. — це партійні та радянські працівники. Серед присутніх на конференції були 32 академіки і члени-кореспонденти АН СРСР і АН союзних республік, 203 — доктори наук, професори, 214 — завідуючих кафедрами, 475 — кандидатів наук, доцентів. 369 учасників конференції представили тези своїх доповідей і виступів.

На конференції були присутні кандидат у члени Політбюро, секретар ЦК КП України В. Ю. Маланчук, заступник Голови Ради Міністрів УРСР П. Т. Тропнюк, секретар Президії Верховної Ради УРСР Я. Я. Колотуха, зав. сектором вузів відділу науки та учбових закладів ЦК КПРС П. А. Скипетров, завідуючі відділами ЦК КП України І. З. Орел і В. В. Цветков, міністри, голови комітетів і керівники ідеологічних установ, а також делегати VII Всеукраїнського, X Всеросійського і I Всесоюзного з'їздів Рад Г. Я. Жеболенко-Чубар, К. Ф. Зеленська, В. Д. Коршенко, І. І. Шиншкін. На пленарному засіданні конференції з вітальною промовою від учасників з'їздів Рад виступив В. Д. Коршенко.

Конференцію відкрив міністр вищої і

середньої спеціальної освіти СРСР В. П. Єлютіп.

На першому пленарному засіданні учасники конференції заслухали ряд доповідей. З доповіддю «Утворення СРСР — живе уособлення принципів пролетарського інтернаціоналізму» виступив член Політбюро ЦК КП України, заступник Голови Президії Верховної Ради СРСР, Голова Президії Верховної Ради Української РСР І. С. Грушецький. Принципам марксистсько-ленінської теорії і програмним положенням КПРС у національному питанні була присвячена доповідь заступника міністра вищої і середньої спеціальної освіти СРСР проф. М. І. Мохова. «XXIV з'їзд КПРС про дальший розквіт і поступове зближення націй і народностей СРСР» — таку назву мав виступ зав. кафедрою наукового комунізму Інституту підвищення кваліфікації викладачів суспільних наук при Ленінградському університеті, д. і. н., проф. Т. Ю. Бурмістрової. Про всесвітньо-історичне значення досвіду КПРС у розв'язанні національного питання в СРСР розповів з трибуни конференції заступник головного редактора журналу «Коммунист», д. філос. н. Є. О. Баграмов.

Крім того працювали три секції: «Ленінська теорія і програма в національному питанні та дальший їх розвиток у документах КПРС» (керівник секції Т. Ю. Бурмістрова), «Створення і розвиток багатонаціональної радянської держави» (керівник секції д. і. н., проф., зав. кафедрою історії радянського суспільства Київського держуніверситету Ю. Ю. Кондуфор), «Розквіт, зближення і згуртування народів СРСР в умовах комуністичного будівництва» (керівник секції д. і. н., проф., Заслужений діяч науки УРСР, зав. кафедрою історії КПРС гуманітарних факультетів Київського держуніверситету О. А. Бородин).

В своїх доповідях і виступах учасники першої секції конференції особливу увагу приділили питанню розробки В. І. Леніним на основі творчого розвитку наукових положень К. Маркса і Ф. Енгельса й

узагальнення досвіду російського та міжнародного національно-визвольного руху в умовах імперіалізму теорії, програми і політики Комуністичної партії в національному питанні. Про це говорили проф. Ташкентського державного університету Х. Турсунов, доц. Киргизького державного університету А. Табалдієв, доц. Московського економіко-статистичного інституту О. М. Горбатов, доц. Кіровоградського інституту сільгоспмашинобудування Л. М. Глазов, доц. Білоруського політехнічного інституту О. Халіпов, викладач Кутаїського педагогічного інституту Г. М. Гурішідзе та ін.

Ленінські положення про принципи пролетарського інтернаціоналізму, право націй на самовизначення, державну федерацію, об'єктивну економічну і соціально-політичну можливість створення багатонаціональної союзної соціалістичної держави стали основою утворення СРСР, теоретичною базою діяльності КПРС. Цій темі присвятили свої наукові повідомлення доц. Казанського державного університету М. Б. Садиков, доц. Латвійського державного університету А. Буль, доц. Новосибірського державного університету Ф. З. Карих, доц. Білоруського державного університету Г. І. Чеснокова, доц. Ленінградського інституту точної механіки і оптики Н. І. Кетов, доц. Ужгородського державного університету М. П. Макара, старший науковий співробітник інституту історії партії ЦК КП Білорусії Н. І. Барановський та ін.

Доповідачі підкреслювали, що ленінська спадщина з національного питання дістала дальший творчий розвиток у багатогранній діяльності КПРС. Суть і міжнародне значення теорії та практики Комуністичної партії з національного питання на півсторічному досвіді нашої країни розкрито у Постанові ЦК КПРС «Про підготовку до 50-річчя утворення Союзу Радянських Соціалістичних Республік». У цьому важливому документі охарактеризовано закономірності розвитку соціалістичних націй в період будівництва комунізму, визначені актуальні завдання в теоретичному узагальненні досвіду КПРС щодо реалізації ленінської національної політики.

З критикою буржуазних фальсифікацій ленінської національної політики виступили проф. Київського державного університету М. О. Буцько, старший науковий співробітник Інституту історії партії при ЦК КП Молдавії А. Г. Морарь, доц. Московського педагогічного інституту іноземних мов М. В. Романовський.

Всього у роботі цієї секції взяло участь 184 чол., 37 з них виступили на її засіданнях.

Під час роботи другої секції конференції були всебічно проаналізовані й обговорені теоретичні питання створення і розвитку багатонаціональної держави, узагальнення практичного досвіду КПРС у цій галузі. Проблема федеративного

устрою радянської держави присвятив свій виступ чл.-кор. АН УРСР проф. Київського державного університету П. О. Недбайло. «Соціалістичний лад і розквіт малих націй і народностей» — така тема наукового повідомлення проф. Якутського державного університету А. Є. Мординова. В центрі уваги виступу проф. Московського державного університету Г. М. Алексеева було питання про торжество ленінських ідей національно-державного соціалістичного будівництва в Середній Азії.

Важливі проблеми були підняті у представлених на розгляд учасників секції повідомленнях доц. Ташкентського інституту народного господарства І. М. Гафурджанова, викл. Читинського педагогічного інституту Ю. В. Курскова, ст. викл. Таджицького державного університету Х. А. Амінджанова, проф. Башкирського державного університету Ф. Л. Саяхова, доц. Вірменського державного педінституту А. Г. Давтяна та ін. На численних прикладах доповідачі показали, що завдяки братерській дружбі трудящих усіх національностей, згуртованих КПРС, об'єднанню всіх сил і ресурсів СРСР за короткий строк перетворився на могутню високорозвинуту державу, народи якої успішно будують комунізм. У Союзі Радянських Соціалістичних Республік забезпечено всебічний розвиток у нерозривній єдності союзної державності і національної державності союзних республік на основі принципів демократичного централізму і соціалістичного федералізму, радянської соціалістичної демократії. Всього на секції було заслухано 32 виступи й повідомлення.

Питанням розвитку, зближення і згуртування народів СРСР в умовах комуністичного будівництва була присвячена робота третьої секції — найбільш представницької на конференції. В її роботі взяло участь 420 чол. На засіданнях секції виступило 38 чол.

Спіраючись на ленінську теоретичну спадщину, документи КПРС і особливо рішення і матеріали XXIV з'їзду КПРС, оперуючи багатим і різноманітним фактичним матеріалом, доповідачі переконливо показували, що період будівництва комунізму характеризується дальшим всебічним зближенням націй і народностей СРСР на основі повної спільності економічних, політичних і духовних інтересів, братерської дружби і співробітництва народів, що шлях до цього лежить через дальший розвиток економіки і культури всіх соціалістичних націй і народностей, поліпшення взаємного обміну досягненнями матеріальної і духовної культури і наполегливої роботи партії щодо подолання залишків шовінізму і націоналізму.

Особливу увагу доповідачі приділили розвитку положень XXIV з'їзду КПРС, постанови ЦК КПРС про підготовку до 50-річчя утворення СРСР про закономірності розвитку і особливості формування

нової історичної спільності — радянського народу. Згуртовані єдністю економічного, соціально-політичного життя, об'єднані марксистсько-ленінською ідеологією, народи нашої країни становлять єдиний багатонаціональний колектив. Для радянського народу характерне органічне поєднання національних особливостей із загально-радянськими рисами, соціалістичними, інтернаціональними за своєю природою. Ці питання знайшли глибоке висвітлення у виступах професорів Ризького політехнічного інституту О. І. Холмогорова, Волгоградського інституту інженерів міського господарства П. М. Рогачова, Ташкентського інституту народного господарства С. П. Турсунмухамедова, доцентів Грозненського нафтового інституту О. М. Багдасаряна, Вільнюського художнього інституту С. В. Адомавічюте та ін.

Значне місце в роботі секції зайняли питання про провідну роль робітничого класу в інтернаціональному єднанні народів СРСР, ролі КПРС у зміцненні дружби і співробітництва радянських народів, інтернаціональному вихованні трудящих в умовах комуністичного будівництва. Цим проблемам були присвячені виступи професорів Воронежського політехнічного інституту П. А. Попова, Ленінградського державного університету І. З. Захарова, доцентів Іркутського державного університету Р. А. Бичкової, Кабардино-Балкарського державного університету С. І. Ефендієва та ін. Досвід нашої країни показує, що розквіт кожної соціалістичної нації є не тільки досягненням цієї нації, але й наслідком спільної праці всіх радянських народів. У цьому яскраво проявляється інтернаціональний зміст процесів зближення й розквіту соціалістичних націй. Про це переконливо говорили в своїх виступах проф. Казахського державного університету А. Р. Ахметов, доц. Вільнюського державного університету Н. М. Жукаускаене та ін.

Всі виступи були пронизані духом ленінської партійності, класовості. Доповідачі, зокрема, доктори історичних наук Р. Г. Симоненко, Л. Ю. Беренштейн, к. і. н. Ю. І. Римаренко (Київ), доц. Львівського політехнічного інституту В. К. Сульженко дали аргументовану критику перекручень антикомуністами сучасного етапу національних відносин у СРСР.

На заключному пленарному засіданні були підбиті підсумки роботи конференції. Із заключним словом виступив перший заступник міністра вищої і середньої спеціальної освіти СРСР проф. М. І. Мохов. Він підкреслив, що різноманітність тематики виступів на конференції дає підстави зробити висновок: науковці країни розробляють корінні проблеми в дослідженні ленінської теоретичної спадщини з національного питання, теоретичної діяльності і практичного досвіду КПРС щодо створення і розвитку першої в світовій історії багатонаціональної держави — СРСР.

З великим піднесенням учасники конференції прийняли вітальний листа ЦК КПРС, Президії Верховної Ради і Раді Міністрів СРСР.

Проведення конференції було використано для посилення політичної роботи в масах, зокрема для активізації виховання трудящих у дусі дружби народів СРСР, пролетарського інтернаціоналізму.

Провідні вчені братніх республік виступили з лекціями і доповідями, присвяченими 50-річчю утворення СРСР, перед робітниками заводів «Арсенал» ім. В. І. Леніна, «Більшовик», «Червоний екскаватор», верстатів-автоматів ім. Горького, Дарницького шовкового комбінату, Київської Комсомольської ГЕС, зустрічалися із студентами всіх факультетів Київського державного університету та інших вузів міста.

*М. Г. Безпалко,
А. Г. Слюсаренко*

VII МІЖНАРОДНИЙ КОНГРЕС АРХІВІВ

22—25 серпня 1972 р. в Москві відбувся VII Міжнародний конгрес архівів. Він виявився найбільш представницьким форумом архівістів за всю історію діяльності Міжнародної ради архівів: понад 1300 делегатів більше ніж 50 країн світу приїхали до Москви, в той час як на попередніх конгресах кількість учасників не перевищувала 400—600. Радянську країну представляли 352 делегати з усіх радянських республік, в тому числі 28 — від Української РСР.

На Московському конгресі вперше були широко представлені країни Азії і Африки.

Робота VII Міжнародного конгресу ар-

хівів, відповідно до заздалегідь виробленої програми, проходила на чотирьох пленарних та трьох секційних засіданнях. Крім того, засідали Генеральна асамблея МРА, «Круглий стіл архівів», різні комітети і комісії МРА, редакція друкованого органу МРА «Архівум», відбулися прес-зустрічі архівістів з журналістами тощо. На пленарних засіданнях було обговорено 8 доповідей і близько 40 співдоповідей, численні делегати від різних країн взяли участь у вільній дискусії. Дві доповіді з основних проблем архівістики підготували радянські представники. Наші архівісти, а також архівісти соціалістичних країн взяли активну

участь в обговоренні і винесенні відповідних рекомендацій з усіх основних питань роботи конгресу.

Офіційне відкриття конгресу відбулося 22 серпня 1972 р. в Колонному залі Будинку спілок. На нього зібралося 1500 делегатів та гостей конгресу — представники архівних установ, наукової і культурної громадськості СРСР і всіх п'яти континентів світу. Президент Міжнародної ради архівів Л. Санчес Белда (*Іспанія*) надав слово голові радянського організаційного комітету, начальникові Головного архівного управління при Раді Міністрів СРСР П. І. Долгих, який тепло привітав делегатів і гостей конгресу.

Потім з привітаннями виступили: від Міжнародної федерації бібліотечних асоціацій — директор Всесоюзної державної бібліотеки іноземної літератури М. І. Рудоміно, від виконкому Московської Ради депутатів трудящих — заст. голови виконкому С. А. Масленников, від Академії наук СРСР — акад. П. М. Поспелов, від ЮНЕСКО — директор департаменту документації, бібліотек та архівів ЮНЕСКО — О. А. Михайлов. Палкими оплесками зустріли присутні привітання Ради Міністрів СРСР учасникам конгресу, яке оголосив міністр освіти СРСР М. О. Прокоф'єв.

Тема першого пленарного засідання — «Взаємозв'язок і наступність у роботі державних і відомчих архівів». Головував генеральний директор архівів Франції Г. Дюбоск. Слово для доповіді він надав радянському представникові — начальнику Головного архівного управління при Раді Міністрів СРСР П. І. Долгих, який зробив глибокий аналіз взаємозв'язків державних та відомчих архівів у різних країнах світу.

В обговоренні доповіді взяли участь А. Блак'єр [головний охоронець архіву департаменту Південні Піреней, директор Архівної служби департаменту Верхня Гаронна (*Франція*)], Е. Дж. Кемпбелл (помічник архівіста США), В. Сміт (державний архівіст Канади), Я. Варга (начальник Архівного управління УНР), П. Папайотов (начальник Архівного управління БНР), Г. Галлардо (директор Національного архіву Аргентини), М. Таракановська (представник Архіву нових актів ПНР), Д. Коен (директор Наукового архіву Академії наук БНР), М. І. Іванов (начальник Головного архівного управління при Раді Міністрів РРФСР), Г. Льотіке [директор Центрального архіву в Потсдамі (*НДР*)], Г. Тітіляну (начальник Архівного управління СРР).

Голова засідання Г. Дюбоск, підбиваючи підсумки дискусії, підкреслив важливість зберігання документів для потреб науки і спільної практики, удосконалення архівного законодавства, поліпшення підготовки кадрів архівістів, відзначив необхідність більш суворого підбору документів і застосування в архівній справі мікрофотокопіювання документів.

Друге пленарне засідання на тему «Нова техніка в архівах» відбулося 23 серпня 1972 р. під головуванням директора державного архіву Фінляндії Т. Полвіне-на. З основною доповіддю виступив архівіст США Дж. Б. Роудз, який розповів про всезростаюче значення використання технічних засобів у різних напрямках архівної діяльності.

У дискусії взяли участь 17 чоловік, у тому числі п'ять радянських спеціалістів (Д. Д. Голованов, О. Г. Мітюков, В. Ф. Привалов, Е. А. Розаускас, К. Б. Гельман-Виноградов).

Значна увага була приділена питанням застосування технічних засобів для створення систем пошуку архівної інформації. Виступаючи заявили також про необхідність створення довговічної основи для сучасних документів.

У дебатах взяли участь представники Англії (А. В. Меббс), Югославії (Д. Гаврилович), Чехословаччини (Я. Држимал), Голландії (Дж. Штайк), Фінляндії (А. Салмела), Кенії (Р. Дж. Кукьюбо), Австралії (Ф. Страхан) та ін. Виступи Е. Каліфано (*Італія*) і Яш Пал Катпалії (*Індія*) зачитали їх колегі.

Голова засідання відзначив важливість винесених на обговорення питань, які і в майбутньому будуть предметом пильної уваги Міжнародної ради архівів. 24 серпня делегати VII Міжнародного конгресу архівів зібралися на III пленарне засідання. Головував генеральний директор державних архівів Польщі Леон Хайн. Тема засідання — «Засоби інформації архівів на службі науки».

З основною доповіддю на цю тему виступив директор Архіву Югославії Ф. Білян.

В обговоренні доповіді взяло участь 20 чоловік (з них 4 радянських учених-істориків та фахівців-архівістів).

Багато виступаючих вказували на необхідність зміцнення і розширення наукових зв'язків між істориками й архівістами (д. і. н. С. О. Шмідт, д. і. н. О. Л. Нарочницький та ін.). З інтересом був зустрінутий виступ академіка І. І. Мінца, який відзначив величезну роль радянських архівів у справі розвитку історичної науки.

Велику увагу виступаючи з Франції (М. Бодо, Е. Ур'є), Голландії (П. Шерфт), Італії (К. Павоне), Румунії (Ф. Боєраш) та інші приділили питанням теорії і методики вдосконалення засобів інформації як структурної, так і предметної спеціалізації.

На необхідність комплексного підходу до розв'язання завдань ефективної інформаційної системи в архівах вказував у своєму виступі заступник директора ВНДІДАС В. М. Автократов (*СРСР*).

Всебічно були обговорені ідеї доцільності застосування електронної техніки для автоматизації інформаційних процесів у архівах. Певну точку зору з цього питання висловили представники ФРН (Е. Франц).

НДР (М. Унгер), ПНР (Б. Воциньський) та інші.

Жваве обговорення викликала тема IV пленарного засідання — «Архіви країн, що розвиваються», яке відбулося 25 серпня під головуванням директора Національного архіву Алжіру Махмуда Туїлі. З цього питання до конгресу були підготовлені доповіді директора Національного архіву Індії С. Н. Прасада та головного охоронця Державного архіву Англії Дж. Р. Іда, які в деяких провідних питаннях даної теми відстоювали прямо протилежні точки зору.

Інтереси архівістів країн, що розвиваються, з обговорюваного питання підтримували і захищали виступаючи на конгресі з цих країн (С. О. Совулу — *Нігерія*, Г. Акіта — *Гана*, З. Нор — *Малайзія*, Сумартіні — *Індонезія*, Р. Кукьюбо — *Кенія*, О. Мусейкі — *Ліван*), а також радянські делегати. На прикладі Казахстану начальник Архівного управління Казахської РСР М. О. Джангалін показав делегатам країн, що розвиваються, можливі шляхи і методи становлення архівної справи і комплектування багатющого архівного фонду в країні, яка колись його зовсім не мала. Все це стало можливим лише в умовах соціалістичного суспільства і за безкорисливою допомогою братніх народів.

З радянських представників виступили начальник відділу Головархіву СРСР А. Я. Капран, а також директор департаменту ЮНЕСКО О. А. Михайлов.

Представник Філіппін Д. Абела заявив, що не варто передавати архівні документи країнам, що розвиваються, оскільки, не маючи відповідних архівосховищ, вони ці матеріали всеодно втратять.

М. Туїлі підбив підсумки обговорення такої складної і суперечливої теми і зробив це на досить високому рівні.

Засідання секцій проходили у другій половині дня 23 і 24 серпня у приміщеннях Колонного та Жовтневого залів Будинку спілок.

Секція «Архіви літератури і мистецтва» засідала під головуванням Г. Екенера (*НДР*). З доповіддю виступила директор Центрального державного архіву літератури і мистецтва СРСР Н. Б. Волкова. У дебатах директор ЦДАМЛМ УРСР Л. А. Проценко, зокрема, інформувала про роботу архіву-музею, накреслила шляхи наукового комплектування такого типу закладів, а також підтримала думку Н. Б. Волкової про необхідність створення комісії з літератури і мистецтва при МРА.

Серед виступаючих були також представники США, Італії, Чехословаччини, ФРН, Болгарії, Данії, Польщі та інших країн.

На засіданні секції «Архіви архітектури» з доповіддю виступив охоронець Національного архіву Франції М. Ле Моель. В обговоренні взяли участь представ-

ники Норвегії, Югославії, Італії, Бразилії та інших країн.

Представники СРСР — голова історичної секції правління Спілки архітекторів СРСР В. Е. Хазанова та директор Центрального державного архіву науково-технічної документації Білоруської РСР А. В. Воробйов розповіли про практику роботи радянських установ і архівів у цій галузі. На секції «Кінофотоархіви» (голова генеральний директор архівів Швеції А. Кромнов) виступив з доповіддю директор Архіву кінофотодокументів ФРН В. Коте, який розповів про науково-історичне, пізнавальне і суспільно-політичне значення кінофотодокументів, необхідність концентрації таких документів у державних архівах, принципи і критерії відбору їх на державне зберігання.

У дискусії взяли участь представники СРСР, Мексики, НДР, ФРН, Фінляндії, Швеції, Румунії, Англії, Італії, США.

Велику увагу учасники дискусії приділили принципам і критеріям відбору кінофотодокументів. Б. Браханн і В. Клауе (*НДР*) вважають, що всі документи повинні оцінюватися з суспільно-політичних позицій, вірогідності й важливості подій, що при відборі важливий момент якісного нагромадження документів, а не кількісного.

Проблемі комплектування державних архівів кінофотодокументами був присвячений виступ директора ЦДАКФД УРСР Г. С. Пшеничного.

Під час роботи VII Міжнародного конгресу архівів засідала Генеральна асамблея МРА. Перше її засідання було проведене 22 серпня. Його відкрив президент МРА Л. Санчес Белда. У вступному слові він відзначив зростання авторитету Ради, про що свідчить збільшення кількості членів і розширення її географії.

Генеральна асамблея заслухала звіт Секретаріату в особі виконавчого секретаря Ш. Кечкеметі (*Франція*). Фінансовий звіт казначая Б. Майо (*Франція*) свідчить про задовільний стан із збором коштів та їх витратою. Сума надходжень за звітний період становить 847 289 французьких франків. Вона витрачалась на роботу Секретаріату, видавничу діяльність, виконання контрактів ЮНЕСКО тощо.

Про діяльність регіональних організацій проінформували представники Південно-Східної Азії, Центральної і Східної Африки, арабських країн. Так, делегат Філіппін порушив питання про необхідність підготовки національних кадрів архівістів і висловив подяку ЮНЕСКО за кваліфіковану допомогу у постановці роботи по мікрофільмуванню.

Представник Танзанії доповів про те, що їх регіональна організація провела два засідання Виконкому і обговорила першочергові питання архівної роботи.

Головний редактор журналу «Архівум» М. Дюшен проінформував асамблею про виконану редакцією роботу і про плани майбутніх випусків журналу до 1976 р.

Потім були заслухані звіти представників комітетів по виданню путівників, розвитку архівів, мікрофільмуванню, сфрагістичі.

Велика робота проведена за минулі 4 роки комітетом з мікрофільмування (голова А. Г. Лейзінгер — *США*), який підготував і видав в Угорщині спеціальний бюлетень № 1, що був доставлений на конгрес і розданий делегатам.

Комітет сфрагістики ставить перед собою завдання вивчення печаток нового і найновішого часу.

Друге засідання Генеральної асамблеї відбулося 25 серпня. Представник Ірану висловився за створення регіональної організації архівів країн Східної і Центральної Азії. Генеральна асамблея підтримала ідею створення такої організації.

Від комітету по висуненню кандидатур слово мав делегат Гани Г. Акіта. На наступні чотири роки на пост президента МРА комітет висунув кандидатуру радянського вченого, начальника Головного архівного управління при Раді Міністрів СРСР П. І. Долгих, на пост віце-президентів — Д. Ж. Б. Роудза (*США*) і Гі. Дюбоска (*Франція*).

До складу Виконавчого комітету МРА ввійшли також представники Аргентини (Г. Гільярдо), Бельгії (С. Віффелс), Канади (В. Сміт), Польщі (Л. Хайн), Японії (Н. Івакура). Л. Санчеса Белду Генеральна асамблея обрала Почесним президентом МРА.

Після виборів П. І. Долгих подякував членам асамблеї за високе довіря і висловив упевненість, що воно є свідченням високої оцінки архівної справи Радянського Союзу на міжнародній арені.

Дж. Б. Роудз виступив з пропозицією провести наступний VIII Міжнародний конгрес архівів 1976 р. у Вашингтоні (*США*), приурочивши його до часу святкування американським народом 200-річчя своєї незалежності, тобто на вересень-жовтень. Генеральна асамблея прийняла цю пропозицію.

Далі виконавчий секретар МРА Ш. Кечкеметі запропонував на розгляд асамблеї проекти резолюцій про схвалення діяльності комісії і комітетів МРА, про винесення подяки казначею МРА Б. Майо за багаторічну і бездоганну роботу, про схвалення рішень виконкому, зміни статуту, побажання тісного зв'язку виконкому з комітетами і комісіями тощо.

Прощальне слово і побажання успішної роботи і процвітання Міжнародній раді архівів висловив Л. Санчес Белда.

Л. Хайн від імені групи європейських країн виступив з теплими словами подяки і найкращими побажаннями на адресу колишнього президента Л. Санчеса Белди.

21 серпня 1972 р. напередодні відкриття VII міжнародного конгресу архівів, відбулося засідання «Круглого стола архівів», в якому взяли участь керівники національних архівних установ близько 30 країн світу. Учасники засідання зібралися за

круглим столом конференц-залу Будинку спілок. Відкрив його президент МРА Л. Санчес Белда, який тепло подякував радянським архівістам за гостинність.

Присутні прийняли рішення направити вітальну телеграму засновнику «Круглого стола архівів» французькому вченому Ш. Бребану та винести подяку почесному секретарю «Круглого стола архівів» Р. Ботье.

Головував на засіданні новообраний президент «Круглого стола архівів» директор архіву Югославії Ф. Білян. У дебатах виступили Р. Ботье, Дж. Ід., У. Сміт, Л. Хайн, К. Гют та інші. Визначено порядок денний чергової конференції, яка відбудеться весною 1973 р. в Люксембурзі.

Під час роботи конгресу засідали також ряд спеціалізованих підрозділів МРА: комітети по розвитку архівів, сфрагістичі, мікрофільмуванню.

Прес-центр VII Міжнародного конгресу архівів організував для радянських та іноземних журналістів прес-конференції. Одну з них 23 серпня відкрила заступник начальника Головного архівного управління при Раді Міністрів СРСР К. С. Кузнецова. З повідомленнями виступили: директор ВНДІДАС Д. Д. Голованов, проректор МДІАі Л. В. Широков, зав. кафедрою Київського університету проф. В. І. Стрельський, голова Археографічної комісії при відділенні історії АН СРСР проф. С. О. Шмідт.

Другу прес-конференцію, яка відбулася 25 серпня, вів заступник начальника Головного архівного управління СРСР А. С. Малітіков. На цій зустрічі виступили начальник Архівного управління при Раді Міністрів УРСР О. Г. Мітюков, начальник Архівного управління при Раді Міністрів Грузинської РСР Г. Д. Тавамайшвілі, начальник Архівного управління при Раді Міністрів Казахської РСР М. О. Джангалін, начальник Архівного управління при Раді Міністрів Латвійської РСР В. А. Крастін, директор ЦДАНГ СРСР О. І. Федоров, директор ЦДАДА СРСР М. І. Автократова.

25 серпня відбулася також зустріч-нарада редакторів архівних періодичних видань з редакцією органу МРА «Архівум». Головний редактор «Архівуму» М. Дюшен докладно розповів про роботу і перспективи видання журналу, проаналізував стан справ з періодичними виданнями різних країн світу, відповів на запитання присутніх. Потім виступили редактори багатьох видань, котрі поділилися своїм досвідом роботи.

У другій половині дня 25 серпня відкрилося засідання Виконкому МРА, на якому відбулися вибори офіційних осіб до МРА. На посаду генерального секретаря обрано Дж. Антонеллі (*Італія*), його заступником — М. Рігера (*США*), казначем — О. Ш. Гойе (*Швейцарія*), делега-

том з фінансових питань (радником-казначеем) — Б. Майо (Франція), виконавчим секретарем — Ш. Кечкеметі (Франція).

За пропозицією президента МРА було прийняте рішення про введення до числа офіційних посад МРА посади заступника виконавчого секретаря. Ним одногослосно обрано І. Ф. Попова (СРСР).

Заключне засідання VII Міжнародного конгресу 25 серпня відкрив Почесний президент МРА Л. Санчес Белда. Він коротко підбив підсумки конгресу, розповів про результати засідання Генеральної асамблеї і вибори нею нового керівного складу МРА, щиро привітав П. І. Долгих з обранням його

президентом і передав йому свої повноваження.

П. І. Долгих подякував Л. Санчесу Белді і Генеральній асамблеї за велике довір'я і вів уже далі засідання.

Слово для зачитання резолюцій і рекомендацій конгресу було надане Г. Дюбоску, Дж. Роудзу і Дж. Іду.

Інформацію про ухвали Генеральної асамблеї зробив Ш. Кечкеметі.

Заключне слово, в якому було підбито підсумки всієї роботи конгресу, виголосив президент МРА П. І. Долгих.

І. П. Кравченко

ЮВІЛЕЙНА НАУКОВА КОНФЕРЕНЦІЯ

13 листопада 1972 р. Інститут історії партії ЦК КП України — філіал Інституту марксизму-ленінізму при ЦК КПРС, Вища партійна школа при ЦК КП України, Секція суспільних наук Академії наук УРСР, Міністерство вищої і середньої спеціальної освіти УРСР провели в м. Києві ювілейну наукову конференцію, присвячену 50-річчю утворення СРСР. В її роботі взяли участь наукові співробітники науково-дослідних інститутів, завідувачі кафедрами і викладачі суспільних наук київських вузів, пропагандистський актив республіки, партійні та радянські відповідальні працівники, слухачі місячних курсів ВПШ при ЦК КП України, делегати перших з'їздів Рад.

Конференцію відкрив вступним словом кандидат у члени Політбюро, секретар ЦК КП України В. Ю. Маланчук. Промовець відзначив, що Постанова ЦК КПРС про підготовку до 50-річчя утворення СРСР стала документом, який намітив програму діяльності партійних організацій в ювілейному році. В ньому вказані шляхи поліпшення ідейно-виховної роботи, мобілізації трудящих на перетворення в життя рішень XXIV з'їзду КПРС, розгортання соціалістичного змагання, спрямованого на успішне виконання народногосподарських планів другого року дев'ятої п'ятирічки.

Перед науково-дослідницькими інститутами, вузами республіки, численним загоном науковців стоїть завдання, щоб на основі марксизму-ленінізму, документів XXIV з'їзду КПРС глибоко висвітлити вузлові проблеми зростання ролі партії, як політичного керівника робітничого класу, всього радянського народу в розвинутому соці-

лістичному суспільстві, конкретні шляхи і напрямки удосконалення партійного керівництва всіма ділянками комуністичного будівництва, підвищення організаторської і політичної роботи в масах.

Від імені старих більшовиків — делегатів I Всесоюзного і VII Всеукраїнського з'їздів Рад виступила ветеран Комуністичної партії К. Ф. Зеленська.

З доповідями виступили: ректор ВПШ при ЦК КП України, чл.-кор. АН УРСР А. Т. Чеканюк «В. І. Ленін — натхненник і організатор Союзу РСР», директор Інституту історії партії ЦК КП України — філіалу Інституту марксизму-ленінізму при ЦК КПРС, д. ф. н. І. Д. Назаренко «КПРС в боротьбі за зміцнення і розвиток Союзу РСР». Про розквіт Радянської України в братній сім'ї народів Радянського Союзу розповів заступник Голови Ради Міністрів УРСР, д. і. н. П. Т. Тронько. «XXIV з'їзд КПРС про дальший розквіт і зближення націй і народностей СРСР» — тема доповіді проректора ВПШ при ЦК КП України, д. і. н. В. А. Чирка, «Все-світньо-історичне значення утворення Союзу РСР» — директора Інституту історії АН УРСР, акад. АН УРСР А. Д. Скаби.

На конференції виступаючі особливо підкреслили, що все, чим ми сьогодні пишаємося, весь шлях, пройдений народами Країни Рад, служить найкращим підтвердженням того, що ідеї пролетарського інтернаціоналізму стали не тільки духовною, але й могутньою матеріальною силою динамічного розвитку і розквіту радянського суспільства.

М. О. Навроцький

ЮВІЛЕЙНЕ ЗАСІДАННЯ ВЧЕНОЇ РАДИ ІНСТИТУТУ ІСТОРІЇ АН УРСР

3 листопада 1972 р. в Інституті історії АН УРСР відбулося ювілейне засідання Вченої ради, присвячене 50-річчю утво-

рення Союзу РСР. З вступним словом виступив директор Інституту акад. АН УРСР А. Д. Скаба. Він розповів, якими творчи-

ми успіхами зустрічають вчені-історики України та братніх республік 50-річчя утворення СРСР, про доробок учених Інституту історії назустріч цій знаменній даті, величні завдання, що стоять перед науковцями інституту.

Було заслухано повідомлення к. і. н. О. В. Молодчикова про хід виконання заходів до 50-річного ювілею утворення Союзу РСР, в якому було наголошено, що науковці Інституту забезпечили своєчасне і якісне виконання соціалістичних зобов'язань, взятих на честь славного ювілею.

З доповіддю «В. І. Ленін — натхненник створення Союзу Радянських Соціалістичних Республік» виступив завідуючий відділом історії Великої Жовтневої соціалістичної революції та громадянської війни на Україні, акад. АН УРСР М. І. Супруненко.

Завідуюча відділом історії зарубіжних соціалістичних країн д. і. н. І. М. Мельникова у доповіді «Інтернаціональний вклад СРСР у створення і розвиток світової соціалістичної системи» всебічно висвітлює вирішальне значення Союзу РСР у створенні, зміцненні і дальшому

розвитку міжнародного соціалістичного табору.

В заключному слові А. Д. Скаба націлює науковців Інституту на першочергову розробку проблем сучасної історії, зокрема історії соціалістичного та комуністичного будівництва в нашій країні, розквіту Радянської України в братній сім'ї народів СРСР, питань, пов'язаних з удосконаленням національних відносин у СРСР, дослідженням джерел сили і життєздатності ленінської національної політики, її значенням у розвитку Радянської України, шляхами розвитку та зміцнення дружби й братерського співробітництва українського народу з братніми народами Союзу РСР, закликає дбати про високий науковий та ідейно-політичний рівень наукових праць, які повинні формувати у трудящих марксистсько-ленінський світогляд, непохитну ідейну переконаність, безмежну відданість справі Комуністичної партії. Це складне завдання, підкреслив він, може бути вирішене лише на основі послідовного дотримання марксистсько-ленінської методології, класового, партійного підходу до аналізу проблем сучасності, висвітлення їх з інтернаціональних позицій.

І. В. Хміль

ЮВІЛЕЙНІ НАУКОВО-ТЕОРЕТИЧНІ КОНФЕРЕНЦІЇ, ПРИСВЯЧЕНІ 50-РІЧЧЮ УТВОРЕННЯ СРСР В УЖГОРОДІ

20—21 жовтня 1972 р. в Ужгороді відбулася обласна ювілейна науково-теоретична конференція «Утворення СРСР — торжество ленінської національної політики», організована Закарпатським обкомом КП України, Ужгородським державним університетом та Ужгородським відділом історії європейських соціалістичних країн Інституту історії АН УРСР.

У роботі конференції взяли участь партійні й радянські працівники, викладачі університету, аспіранти, вчителі історії та суспільствознавства шкіл області. Її відкрив вступним словом секретар Закарпатського обкому КП України І. І. Скиба.

На двох засіданнях було заслухано такі доповіді: «Утворення СРСР — торжество ленінської національної політики КПРС» (Г. І. Шманько — секретар Закарпатського обкому КП України), «І Всесоюзний з'їзд Рад і його історичне значення» (В. П. Русин — голова Закарпатського виконкому обласної Ради депутатів трудящих), «Народні радянських республік в боротьбі за утворення Союзу РСР» (М. В. Троян — д. і. н., проф. Ужгородського держуніверситету), «Інтернаціональний вклад СРСР у створення і розвиток світової системи соціалізму» (І. Ф. Євсєєв — д. і. н., старший науковий працівник Інституту історії АН УРСР), «Вклад Української РСР у здійснення ленінських

принципів зовнішньої політики СРСР» (І. С. Хміль — к. і. н., ст. наук. працівник Інституту історії АН УРСР), «СРСР і боротьба трудящих Закарпаття за визволення і возз'єднання з Радянською Україною» (І. М. Гранчак — д. і. н., проф., зав. кафедрою загальної історії УжДУ), «Возз'єднання Закарпаття з Радянською Україною — торжество ленінської національної політики» (В. В. Хайнас — к. і. н., доц., зав. кафедрою історії КПРС УжДУ), «Братня допомога народів СРСР у здійсненні соціалістичних перетворень та дальшому розвитку народного господарства і культури Закарпатської області» (К. О. Куценко — ст. викл. кафедри історії КПРС УжДУ), «Національна політика КПРС — політика рівноправності й дружби народів» (В. І. Худанич — к. і. н., доц. УжДУ). Крім того, на конференції виступили з доповідями доценти Г. І. Ілющенко, В. М. Лендел та ст. викладачі А. С. Алмашій, С. М. Білак.

Підсумки конференції підбив Г. І. Шманько.

* * *

24—27 жовтня 1972 р. в Ужгородському державному університеті відбулася ювілейна науково-теоретична конференція професорсько-викладацького складу на тему «Історичне значення утворення СРСР», при-

свячена 50-річчю утворення Союзу Радянських Соціалістичних Республік. Під час конференції працювали п'ять секцій.

Ювілейну науково-теоретичну конференцію вступним словом відкрив ректор, проф. Д. В. Чепур. На пленарному засіданні виступили з доповідями проф. М. В. Троян «Утворення СРСР — результат революційної боротьби всіх радянських народів під керівництвом Ксмуністичної партії», доц. С. О. Міщенко «Дружба народів — джерело сили і могутності Радянської держави» та ст. викл. С. М. Білак «Критика буржуазно-націоналістичних фальсифікацій лєнінської національної політики КПРС».

На засіданні секції «Утворення СРСР — торжество лєнінської національної політики» взяли участь члени кафедр історії СРСР, історії КПРС та наукового комунізму. Доц. В. В. Пальок присвятив свій виступ темі «Роль України в об'єднаному русі за утворення СРСР в українській радянській історіографії», ст. викл. О. С. Мазурок «Класики марксизму-лєнінізму про державну федерацію», доц. М. В. Арсєнєв «Економічні передумови утворення СРСР», ст. викл. М. О. Юхимець «Утворення СРСР — втілення в життя принципу пролетарського інтернаціоналізму», доц. В. І. Ільок «І Всесоюзний з'їзд Рад і його історичне значення», доц. Г. І. Ілющенко «Місце і роль націй і національних відносин у марксизмі-лєнінізмі», ст. викл. В. Є. Задорожний «Досягнення радянської історіографії у здійсненні лєнінської національної політики», доц. А. С. Сабінін «Українські буржуазні націоналісти — вороги братнього єднання радянських народів», ст. викл. Г. В. Божук «Боротьба трудящих Закарпаття за юридичне визнання СРСР урядом Чехословаччини (1922—1934 рр.)», ст. викл. О. П. Літвінов «Боротьба комсомолу Закарпатської України за єдність дій молоді проти фашизму та війни, на захист Радянського Союзу (1929—1935 рр.)» та доц. М. Є. Ротман «Висвітлення і популяризація в комуністичній пресі Закарпатської України успіхів соціалістичного будівництва в СРСР (1921—1938 рр.)».

На секції «Міжнародне значення утворення СРСР» були заслухані та обговорені доповіді й повідомлення на тему: «Зростання міжнародного авторитету Радянської держави після утворення СРСР» (доц. В. І. Олаг), «Зміцнення інтернаціональних зв'язків робітничого класу СРСР і ПНР в 1960—1972 рр.» (ст. викл. В. С. Поляк), «Перші німецькі робітничі делегації в СРСР і їх роль у зміцненні інтернаціональних зв'язків між робітничим класом Радянського Союзу і Німеччини (1925—1927 рр.)» (доц. Г. В. Павленко), «Міжнародне значення досвіду СРСР у розв'язанні національного питання» (доц. М. П. Тіводар), «Значення XXIV з'їзду КПРС для дальшого зміцнення єдності братніх соціалістичних країн» (проф. Я. І. Штернберг), «Бо-

ротьба СРСР за прийняття Угорської Народної Республіки в ООН та зміцнення її міжнародного авторитету» (доц. І. Г. Пovahан) та «Співробітництво вчених СРСР і братніх соціалістичних країн у дослідженні проблеми етногенезу слов'ян» (доц. Е. А. Балагурі).

На секції «Утворення СРСР — живе втілення ідей пролетарського інтернаціоналізму» було заслухано 14 доповідей та повідомлень, зокрема — старших викладачів М. А. Рижка, А. С. Алмаші, доц. А. І. Едельмана. Викладачі-філологи присвятили свої доповіді питанням про особливості взаємодії мов соціалістичних націй Радянського Союзу (проф. О. М. Рот), роль російської мови в об'єднанні народів СРСР (доц. М. В. Симулик), розвиток і зближення мов народів Радянського Союзу (ст. викл. Ф. Й. Мамєдов).

Цікавими були і доповіді доцентів В. М. Лендела «З історії боротьби комуністичної організації Закарпаття за інтернаціональне виховання трудящих», Б. М. Животок «Деякі проблеми інтернаціонального виховання студентів», викладача А. І. Ковалєнка «Про роль прогресивних традицій в інтернаціональному вихованні трудящих». Питанню висвітлення теми дружби народів у творчості С. Складєнка, єдності народів Радянського Союзу у поезії М. Рильського, інтернаціоналізму в українській літературі початку ХХ ст. були присвячені виступи доцентів В. Г. Чумака, З. Л. Пономарьової та проф. П. П. Пономарьова. На великому фактичному матеріалі побудована доповідь проф. А. М. Ігната на тему «Здійснення лєнінської національної політики в галузі освіти на Закарпатті». Ст. викл. Є. Ф. Гартвай доповіла про відображення в поезії угорських поетів теми розквіту Радянського Союзу.

В обговоренні доповідей та повідомлень взяли участь доценти Г. І. Ілющенко, В. В. Хайнас, В. В. Пальок, М. В. Арсєнєв, Г. В. Павленко, В. М. Лендел, П. П. Пономарьов, А. М. Сапсай, М. В. Симулик, Я. І. Штернберг, проф. О. М. Рот та інші.

Заключне пленарне засідання відбулося 27 жовтня, на якому виступили з доповідями проф. Лєнінградського державного університету, доктор економічних наук М. О. Черкасов на тему «В. І. Лєнін про добровільний союз націй і проблеми соціалістичної інтеграції», доценти Ужгородського державного університету В. І. Худанич «XXIV з'їзд КПРС про побудову в СРСР розвинутого соціалістичного суспільства» і В. М. Беца «XXIV з'їзд КПРС про дальше зміцнення Радянської держави та розвиток соціалістичної демократії».

Присутні з великим інтересом слухали виступ представника з Туркменії зав. сектором Інституту історії АН Туркменської РСР М. Я. Язикової про розвиток економіки та культури Туркменської РСР. Гостя виступила на засіданні секції «Утво-

рення СРСР — торжество ленінської національної політики». Через всю її доповідь червоною ниткою проходила ідея, що туркменський народ зобов'язаний прекрасним сьогоднішнім днем ленінській дружбі народів, і що Радянська Туркменія, як і всі братні республіки країни, об'єднані спільною метою комуністичного будівництва пе-

ретворилася за роки Радянської влади у квітучий край.

Науково-теоретична ювілейна конференція в Ужгородському університеті пройшла на високому науковому та теоретичному рівні.

Г. Г. Божук

НАУКОВА ЗУСТРІЧ РАДЯНСЬКИХ І ПОЛЬСЬКИХ ІСТОРИКІВ У МОСКВІ

Наприкінці жовтня 1972 р. в Москві відбулась наукова зустріч радянських і польських істориків на тему: «Бойове співробітництво народів СРСР і Польщі в боротьбі з фашизмом у роки другої світової війни і його значення для зміцнення радянсько-польської дружби тепер». Її організували Радянський комітет ветеранів війни (РКВВ), Всесоюзне товариство «Знання», Інститут слов'янознавства і балканістики АН СРСР та Інститут воєнної історії МО СРСР.

Зустріч радянських і польських істориків коротким вступним словом відкрив голова РКВВ, двічі Герой Радянського Союзу, генерал армії П. І. Батов. Протягом трьох днів було заслухано ряд наукових доповідей і повідомлень. З доповідями виступили: член РКВВ, генерал-полковник М. Х. Калашник — «Діяльність КПРС і Польської Робітничої Партії щодо зміцнення дружби радянського та польського народів у роки другої світової війни»; генеральний секретар Союзу борців за свободу і демократію ПНР Якуб Кравецький — «Політичне значення спільної боротьби наших народів»; к. в. н., генерал-майор М. І. Шеховцов — «Вклад Радянських Збройних Сил у визволення польського народу від німецько-фашистських загарбників»; д-р Рншард Назаревич (Вища школа суспільних наук при ЦК ПОРП) — «Польська Робітничая Партія (ПНР) — провідна сила визвольної боротьби польського народу в роки другої світової війни»; заст. нач. Військово-історичного інституту МОН ПНР, полковник, д-р Вацлав Юргелевич — «Створення Народного Війська Польського при допомозі Радянського Союзу. Вклад Народної Польщі в перемогу над Третім райхом»; к. і. н., полковник О. В. Антосяк — «Опрацювання в СРСР історії дій Радянської Армії по визволенню Польщі в роки Великої Вітчизняної війни»; полковник, д-р Антоні Карпінський — «Значення бойового і організаційного досвіду Радянської Армії і Народного Війська Польського в роки другої світової війни для створення польських збройних сил у післявоєнний період»; директор Інституту історії польсько-радянських відносин ПАІН,

доц., д-р Влодзімеж Ковальський — «Потсдамські угоди і Польща. Спільна боротьба польської і радянської дипломатії за їх реалізацію»; д. і. н. І. О. Хренов — «Розвиток і зміцнення радянсько-польських відносин після другої світової війни. Братерський військово-політичний союз СРСР і ПНР»; член РКВВ, член-кор. АН СРСР, начальник Інституту воєнної історії МО СРСР генерал-лейтенант Г. А. Жилін — «Велика інтернаціональна місія радянського народу під час другої світової війни».

Учасники зустрічі заслухали також наукові повідомлення заввідділом Інституту слов'янознавства і балканістики АН СРСР, гол. редактора журналу «Советское славяноведение» д. і. н. І. І. Костюшка — «Радянська зовнішня політика і боротьба за інтереси польського народу в роки другої світової війни», д. і. н., проф., полковника М. І. Семіряги — «Бойова співдружність радянських і польських військ у 1943—1945 рр.»; полковника Вальдемара Тушинського — «Від Гвардії Людової до Армії Людової і Війська Польського. Історичний шлях збройних сил народного руху Опору»; к. і. н. В. С. Парсаданової — «Створення органів народної влади в Польщі в ході другої світової війни і боротьба за їх зміцнення. Допомога СРСР молодій Польській державі»; голови Комісії по розслідуванню гітлерівських злочинів на території Польщі, проф. Чеслава Піліховського — «Польсько-радянське співробітництво в справі викриття і покарання гітлерівських воєнних злочинців»; генерала бригади, проф. Станіслава Окецького — «Допомога польського руху Опору і польського населення Радянській Армії під час боїв за визволення земель Центральної Польщі»; д-ра Норберта Коломейчика — «Допомога Радянського Союзу в поверненні Польщі на її західні і північні землі»; проф., д-ра Чеслава Лучака — «Співробітництво польських і радянських громадян на примусових роботах у фашистській Німеччині»; проф., д-ра Кшиштофа Дуніна-Вонсовича — «Польсько-радянське співробітництво в гітлерівських концтаборах»; д. і. н., проф., генерал-майор

ра Є. А. Болтіна — «Варшавський договір — важливий фактор оборонної могутності соціалістичної співдружності»; полковника, доц. Еміля Ядзяка — «Розвиток і зміцнення при допомозі Радянського Союзу Збройних Сил Народної Польщі і їх вклад в оборонну систему держав Варшавського договору»; заст. нач. Головного політуправління Війська Польського, генерала, д-ра Норберта Міхти — «Допомога польського населення радянським військовополоненим»; к. і. н. С. М. Фалькович — «Публікація в СРСР і ПНР документів по історії радянсько-польських відносин»; полковника, проф. Казімежа Собчака — «Стан досліджень історії взаємодії радянських і польських збройних сил в роки другої світової війни»; маістра Зофії Токаж — «Допомога польського населення радянським дітям, вивезеним у гітлерівські концтабори». К. і. н. І. Т. Лісевич (Інститут історії АН УРСР) висту-

пив з науковим повідомленням (підготовленим спільно з д. і. н. П. М. Калениченком) «Українська радянська історіографія про боротьбу польського народу за свою свободу та незалежність і радянсько-польське бойове співробітництво в роки другої світової війни».

На зустрічі виступили також полковник П. М. Дерев'янка, зав. відділом Інституту історії АН БРСР акад. АН БРСР І. С. Кравченко, генерал-полковник Г. В. Бордзіловський.

Підсумки роботи зустрічі, вклад заслужаних доповідей і наукових повідомлень у розробку питань бойового співробітництва народів СРСР і Польщі в боротьбі з фашизмом у роки другої світової війни проаналізували в своїх заключних виступах генерали М. Х. Калашник, Станіслав Окенцький, П. А. Жилін, П. І. Батов.

І. Т. Лісевич

НАУКОВА КОНФЕРЕНЦІЯ КАРПАТОЗНАВЦІВ

3—5 жовтня 1972 р. в Ужгороді відбулася перша республіканська конференція «Культура і побут населення Українських Карпат», присвячена 50-річчю утворення СРСР. Її організували Інститут етнографії ім. М. М. Міклухо-Маклая АН СРСР, Інститут мистецтвознавства, фольклору та етнографії ім. М. Т. Рильського АН УРСР, Ужгородський державний університет та Закарпатська обласна організація Українського товариства охорони пам'яток історії та культури. Крім українських учених, у ній взяли участь дослідники з Москви, Ленінграда, Мінська, Кишинева, Тарту, НДР, СРР, УНР та ЧССР. Було виголошено й обговорено понад сто доповідей і повідомлень.

Пленарне засідання відкрив голова виконкому Закарпатської обласної Ради депутатів трудящих, к. ю. н. В. П. Русин. Учасники конференції заслухали доповіді: «Сучасні національні процеси в СРСР (До 50-річчя утворення СРСР)» директора Інституту етнографії АН СРСР Ю. В. Бромля (підготовлену спільно з В. І. Козловим), «Шляхи і етапи розвитку українського радянського карпатознавства» заст. директора Інституту мистецтвознавства, фольклору та етнографії АН УРСР В. Т. Зінича (співавтор Я. П. Прилипка), «Перспектив лінгвістично-етнографічного атласу культури району Карпат (ЛЕАКК)» проф. Ужгородського університету Й. О. Дзензелівського та ін.

Творча атмосфера панувала у роботі всіх дев'яти секцій: землеробства і скотарства, народної архітектури і музеєзнавства, народного одягу і мистецтвознавства, фольклору, палеоетнографії, мовознавства, етнічних процесів, громадського і сімейного

побуту, історії та історіографії. Тематика виступів хронологічно охоплювала період від епохи палеоліту до наших часів. В доповідях і повідомленнях йшлося про хліборобство і полонинське вівчарство, знаряддя праці й народну кулінарію, архітектуру та предмети домашнього вжитку, будівництво музеїв тросто неба, одяг, народне мистецтво, широке коло питань з фольклористики, палеоетнографії, лінгвістики, етнічних процесів, громадського і сімейного побуту тощо.

На засіданнях секції історії та історіографії були заслухані виступи: «Міжнародне значення радянського досвіду будівництва розвинутого соціалістичного суспільства» О. І. Русина (Ужгород), «Великий Жовтень і народження революційного і національно-визвольного руху в країнах карпатського регіону» І. М. Гранчака, «Перетворення Прикарпаття і Закарпаття в район високорозвинутої деревообробної індустрії Української РСР (1946—1965)» М. В. Арсентєва (Ужгород), «Сировинні ресурси західних областей УРСР для розвитку промисловості в роки комуністичного будівництва (1959—1970 рр.) С. О. Міщенко (Ужгород), «Діяльність КП України щодо радіофікації західних областей УРСР» І. П. Філія (Ужгород), «Радянсько-угорські політичні, економічні та культурні зв'язки напередодні Великої Вітчизняної війни» П. І. Халуса (Ужгород), «До питання про участь Молдавської РСР у радянсько-угорському співробітництві» І. І. Маринеску (Кишинів), «Радянсько-угорське співробітництво у боротьбі за мир і безпеку в Європі на сучасному етапі» І. Г. Півхана (Ужгород), «До питання про співробіт-

ниство СРСР і ПНР у використанні природних ресурсів Карпат» В. С. Поляка (*Ужгород*), «З історії вивчення Володимиром Гнатюком культури і побуту українського населення карпатського регіону» В. А. Маланчук (*Київ*), «Культурні зв'язки Закарпаття з іншими українськими землями та Росією в другій половині XIX ст.» О. С. Мазурка (*Ужгород*), «Питання етногенезу населення Карпат у працях А. Ю. Кримського» К. І. Гурницького (*Ужгород*), «Іван Вагилевич як дослідник бойків, гуцулів і лемків» Г. В. Дем'яна (*Славське Львівської області*), «Етнографічна діяльність на Гуцульщині народних учителів на початку XX ст. (1900—1917 рр.)» П. І. Арсенича (*Івано-Франківськ*), «Українці Карпат у польських етнографічних дослідженнях першої половини XIX ст.» З. Є. Болгорович (*Львів*), «Закарпаття в російській публіцистиці першої половини XIX ст.» В. Є. Задорожного (*Ужгород*), «На-

родні оповідання та історичні пісні — важливе джерело вивчення антифеодального руху в Карпатах (з публікацій В. Гнатюка)» В. М. Мельника (*Івано-Франківськ*), «Історична бібліотека — історико-карпатознавцві» Н. М. Пашаєвої (*Москва*).

З'їзд науковців не тільки продемонстрував досягнення сучасного карпатознавства, а й визначив деякі напрямки його дальшого розвитку. Ще 1959 р. була створена Міжнародна комісія по вивченню культури населення Карпат, до складу якої 1967 р. офіційно вступили вчені СРСР. Крім того, організовано й окремий національний комітет, який займається вивченням цієї важливої ділянки народознавства. На засіданні цього комітету, що відбулося 5 жовтня 1972 р. в Ужгороді, вирішено наступну карпатознавчу наукову конференцію провести 1974 р. у Львові.

Г. В. Дем'ян

РЕСПУБЛІКАНСЬКА НАУКОВА КОНФЕРЕНЦІЯ, ПРИСВЯЧЕНА Г. С. СКОВОРОДІ

Харківщина, з якою чи не найбільше пов'язані життя і діяльність Г. С. Сковороди, стала в жовтні 1972 р. місцем проведення республіканської наукової конференції, присвяченої 250-річчю від дня народження видатного українського просвітителя, філософа, письменника, поета. Перше пленарне засідання і робота секцій філософії, філологічних наук і мистецтв та педагогіки відбулися в обласному центрі. Сюди з'їхались не тільки вчені з різних міст УРСР, а й з РРФСР, Білорусії, Молдавії і Литви.

Голова Республіканського ювілейного комітету по вшануванню пам'яті Г. С. Сковороди віце-президент АН УРСР акад. АН УРСР І. К. Білодід, відкриваючи конференцію, заявив, що в особі видатного просвітителя XVIII ст. ми бачимо речника російсько-українського єднання, і це найбільше привертало увагу до його спадщини прогресивних діячів російської та української культури дожовтневої доби. Комуністична партія, завжди підтримуючи передові культурні традиції, відзначає демократизм світогляду Г. С. Сковороди, рішуче відкидає лженаукові намагання українських буржуазних націоналістів зображувати народного філософа аскетом-самітником, що відгороджувався від життя.

Голова Всесоюзного комітету по відзначенню 250-річного ювілею Г. С. Сковороди акад. Ф. В. Константинов також відзначив, що Сковорода, як і Пушкін, як і Шевченко, належить до тих історичних діячів, творчість яких об'єднує народи. Тому відзначення ювілею великого сина українського народу органічно впливається в підготовку до найзапам'ятованішого дати в житті

радянського народу — 50-річчя утворення Союзу РСР. В похмурі роки царизму Сковорода сіяв розумне, добре, вічне, пропагував гуманістичні ідеали, близькі нам — людям соціалістичного суспільства.

Лауреат Ленінської премії, член-кор. АН УРСР Є. С. Шаблювський, директор Інституту філософії АН УРСР, член-кор. АН УРСР В. І. Шинкарук, акад. АПН СРСР Г. С. Костюк у своїх доповідях підкреслювали найкращі сторони творчої спадщини мислителя, селянського просвітителя і селянського бунтаря, який рішуче виступав проти офіційної ідеології експлуататорських класів, клерикально-релігійної догматики, викривав паразитичне життя панів, засуджував царів, прославляв дружбу людей і народів. Сковорода був предтечею Радіщева, впритул підійшов до його поглядів та ідей, але його соціальні ідеали були утопічними, нездійсненними в умовах феодально-кріпосницького ладу.

З привітаннями до учасників конференції звернулися від імені Московського державного університету проф. П. С. Шкуринов, а від імені Білоруської АН — ст. н. с., к. філос. н. В. М. Конон. У роботі конференції взяв участь і секретар Харківського обкому партії М. А. Сіроштан, який виступив з доповіддю «Г. С. Сковорода на Харківщині».

Протягом двох днів у приміщенні Харківського державного університету ім. О. М. Горького працювали секції. На їх засіданнях було виголошено кілька десятків наукових доповідей і повідомлень з найрізноманітніших проблем скарботознавства.

Характеристику сучасної українському мислителів XVIII ст. історичної обстановки, соціально-економічного розвитку і класової боротьби в Росії та на Україні дали у своїх доповідях Є. С. Шаблювський, В. І. Шинкарук, А. Г. Слюсарський.

Доповіді В. М. Нічик і З. І. Хижняк досить ґрунтовно розкрили роль Києво-Могилянської академії у формуванні світогляду українського мислителя XVIII ст., наголосивши, що цей культурно-освітній заклад слід розглядати як спільну колекцію культур трьох братніх народів — українського, російського і білоруського.

Спеціально проблемі «Г. С. Сковорода і російська культура» була присвячена доповідь В. І. Іванько.

Історія вивчення творчої спадщини Сковороди в дожовтневий і радянський часи була докладно і в різних аспектах висвітлена в доповідях В. Ю. Євдокименка, В. С. Горського, І. П. Головахин, В. Г. Сарбей, О. Г. Дзевєріна, Ф. Д. Пустової. Доповідачі доводили хибність концепції буржуазного сковородознавства, за якою вся філософська система Сковороди нібито являє собою суцільне запозичення вчень західноєвропейської ідеалістичної філософії. «Сковорода — оригінальне явище світової філософської думки, постать, яка може зробити честь будь-якій національній культурі», — заявила

професор Московського державного університету Н. Ф. Уткіна. Ряд питань широкого проблеми «Сковорода і світова культура», а саме: «Місце Сковороди в українсько-угорських зв'язках», «Сковорода в інтерпретаціях німецьких учених», «Латинські твори Сковороди», зачитали у своїх доповідях і повідомленнях Т. Є. Васовчик, І. О. Одохівська, Я. М. Погребенник, П. Г. Корж.

В результаті дводенної роботи трьох секцій було виголошено більше півста доповідей. Заключне пленарне засідання конференції було проведене в селі Сковородинівка Золочівського району, де похований видатний український мислитель. Закриваючи конференцію, акад. І. К. Білодід підкреслив, що з культури минулого закономірно відмирає архаїка, але прогресивні традиції — завжди актуальні. Саме так і розглядають радянські люди творчу спадщину Сковороди, яку високо цінував і великий Ленін.

Учасники конференції оглянули пам'ятні місця с. Сковородинівка, пов'язані з іменем українського просвітителя, поклали квіти до пам'ятника й на могилу Сковороди, посадили дерева на алеї інтернаціональної дружби. Їм випало в числі перших відвідати державний меморіальний музей Сковороди в будинку, де прожив останні роки і помер видатний син українського народу.

В. Г. Сарбей

ПРАЦІ З ІСТОРІЇ У ВИДАННІ «НАУКОВОЇ ДУМКИ» (1973 р.)

Щороку видавництво «Наукова думка» випускає в світ велику кількість книг з найрізноманітніших галузей знань — історії, філософії, економіки, літературознавства, мистецтвознавства, кібернетики, математики, біології тощо. Ці видання розповідають про результати досліджень установ ордена Леніна Академії наук Української РСР та інших наукових закладів, сприяють впровадженню передового досвіду в народне господарство, допомагають партії виховувати свідомих будівників комуністичного суспільства.

Значну увагу видавництво приділяє випускові історичної літератури. Тільки за останні роки «Наукова думка» видала ряд праць, що одержали високу оцінку громадськості, преси. Серед них двотомні видання — «Історія Української РСР», «Перемога Великої Жовтневої соціалістичної революції на Україні» (авторський колектив якої удостоєний Державної премії УРСР), «Історія робітничого класу Української РСР», «Історія селянства Української РСР». Монографії «Інтернаціональна сила лєнінських ідей» і «Лєнінська теоретична спадщина в українській радянській історіографії», підготовлені вченими Інсти-

туту історії АН УРСР, та ряд інших видань — гідний внесок у книжкову лєнініану. Наприкінці минулого року — до 50-річчя утворення Союзу РСР — вийшла з друку колективна праця «Радянська Україна в братній сім'ї народів СРСР».

Яку ж історичну літературу видасть «Наукова думка» у 1973 р.? Тематичний план видавництва передбачає вихід у світ праць, що привернуть увагу не тільки науковців, пропагандистів, студентів вузів, краєзнавців, працівників музеїв, архівів, бібліотек, а й масового читача.

«Великий Жовтень і громадянська війна на Україні» — так названа книга, в якій на документальному матеріалі досліджуються важливі питання історії Великої Жовтневої соціалістичної революції. Автори показують керівну роль В. І. Леніна, Комуністичної партії в соціалістичній революції, розповідають про зародження та діяльність солдатських і селянських Рад, земельних комітетів, про більшовізацію Рад робітничих депутатів на Україні. Окремі статті присвячуються питанням історіографії Жовтня та громадянської війни.

Побачить світ видання «Суспільно-політичне життя груднянських Української РСР»

у двох томах. Перший з них охоплює період від Великої Жовтневої соціалістичної революції до перемоги радянського народу у Великій Вітчизняній війні, другий — з 1946 по 1967 р.

Участі робітників республіки в русі прискорення технічного прогресу присвячується книга М. Р. Плюща «Технічна творчість робітничого класу Української РСР (1960—1970)». На конкретному історичному матеріалі узагальнюється досвід новаторів виробництва, винахідників і раціоналізаторів багатьох виробничих колективів УРСР, показується їх вклад у створення матеріально-технічної бази комунізму.

Ряд праць присвячується міжнародним зв'язкам нашої Батьківщини, її економічному, культурному та іншому співробітництву з народами багатьох країн. Нові, раніше не опубліковані документальні матеріали використані Б. М. Забарком у монографії «Классовая борьба и Международная рабочая помощь (Из истории организации «Международная рабочая помощь»)». Автор показує місце і роль у світовому робітничому русі однієї з найбільших міжнародних організацій пролетарської солідарності, створеної в 1921 р. за ініціативою В. І. Леніна і Комінтерну. Аналізуються основні аспекти її багатогранної діяльності в поданні допомоги (продовольством, медикаментами тощо) населенню Радянської Росії.

Певний інтерес становить праця Л. О. Лещенка «СРСП і Канада в антигітлерівській коаліції». В ній на основі нових архівних джерел та інших документальних матеріалів досліджено еволюцію руху солідарності канадського народу з радянським у роки війни з гітлерівською Німеччиною. В книзі змальовується провідна роль канадських комуністів у боротьбі проти внутрішньої реакції, за підтримку воєнних зусиль Канади, за допомогу Союзу РСР.

Про роль УРСР у боротьбі радянської дипломатії за захист на міжнародній арені прав народів Туреччини, Єгипту, Ірану і Афганістану, у встановленні з ними дружніх відносин, у поданні їм безкорисливої допомоги йдеться в книжці І. Ф. Чернікова «Дружия підтримка і співробіт-

ництво (Українська РСР у відносинах Радянського Союзу з країнами Близького і Середнього Сходу 1922—1939 рр.)».

Вийде з друку збірник «Про справжнє обличчя українського буржуазного націоналізму» (за редакцією акад. АН УРСР А. Д. Скаби). Зібрані в ньому матеріали викривають буржуазно-націоналістичні перекручення походження українського народу, економічного становища УРСР, розвитку української радянської культури тощо. Наводяться переконливі факти про банкрутство ідеології націоналістичної контрреволюції.

Підступна фальсифікаторська діяльність апологетів капіталізму викривається в праці С. М. Пархомчука «Проти буржуазної фальсифікації історії побудови соціалізму в Українській РСР». При написанні книги автор широко використав дані про історичні здобутки трудящих УРСР, а також критично проаналізував численні публікації буржуазних авторів Заходу — німецьких, англійських, французьких, італійських, американських.

З археологічної літератури привертають увагу праці: В. М. Даниленка «Энеолит Украины» (етно-історичное исследование), С. В. Смирнова «Палеолит Дніпровського Надпоріжжя», Д. Я. Телегіна «Середньостогівська культура міді», І. К. Свешнікова «Населення Передкарпаття, Поділля і Волині (кінеш III — початок II тисячоліття до н. е.)». За редакцією доктора історичних наук О. І. Тереножкіна вийде збірник «Скифские древности», присвячений питанням скіфської археології.

До Херсонеса — цього давнього міста на південно-західному березі Криму — прикована увага дослідника Е. І. Соломонік. У книжці «Новые эпиграфические памятники Херсонеса» вона по-новому трактує матеріал, що стосується державного ладу, юриспруденції, а також ряду інших актуальних питань історії античного міста-держави.

Всього у видавництві «Наукова думка» в 1973 р. вийде з друку близько 30 видань з питань історії та археології.

М. О. Луценко

ВІДЗНАЧЕННЯ 70-РІЧЧЯ М. І. МАРЧЕНКА

10 жовтня 1972 р. відбулося засідання Вченої ради історичного факультету Київського державного університету ім. Т. Г. Шевченка, присвячене вшануванню відомого історика СРСР та УРСР, педагога, члена КПРС з 1927 р., доктора історичних наук, професора Михайла Івановича Марченка в зв'язку з 70-річчям від дня його народження та 50-річчю науковою і педагогічною діяльністю.

Проректор КДУ проф. Г. М. Цвєт-

ков, заст. декана історичного факультету доц. Л. Г. Мельник, завідувачі кафедрою історії СРСР проф. В. Н. Котов у своїх виступах відзначили заслуги ювіляра в галузі радянської історичної науки та підготовки викладацьких і наукових кадрів.

М. І. Марченко народився 19 вересня 1902 р. у с. Гатному (нині Києво-Святошинського району Київської області) в родині селянина. У 1918 р. закінчив земську

двокласну школу. В лютому 1919 р. був обраний секретарем ревкому і комбіву рідного села, брав участь у боротьбі з денікінцями. Обирався депутатом Харківської міськради депутатів трудящих, закінчив дворічну вечірню Радпартшколу. У 1927—1932 рр. працював на різних виборних посадах. Восени 1932 р. за рекомендацією Київського міськкому партії направлений на навчання до Інституту Червоної професури, історичне відділення якого закінчив у 1937 р. У 1937—1939 рр. працював зав. відділом феодалізму в Інституті історії АН УРСР, завідував кафедрою історії СРСР Київського педінституту. У вересні 1939 р. призначений ректором Львівського державного університету. В роки Великої Вітчизняної війни працював доцентом Новосибірського педінституту. З 1945 по 1956 р. був доцентом кафедри історії СРСР у Київському педінституті ім. М. Горького, з 1956 р. доцентом, а з 1961 р. професором кафедри історії СРСР Київського державного університету.

М. І. Марченко — автор близько 100

друк. праць на різні теми з вітчизняної історії. Серед них монографії: «Історія української культури з найдавніших часів до середини XVIII ст.», «Українська історіографія з найдавніших часів до середини XIX ст.», «Історичне минуле українського народу в творчості Т. Г. Шевченка» та ін., ряд учбових посібників з історії СРСР. Він член редколегії «Історії Києва», «Київської області» та ін. фундаментальних праць.

Історик веде велику навчально-педагогічну роботу. 13 аспірантів, керованих проф. М. І. Марченком, успішно захистили кандидатські дисертації.

Ювіляра нагороджено Почесною Грамотою ректорату КДУ, Грамотою Комітету комсомолу за заслуги в науково-педагогічній діяльності, йому вручено вітальні адреси та телеграми від багатьох наукових установ і кафедр вузів. Його тепло вітали колеги й учні.

М. І. Марченко щиро подякував за сердечні поздоровлення й теплі побажання.

Г. І. Сургай

ЛИСТИ ДО РЕДАКЦІЇ

ЩЕ РАЗ ПРО ПЕТРА ТА УКРАЇНУ

Стаття «Петро І і Україна», вміщена в № 6 (1972 р.) «Українського історичного журналу» знайшла відгук у Канаді. 9 жовтня 1972 р. українська газета «Життя та слово» надрукувала статтю П. Кравчука, присвячену цим питанням. Він цілком поділяє основну тезу нашої статті про те, що вся діяльність Петра І була спрямована на зміцнення панування російського дворянства, посилення закріпачення і визиску народних мас. Політика Петра І була класовою, феодално-кріпосницькою. Такою вона була і щодо національних окраїн, зокрема України.

Водночас П. Кравчук висловлює незгоду з тими рядками нашої статті, в яких твердиться, що реформи Петра І мали певне позитивне значення для України.

Можна зрозуміти його сумніви, і тому я дозволю собі докладніше викласти свою думку з цього питання.

Дійсно, чи міг цар, головний феодал і жорстокий кріпосник, що зажив сумної слави кривавими придушеннями народних рухів, діяти у позитивному аспекті? Виявляється, міг, проте не в суб'єктивному, а в об'єктивному плані. Радянська історична наука дійшла висновку, що коли державний діяч, навіть представник експлуаторських класів, йде в ногу з плином часу, його діяльність іноді буває об'єктивно корисною для своєї країни і навіть для свого народу. Зрозуміла річ, що Петро не бдав свідомо про добробут і розквіт російського чи українського народу, проте його внутрішня і зовнішня політика була де в чому корисною для України.

Серед тих перетворень, які здійснювалися за ініціативою і під керівництвом Петра І, одне з найважливіших місць займали військові реформи. У XVII ст. російські збройні сили — піхота, кіннота, артилерія, командний склад і т. д. — були слабкіші за війська розвинутих країн Європи. За ініціативою Петра І було здійснено ряд реформ у цій галузі. В даному короткому листі немає змоги докладно висвітлити все, зроблене у цьому напрямку в першій чверті XVIII ст. Але, як відомо, внаслідок реформ російська армія стала однією з наймогутніших у тодішній Європі.

Це, безперечно, мало позитивне значення і для України. Ось історичні факти. Протягом XVII ст. на українські землі часто вторгалися турки і татари. Їх напади успішно відбивали українські козаки. Проте вони не могли примусити загарбників припинити ці вторгнення. Лише після Азовських походів 1695—1696 рр., здійснених великою російською армією, Туреччина була змушена укласти з Росією мирні угоди 1698 і 1700 рр. і надалі майже не нападала на Україну. Села і міста Півдня України не зазнавали вже страшливих, хвижацьких вторгнень турецьких і татарських військ.

Все це переконливо свідчить, що значне зменшення, а протягом ряду років і цілковите припинення ворожих нападів відіграло прогресивну роль для українського народу.

Дуже показові щодо цього і події 1708—1709 рр. На Україну вдерлася одна з найсильніших армій тодішньої Європи — шведська. Нині вже остаточно з'ясовано і підтверджено історичними документами загарбницький характер цього вторгнення. На визволені в XVII ст. українські землі — Лівобережну Україну і Запоріжжя — знову зазіхала польська шляхта. Про це згадується і в нашій статті (стор. 57, 58 та ін.). Ця загроза була цілком реальною. За таких умов головну, вирішальну роль відіграла російська армія. Російські війська, добре навчені і озброєні, збагачені досвідом попередніх битв Північної війни, розгромили, здавалося, непереможну шведську армію в Полтавській битві. Українські землі були врятовані від поневолення.

Цілком зрозуміло, що багаторічна діяльність Петра І щодо створення сильної армії відіграла позитивну роль і для України.

Перемоги Росії в Північній війні і, особливо, під Полтавою надзвичайно високо оцінили сучасники і наступні покоління. Газети всіх європейських країн тоді писали про неї як про подію всесвітньо-історичного значення. Дуже високо оцінюється вона і в українській народній творчості.

Заслугують на згадку й інші численні заходи, яких вживав Петро І для перемоги над шведами. Згадаю хоча б деякі з них, що безпосередньо стосувалися України, зокрема виділення для селянсько-козацьких загонів зброї, бойового спорядження, що сприяло розгортанню партизанського руху. Прогресивну роль віді-

грало й зміцнення оборонних укріплень українських міст, про що також згадується в нашій статті. Адже шведи могли вторгнутися і на Північне Лівобережжя. Петро I вжив також рішучих заходів проти зрадників-старшин, очолюваних гетьманом Мазепою, які вели таємні переговори з ворожими Україні колами польської шляхти і готували повернення Лівобережжя під польсько-шляхетське панування. Здійснені за часів Петра I зміцнення російської армії і флоту і всі інші згадувані вище заходи врятували Україну від поневолення Польщею та Швецією.

Радянські історики правильно підкреслюють, що Петро I здійснював всі ці заходи для зміцнення Російської дворянської монархії, але об'єктивно вони відігравали велику позитивну роль і для України.

Реформи російського царя в галузі культури, зокрема перетворення Київської колегії в академію, здійснене відповідно до указів 1694 і 1701 рр., сприяли розквіту цього центру науки і культури, а запровадження так званого гражданського шрифту відіграло позитивну роль і в розвитку українського письма — скоропису XVIII ст., і українського книгодрукування.

Подібних фактів можна навести багато. Так, заборона ввозу з-за кордону ряду товарів сприяла розвитку української промисловості.

Водночас навряд чи можна погодитися з твердженням П. Кравчука про те, що саме Петро I «перетворив українських селян на кріпаків». Безперечно, політика Петра I, як й інших царів, щодо російських, українських селян і селян інших національних окраїн була кріпосницькою. Цього ніхто не заперечує. Проте вирішальну роль тут відіграли українські феодалі. Адже саме вони, крок за кроком, дедалі більше і більше поневолювали селянство України. Царський уряд, звичайно, сприяв цьому процесові. А як саме йшло покріпачення, про це можна прочитати хоча б у відомій книзі «Історія Української РСР», т. I (К., 1967, стор. 289), а більш докладно — в монографії «Історія селянства УРСР», т. I (К., 1967, стор. 209—225).

I, нарешті, останнє зауваження. Для правильної оцінки цих подій слід обов'язково мати на увазі, що всі реформи Петра I здійснювалися за рахунок народних мас. У Російській імперії зростало гноблення, визиск, покріпачення селянства усіх національностей.

Все наведене вище свідчить, що реформи, здійснювані Петром I на початку XVIII ст. в інтересах російського поміщичства, об'єктивно відіграли позитивну роль в історії України.

В. А. ДЯДИЧЕНКО

РЕЗЮМЕ

А. Я. Просяник, Н. В. Сущенко. XXIV съезд КПСС о дальнейшем организационном укреплении партии. — Осуществление задач в области партийного строительства, намеченных XXIV съездом КПСС, — одно из важнейших условий осуществления политической линии и конкретной программы коммунистического строительства в девятой пятилетке. Таков основной вывод авторов статьи.

И. М. Варзарь. Национальный вопрос в ленинском теоретическом наследии периода 1894—1903 гг. — Автор рассматривает имеющую несомненную теоретико-практическую ценность и актуальность проблематику национального вопроса, разработанную В. И. Лениным в первое десятилетие творчества, в период возникновения большевизма — положения, легшие в основу программы первой марксистской партии нового типа.

SUMMARIES

A. Ya. Prosyaniuk, N. V. Sushchenko. The 24th Congress of the CPSU on the Further Organizational Consolidation of the Party. — Execution of the tasks in the field of Party Construction outlined by the 24th Congress of the CPSU — one of the most important conditions for realizing the political line and concrete program of the Communist construction in the ninth Five-year-Plan. That is the main conclusion of the article authors.

I. M. Varzar. National Problem in the Lenin Theoretical Heritage of the Period 1894—1903. — The author considers the national problem being of unquestionable theoretical and practical significance and urgency. This problem was developed by V. I. Lenin during the first ten years of creation, during the period of Bolshevism appearance and represents the principles which were assumed as a basis for the first marxist Party of the new type.

ПОПРАВКИ

В № 12, 1972 р. на стор. 144 у першій колонці в рядку 26 зверху читати: «...СРСР і Центральної Європи». У другій колонці в рядку 7 зверху читати: «...в галузі міжнародних відносин...».